Bilim ve Ütopya

Temmuz 1996 Sayı: 25 Aylık bilim, kültür ve politika dergisi 125.000 TL

Sümer, Babil, İran, Hind, Yunan mitolojisinde ve kutsal kitaplardaki öyküsüyle, arkeolojik buluntuların ışığında

TUFAN EFSANESİ

Tayfun Caymaz'ın çalışması: Tufan efsanesinin kökeni Sümerlerde. Benzerlikleri ve farklarıyla, Sümer, Babil, İran, Hind, Yunan mitolojisinde ve kutsal kitaplarda Tufan Efsanesi. Sümer'de Ziusudra, Babil'de Utnapiştim, İran'da Yima, Hind'de Manu, Yunan'da Deukalion, kutsal kitaplarda Nuh. Tanrılar neden Tufan'a gerek görüyor? Tufan sonrasında ne oluyor?
Tufan gerçekten yaşandı mı? Mezopotamya ve Doğu Anadolu'da Tufan'la ilgili arkeolojik buluntular. Tufan'ın tarihlendirilmesi.

John H. Lawson Da Vinci'nin dünyası ve Mona Lisa

Taş devri araştırmalarında devrim: İlk dahi Avrupa'da değil Afrika'daydı

Tolga Ersoy "Yamyamlık" üzerine notlar

İÇİNDEKİLER

KAPAK
TUFAN EFSANESİ
● **Tayfun Caymaz**
Tufan efsanesinin kökeni Sümerlerde. Benzerlikleri ve farklarıyla, Sümer, Babil, İran, Hind, Yunan mitolojisinde ve kutsal kitaplarda Tufan Efsanesi. Sümer'de Ziusudra, Babil'de Utnapiştim, İran'da Yima, Hind'de Manu, Yunan'da Deukalion, kutsal kitaplarda Nuh. Tanrılar neden Tufan'a gerek görüyor? Tufan sonrasında ne oluyor? Tufan gerçekten yaşandı mı? Mezopotamya ve Doğu Anadolu'da Tufan'la ilgili arkeolojik buluntular. Tufan'ın tarihlendirilmesi. 8

Dr. Tolga Ersoy
"Yamyamlık" üzerine notlar 20
Erhan Acar
Bilgi ve sevgi: Üniversite özerkliğinin temeli 21
Prof. Dr. Mustafa Altıntaş
Yükseköğretim Yasa Taslağı'nın eleştirisi 22
M. Tahir Hatiboğlu
Cumhuriyet dönemi üniversite yasaları 25
Ahmet İnam
Tarihteki İroni 26
Prof. Dr. Şenel Ergin
Ulusal Feministler Birliği'nden haberler 28
Sezgin Kızılçelik
Pozitivizm ve Postmodernizm-1 30
John Howard Lawson
Da Vinci'nin dünyası: Mona Lisa 32
Arslan Başar Kafaoğlu ile söyleşi
'Habitat metinlerinden çare beklemek hayal' 35
Dr. N. Yasemin Oğuz
Toplum, bilim ve tıp etiği açısından "alternatif" tıp ve halk tıbbı 36
Kaan Arslanoğlu
İnsan ne zaman insan olacak? 38
K. Deniz Öğüt
Katharlara ilişkin bir makale bir kitap 40
Burçay Anger
Karanlıklar Prensi Hasan Sabbah ve Alamut Mafyası! 42
Nuri Adıyeke
Osmanlı İmparatorluğu'nda inanç özgürlüğüne dair 45
Zeki İlker Doğan
Aşırı hız öldürür 46
Bilim Gündemi / İlk dahi Afrika'daydı 48
İz Bırakanlar / Arkeolojide uluslararası bir değer:
Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel 52
Ali Nesin
Matematik Sohbetleri 54
Şafak Alpay
Putnam Matematik Yarışması 56
Merak Ettikleriniz 57
Tayfun Tabakoğlu
Türkiye'de İşçi Hareketi 58
Yayın Dünyası 58
Çocuk ve Bilim 60
Satranç 62
Ödüllü Sözcük Bulmacası 63
Yücel Çağlar
Kıtlık Tanrısı'na bir söylersem... 64

Bilim, ütopyasız olabilir mi?

Bilim ve Ütopya'nın Haziran sayısındaki birçok yazıda bilimin ütopyasızlaştırılmak istenmesinden ve bunun üniversitelerimize yansımasından söz ediliyor. Ben bu yazıda liselerimizin ütopyasızlığından bahsetmek istiyorum.

Vicdanım tanık olsun ki, üç yıldır okuluma bilimsel bilgi öğrenmeyi umarak gitmiyorum. Ve bana verilen bilgilerin mal, mülk, konum, diploma edinme gibi, **Ahmet İnam**'ın "Eyvah Türkiyem tatile çıkıyor" yazısında belirtilen aslında boş ve güvensiz olan yaşamımızı, doluymuş gibi gösterme gerekçesiyle öğretildiğini bildiğim için hiçbir bilgiyi yürekten isteyerek öğrenmedim.

Ütopik olmayınca bilimin ne özelliği kalır ki? Kırık dökük bir gözlükten aşırdığım uzun odaklı merceği eski bir plastik silindirin ucuna 404 ile yapıştırıp, oküler olarak da kapı dürbününden söktüğüm minik merceği kullanarak yaptığım gösterişsiz gökdürbünümü (o benim gözümde bir Hubble) Jüpiter'e çevirip-de, bir de hafif müzik dinlemeye başlayınca duyduğum bilimsel mutluluğu başka nerede hissedebilirim ki? Yeni keşfettiğim çok fonksiyonlu kol saatinin getirisini hesaplarken duyduğum dolar kokusunda mı?

Liselerimiz artık sermayenin pazarı haline gelmiş. Öğrencilerin tek hedefi var; üniversiteye kapak atmak ve sonunda iyi bir iş bulmak. Bu biricik hedefi öğrencilere dayatanlar, onlar için daha başka amaçlar da saptıyor; bir araban olsun, sonra daha iyi bir araban olsun vs. Liseli öğrencilerin bilimsel proje yarışmalarına ilgileri hakkında bir araştırma yapılmış mıdır, bilmiyorum. Ama eminim, yapılsaydı sonuç ürkütücü olurdu.

Okullarımızda bir yandan biyoloji dersinde evrimden söz edilirken diğer yandan din derslerinde bunun bir saçmalık ve **Darwin**'in de sapık olduğu kanıtlanıyor (!). Artık bilimsellikten söz eden yok. Öyle ki fizik dersinde bir arkadaşımız Amazon'daki bir tür balığın su üstündeki sinekleri onlara su fışkırtarak nasıl avlayabildiğini sorduğunda (soru havayla su arasında ışığın kırılma indeksine yönelik), fizik hocamız "Bırakın bunu, Allah'ın işine karışılmaz"(?!) cinsinden bir yanıt verebiliyor.

Okulumuzun tavan arasında yıllardır tozlanan 2 dev teleskop bu yıl fark edildi. Edildi edilmesine de, fen bilimleri hocalarımız ne yazık ki bunları çalıştırmayı beceremedi. Bir tanesi **"Recep Bey** ayarladıydı ama.." dedi. **Recep Bey** okulumuzun teknisyeni olur da! Bir diğer hocamızsa uzun süre gözünü okülerde tutup "Bi halt görünmüyor" dedi. Fen ve teknoloji kolunda olduğum için (hiçbir işlevi yoktur ve olmuş olsun diye açılmış bir koldur) olanları yakından izledim.

Teleskopların tek sorunu objektif ayarlarının bozuk oluşundaydı. Yani objektif merceği biraz geri kaymıştı. Fen bilimleri hocalarımızın bir teleskobun çalışma ilkesini bildiklerinden eminim; iki mercekli basit bir düzenek sonuçta. Sorun, bu bilgiyi yalnızca ilerde sınıfta anlatıp para kazanmak için öğrenmiş olmalarında. Onların bir ütopyaları yoktu, asla gerçek bir teleskopla çalışabileceklerini düşünmemişlerdi.

Umarım Ütopya birgün gerçek olur ve bizde o düşler ülkesinde insan gibi yaşayabiliriz. İşte o gün teleskoplarımız tozlardan arınıp gerçekleri görmek için tekrar gökyüzüne çevrilir. Tüm *Bilim ve Ütopya*cılara sevgilerle.

Levent Altınöz / Sivas

Dergiye iki eleştiri

Derginizin okuyucusuyum ve her fırsatta yakın çevreme tanıtmaya çalışmaktayım. Nisan ve Mayıs sayılarınız genel olarak, yalnız konuyla ilgili bilgi sahibi olanlara yönelik yazı ve polemiklere ayrılmış. Kuantum teorisiyle ilgili yazılar eleştirim açısından iyi bir örnek. Bu konuda ne kadar muhteşem açıklamalar yapılırsa yapılsın bende ilgi uyandırmadı. Bir defa kanımca konu yeterince güncel değil, ayrıca anlatış ve ifadeler de okuyucu açısından çekici değildi. Lütfen siz bu yazdıklarımdan pozitif bilimler beni fazla ırgalamıyor, dergide böyle yazılar yer almasın anlamını çıkartmayın, ama dikkate alın.

İkinci eleştirim, 28 Nisan 1996 günü içinde bulunduğumuz yıl, dünyada Çernobil yılı olarak tanıtılmaya ve anılmaya çalışıldı. Ama medyamız öyle obur ki bu konuyu da ağzında iki çevirdi ve hemen yuttu. Ölenler öldükleriyle kaldılar. Ama bu ateş düştüğü yeri değil, düşmediği yeri de yakmaya devam ediyor. Bence Nisan ve Mayıs sayılarınızın hemen tüm ağırlığı ile insanlık düşmanı nükleer felaketlerin tanıtım ve teşhirine ayrılması kaçırılan büyük bir fırsattı. Çernobillerin tekrarlanmamasını istiyorsak, nükleersiz bir dünya düşlüyorsak, bir şeyler yapalım. Güzel bir dünya için...

İnan Pilân / Balıkesir

Teksoy'un programlarına cevaplar verin

İslamiyetin çürümeye yüz tuttuğu son yıllarda **Saadettin Teksoy** isimli adam, yaptığı programlarla bir şeriatçı gibi İslamı gündemde tutmaya çalışıyor. Programları, halkı fazlasıyla etkiliyor. Dergiden istediğim, **Teksoy**'un programlarının bilimsel cevaplarını halka teker teker sunmasıdır. Bilimin gericilerin eline geçtiği gibi bir görüntünün olduğu böyle bir dönemde *Bilim ve Ütopya* dergisinin çıkması oldukça sevindirici.

İlhami / Almanya

Bilim ve Ütopya
Gökyüzü Sanat Ürünleri Ltd. Şti. adına sahibi: Ferit İlsever
Yayın Yönetmeni: Ender Helvacıoğlu
Sorumlu Müdür: Metin Aktaş
Ankara Temsilcisi: M. Serhat Özyar **İzmir Temsilcisi:** Şenel Ergin
Avrupa Temsilcisi: Alp Hamuroğlu Tel: (0049) 612 07 118 Fax: 612 07 119
İstanbul: Firdevs Gümüşoğlu, Nalân Mahsereci, Türkân Sönmez
Ankara: Çağatay Keskinok, Emel Oybak, C. Can Bilgin, Ayşe Turak, Nejat Akfırat, **İzmir:** Tel: (0232) 422 52 40 Orhan Bulunmaz, Meftun Bulunmaz, Murat Argon
Dağıtım: Hüseyin Yücebag **Teknik Yönetmen:** Erdem Fırat

Yönetim Yeri ve Yazışma adresi :
Yol Sok. Polat Celil Ağa İşhanı K.5 Mecidiyeköy İstanbul
Tel: (0212) 212 10 66
Fax: (0212) 288 48 05

E-mail adresi :
<ender-sd@yunus.mam.tubitak.gov.tr>
Basıldığı Yer: Serler Matbaası
Dağıtım: BİRYAY A.Ş.

ABONE KOŞULLARI
6 Aylık: 650.000 TL.
1 Yıllık: 1.250.000 TL.
Avrupa ve Ortadoğu yıllık: 60 DM.
Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 60 $

YURDIŞI SATIŞ FİYATLARI
Almanya: 5 DM Fransa: 18 FF
İngiltere: 2.5 £ İsviçre: 5 Fr.
Hollında: 6 Fl.

Ender Helvacıoğlu:
Posta Çeki Hesabı: 673654
Banka Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi, Hesap No: 1071 343539.
DM Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi Hesap No: 1071 364536.
A. Coşkun:
Girokonto 6348 62-609
BLZ: 500 100 60
Postbank Frankfurt am Main

Sivas Katliamı'nın 3. yılında 37 canı saygıyla anıyoruz

Ortaçağ karanlığının yoketmeye çalıştığı nice ışık var. Ama yokedemediği. **Bruno, Jean D'arc, Nesimi, Pir Sultan Abdal** ve daha niceleri. En son 2 Temmuz 1993'te Sivas Madımak Oteli'nde ateşe verdiği 37 can. Son derece planlı bir tertiple karartmaya çalıştığı 37 ışık. Karanlığa karşı duruşlarıyla beynimize ve yüreğimize kazınan, yaktıkları ışıkla mücadele azmimizi daha da tutuşturan 37 aydınlık. Anıları önünde saygıyla eğiliyoruz. Fotoğrafta Madımak yangınından önce gerici güruh Pir Sultan Heykeli'ne saldırırken.

TFD Öğrenci Komisyonu'nun gecesi yapıldı

Türk Fizik Derneği (TFD) Genel Merkez Öğrenci Komisyonu Başkanlığı tarafından, 26 Mayıs 1996 tarihinde, İstanbul Üniversitesi'nin Baltalimanı'ndaki sosyal tesislerinde 4.'sünü gerçekleştirdiği gecede, değerli bilim ve siyaset insanları Prof. Dr. **Erdal İnönü** (TÜBA Asli Üyesi), Prof. Dr. **Nurettin Sözen** (Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Öğretim Üyesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Eski Başkanı), Prof. Dr. **Gediz Akdeniz** (TFD Genel Başkanı, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Fizik Bölümü Öğretim Üyesi), Prof. Dr. **Metin Arık** (Boğaziçi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Fizik Bölümü Başkanı, Türk-Balkan Fizik Araştırma Merkezi Müdürü), Prof. Dr. **Engin Arık** (Boğaziçi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Fizik Bölümü Öğretim Üyesi, CERN İstanbul Grubu Başkanı), Prof Dr. **Durul Önen** (Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Fizik Bölümü Başkanı), Doç. Dr. **Metin Subaşı** (Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi Fizik Bölümü Başkanı), Doç. Dr. **Ergun Gültekin** (TFD İstanbul Şubesi Başkanı), Doç. Dr. **Nizamettin Erduran** (Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi Fizik Bölümü), Yrd. Doç. Dr. **Baki Akkuş** (İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Fizik Bölümü Öğreti Üyesi, TFD Genel Merkez Yönetim Kurulu Üyesi), Dr. **Sehban Kartal** (TFD Gençlik Komisyonu Başkanı), TFD Genel Merkez Yönetim Kurulu Üyeleri, geceyi düzenleyen **Yeşim Öktem** (TFD Genel Merkez Öğrenci Komisyonu Başkanı) ile lisans ve lisansüstü fizik öğrencileri, fizikle ilgili uygulamalı alanlarda öğrenim gören öğrencilerden oluşan 200 kişilik bir topluluk vardı.

Amacı öğrenci ve öğretim üyeleri arasında dostluklar kurmak, tartışma ortamları yaratıp fikir alışverişleri sağlamak olan bu yemekli toplantıda, sıcak bir ortamda keyifli saatler yaşandı. Aynı zamanda değerli bilim ve siyaset insanlarımızla, fiziğin Türkiye'deki geçmişi, günümüzdeki durumu ve geleceği ile ilgili sohbetlerle görüş alışverişinin yapıldığı gece, tüm katılanlar için çok yararlı oldu. Öğrencilerle ve fizikçi dostlarıyla bir arada olmaktan duyduğu memnuniyeti dile getiren Prof. Dr. **Erdal İnönü**, fiziğin insanlığa ve günümüz dünyasına rehber olan bir ışık olduğunu belirterek, "Fizik bölümünde okumak ayrıcalıktır" dedi. Prof. Dr. **Nurettin Sözen** de, tekrar üniversiteye dönmekten büyük sevinç duyduğunu ifade ederek, "TFD Öğrenci Komisyonu'nun düzenlediği böyle bir gecede, öğrencilerle birlikte olmaktan büyük onur duyuyorum" dedi. Kalkınmakta olan ülkelerin başarıya ulaşmalarının yolunun temel bilimlere önem vermekten geçtiğini kaydeden **Sözen** "Fizik bilimi çağımızın en önemli bilim dalıdır. Uzun vadeli düşünün ve mesleğinizi sevin." dedi.

Ayrıca, TFD Genel Merkez Öğrenci Komisyonu'nun davetini kabul eden Pof. Dr. **Erdal İnönü** ve Prof. Dr. **Nurettin Sözen**, 26-29 Ağustos 1996 tarihleri arasında Ayvalık-Balıkesir'de yapılacak olan, TFD Öğrenci Komisyonu 4. Fizik Kongresi'ne katılmaktan büyük bir mutluluk duyacaklarını belirttiler.

Prof. Dr. **Gediz Akdeniz** "Temel bilimlerle ilgilenen bilim insanları olarak, fizik öğrencilerine yönelik ayrıcalıklı bir yaklaşım ve özverili bir uğraş içinde olmamız gerekiyor. Fizik bölümlerini seçen gençlere, başlangıçta isteksiz olsalar da, ilk yıllarda sahip çıkar, motive eder, isteksiz geldiler diye cezalandırmazsak, bilim toplumuna kazandırabiliriz. TFD olarak, öğrenci komisyonu kuran ilk bilim derneği olmanın gururunu yaşıyoruz. Ayrıca, öğrenci komisyonunun düzenlediği ve düzenleyeceği kongre, seminer, panel ve gezilerle fiziğin önemini ders dışı etkinliklerle de anlatmaya çalışacağız." şeklinde bir konuşma yaptı.

Türk ve Balkan Fizik Dernekleri'nin kurulmasında büyük emeği geçen ve balkan ülkelerinin son günlerde gösterdiği bilimsel işbirliği çabalarında alınan mesafelerde büyük katkısı olan Prof. Dr. **Erdal İnönü**'yü tekrar aralarında görmekten gurur duyduklarını söyleyen Prof. Dr. **Akdeniz**, "Hocamızın, öğrencilerimizin düzenlediği böyle bir gecede bizi ve öğrencilerimizi onurlandırması, bizim için en büyük mutluluktur." dedi.

Prof. Dr. **Metin Arık**, konuşmasında öğrencilerin fizik okumakla iyi bir iş yaptıklarını, dünyanın ve insanlığın geleceğini mutlu ve özgür yaşamasının yolunun bilime değer vermekten geçtiğini belirterek, "Fiziğe ve aynı zamanda diğer temel bilimlere değer vermeyen bir toplum ölü bir toplumdur." dedi.

Yrd. Doç. Dr. **Baki Akkuş**, Türkiye'de bilimin yaşam mücadelesi verdiği ortamda, geleceğimiz olan gençlere, gericiliğin karanlığında kalmamaları için bilimin ışığında yürümeleri gerektiğini öğütleyerek, fiziğin temel bilimler içindeki önemini vurguladı ve "fiziğin meslek değil, bir yaşam biçimi" olduğunu söyledi.

Yeşim Öktem konuşmasında amaçlarının Türkiye'de çeşitli üniversitelerde okuyan fizik öğrencileri ve öğretim üyeleri arasındaki dostluğu pekiştirmek, fizik öğrencilerinin Türkiye'deki fizik eğitimi içindeki yeri ve önemini kavratmak olduğunu söyledi.

Coşkulu ve neşeli geçen gecede konuklar, beş kişilik canlı müzik grubunun da katkılarıyla, hoş bir mekanda bulunma ve eğlenme mutluluğunu tattılar. Geceden herkes mutlu yüz ifadeleriyle ve 26-29 Ağustos 1996 tarihleri arasında Ayvalık-Balıkesir'de gerçekleştirilecek olan TFD Öğrenci Komisyonu 4. Fizik Kongresi'nde buluşmak üzere sözleşerek ayrıldı.

TFD'nin önümüzdeki dönemde gerçekleşireceği etkinlikler şöyle: TFD 16. Ulusal Fizik Kongresi (26-29 Ağustos 1996, Ayvalık-Balıkesir), TFD Öğrenci Komisyonu 4. Fizik Kongresi (26-29 Ağustos 1996, Ayvalık-Balıkesir), Radyoizotopların Biyosferle Etkileşimleri Yaz Okulu (30 Eylül-4 Ekim 1996, Kaş-Antalya), BBU-3 (Balkan Fizik Birliği 3. Kongresi; 2-5 Eylül 1997, Cluj-Napoca Romanya).

Toplumsal sorunların çözümünde emekliler çalışabilir

Toplumsal sorunlar başını almış gidiyor. Herkes, herkes üstüne düşeni yapmalı diyor. Ama sorunlar hızla çoğalıyor.

Birilerinin üstüne düşeni yapmada başı çekmesi gerekiyor. Ve yaşam bu görevi üstlenmede çalışanlara olanak tanımıyor. Kimisinin işi çok, kimisinin vakti yok. Çalışanların tavrı böyle.

Değerli emekliler, görüyoruz ki, toplumsal sorunlarla ilgilenmede bir boşluk var. Herkesin çağdaş yurttaşlık görevini yerine getirmede üstüne düşeni tam olarak yapması, devletin yeni bir yönetim anlayışını benimsemesi, yeni bir yaşam biçiminin gelişebilmesi için bir mesai gerekiyor.

Bu mesaiyi yapmanı istemeye kimsenin hakkı olmayabilir. Ancak, senin de görevli ve sorumlu olarak çalıştığın dönemde başlayıp günümüzdeki düzeye varan sorunların bugün üstesinden gelmede çözümün bir parçası olmaya ne dersin dense, ne dersin? Yurttaşlık bilinci ve katılımcı demokrasi anlayışını güçlendirmede, bu bağlamda elimi taşın altına sokarak toplumu yönlendirip yüreklendirmede kendimi ehil ve yetkili görüyor, söz ve karar sahibi olmak istiyorum der misin?

Böylece, vakti yok-işi çoklara olduğu kadar, emeklilerin bilinen sorunlarına uzak duranlara da sonuç olarak bugünün çalışanı-yarının olası emeklilerine, bu yolla da birşeyler söylemek istemez misin? Değerli emekliler dilerseniz, gelin, bu başlangıçtan hareketle daha doğrusunu birlikte araştıralım, bir sivil toplumculuk anlayışını yaşama geçirelim.

Galip Baran, PK. 20, 48960,
Turgutreis, **Bodrum**

Kuzeydoğu Akdeniz kıyılarındaki kirlenme ve etkileri

İskenderun Çevre Koruma Derneği ile Mustafa Kemal Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi'nin birlikte düzenlediği; "Kuzeydoğu Akdeniz Kıyısal Alanlarında Gözlenen Bozulmalar ve Ekosisteme Etkileri" konulu konferans 8 Haziran 1996 Cumartesi günü yapıldı. İskenderun Belediye Meclisi Salonu'nda yapılan konferansın konuşmacısı Çukurova Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. **Dursun Avşar**'dı. Konuşmasının özetini aşağıda sunuyorum:

Yaşam sahaları, atmosfer, karasal kesim ve denizel ortamdır. Çevre kirlenmesinin sonucunda ekolojik denge bozulur. Örneğin Karadeniz'in kirlenmesi sonucu 1987'de 450.000 ton olan hamsi kapasitesi günümüzde 20.000 tona düşmüştür.

Ekolojik dengeyi bozan unsurlar şunlardır: 1) İnsanların bilinçsiz davranmaları, 2) Nüfus artışı, 3) Hızlı ulaşım, 4) Hızlı ve çarpık kentleşme. Kirleticiler evsel, endüstrisel, tarımsal, nehirsel, atmosferik ve gemi atıkları olarak gruplandırılabilir.

Ekosistemin iflası özellikle Mersin kıyılarında görülüyor. İskenderun Körfezi'nde ise; organik atıklar 'Yarıkkaya Rüzgarları' ve bahar karışımları tarafından yok ediliyor. Bu yüzden gözle görülür bir kirlenme yok. Bölgede denizleri esas olarak nehirler kirletiyor. İkinci sırada endüstrisel unsurları görüyoruz. Bölge yoğun bir nüfus artışı ile karşı karşıya. Adana'da aylık nüfus artışı 20.000 kişidir.

Ege, Kuzeydoğu Akdeniz ile Güneydoğu Akdeniz Bölgesi kirlilik yönünden kıyaslandığında, şimdilik en temiz bölge Kuzeydoğu Akdeniz, en kirli bölge ise Ege'dir. Şimdiden Yumurtalık bölgesinde kıyı sularında madeni yağlar yönünde artış vardır. Azerbaycan petrolü de akıtılırsa kirlilik artabilir. Silifke-Taşucu kıyılarında görülen hızlı betonlaşma kirlenmeyi hızlandırmaktadır.

Balıklarda ve diğer deniz ürünlerinde ağır metal ölçümü yaparak alım yapan dış ülkeler, bu ölçümün dışında kalan ürünlerimizi almamaktadır. Ne yazık ki, aynı ürünler hiçbir denetim olmadan ülke içinde halkımız tarafından tüketilmektedir.

Yumurtalık Bölgesi, balıkların yumurtlama yerlerindendir. Balık yavruları, Ege balık üreticileri tarafından Ege Bölgesindeki çiftliklere taşınmaktadır. Bu taşıma yüzünden son üç yıl içinde bölgemizdeki Çupra balığında yüzde 50 düşüş gözlenmiştir.

1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla bir çok balık türü Kızıldeniz'den Akdeniz'e geçmiştir. Bölgemizdeki balıklar ekonomik değeri olmayan balıklardır.

Yunuslar geniş alanlarda yaşadıkları için, kirlilikten şimdilik etkilenmiyorlar. Akdeniz fokları ise etkileniyor. Foklar balıklarla beslendikleri için, kendilerine rakip görülen balıkçılar tarafından da öldürülmektedir.

Kuzey Doğu Akdeniz Bölgesinde iki değişik tür deniz kaplumbağası var. Büyük ve yeşil deniz kaplumbağası. Bunların hızla tükeniş nedeni, yumurtlama alanlarına turistik tesislerin yapılmasıdır. Kaplumbağaların bölgemizde 5 yerde yumurtlama alanları var. 650 km'lik kıyı şeridimizden ancak 135 km'lik kısmında kaplumbağalar yumurtluyor. Bu yumurtlama bölgeleri koruma altına alınmalıdır.

Son yıllarda kıyılarımızda görülen deniz analarının, sudaki besin tuzlarının artmasından ve sıcaklıktan dolayı İskenderun Körfezi'ne geliyor. İskenderun Körfezi'nde besin tuzları, normalden 5 kat daha fazladır.

Deniz analarının şu zararları oluyor: a) İnsanların denize rahat girmelerini engelliyor, b) Ağa takılıp, balıkçılara zorluk çıkarıyor, c) Gemilerin soğutma borularına giriyor, hasara yol açıyor, d) Balık larvalarını, karides yavrularını, balıkların besinlerini yiyor, ekosistemi bozuyor.

Bu hızlı kirlenmeye karşı alınacak genel önlemler şunlar olmalıdır: 1) Sanayi bölgelerinin belirlenmesi, 2) Kıyı düzenleme planlarının çıkarılması, 3) Kıyıların Çevre Koruma Bölgesi içine alınması, 4) Uzun vadeli gözlemlerin yapılması, 5) Arıtma tesislerinin kurulması, 6) Nehirlerin denetimi, 7) 1380 sayılı Su Ürünleri Yasası'na, su ürünleri avcılığında alan-süre-boyut ölçüleri ve kota uygulamasını içeren ek maddelerin konulması.

Turizm açısından önlemler ise: 1) Turizmin çevreye etkilerinin incelenmesi, değerlendirilmesi, buna uygun tüzük ve yönetmeliklerin çıkarılması, 2) Ekolojik dengeyi koruyacak turistik tesislerin yapılması, 3) Kum ocaklarının denetimi olmalıdır.

Aydın Karataş / İskenderun

Haydi tüketelim bu hayatı!

Bize verilmiş de; kimsenin elimizden almasını istemediğimiz birşey gibi... Nefes aldığımızı, dokunduğumuzu ve mükemmel olduğumuzu bir kenara atıp, reflekslerle yaşayalım (Buna yaşamak denirse?).

Belki tanrı kitap okuyor da, biz onun ne okuduğunu merak eden sinekler gibi uçuyoruz harflerin üstünde... Sonra? Sonra, tanrı da sıkılıyor kitabı okumaktan, kapatıyor birdenbire! İşte zaman duruyor o noktada; sinek olarak yapışıp kaldığımız o ufak kara noktada... Zaman durdu, zaman yok. Zaman ne? Ve devam eder, bir herşey gibi zamanı, düzeni, ölümü taşımaya... Peki ya, bu zaman ne? Zaman nasıl üretiliyor? Bir süreklilik. Ya ondan ötede? Hareket, minimum enerji ve maksimum düzensizliğe!..

İnsanların hepsi duyumsamadan mı yaşıyor bu hayatı? Düşünmeden, sadece yüzeyi gezerek? Elinde kürdan, öğle yemeğinden dişinde kalanları zorbaca yer değiştirerek mi ya da okşayarak mı küçük kızının saçlarını ve belki de boş gözlerle tavanı seyrederken bir sedyede "niye ben?" diyen bir hasta gibi mi yaşıyor? Anlaşılan, tercihsiz sahip olunmuş bu hayatı tüketerek...

Ta ki; zamanın bittiği yere kadar, delicesine!

13 Haziran 1996 Perşembe / Dünya (Metro kulaklı, hastane bekleme salonunda)

Not: *Bilim ve Ütopya* çalışanlarına teşekkürler. Hem bilimsel, hem de ütopik yazılarınızla bize yerçekiminin olduğunu, ayaklarımızın yere basması gerektiğini hatırlattığınız için...

İnsan insanın kurdu olmasın

Thomas Hobbes 1588 doğumlu "mekanik maddeci" bir İngiliz filozofudur. İngiltere 1670'lere doğru bir içsavaşın eşiğindedir.

Hobbes, insanlığın sömürü, zulüm, işkence, nefret, fesat, savaş, çıkar çatışmalarıyla dopdolu haline bakarak, karamsardır, umutsuzdur.

O dönemde insanlığın içinde debelendiği bu umarsız kaos, filozofumuza ünlü "Homo Homini lupus (İnsan insanın kurdudur)" sözünü söyletmiştir.

Hobbes'un bu yargısından sonra 300 yıldan fazla bir süre geçip gitmiştir. İnsanlık bu süre içerisinde, insan kişiliğinin yüceliği, saygınlığı, özgürlüğü, eşitliği alanında birçok iyileştirici çalışmalara tanık olmuştur. Örneğin Büyük Fransız Devriminin Evrensel İnsan Hakları bildirgesiyle bireysel haklar, eşitlik, özgürlük, yaşam hakkı konularında yeni kavramlar, umut verici ilkeler getirilmiştir. Tarihin akışı içinde bir insanlık ayıbı olan tutsaklık kurumu kalkmıştır. İkinci küresel savaştan sonra 1948'de Birleşmiş Uluslar İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi tüm devletlerce imza altına alınmıştır. Daha sonra 1970'lerde Helsinki "İnsan Hakları Sonuç Belgesi", "Paris Şartı" ve en son tüm ulusların liderlerince gene Helsinki'de gösterişli, coşkulu merasimlerle imza altına alınan "AGİK" belgesi.

Peki bu bütüncül çabalara, küresel eylemlere, iyi düşüncelere, insancıl davranışlara karşın, "insan insanın kurdu" olmaktan kurtulmuş mudur? 21. yüzyıla dört kala bu sorunsala verilebilecek yanıt ne yazık ki olumsuzdur. İnsanlık bu konuda henüz sıfırı geçememiştir.

Bakınız bu olgu karşısında 20. yüzyıla, İngiliz kültürüne ve düşüncesine damgasını vurmuş iki büyük İngiliz düşünür neler söylüyor. Bunlardan biri oniki ciltlik anıtsal uygarlık tarihi yapıtıyla ünlü tarih felsefecisi **Arnolt Toynbee**. 1960'lı yılların başlarında Rusya ile ABD arasında dünyanın yüreğini ağzına getiren Küba bunalımından sonra Türkiye'ye yaptığı bir gezisinde İzmir'de verdiği konferansta saygın tarihçi şunları söylüyor: "İnsanlık, tarihi boyunca iki beladan büyük acılar çekmiş, çok büyük kayıplar vermiştir. Bu iki beladan biri mikropların, öteki insanlığın, insanın insana verdiği zarardır."

Mikropların neden olduğu salgınlar 'epidemi' tarih içinde insanlığa çok pahalıya malolmuştur. Bir kolera, kara veba, grip salgını kısa sürede milyonlarca bireyin ölümüne neden olmuştur. Örneğin, ünlü denemeci **Montaigne**'in Bordeux Belediye Başkanı olduğu dönemde kentin nüfusu 35.000'di, bir kara veba salgını gelmiş, altı ay içinde kentin insan sayısını yarıya indirmiştir. **Toynbee** devamla; "Günümüzde tıptaki gelişmeler, aşılar, antibiyotikler, koruyucu, önleyici sağaltımdaki yenilik ve bulgular epidemileri ortadan kaldırmıştır." diyor. Kısacası insanlık mikropların verdiği zararlardan mikroorganizmaların neden olduğu belalardan kurtulmuştur. "Ama" diyor **Toynbee**, "insanın insanlara yaptığı kötülük, savaşlar, işkence, sömürü hâlâ bitmemiştir."

Toynbee ile çağdaş başka bir İngiliz düşünür ve matematikçi **Bertrand Russell** da aynı yargıya varıyor: "İnsanlığa en büyük kötülük kendinden gelmiştir".

Çevremize şöyle bir baktığımızda Kafkaslar'da, Yugoslavya'da, Bosna'da, Ortadoğu'da, Güney Afrika'da ülkemizin güneydoğusunda ve küremezin başka yerlerinde insanlığa yapılan saldırılar, akan kanlar, gözyaşları, çekilen çileler, açlık ve sefalet, sömürü insanoğlu adına tiksindirici, utanç verici, iç karartıcı. Oysa insan doğanın usca en gelişmiş yaratığı, bilimde, düşüncede, sanatta, kültürde, teknolojide kısa sürede harikalar yaratmış. Ama hayvansal doğasından gelen kıskançlık, egemen olma, çıkarcılık, savaşım, hatta zulmetme gibi içgüdüsel dürtülerden henüz kurtulamamış.

İnsanlık kendine yaraşır sevgi, saygı, karşılıklı anlayış, iyilik, özveri gibi erdemsel kavramlara birgün tümüyle sahip çıkabilecek mi? Yoksa küremiz üzerindeki birgün bitecek olan serüveninin sonuna değin usunu kullanmayıp dürtüsel içgüdülerinin tutsağı mı olacak? Ben iyiye, güzele, doğruya, erdeme, sevgiye olan sonsuz inancım ve iyi dileklerimle, umutla beklediğimiz o insanlığın insana her zaman sevgi, saygı ve hoşgörüyle yaklaştığı o günlere gönülden merhaba demek istiyorum.

Salmi Katırcıoğlu / İzmir

Üniversiteler artık bilimadamı değil işadamı yetiştirecek!

Vehbi Koç Vakfı'nın kurduğu Koç Üniversitesi'nin Rumeli Feneri'ndeki ana kampusu ile eğitim tesislerinin temeli, Diyanet İşleri Daire Başkanı **Arif Saytürk**'ün yaptığı duanın ardından Cumhurbaşkanı **Demirel** ve Başbakan **Yılmaz**'ın betonyer makinasının butonuna basması ile atıldı. Koç Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı **Rahmi Koç** "En büyük amacımız, Koç Üniversitesi'nden dünya işadamı modeline uygun gençler yetiştirmektir." dedi.

(Yeni Yüzyıl Gazetesi)

Açlık grevleri ve düşündürdükleri

Hapishanelerde iki aydır süren açlık grevleri üzerine görüşlerimizi iletmek istiyoruz. Konumuz, klasik söylemlerin dışında açlık grevlerinin etkileri, hapishanelerdeki sorunlar, Adalet Bakanlığı'nın tavrı ve kamuoyundaki tepkiler. Bu yazı okunduğu sıralarda belki de açlık grevleri bitmiş olacak. Ya da şu an söylediğimiz şeylerin çok daha dışında gündemi değiştiren olaylar olacak. Ancak önemli olan yaşananlardan doğru sonuçları çıkarmaktır.

Ülkemizdeki genel sorunlardan bağımsız değil yaşananlar. Şu an çok karmaşık bir ortamda bulunuyoruz. İşsizlik had safhada, ekonomik dengesizlik insanları korkunç bunalımlara itmiş durumda. Halk, çaresizliğine kendince çözümler bulmaya çalışıyor, hükümetlerden, devlet kurumlarından kimsenin birşey beklediği yok. İnsanlar devlet kurumlarındaki yolsuzluklardan, pisliklerden bıkmış, devletin ipliği pazara çıkmış. Hükümetler kendi dertlerine düşmüş. Koltuk kapma savaşlarında herkes birbirinin pisliğini koz olarak kullanıyor, sonra da o pisliği kendi koltuğu için sahipleniyor. Boğazına kadar pisliğe batanlar halkı ve halkın sorunlarını görecek durumda değil görseler ne olacak ki.

Mafya, kontrgerilla, MİT, CIA gibi gizli örgütler hükümetin başında. İktidardakiler pay kavgasından vakit bulupda başlarını kaldırdıklarında devrimci, demokrat ve en azından kendi sorunlarına sahip çıkan duyarlı kesimlere olabildiğince saldırmaktalar. Kontrgerilla işin içinde olduğundan, saldırılarda daha pervasız ve daha iğrenç.

Şu anda dışarda sorunlarına sahip çıkmaya çalışan her kesime saldıran iktidar sahipleri; hapishanelerde intikamcı bir anlayışla terör estiriyorlar. Adalet Bakanlığı'nın birçok faili meçhul cinayete adı karışmış durumda ve Bakanlık kendini açıkça taraf (Adalet kelimesine ne de çok uyuyor!) ilan eden eski emniyet müdürünün işgalinde. "Bu işe kellemi koydum, cezaevlerini islah edeceğim" diyen Bakan'ın ıslahtan ne anladığı yayınladığı genelgelerden anlaşılıyor. Karşımızdaki, ne sıradan devlet anlayışına sahip bir bürokrat, ne de sıradan bir burjuva partisi ideoloğudur ve kontrgerilla ile bağlantılı olduğu basında yazılıyor. Bu durumda hapishanelerde yaşananlar ve bundan sonra yaşanacak olanların ciddiyeti kavranmalıdır. Sorun zannedilenden daha ciddi. Çözüm de uzun vadeli ve çetrefilli.

Gelelim açlık grevlerine: Açlık grevleri bir dönem için en iyi yöntemdi, bedenleri açlığa yatırarak bir çeşit isyan ateşi yakılıyordu. İnsanca yaşamak için gerekirse ölüme hazırız mesajı veriliyordu ve ölünüyordu. Karşı taraf bu savunmadan dolayı az da olsa geri adım atıyor asgari yaşam haklarına dokunmuyordu. Karşı tarafın silahları, politikaları, saldırıları özde değişmese de, yöntemde değişti. Ülkenin içinde bulunduğu ortam ne kadar bulanıksa bu tür sorunların çözümü de o kadar zorlaşıyor. Herkesin gördüğü gibi açlık grevleri etkisiz kalmaya başladı. İktidar sahipleri "ben öldüreceğime bırakalım da kendileri açlıktan ölsün" gibi bir anlayışa girdi. Buca hapishanesinde iki yıldır yaşanan açlık grevleri buna açık bir örnek. Buca'da 40-50 günlük açlık grevlerinin ardından kısmi haklar kazanan tutsakların daha üzerinden 1 ay geçmeden hakları gasbediliyor. Ve yeniden 40-50 günlük açlık grevleri. Sonuçta hapishanedeki sorunların düzeltilmesinde bir şey elde edilemedi ama tutsakların çoğunda sık ve uzun süren açlık grevlerinden dolayı kalıcı hastalıklar oluştu. O zamanki politika "Bırakalım açlık grevi yapsınlar bu yolla güçten düşürebiliriz" idi.

Şimdi de benzer şeyler yaşanıyor. Artık açlık grevlerinin eski etkisinin kalmaması, iktidar sahiplerinin intikamcı anlayışları, solun dağınıklığının üzerine bir de bizlerin taktik hataları, sorunları daha da içinden çıkılmaz hale getiriyor. Ülkede "darbe" söylentileri gittikçe çoğalıyor. Gerçi hükümette bulunanlar gelecek "darbe"den çok farklı anlayış ve yönteme sahip değiller. Ancak yine de her türlü provokasyona hazır olmalıyız.

Sonuç olarak, hapishanelerde yaşanan sorunların çözümü için çeşitli ve farklı yöntemlere başvurmalıyız. Açlık grevleri tepkiden ve uyarıdan başka mesaj vermiyor artık. İstenilen amaca katkıda bulunmadığı gibi açlığa yatırılan bedenleri düşmanın isteği yönünde yıpratıyoruz. Kamuoyu da artık eskisi kadar tepki vermiyor açlık grevlerine. Herkes sanki olağan şeyler yaşanıyormuş gibi seyrediyor. Gazetelerdeki açlık grevleri ile ilgili haberler gözucuyla okunup geçiliyor. Eylemler sokaklara taşıncaya kadar hiçkimseden ses çıkmıyor. Analar sokaklara çıkmaya başlayınca kamuoyu biraz ilgilenmeye başlıyor. Sorunlarımız büyük, karşımızda ise boğazına kadar pisliğe batmış kontrgerilla, mafya karışımı güçler var. Bu güçlere karşı solun çok daha örgütlü olması gerekiyor. Dağınıklık, çeşitli ideolojik polemikler ve sorunların kaynağını bulamama, çözümüne karşı kayıtsız kalma, güç kaybı yaratıyor. Sol bu konularda ciddi bir zaaf yaşıyor. Peki neler yapılabilir? Kamuoyunun sorunları sahiplenmesi sağlanmalı, duyarlı kesimler güç birliği yapmalı. Açlık grevlerinin 50-60 günü bulması tutsakların çözümsüzlüğü değil, asıl olarak soldaki çözümsüzlüklerin, tıkanıklıkların sonucudur.

Her şeye karşın son aylarda yaşananlara tüm emekçiler cephesinden set çekmeliyiz. Tuksakların feryatları salt kendi sorunlarının değil, Türkiye halklarının yaşadığı dramın, işkencelerin, baskıların sesidir. Bu ses hepimizin sesi, bizim çığlığımız! Bu sese sahip çıkalım.

Ayşe Güzel / İstanbul

Doğa yürüyüşü bu yıl Düzce'de yapıldı

Ormansızlaştırmaya karşı doğa yürüyüşü bu yıl, 16 Haziran'da Düzce Odayeri Yaylası'nda yapıldı.

Orman Mühendisleri Odası'nın (OMO) öncülüğünü yaptığı yürüyüş için Düzce'nin seçilmesinin nedeni; ülkemizin orman bakımından zengin bölgelerinden olan Düzce'de ormansızlaşmanın da fazla olması.

OMO Başkanı **Salih Sönmezışık** yaptığı konuşmada Düzce Bölgesi'nin özellikle doğal kayın ormanları bakımından dünyada az bulunur bir bölge olduğunu, bu nedenle orman tahribatının Düzce Bölgesi'nde önlenmesinin ayrıca önem kazandığını söyledi.

Yağmura rağmen, Odayeri-Katalakdere arasındaki 4 kilometrelik doğa yürüyüşüne 600 kişi katıldı. Delta Tuğla fabrikası ve Kelebek Mobilya fabrikalarının bu yürüyüşün sponsor firmaları olması bir grup yürüyüşçü tarafından "Doğayı katledenler ne yüzle sponsor oluyor" diyerek protesto edildi.

Doğa Yürüyüşü Etkinliklerine, demokratik kitle örgütlerinin yanı sıra *Bilim ve Ütopya* dergisi de katıldı. Dergimiz yazarı **Yücel Çağlar**, 15 Haziran'da düzenlenen Ormansızlaşma ve Nedenleri konulu panelde bir konuşma yaptı. Yine dergimiz Düzce muhabiri **Sevinç Beşli** yürüyüş düzenleme kurulunda yer aldı. Ve Düzce Televizyonu'nun konuyla ilgili programında görüşlerini anlattı.

Ağaçkakan
29. sayı

Alternatif Enerji Kaynakları Başka Türlüsü Mümkün...

Prof. Dr. Tolga Yarman, **Dr. İ. Melih Baş**, Akın Atauz, **Dr. Fikriye İnanç Baş**, Murat Bjeduğ, **Nesrin Timur**, Y. Savaş Emek, **Aylin Gençoğlu**, Burçay Anger, **Günseli Tamkoç**, Melih Ergen, **Prof. Dr. Celal Ertuğ**, Sevgi Özcan Güven, **Hilmi Çamurdan**, Oya Taban, **Aysun Tokatlıoğlu**, Arif Künar, **Batur Şehirlioğlu**, H. Şirin Selvi, **Serhat Özbay**, Dr. Umur Gürsoy, **Galip Baran**

KANADA'NIN KİRLİ NÜKLEER İŞLERİ, HABİTAT II
Ekopolitika, Yaşanmış Hayvan Öyküleri, Ekofeminizm, Ekonomi, Ekosağlık, Kent Kültürü, Nostalji, Mersin'de Anti-Nükleer Hareket ve Miting, Sinop Anti-Nükleer Şenliği, Kurudere Köylülerinin Direnişi, Kalimerhaba, Geri-Dönüşüm.

AYIN DOSYASI:
ALTERNATİF ENERJİ KAYNAKLARI
TÜRKİYE'nin TEK EKOPOLİTİKA DERGİSİ

Yazışma Adresi: PK 53, Konak, 35252. İZMİR
Tel ve Faks: 0 232 422 52 40- 224 11 41
Abone Bedeli: 900.000 TL. Abone bedelini SOS Akdeniz Derneği'nin Türkiye İş Bankası Yeni Liman Şubesi, İzmir, (3427) 0259397 No.lu hesabına ya da S. Semra Dinler'in 684172 no'lu posta çeki hesabına yatırdıktan sonra makbuzun fotokopisi ile birlikte yazışma adresine gönderiniz.
Tek dergi istekleri için; 150.000 TL'lik posta pulu gönderiniz.

BİLİM VE ÜTOPYA ciltleri

Çoğu okurumuz *Bilim ve Ütopya* ile sonraki sayılarında tanıştığı için ilk sayılarımıza ilişkin yoğun bir talep alıyoruz. Özellikle ilk 6 sayı bizim de elimizde kalmamıştı. Bu talebi karşılayabilmek için tek çare olarak, ilk 10 sayıyı 1000'er adet yeniden basma yoluna gittik. Çok büyük bir maliyet gerektiğinden baskıyı siyah beyaz yapmak zorunda kaldık. Doğal olarak baskı ve fotoğraf kalitesi düşük oldu. İkinci cildimizi ise orijinal dergilerle yaptık. Birinci cilt ilk 10 sayıyı, ikincisi 11-18. sayılarımızı içeriyor. İsteyen okurlarımız, posta çeki veya banka hesabına her bir cilt için 1.000.000 TL. yatırarak ve yatırdığına dair belgeyi posta veya faksla bize ileterek (hangi cilt için yatırdığınızı özellikle belirtin) bu ciltlere sahip olabilirler. Yurtdışındaki okurlarımız için her bir cildin fiyatı 70 DM'dir. Belge elimize ulaşır ulaşmaz ciltler adreslerinize postalanacak. Ulaşabilen okurlar ciltleri dergi büromuzdan temin edebilirler.

Posta Çeki Hesabı: 673654
Banka Hesabı: Türkiye İş Bankası
İstanbul-Kızıltoprak Şubesi Hesap No: 1071 343539
Döviz Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi
Hesap No: 1071 364536
Hesaplar **Ender Helvacıoğlu** adınadır.

İkinci yaşgünümüzde Bilim ve Ütopya Topluluğu'na rapor

Ender HELVACIOĞLU

Bilim ve Ütopya Dergisi, elinizdeki sayıyla ikinci yaşını tamamlıyor. Arkamızda kalan 25 sayı, *Bilim ve Ütopya*'nın genel bir değerlendirmesini yapmak için yeterli birikimi sunmaktadır. Dergimiz, bu iki yıllık süreçte neler yaptı, neleri yapamadı ve neleri yapmak istiyor? Bu konularda; gerçekleştirdiğimiz çok sayıda okur toplantısından elde ettiğimiz verileri de analiz ederek, mümkün olduğu kadar objektif bir değerlendirme yapmak istiyoruz. Bu çaba, önümüzü de aydınlatacaktır.

SATIŞ DURUMUMUZ

Yan sütunlarda verdiğimiz, sayılara göre bayi satış tablosundan da görülebileceği gibi, dergimizin satışında istikrarlı bir artış söz konusu. Bu rakamlara, ilk 6 ay için 2500, son 10 ay için ise 5000-5500 civarında olan elden satış, büro satışı ve abone toplamını da eklediğimiz zaman, *Bilim ve Ütopya*'nın satışının 4500'lerden 12 binlere tırmandığını, son 5 ay içinde ise 10-11 bin arasında bir rakama oturduğunu gözlemliyoruz. Her derginin en az 3-5 kişi tarafından okunduğunu (yaptığımız anket bu sonucu veriyordu) düşünürsek, her sayımız en az 40 bin kişinin eline ulaşmaktadır. Derginin bilim ve düşün okurları içinde sağlam bir yer edindiğini, kendisine özgü bir kulvar yaratabildiğini gösteren ve mali bakımdan kendi yağıyla kavrulabilmesini sağlayan bir rakam. Fakat yeterli olmayan, içimizde bir doygunluk hissi yaratmaktan çok uzak bir rakam. Hele son 5 ay içindeki satış durgunluğu göz önüne alınırsa, *Bilim ve Ütopya*'nın yeni bir atılımın sancısını çektiğini saptayabiliriz. Satış rakamlarının gösterdiği birinci gerçek budur.

AYDINLANMA MÜCADELESİNDE DERİNLEŞMEK

Satış rakamlarını kapak konularını dikkate alarak incelediğimizde, çarpıcı bir olgu hemen görülebiliyor. Aydınlanma mücadelesini konu alan kapaklar daha fazla ilgi çekmiştir. En çok satan ve satış yükselişinde köşe taşı niteliği taşıyan sayılarımızın hepsi de aydınlanma konusunun kapak yapıldığı dergilerdir: Turan Dursun-Kutsal Kitapların Kaynakları, İslam'da ve Osmanlı'da Kölelik-Cariyelik, Allah'ın Evrimi, Kuran'ın Yazarı: Sumerliler, Son Kanıtlarıyla Evrim Teorisi vb. Okur toplantılarında ve dergi merkezimize ulaşan mektuplarda dile getirilen fikirler de bu olguyu pekiştiriyor. Okurlarımızın büyük çoğunluğu, dinler tarihi, dinlerin kökeni gibi konulara yoğunlaşılmasını, Şeriatçılığa ve hurafeye karşı ideolojik mücadelenin derinleştirilmesini ve çeşitlendirilmesini talep ediyor. *Bilim ve Ütopya*'nın bu doğrultudaki kararlı yayınını destekliyor. Çok doğal; çünkü ülkemizin yakıcı bir sorunudur bu. Özellikle Anadolu illerindeki okurlarımız, gericiliğin, Şeriatçılığın yoğun ideolojik-politik saldırısı altındalar. Bu saldırıya yanıt vermek için malzeme sağlayan aydınlanma konulu yayınlarımıza dört elle sarılıyorlar ve sürdürülmesini istiyorlar. Diyebiliriz ki; *Bilim ve Ütopya*, Türkiye'nin Aydınlanma mücadelesinin bilim ve düşün yayıncılığı alanındaki bayrağı olmuştur. Bu doğrultudaki yayınlarımızı, önümüzdeki sayılarda da derinleştirerek sürdüreceğiz. İki yıllık yayın yaşamımızda aldığımız önerilerin gösterdiği ikinci önemli gerçek de budur.

Geçerken belirtelim: *Bilim ve Ütopya*, din ve inanç düşmanı değildir. Din olgusuna bilimsel tarzda yaklaşımın yaygınlaşması için çaba sarfediyoruz. Dinler hangi toplumsal koşulların yarattığı zeminde ortaya çıkmıştır? Kökenleri nelerdir? Hangi evrelerden geçmişlerdir? Çeşitli dönemlerde ne tür bir toplumsal işlev görmüşlerdir? Dergimiz, bu ve benzeri sorulara yanıt aramaktadır. Şeriatçıları asıl korkutan da bu alandaki bilimsel gerçeklerin ortaya çıkmasıdır zaten. Dogmatizme ve hurafeye karşı gerçeğin ve Aydınlanmanın peşinde koşmak. *Bilim ve Ütopya*'nın çizgisi budur.

KAPİTALİST BİLİM ANLAYIŞININ ELEŞTİRİSİ VE YAYIN ETİĞİ TARTIŞMASI

Dergimizin temel yönelimlerinden bir diğeri, hakim kapitalist sistemin bilim ve düşün alanındaki yansımalarını eleştirmek ve seçenekler üretmektir. "İletişim Devrimi mi Medya Diktatörlüğü mü", "Uydurmalar: Türk-Kürt Kimliği", "Tıp Ahlakı Ameliyat Masasında", "Hangi Enerji Ne Kadar Ne İçin", "Genler Modern Put mu", "Zeka Testleri Ne Kadar Güvenilir", "Doğa Korsanlığı Gen Hırsızlığı", "Aydın Metafizikleri", "Avrupamerkezci Tarih Safsatası", "Bilim ve Eğitim Emperyalizmi" ve benzeri kapak konuları bu çabanın ürünleridir. Kapitalist bilim anlayışının eleştirisi ve Aydınlanma mücadelesi ayrılmaz bir bütünlük taşır, hele bizim gibi ülkelerde. Okur toplantılarından ve gelen mektuplardan çıkardığımız sonuç, *Bilim ve Ütopya*'nın bu çizgisinin ilgi gördüğü, daha önemlisi onun varlık şartı olduğudur. Dergimiz daha ilk sayısında; bilimsel-teknolojik gelişmeleri sadece ayna gibi yansıtan bir yayın çizgisi izlemeyeceğini, kimin elinde, hangi şartlarda geliştiğini ele alacağını, insanlığa ne getirip ne götürdüğünü irdeleyeceğini, her türlü bilimsel konuya felsefi-sosyolojik-tarihi boyutlarıyla birlikte yaklaşmaya çaba sarfedeceğini ilan etmişti.

Bu eleştirel yaklaşım, *Bilim ve Ütopya*'nın popüler bilim yayıncılığı alanında faaliyet gösteren diğer dergilerden farkını ortaya koyar. Eğer bir yayın etiği tartışması yapılacaksa, en başta söz konusu eleştirel bakış açısına, eleştirinin özgürce yapılıp yapılamadığına dikkat çekilmelidir. Devletin bilim kurumunca çıkarılan bir dergide, örneğin, Turan Dursun'un "Kutsal Kitapların Kaynakları" adlı eseri, bir ilan olarak bile yer bulamaz. Ülkemizin en büyük medya tekellerinden biri tarafından çıkarılan bir "bilim" dergisinde, örneğin, "İletişim Devrimi mi Medya Diktatörlüğü mü" sorusunu irdeleyen bir yayını düşünebilir misiniz? Özgür eleştirinin yapılamadığı bir ortamda, etik tartışmasına başlanamaz bile. *Bilim ve Ütopya*'nın kesinlikle taviz vermeyeceği temel yönelimlerinden biri Aydınlanma mücadelesiyse, diğeri de hakim emperyalist-kapitalist sistemin bilim ve düşün alanındaki yansımalarını özgürce eleştirmek ve seçenekler üretmektir. Dergimizin başarısı bu tavizsiz çizgisinden kaynaklanır. Okurlarımızın talepleri de bu doğrultudadır.

DERGİMİZİN YAZARLARI

Bilim ve Ütopya'nın yazarları Türkiyeli'dir. Bilim de, ütopya da evrenseldir. Bu alandaki tüm pratik-teorik çabalar, insanlığın ortak hazinesine birer katkıdır. Bizler bu insanlık hazinesinin mirasçısıyız. Öte yandan; özel-yöresel-ulusal-kıtasal mülkiyeti kabul etmeyen bu ortak hazineye Türkiye'den de katkı gelmelidir, gelebilir. Türkiye'de bilim de vardır, ütopya da... İddiamız budur. *Bilim ve Ütopya*'nın yazarları, bu iddianın savunucusudurlar. Dergimiz, çevirilerden ve yabancı yayın derlemelerinden çok, Türkiyeli yazarların özgün çalışmalarına yer veriyor. İçerik kalitesi bakımından, bırakalım ülkemizdeki bu çizgiyi izlemeyen yayınları, yabancı yayınlarla da boy ölçüşebileceğimizi -gereksiz bir alçakgönüllülüğe kapılmadan- ileri sürüyoruz. Yazarlarımız, "gelişmiş" ülkelerin bilimcilerinin karşısında başı dik duran kişiliklerden oluşur. Bu "dikbaşlılığın" bir zemini vardır. Üzerinde yaşadığımız coğrafya, bilimin ve ütopyanın yeşerebilmesine olanak veren tarihi birikime, mücadele geleneğine ve verimli koşullara sahiptir. Gelecek yıllarda, bu iddianın daha da somutlaşacağını hep birlikte göreceğiz.

Bilim ve Ütopya yazarlarının belki de en önemli nitelikleri, birer emekçi aydını olmalarıdır. Bilgi/bilim özelleştirilemez, kişiselleştirilemez. Kaynağı toplumsal pratiktir. Bilimci, bu toplumsal pratiği kendi kafa emeğini de katarak sistemleştiren insandır. Sistemleştirdiği bilgiyi kendine saklayamaz, piyasaya düşüremez. Aksi taktirde, sermayenin aydını (borazanı) olmanın, yani bilgiyi parayı verenin çıkarı doğrultusunda eğip bükmenin dayanılmaz alçaltıcı ortamında bulacaktır kendisini. Dergimiz yazarları bu gerçeğin farkındadır. Geçmişteki ve günümüzdeki halk pratiklerinin pınarından elde ettikleri bilgiyi, emek verip işleyerek, yine esas kaynağına, emekçilere ulaştırmanın, dünyayı değiştirmenin çabası içindedirler. Bir kişiyi bile aydınlatmanın yanında, milyarlarca doların bir değeri var mıdır? *Bilim ve Ütopya*, emekçi aydınlarının kürsüsüdür, kaldıracıdır. Bu nedenle aşk ile yazılan, aşk ile çıkan bir dergidir.

Bilim ve Ütopya yazarlarının bir diğer önemli niteliği, akıntıya karşı durabilmeleridir. Günümüzün çalkantılı Türkiyesi'nde son derece önemli bir nitelik... Her türlü çürümüşlüğün ve iğrençliğin kol gezdiği, karanlık güçlerin at oynattığı, emperyalist ideolojinin saldırısının dayanılmaz boyutlara vardığı ve türlü yaldızlı, şatafatlı ambalajlar içinde sunulduğu ülkemizde, ideolojik sağlamlığını koruyabilmek, eğilip bükülmemek, akıntıya kapılmamak kolay değildir. Köklülük ister. Güçlü bir tarih bilincini gerektirir. Fakat ancak böyle bir tavır geleceğe köprü kurabilir. Dergimiz yazarları, bu köprünün kendi alanlarındaki mühendisleridirler. 20'li yaşların dinamizmiyle 80'li yaşların birikiminin sentezini oluşturmaktadır *Bilim ve Ütopya*, yazarlarıyla...

Herkes *Bilim ve Ütopya*'nın yazarı olabilir. "Yazmak is-

Bilim ve Ütopya'nın bayi satış rakamları

1) Temiz su kalmadı (Temmuz 94):	2651
2) Evren modellerinde din-bilim çatışması (Ağustos 94):	2913
3) İletişim devrimi mi medya diktatörlüğü mü (Eylül 94):	2351
4) İnsan tanrıyı nasıl yarattı (Ekim 94):	2952
5) Uydurmalar: Türk kimliği-Kürt kimliği (Kasım 94):	2166
6) Son kanıtlarıyla evrim teorisi (Aralık 94):	4187
7) Anadolu'nun bize bıraktığı (Ocak 95):	3290
8) Tıp ahlakı ameliyat masasında (Şubat 95):	3156
9) Kuran'ın yazarı Sumerliler (Mart 95):	6061
10) Tarihten günümüze sahte bilimler ve şarlatanlık (Nisan 95):	4599
11) Jean Meslier: Fransa'nın Turan Dursun'u (Mayıs 95):	5164
12) Hangi enerji ne kadar ne için (Haziran 95):	3739
13) Matematik nedir (Temmuz 95):	4757
14) Allah'ın evrimi (Ağustos 95):	6326
15) Genler modern put mu (Eylül 95):	5352
16) Zeka testleri ne kadar güvenilir (Ekim 95):	5198
17) Kutsal kitapların kaynakları (Kasım 95):	7249
18) Doğa korsanlığı gen hırsızlığı (Aralık 95):	5172
19) İslam'da ve Osmanlı'da kölelik cariyelik (Ocak 96):	6529
20) Aydın metafizikleri (Şubat 96):	5534
21) Avrupamerkezci tarih safsatası (Mart 96):	5132
22) Kuantum dünyası (Nisan 96):	4864
23) İnsan nasıl insan oldu (Mayıs 96):	5199

NOT: Bu rakamlara, ilk 6 ay için 2500, son 10 ay için ise 5000-5500 civarında olan abone, elden satış ve büro satış toplamı da eklenmelidir.

terim ama, koskoca Prof'ların, Doç'ların, Dr'ların yanında yer bulabilir mi yazım" diyen dostlarımızın, genç arkadaşlarımızın olduğunu duyuyoruz. Yanlış düşünüyorlar. *Bilim ve Ütopya* için önemli olan yazının içeriğidir, yazarının kariyeri değil. Şu sayıya kadar birçok yazı konusunu, okur toplantılarında, mektuplarda gelen önerilerden esinlenerek oluşturduğumuz gibi, sayfalarımıza bir göz atıldığında görülücektir ki, bırakalım içerdeki makaleleri, birçok kapak dosyamızın yaratıcıları da akademik kariyer yapamamış veya yapma gereği duymamış değerli aydınlarımız ve genç arkadaşlarımızdır. Türkiye'de bilim ve ütopya sadece üniversitelerde yapılmıyor, hatta -ne yazık ki- günümüzde daha çok da bu kurumların dışında yapılıyor. Bu gerçek *Bilim ve Ütopya*'ya yansımıştır, daha da yansımalıdır.

Dergimiz kısıtlı sayıda yazarın katkılarıyla çıkmıyor. *Bilim ve Ütopya*'nın her sayısında 5-10 tane yeni ismi görmek olasıdır. 25 sayıda, çok sayıda değerli araştırmacı katkı yapmıştır dergimize. Bu sayının ülkemizin dört bir yanından gelecek yazılarla katlanarak artacağını da biliyoruz.

İÇ TARTIŞMANIN YARATTIĞI DİNAMİZM

Bilim ve Ütopya'nın dinamizminin kaynağı, eleştiriciliği ve tartışmacılığı sadece dışa karşı değil, içerde de yürütmektir. Düzeyli tartışmanın, doğruya ulaşmanın en geçerli yolu olduğunu düşündük ilk sayımızdan beri. Tartışmanın zayıflamasının, iddialı makalelerin bile tartışma açmamasının yarattığı üzüntüyü bu sütunlarda da dile getirdik zaman zaman.

Dergimizin çok sayıdaki yazarı, ortak niteliklerinin ve temel konulardaki birlikteliklerinin yanı sıra, çok çeşitli fikir akımlarının da savunucusudurlar. Çeşitli konularda farklı ve zıt fikirleri vardır. Bu farklılık ve yarattığı tartışma *Bilim ve Ütopya*'nın iç dinamiğini oluşturur. Son sayılara kadar, bu dinamizmi gereğince yansıtamamıştık dergimizde. Bugün tartışmanın yavaş yavaş alevlendiğini görüyor ve seviniyoruz. "Tartışma" üstbaşlıklı sayfalarımız artmaktadır, hatta bazen "İnsan Nasıl İnsan Oldu" dosyamızda olduğu gibi kapağa bile tırmanmaktadır. İnsanın evrimi, Avrupa-merkezcilik, aydın kavramı, Anadolu ve Ortadoğu tarihine yaklaşım, tıp etiği, çeşitli tıp anlayışları, din olgusuna yaklaşım, evrenin yapısı ve tarihi gibi konular, aramızda tartıştığımız hemen akla gelen sorunlar. Yine de yeterli değil. Bir anlamda; yazarlarının irili ufaklı makalelerle sürekli birbirleriyle tartıştığı, fikirlerini çarpıştırarak doğruyu aradığı bir arena olmalıdır *Bilim ve Ütopya*. Tabii, düzeyli ve ilk sayımızda da belirttiğimiz gibi birbirine "sevgilisine dokunur" gibi itina ile yaklaşarak...

BİLİM VE ÜTOPYA TOPLULUĞU

Bilim ve Ütopya'nın belki de en büyük başarısı, çok sayıda kişinin çeşitli düzeylerdeki "karşılıksız emeği"nin, "kolektif çalışması"nın bir ürünü olması. Bilindiği gibi dergimiz, bir sermaye odağına dayanarak değil, yollara düşüp 500 tane abone bularak yayın yaşamına başlamıştı. *Bilim ve Ütopya*'ya ilk ivmesini veren maddi birikim bu biçimde sağlanmıştı. İki yıldır aynı çizgiyi sürdürüyoruz.

Eleştiri ve önerilerin yoğunlaştığı alanlar, *Bilim ve Ütopya*'nın yeni bir atılımı gerçekleştirmesi ve daha fazla kurumsallaşması gerektiğini gösteriyor. İçerik, tanıtım ve kurumsallaşma alanlarını içeren komple bir projeyi hazırlayıp hayata geçirmemiz gerekiyor.

Bilim ve Ütopya'nın İstanbul'daki merkezinde profesyonel olarak çalışanların sayısı hiçbir zaman bir elin parmaklarını geçmedi. Fakat dergimize çeşitli düzeylerde yardım eden çok sayıda dostumuz vardır. İstanbul, Ankara ve İzmir'de güçlü Bilim ve Ütopya ekipleri oluştu. Yetenekli genç arkadaşlardan oluşan bu ekipler, hemen hemen her ay toplanırlar, çıkan dergiyi eleştirirler, yeni sayı için önerilerini tespit ederler, yazarlarla ilişki kurarlar ve kendilerine düşen yazı konuları için görev bölüşümü yaparlar. 5-6 ayda bir, bu ekiplerin temsilcileri bir araya gelerek derginin yayın çizgisi üzerinde tartışırlar. Bu toplantılara, çok sayıda Bilim ve Ütopya dostuyla yaptıkları ön tartışmalardan süzülen, sistemleştirilmiş, hatta yazıya dökülmüş fikirlerle gelirler. İstanbul ekibindeki öğrenci arkadaşlar, derginin ayın son haftasında yoğunlaşan teknik hazırlığına, düzelti, son okuma, abonelerin hazırlanması gibi süreçlerine katkıda bulunurlar.

Bilim ve Ütopya'nın çoğu yazarı, makale yollamanın ötesinde dergi ile bir gönül bağı içindedirler. Dergi satarlar, abone bulurlar, sürekli öneriler getirirler, zaman zaman kendileri bir ekip kurarak geniş paketler ve kapak dosyaları hazırlarlar.

Bilim ve Ütopya Okur Toplantıları artık kurumsallaşmaya başladı. Son 3-4 ay içinde Mersin, Samsun, Trabzon, İzmir, Kocaeli, Malatya ve Elazığ'da okur toplantıları düzenlendi. Bu toplantılar, okurların dergi ile bütünleştiğini gösteriyor. Derginin eleştirildiği, çok sayıda önerinin geldiği toplantılardan, makale ve kapak konularıyla, gönüllü temsilcilerle dönüyoruz. *Bilim ve Ütopya*'nın birçok makalesi bu toplantıların ürünüdür.

Sonuç olarak; *Bilim ve Ütopya*, çalışanı, yazarı, gönüllü temsilcileri, kent ekipleri, okurları ve dostlarıyla dinamik bir topluluk. Kolektif bir çabanın, karşılıksız emeğin, bu en büyük yaratıcı gücün ürünü. Bu düzeyli topluluğun katkılarını kurumsallaştırmak, kolektif çalışmanın kanallarını düzenleyip ardına kadar açmak önümüzdeki sezonun en önemli görevidir. Kurumsallaşmak: Düşündüğümüz atılımın anahtar sözcüğü budur.

EKSİKLER, ELEŞTİRİLER VE ÖNERİLER

Bilim ve Ütopya'ya yöneltilen en önemli eleştiri, derginin "ağır" olduğudur. Bazı yazıların, konunun uzmanları dışındakiler tarafından anlaşılmasının zor olduğu eleştirisi getiriliyor. *Bilim ve Ütopya*'nın bilim ve teknoloji haberleri verme, temel bilimsel bilgileri aktarma açısından zayıf olduğu ifade ediliyor. Bu durumun, bilimle yeni yüzyüze gelen genç okurların dergiye olan ilgisini azalttığı belirtiliyor. Anket sonuçlarımız da bu haklı eleştirileri destekliyor. *Bilim ve Ütopya* okurları arasında liseli öğrenciler çok az bir orandadır.

Dergimizin, sadece aktarmacı olmayan, konuları felsefi ve tarihi boyutlarıyla ele alan yayın çizgisi, ister istemez ona bir "ağırlık" getiriyor. Örneğin "Gen nedir" diye değil de "Genler modern put mu" diye bir soru ortaya atıyor ve tartışıyoruz. Genetiğin sorunları üzerine bir tartışma, asgari bir genetik bilgisine sahip olmayı gerektiriyor. Aynı sorun Kuantum Kuramını ele aldığımız kapak dosyamızda da vardı. 20. yüzyıl fiziği konusunda temel bir bilgiye sahip olmayan okurlarımızın zorlandığı bir yayındı.

Bu sorunun çözümü hakkında, özellikle okur toplantılarında çok sayıda öneri aldık. Yavaş yavaş uygulamaya koyuyoruz. İlk olarak okurlarla yakın bağ kuran sürekli sayfalarımızı artırdık. "Bilim Gündemi", "Merak Ettikleriniz", "Yayın Dünyası", "İz Bırakanlar", "Forum", "Matematik Sohbetleri", "Ağaçtan Ağaca Anadolu", "Bilgisayar", "Satranç", "Sözcük Bulmacası" gibi bölümlerimiz dergide önemli bir hacim kaplıyor ve özellikle genç okurlar tarafından ilgiyle izleniyor.

Okur toplantılarında; teknik terimlerin bol olduğu yazılarda sözlük verilmesi, uzmanlık gerektiren tartışmaların yapıldığı makale ve paketlerde, konuyla ilgili temel bilgileri ve tartışmanın tarihçesini içeren kutuların hazırlanması, yazıların mümkün olduğu kadar kısa olması, ünlü bilim insanlarının yaşamları hakkında bilgi verilmesi, zaman zaman önemli konularda temel bilgileri aktarıcı bazı kapak dosyalarının hazırlanması, makalenin konusu ile ilgili en yeni gelişmeleri içeren kısa haberlere yer verilmesi, konu çeşitliliğinin gençlerin ilgi alanlarını dikkate alarak artırılması, ekler ve posterler verilmesi gibi yolumuzu aydınlatan öneriler aldık.

Sonuç olarak genç okurları gözeten daha özenli bir yazılışları çalışması yapmamız gerekiyor. Çünkü *Bilim ve Ütopya* yeni bilim okurları yaratmak ve kazanmak zorundadır.

Okurlarımız, *Bilim ve Ütopya*'nın dergicilik dışında da çeşitli faaliyetler düzenlemesini talep ediyor. Yazar ile okurları bir araya getirecek düzenli tartışma toplantılarının, panellerin yapılması, dergi yazarlarının Anadolu'da bilim turnelerine çıkması, temel konularda ilgili kurumlarla ortak veya dergi olarak sempozyumlar ve forumlar düzenlenmesi, uzmanların eşliğinde okurlarla birlikte bilimsel gezilerin gerçekleştirilmesi, kurslar düzenlenmesi, okurların katılacağı sanat etkinlikleri ve şenliklerin yapılması, bazı kapak dosyalarının ve sürekli yazarların makalelerinin kitaplaştırılması, alternatif ders kitapları basılması, bilim vakfı, bilim akademisi, hatta bir emekçi üniversitesi kurulması gibi öneriler aldık. Bu tür faaliyetlerin *Bilim ve Ütopya*'nın tanıtımı ve yaygınlaşması için de çok yararlı olacağı açıktır.

ATILIM İHTİYACI VE "BİLİM VE ÜTOPYA VAKFI"

Gerek satış durumumuz, gerekse yukarıda özetlediğimiz eleştiri ve önerilerin yoğunlaştığı alanlar, *Bilim ve Ütopya*'nın yeni bir atılımı gerçekleştirmesi ve daha fazla kurumsallaşması gerektiğini gösteriyor. İçerik, tanıtım ve kurumsallaşma alanlarını içeren komple bir projeyi hazırlayıp hayata geçirmemiz gerekiyor. Doğal olarak bu projenin mali bir boyutu da olacak. Yaz aylarını bu projenin hazırlığı ve ön görüşmeleri için değerlendireceğiz.

"Bilim ve Ütopya Vakfı"nın kurulması, düşündüğümüz atılımın kavranacak halkasıdır. Yukarıda sunduğumuz dergicilik dışındaki faaliyet önerilerinin büyük bir kısmını, bir vakıf örgütlenmesi içinde gerçekleştirebiliriz. "Bilim ve Ütopya Vakfı"nı Ekim ayına kadar İstanbul'da kurmayı hedefliyoruz. Ankara, İzmir ve Anadolu'nun bazı büyük illerinde kısa zamanda vakfın şubelerini açacak birikimimiz de vardır. İlk olarak yapılacak işler, vakıf sermayesinin toplanması, kurucuların belirlenmesi ve yeni bir binaya taşınılmasıdır. Gelecek sayımızda bu konuda detaylı bir çalışma pragramı sunarak, okurlarımıza ve dostlarımıza çağrılarda bulunacağız.

Bilim ve Ütopya, düşündüğü atılımı, yine her zamanki yöntemiyle, çalışanlarının, yazarlarının, okurlarının ve dostlarının elbirliğiyle gerçekleştirecek.

Bilim ve Ütopya Topluluğu'nun ikinci yaşgününü kutluyoruz.

Gelecek ay buluşmak üzere, dostlukla...

Bilim ve Ütopya 125.000 TL

Teknik hazırlık ve kağıt masraflarına gelen zamlar ve dağıtım alanındaki tekelleşmenin getirdiği mali yükler sonucu, Bilim ve Ütopya'nın fiyatını 125.000 TL yapmak zorunda kaldık. Okurlarımızın bu zorunlu zammı anlayışla karşılayacağını umuyoruz.

Tufan mitosu

Tayfun CAYMAZ (•)

Eski insanlar, doğa içinde yer alan yaşamsal faaliyetlerini, doğaya hükmettiğini düşündükleri bir takım bilinmez güçlerle ilişkilendirmişlerdir. Avcı toplumda avın bereketli, tarımcı toplumda ürünün bol olması, afet ve kötülüklere uğramama gibi arzu ve dilekler, doğayı yönetme ve denetleme gücüne sahip olduğu düşünülen bu meçhul güçlere yöneltilmiştir. Bu dileklerin bu güçlere sunulması, giderek belirli biçim ve kurallara bağlanmış ve aşama içinde inanç ve tapınım bazında kurumlaşmıştır. Bu konum içindeki eski insan, çevresindeki görünüm ve oluşları anlamlandırmak için, birşeyi zihninde canlandırma, yaratma ve düşünme yeteneği olan düşgücünü kullandı ve oluşlara abartmalı yakıştırmalarla anlamlar verdi. Bunları biçimlendirip öyküleştirdi. Belirli zaman süreçleri içinde olgunlaşan ve ilgili toplum tarafından genel kabul gören bu mizansenler, mitos denen kalıp öyküler haline geldiler.

Sonuç olarak mitos; **Hooke**'un dediği gibi: "Belli bir durumun (yani doğa olaylarının ya da belirli bir uygarlığa ya da dinsel geleneğe özgü inançların, uygulamaların ve kurumların) yarattığı insan düşgücünün ürünüdür (1)."

Olgulara anlam veren ve bunları öyküleştiren mitosların, tüm toplumlarda ağırlıklı olarak dünyanın/evrenin oluşumunu/yaratılmasını ele alması dikkat çekicidir. İnsan öncelikle içinde yaşadığı ve varolmasının nedeni ve koşulu olan doğanın (dünyanın/evrenin) meydana gelişine bir anlam verme gereksiniminde olmuştur. Bu nedenle Yaradılış Mitosları, tüm uygarlıklarda temel konumdadırlar.

Bu konumdaki bir diğer mitos da; insanların bozulması ve itaatden ayrılması üzerine evrene hükmeden güçlerin, onlara bahşettikleri yaşamı geri almaları ve onları yoketmeleri üstüne kurulmuştur. Bu; yaradılışa olan inanç kadar köklüdür. Bugün de hâlâ "Tanrı'nın verdiği canı Tanrı alır" anlayışında açıkça ifade bulduğu gibi, kul inancındaki insan, kendisine can/hayat veren Tanrı ya da tanrıların bu canı geri alma hakkına sahip olduğunu kabul etmektedir. Bu inanış, kıyamet inancıyla da en üst boyutta ifade bulmaktadır.

İnsanlığın yokedilişi üzerine kurulu mitos, toplumsal bozulma ve tanrısal topyekün cezalandırma teması üzerinde şekillenir. Tanrısal cezalandırma yöntemleri çeşitlidir: Musa kavmi için suya atma, Ad kavmi için gürleyen bir sesle gelen ve herşeyi yerinden söken fırtına, Semûd kavmi için ise yıldırımdır (2). Ama mitostaki yöntem, dünyayı tamamen kaplayan ve tüm canlıları boğup yok eden Tufan'dır.

Prehistorik insanın düşgücünde büyük su baskınlarıyla ilgili ne vardı bilemiyoruz ama MÖ 4. binyılda tarih sahnesine çıkan Sümerlilerin Tufan'la ilgili bir mitosları vardı. İnsanlığın Tufan'la yok edilmesi inancı, Sümerleri izleyen ve onların yerini alan Akad ve diğer Sami kavimlerde de sürdü. Hem Sümerlilerin hem de Akadların yaşamış oldukları coğrafyada doğan tektanrılı dinlerle de ta bugünlere kadar geldi. Yani Tufan mitosu, **Mallowan**'ın ifadesiyle: "MÖ 3. binyıldan beri canlılığını korumaktadır" (3). Tufan'ın bugün artık bir masal haline geldiğini iddia edecek olanlar varsa, onlara; sıradan bir Müslüman'a "Tufan'ın olduğuna inanıp-inanmadığını" sormasını önermek gerekir. Temmuz 1995'te Isparta'nın Senirkent ilçesinde meydana gelen ve çok sayıda insanın boğulup ölmesiyle sonuçlanan sel felaketinin nedeninin, Refah Partisi İlçe Başkanı tarafından "fuhuş ve içki tüketiminin artması" olarak gösterilmesi (4), toplumsal bozulmanın tanrısal topyekün cezayla karşılık bulduğuna ve bulacağına olan bu en eski inancın hâlâ ne denli etkin olduğunun güncel bir kanıtıdır.

Mitoslardaki öyküler, abartmalı yakıştırmalarla, hatta uydurmalarla örülüdür. Tufan Mitosu'nun öyküsel örgüsünün ana hatları: tanrıların/Tanrı'nın, bozulup yoldan çıkan insanları bir tufanla yoketme kararı almaları; tanrılara/Tanrı'ya bağlı birinin/bir peygamberin felaketten haberdar edilmesi; tüm günahkâr insanların, bütün dünyayı kaplayan büyük bir tufanla boğularak yokedilmesi; kayırılan inançlı kişinin/peygamberin aile efradı ve tüm canlılardan birer çift ile birlikte bir gemi içinde felaketten kurtarılması şeklindedir. Ama bu örgü yumağının içinde somut bir oluş/olay olmak gerekir. Yani gerçeklikten çok uzak bir biçimde anlamlandırılmış olsa da, insanları ve çevreyi yaşamsal biçimde etkileyen büyük bir sel felaketi sözkonusu olabilir. Öyleyse öyküsel örgüsünden çıkarıp, bu olmuş olması muhtemel olayı araştırmak gereklidir. Nitekim bilimadamları bu alanda çeşitli araştırmalar yürütegelmektedirler.

Gılgamış Destanı'ndan bir efsane: MÖ 3000 yıllarında Şuruppaklıların kralı, Babillilerin Utnapiştim diye adlandırdıkları, Ziusudra Tufandan kurtulabilmek için tanrı Enki'nin tavsiyesine uyarak bir gemi inşa etti.

University Museum'de bulunan Sümer Tufan tabletinin Arno Poebel tarafından yapılan kopyası.

Bu çalışmanın ilk bölümünde; görüldüğü uygarlıklarda mitosun aldığı biçimler, oluştuğu tarihsel boyutlar içinde incelenecek, ikinci bölümde; mitosa esin kaynağı olması muhtemel bir sel felaketinin araştırılması ile ilgili çalışmalar ele alınacak ve bir derleme halinde sunulacaktır.

ÇOKTANRILI DÖNEMDE TUFAN MİTOSU

Burada "çoktanrılı" olarak tasnif edilen dönem; ilk yazılı belgelerin ortaya çıkması, yani tarih çağlarına giriş ile başlayıp, ilk tektanrılı dinin doğup, gelişmesine dek uzanan ve kabaca MÖ 4. binyılın ikinci yarısı ile MÖ 1. binyıl ortaları arasında tarihlenen periyottur. Bu dönem içinde; Mezopotamya'da Sümerlere ve onları izleyen Akad Kavmine ait olmak üzere iki Tufan Mitosu yer alır. Ön Asya'da Mısır'da Tufan ile ilgili bir mitosa rastlanmazken (5), Yunanistan'da Mezopotamya'dan esinlenerek oluşturulmuş bir Tufan Mitosu vardır. Diğer yandan bu mitos, Mezopotamya'nın yakın kültür çevresi içindeki İran'da ve onunla bağlantılı olarak Hindistan'da da yer almaktadır.

SÜMER TUFAN MİTOSU

4. binyılın ortalarından 3. binyıl sonuna değin uzanan bir süreç içinde Güney Mezopotamya'da görkemli bir uygarlık kuran Sümerlerin, bölgeye 4. binyıl başlarında dağlık bir ülkeden geldikleri düşünülmektedir (6). Ubaidliler olarak bilinen yerli halkla kaynaşan (7) Sümerler, Cemdet Nasr döneminde (8) etkinleşip, Erken Sülâleler Dönemi (ESD)'nde (9) asıl etnik topluluk haline gelmiştir. Büyük Sümer kültürü; büyük kentlerin kurulması, gelişkin sulama yöntemleriyle tarımsal üretimin artması, ziggurat (10) denen dinsel mimari, hızlı dönüşlü çömlekçi çarkının kullanılması, silindir mühürler ve yazının bulunup kullanılması ile ifade bulur (11).

Sümerlerin geride bıraktığı ve yarattıkları uygarlık hakkında bilgi edinmemizi sağlayan yazılı belgeler, onların inanışlarını ve mitsel dünyalarını tanımamıza da yardımcı olmaktadır. Bu belgelerden elde edilen bilgilere göre; *Sümer dininde; dünyada, evrende, doğada görülen, hissedilen her nesnenin bir tanrısı vardı. Tanrılar insan görünümünde, fakat insanüstü güçleri olan ölümsüz varlıklardı. İnsanlar gibi onların da eş ve çocuklarından oluşan aileleri bulunuyordu. Bu aileler, kral gibi bir Baştanrı altında toplanmışlardı. Yer, Gök,*

Kısaltmalar ve Yayınlar

Ana Bri.: Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, İstanbul, 1994
a.y.: aynı yerde
bkz.: Bakınız
Buze: Özcan Buze, Mısır Uygarlığı hakkında hurafeler ve gerçekler, Bilim ve Ütopya-18, 1995, 16-22
Campbell-1992: Joseph Campbell, İlkel Mitoloji, Ankara, 1992
Campbell-1993: Joseph Campbell, Doğu Mitolojisi, Ankara, 1993
Campbell-1995: Joseph Campbell, Batı Mitolojisi, Ankara, 1995
Challaye: Felicien Challaye, Dinler Tarihi, İstanbul, 1994
Childe: Gordon Childe, Tarihte Neler Oldu, İstanbul, 1993
çç: çanak-çömlek
Çığ: Muazzez İlmiye Çığ, Kuran, İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökleri, İstanbul, 1995
Darmesteter: James Darmesteter, The Zend Avesta: Vendîdâd, Oxford, 1880
Dursun: Turan Dursun, Kutsal Kitapların Kaynakları-1, İstanbul, 1995
Erhat: Azra Erhat, Mitoloji Sözlüğü, İstanbul, 1978
ESD: Erken Sülaleler Dönemi
Gadd: C. J. Gadd, The Cities of Babilonia, Cambridge Ancient History 1-2, Cambridge, 1971, 93-144
Hinz: Walter Hinz, Persia, Cambridge Ancient History 1-2, Cambridge, 1971, 662-673
Hamilton: Edith Hamilton, Mitologya, İstanbul, 1974
Hooke: Samuel Henry Hooke, Ortadoğu Mitolojisi, Ankara, 1993
Kramer: Samuel Noah Kramer, Tarih Sumer'de Başlar, Ankara, 1995
Kuran: Kur'an-ı Kerim Meâli, Çeviri: Yaşar Nuri Öztürk, İstanbul, 1994
Mallowan: Max Mallowan, Noah's Flood Reconsidered, Iraq XXVI-2, 1964, 62-82
SKL: Sümer Kral Listeleri

Hava, ve Su tanrıları yaratıcı, diğerleri yönetici ve koruyucu tanrılardı. Her kentin bir koruyucu tanrısı vardı. Tanrılara ait listelerde 1500 kadar tanrı adı bulunması, Sümerlilerin ne kadar çok tanrı yarattığını göstermektedir (12). Sümer panteonunda yer alan başlıca tanrılar şunlardır: An (Gök-Tanrı), Ki (Yer-Tanrı), Enlil (Hava-Tanrı), Enki (Bilgelik ve Su Tanrısı), Utu (Güneş ve Adalet Tanrısı), İnanna (Aşk ve Savaş Tanrısı).

Yazılı belgeler, Sümer mitoslarıyla ilgili bilgiler de sağlamaktadır. Bunlardan Nippur kentinde bulunan ve Sümer Kral Listeleri (SKL) olarak adlandırılan tablet (13), Tufan Mitosu'nun kökeninin Sümerlere dayandığını göstermiştir. Tablet, sadece Tufan öyküsünü değil, Tufan'dan önceki olayları, insanın yaradılışını, krallığın başlamasını ve ilki Eridu olan beş kentin kurulmasını da anlatmaktadır (14). Altı sütûnluk tabletin Tufan öyküsünü kapsayan alt bölümü, 1914 yılında **Arno Poebel** tarafından çözülerek yayınlanmıştır. Kırık parçalar nedeniyle öykünün bütününe erişmek mümkün olmamakla birlikte, metin yine de öyküyü ana hatlarıyla kavramamıza olanak vermektedir. Buna göre, Tufan Mitosu'nun bu en erken biçimi aşağıdaki gibi şekillenmektedir:

- An ve Enlil'in isteği üzerine Tanrılar Meclisi, bir tufanla insanlığın tohumunu yoketmeye karar verir.

- Bir Tanrı (15), Kral Ziusudra'yı gelecek felaketten haberdar eder. Ziusudra (16), tanrılara itaatli ve saygılı, her daim, rüyalarda bile göğü ve yeri (tanrıları) zikreden bir kraldır.

- Felâket, tüm fırtınaların olanca güçleriyle hücum etmeleriyle başlar ve seller tüm kentlerin üstünü örter.

- Ziusudra'nın içinde bulunduğu dev gemi, büyük sularda fırtınalarla çalkalanır.

- Yedi gün yedi gece süren ve tüm ülkeyi kaplayan Tufan; Güneş Tanrı Utu'nun, ışınlarını göğe ve yere yaymasıyla sona erer.

- Tufan'dan kurtulan Ziusudra, gemiinin penceresini açar ve Utu'nun ışınları gemiye girer.

- Bitkilerin adını ve insanlığın tohumunu koruyan Ziusudra, önce Güneş Tanrı Utu'ya, sonra An ve Enlil'e şükranlarını sunar.

- Ziusudra'nın şükranlarını kabul eden An ve Enlil, ona tanrısal yaşam bahşederler ve onu güneşin doğduğu ülke olan Dilmun'a yerleştirirler (17).

Tabletteki kırık bölümler nedeniyle, tanrıların insanlığı yoketme kararını alma sebepleri, uyarıcı Tanrı'nın felaketten kurtulması için Ziusudra'ya söyledikleri gibi konularda bilgi sahibi olamıyoruz. Ama mitosun Akad ve kutsal kitaplardaki versiyonları, öyküsel örgüdeki boşlukların, uygun tahminlerle tamamlanması olanağını vermektedir. Örneğin; Ziusudra'ya felaket haberini veren Tanrı'nın, "insanlığın tohumunu ve bitkilerin adını koruması" için büyük bir gemi yapıp, soylarını sürdürecek canlı türlerini beraberine alarak kurtarmasını söylemesi gibi.

Ne yazık ki, bugüne kadar Sümer Tufan Mitosu ile ilgili başka bir tablet bulunamamıştır. **Poebel** tarafından yayınlanan parça, biricik kaynaktır ve bilgilerimiz halen bununla sınırlıdır.

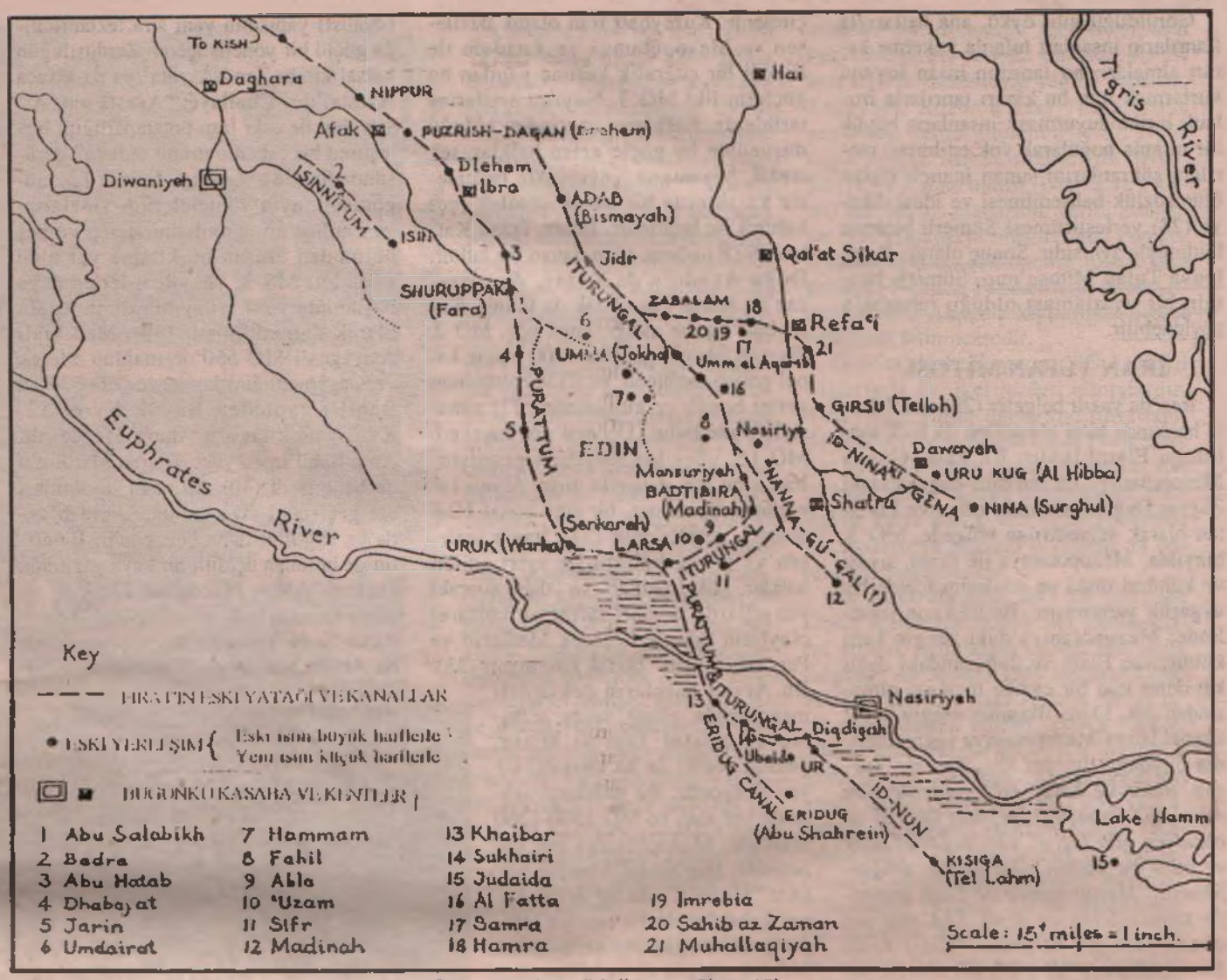

Sümer Haritası (Mallowan, Plate 18).

BABİLONYA TUFAN MİTOSU

MÖ 3. binyıl başlarında Mezopotamya'ya genel bir tanımla "Sami" olarak adlandırılan halk toplulukları gelmeye başladı. Sümer kültürünü benimseyen bu topluluklar, ESD'nin son evresinde (MÖ 2600-2371) etkin hale geldiler. Bu evreye ait yazılı belgelerde Sümer adlarının azalmasına karşılık Sami adların çoğaldığı görülür (18). Nihayet Akadlı Sargon, MÖ 2371'de Tufan'dan sonraki son (14) sülâle olan Uruk-3'ü yıkarak, Samilerin siyasal egemenliğini kurmuştur. Akad imparatorluğunun MÖ 2230'da barbar Gutiler (19) tarafından yıkılmasıyla, Mezopotamya'da yüzyılı aşkın süreyle bir karanlık çağ yaşanmıştır. Daha sonra (MÖ 2112) Ur'un Sümerli kralları, Sümer ve Akad kentlerini birleştirerek Mezopotamya'da Sümer kültürünü yeniden canlandırdılar. Ur-3 sülâlesi tarafından kurulan bu krallık da MÖ 2000'den az önce Elam saldırılarıyla çökünce, Sümerlerin Mezopotamya'daki siyasal egemenliği tamamen sona erdi. Bunu izleyen ikinci karanlık çağda (20) batılı Samiler olan Amurrular (ya da Amoritler) Mezopotamya'ya sızdılar, MÖ 1800 dolaylarında Babil'de bir krallık kurarak Sümer ve Akad ülkesine hâkim oldular. Hamurrabi tarafından oluşturulan bu egemenlik, **Masson-Oursel** tarafından "Sümer-Sami bireşimi" olarak tanımlanmıştır (21). Mezopotamya'nın kuzeydoğusunda ise diğer bir Sami kavmi olan Asurlular, yaklaşık aynı tarihlerde güçlü bir devlet kurdular. Bu gelişmeler; Mezopotamya'da Sami egemenliğinin etnik ve siyasal olarak tam anlamıyla kurulduğunu ifade etmektedir. **Challaye** bundan sonraki süreci Asur-Babilonya uygarlığı olarak tanımlar (22).

Süreç içinde Sümer ülkesini ele geçiren Samiler, dilleri dışında Sümerlerin kültür öğelerini büyük ölçüde özümsemişlerdir. Kuşkusuz bu, onların inanışlarına da yansımıştır. Sümer panteonunda yer alan birçok Tanrı, Babilonyalılarca ve Asurlularca da benimsenmiş, ancak Sami isimlerle ifade edilmişlerdir (23). Babilonya-Asur panteonunda yer alan başlıca tanrılar şunlardır: Anu (Gök-Tanrı), Ea (Bilge-Tanrı), İştar (Aşk Tanrısı), Sin (Ay-Tanrı), Şamaş (Güneş-Tanrı) ve süreç içinde baştanrılığa yükselen Babil'in koruyucu Tanrısı Marduk.

Tufan Mitosu'nun Babil biçimi, ünlü "Gılgamış Destanı" bünyesinde yer alır. Destana adını veren Gılgamış, Tufan'dan sonra Sümer'i yönetmiş ikinci hanedan olan Uruk-1 sülâlesinin beşinci kralıdır (24). Bu kralın serüvenlerinin anlatıldığı destanın günümüze ulaşmış en kapsamlı metni, Akad dilinde yazılmış 12 eksik tabletten oluşur. Bu tabletler, Asur kralı Asurbanipal'ın (MÖ 648-627) Nineve'deki kütüphanesinde bulunmuştur (25). Eksik parçalar nedeniyle metinde oluşan boşluklar, Mezopotamya'nın diğer yerlerinde ve Anadolu'da ortaya çıkarılan çeşitli parçalarla bir ölçüde doldurulmuştur (26).

Destanda Tufan öyküsünden önce şu olaylar anlatılır: Can yoldaşı Enkidu'yu kaybeden Gılgamış, ölüm gerçeğiyle yüz yüze gelir. Ölüm korkusu onda, Tufan'dan kurtulan kral gibi tanrısal yaşamı, yani ölümsüzlüğü elde etme arzusunu doğurur. Uyarılara rağmen çok tehlikeli bir yolculuğu gerçekleştiren Gılgamış, Tufan kralına ulaşır ve ona "ölümsüzlüğü nasıl elde ettiğini" sorar. Sami versiyonunda adı Ziusudra'dan Utnapiştim'e dönüşen kral, yanıt olarak Gılgamış'a Tufan öyküsünü anlatır. Onbirinci tablette yer alan Tufan Öyküsü aşağıdaki gibi şekillenir:

- Büyük bir hızla çoğalan insanların çok gürültü yapmaları (kargaşa yaratmaları) üzerine, Tanrılar tüm yaşam tohumlarını bir tufanla yok etme kararı alırlar.

- Bilge-Tanrı Ea, tanrıların kararını, bir kamış kulübenin duvarı aracılığıyla Şuruppak kralı Utnapiştim'e duyurur ve ona; tüm yaşayan şeylerin tohumunu getirip içine koyacağı bir gemi yapmasını söyler. Gemi; 120x120x120 boyutlarında, yani küp biçiminde, yedi katlı ve dokuz bölümlü olacaktır.

- Utnapiştim; tüm servetini (altın ve gümüş), tüm ailesini ve akrabalarını, kırın hayvanlarını ve yabanıl varlıklarını, ayrıca tüm zanaatçıları gemiye yerleştirir.

- Fırtına Tanrısı Adad'ın gürlemesi ve Yeraltı Tanrısı Nergal'in göklerdeki okyanusların sularını tutan kapıların direklerini parçalamasıyla başlayan Tufan, o kadar şiddetli olur ki; bunu yaratan tanrılar bile dehşete düşer.

- Altı gün, altı gece süren Tufan, yedinci gün yatışır.

- Gemisi Nisir Dağı'nda karaya oturan Utnapiştim, dışarıya baktığında; herşeyin dam üstü gibi dümdüz olduğunu ve tüm insanların balçığa döndüğünü görür.

- Utnapiştim yedi gün bekler ve dışarıya sırasıyla bir güvercin, bir kırlangıç ve bir kuzgun gönderir. Son olarak giden kuzgun yiyecek bulur ve geriye dönmez. Bunun üzerine Utnapiştim, gemidekileri dışarıya bırakır.

- Utnapiştim, tanrılara sunuda bulunur. Ama tanrıların arasında anlaşmazlık vardır. Enlil, birinin kurtulmasına izin verdiği için Ea'ya kızgındır. Ninurta, tanrıların kararını açıkladığı için Ea'yı ihanetle suçlamaktadır. Ea, ortamı yumuşatır ve Utnapiştim için aracılık eder.

- Yatışan Enlil, Utnapiştim ile karısını kutsayarak, onlara tanrılar gibi ölümsüzlük verir ve bundan böyle ırmakların ağzındaki Tanrılar Bahçesi'nde oturmaları kararını alır (27).

☞

Görüldüğü gibi öykü, ana hatlarıyla (tanrıların insanları tufanla yoketme kararı almaları; bir tanrının insan soyunu kurtarmak için bu kararı tanrılarla irtibatlı birine duyurması; insanların büyük bir tufanla boğularak yok edilmesi; tanrılara şükranlarını sunan inançlı kişiye ölümsüzlük bahşedilmesi ve ideal ülkeye (28) yerleştirilmesi Sümerli biçimin bütünüyle aynısıdır. Sonuç olarak; Babilonya Tufan Mitosu'nun, Sümerli biçimin bir uyarlaması olduğu rahatlıkla söylenebilir.

İRAN TUFAN MİTOSU

İran'da yazılı belgeler (29) aracılığıyla hakkında bilgi alınabilen ilk halk topluluğu Elamlılardır. Bu halk, Güney Mezopotamya ile buranın doğusundaki Zagros Dağları arasında kalan ve Luristan olarak adlandırılan bölgede, MÖ 3. binyılda, Mezopotamya ile ticari, siyasi ve kültürel ilişki ve etkileşim içinde bir uygarlık yaratmıştır. Bu ilişkinin temelinde; Mezopotamya'daki zengin kent kültürünün Elam ve doğusundaki dağlı kavimler için bir cazibe merkezi olmasından çok, Elam ülkesinin zengin doğal kaynaklarına Mezopotamya egemenlerinin duyduğu ilgi yer alır. *Kereste, kurşun, bakır ve kalay gibi madenler, su mermeri (alabaster), yeşiltaş (diorit) ve obsidyen gibi taşlar, yarı-değerli taşlar ve atlar bu ilginin odaklandığı zenginliklerdir. Mezopotamya ile Elam arasında saptanabilen ilk ilişki, SKL'nde yer almaktadır. Bu belgede; "Kiş-1 kralı En-me-baragesi (MÖ 27. yüzyılın ilk yarısı)'nin Elam'ı yağmaladığı ve buradan silah aldığı" bildirilmektedir. Bu kralın oğlu Agga ile çağdaş olan Uruk'un efsanevi kralı Gılgamış da Elam'a seferler düzenlemiştir. Ancak bu arada, Elamlıların da zengin Mezopotamya kentlerine sık sık saldırılarda bulunduklarını da kaydetmek gerekir. Nitekim bir dönem sonra (MÖ 2600-2550), Awam olarak adlandırılan bir Elam sülalesi, Ur kentini ele geçirerek Mezopotamya'da bir egemenlik alanı elde etmiştir. Akadlı Sargon zamanında ise; Luristan ve Zagroslar'a yapılan seferler sonucunda Elamlılar ve dağlı kabileler denetim altına alınmıştır* (30). *Akad egemenliğinin ardından Ur-3 Sülalesinin egemenliğine (MÖ 2112-2004) giren Elam, Ur kentinin zayıflamasıyla bağımsızlığını kazandıysa da MÖ 16. yüzyılda gerilemeye başladı. MÖ 13. yüzyılda da yeniden önemli bir güç haline gelen Elam'ın Mezopotamya'daki yayılması Babil kralı 1. Nabukadnezar (MÖ 1124-1103) tarafından durduruldu. Uzun bir dönem boyunca süren hanedan çatışmaları sonucunda Asurlular, MÖ 640'ta Elam'ı istila ederek bağımsızlığına son verdi. 7. yüzyılın sonlarından itibaren de Elam, Pers egemenliğine girdi* (31).

Elam dini, komşu Mezopotamya ile yakın benzerlik içindedir ama aynı zamanda Elamlı bir karakter taşır. Birçok Elam tanrısı Sümer-Akad panteonlarındaki tanrılarla ilişkilendirilebilir (Örneğin Pinikir ile İnanna-İştar) (32). Bu ilişkiye karşın, olasılıkla yazılı belgelerin yanıt vermemesi (gerek bulunamaması, gerekse Elam dilinin henüz tam anlamıyla çözülememesi) nedeniyle Elam'da Tufan ile ilgili bir mitos göremiyoruz.

Elamla başlatılan İran'ın tarih çağları, ilk siyasi birliğin ortaya çıktığı MÖ 8. yüzyıla kadar Aryan (Hint-Avrupa ya da Ari) kavimlerin göç dalgaları ile biçimlenir. Kuzeybatı İran olarak özelleşen ve Mezopotamya ve Anadolu ile ilişkili bir coğrafik kesime yapılan bu göçlerin ilki MÖ 3. binyılın ortalarına tarihlenir. Kafkasya üzerinden olduğu düşünülen bu göçle gelen halklar, tek renkli, boyamasız, çoğunlukla bezemesiz karakterde bir çanak-çömlek (çç) kültürü ile belirlenir. Erken Trans Kafkas (ETR) olarak tanımlanan bu kültür, Doğu Anadolu'da Karaz, Azerbaycan'da Kura-Aras olarak da bilinir. Kuzeybatı İran'ın aldığı ikinci göç, MÖ 2. binyılın başına (genelde 1900 olarak kabul edilir) tarihlenir ve ETR kültürünün yerini boyalı çç kültürünün (33) almasıyla ifade bulur. Üçüncü göç hareketi, MÖ 15. yüzyılda meydana gelmiştir. İran'a bu son dalgayla giren Aryan kavimlerin bir kısmı, bir süre sonra Hindistan'a geçmişlerdir (34). İran'a yerleşen ve gri çç kültürü ile ayırt edilen halklar, "İlk İranlılar" ve "daha sonraki yüzyıllarda önemli tarihi ve kültürel olayların sahipleri olacak Medlerin ve Perslerin ataları" olarak tanımlanır (35). Bu Aryan halkların çoktanrılı inançlarında; güneş, savaş, anlaşma ve adalet Tanrısı Mitra, önemli (belki de en önemli) bir yer tutuyordu. Bu halkların arasında yer alan ve MÖ 1500-1360 arasında, Mezopotamya'nın kuzeyinde, Hur topluluklarıyla birlikte "Mitanni" adlı bir devlet kuran kabileler de bu tanrıya tapıyorlardı. Boğazköy'de bulunan MÖ 14. yüzyıla ait ve Mitannilerle Hititler arasında yapılan bir barış anlaşmasını konu alan bir tablette; Mitannilerin koruyucu tanrıları olarak Mitra, İndra ve Varuna'nın adları geçmektedir. Bu tanrılar, İran'dan Hindistan'a geçen ve orada Veda dinini kuran Aryan kavimlerin de tanrılarıdır (36).

MÖ 8. yüzyılda Medler, Kuzeybatı İran'da ilk siyasi birlik olarak tarih sahnesine çıktılar. 7. yüzyılın sonlarında (MÖ 612-609), Güney Mezopotamya'daki Kalde sülalesi ile işbirliği yaparak Asur devletini ortadan kaldırdılar ve Mezopotamya'da kesintilerle İslam dönemine kadar sürecek Aryan siyasal egemenliğini başlattılar. Medleri, İran'ın ikinci büyük siyasi birliğini kuran Persler izledi. Persler, Babil'i ve tüm Mezopotamya'yı egemenlikleri altına aldılar. Bu durum; iki büyük kültürün doğrudan temasına olanak sağlayan bir ortam yaratıyordu.

İran'da siyasal egemenliğin Medlerden Perslere geçtiği dönemde (MÖ 6. yüzyılda), Zerdüşt dini ortaya çıktı. Kendini peygamber ilan eden Zerdüşt, çoktanrılı eski inancı ayıklayıp, odağında Tanrı Ahura Mazda'nın yer aldığı bir din geliştirdi. Ahura Mazda'nın Zerdüştlük öncesinde de tapınılan bir tanrı olması güçlü bir olasılıktır. Nitekim bu dinin ilk evrelerinde, önceki dönemin önemli tanrıları olan Mitra ile Anahita (Mezopotamya'daki İştar ile ilişkilendirilen Ana Tanrıça), Ahura Mazda'nın yanında yer almaktadırlar. Ancak sonraki Zerdüşt metinlerinde bu adlara rastlanmaz (37). Zerdüşt dini; Bilge-Tanrı Ahura Mazda'da ifade bulan iyilik ilkesi ile Angra Mainyu (yaygın adıyla Ehrimen)'nun temsil ettiği kötülük arasındaki mücadele üzerinde şekillenir. Bu ikici (düalist) yapısının yanı sıra tektanrıcılığa güçlü bir yöneliş içeren Zerdüştlüğün kutsal kitabı Zend-Avesta (ya da kısaca Avesta)'dır. **Challaye**; "Avesta'nın, Aryan dini ile eski İran putataparlığını birleştiren bir çabanın ürünü olduğu" görüşündedir (38). Zerdüşt dininin kozmogonisini, ayin yöntemlerini, yasalarını ve Zerdüşt'ün öğretilerini içeren ve beş bölümden oluşan bu kitapta yer alan metinler, MS 3. yüzyılda derlenmeye başlanmış ve 4. yüzyılda dinin kitabı olarak ilan edilmiştir (39). Med kralı Astyages'i MÖ 550'de mağlup ederek Pers egemenliğini kuran ve MÖ 539'da Babil'i zapteden Büyük Kyros (2. Kyros)'un kılavuzu Ahura Mazda idi. Ama Babil'in en yüce Tanrısı Marduk'u da benimsedi (40). MÖ 521'de iktidarı ele geçiren 1. Darios'un Ahura Mazda'ya bağlılığı daha belirgindir. Behustin'de bulunan üç dilli bir kaya yazıtında Darios, "Ahura Mazda'nın isteği ile ve onun sayesinde kral olduğunu" belirtmektedir (41). Darios'tan sonra ardılları da Ahura Mazda'ya "Tanrıların en büyüğü ve adil hükümdarın koruyucusu" olarak tapmayı sürdürmüşlerdir (42).

Büyük Hint tanrısı Vişnu. Tufan sırasında insanın atası olan Manu'yu kılık değiştirerek balık olmuş Vişnu kurtarır.

Bu tarihsel çerçeve içinde yer alan Zerdüşt dininin, tektanrılı dinleri önemli ölçüde etkilediği, pek çok inanç ve uygulamada bu dinlere esin kaynağı olduğu kabul edilir. Bu dinin kendisi de çok tanrılı Mezopotamya dinlerinden etkilenmiştir. Bu etkilenmenin örneklerinden biri de Tufan Mitosu'dur. Nitekim Zerdüştlüğün kutsal kitabı Avesta'nın ilk bölümü olan Vendidad (43)'da öykünün İran coğrafyasına uyarlanmış bir biçimi (44) yer almaktadır. Bu öykü aşağıdaki gibi şekillenmektedir:

- İlk insan Yima (geç dönemde Cemşid), Tanrı Ahura Mazda tarafından yeryüzünde insan yaşamını başlatmakla görevlendirilir.

- Yima; ölümün, hastalığın, yoksulluğun, aşırı sıcak ve soğuğun olmadığı bir dünyanın kralı olur.

- Ancak Ahura Mazda'nın yarattığı insanlar öylesine çoğalırlar ki hiçbir yere sığmaz olurlar. Ahura Mazda yeryüzünü üç kez genişletmek zorunda kalır.

- Sonunda Ahura Mazda Yima'ya; öldürücü ve kuru bir kışın geleceğini, yaşayan tüm varlıkların yok olacağını, yeraltına bir sığınak (Vara) yapmasını, hepsi yeryüzündekilerin en mükemmeli olmak üzere erkek, kadın, bitki (ağaç, meyve) ve hayvan (sığır, koyun, köpek, kuş) tohumlarını sığınağa koymasını söyler.

- Sığınak kare şeklindedir. Avlusu, balkonu, koridorları, kapı ve penceresi vardır. Kendi ışığı ile aydınlanır.

- Yima sığınağı yapar. İçine her canlı türünden iki tane ile parlayan kızıl ateşi koyar.

- Ortalığı kasıp kavuran kış felaketinden kurtulan sığınaktakiler, ortaya çıkıp dünyayı doldururlar.

- Ahura Mazda, Yima'ya ölümsüz hayat vermek ister ama Yima bunu kabul etmez (45).

Dursun; "Sığınağın, Nuh'un gemisine benzer bir kurtarıcı rolü oynadığını" belirterek, "aradaki farkın coğrafya ve iklim farklarından meydana geldiğini, Mezopotamya'da azgın sulardan kurtarma işlevini taşıyan geminin yerini, azgın soğuklardan koruma işlevindeki sığınağın aldığını" ifade etmektedir (46). Gerçekten de Vendidad'ın ilk bölümünde Ahura Mazda'nın "yarattığı güzel ülkelerin ilkinin Daitya (Aras) Irmağı'nın suladığı Airyana (İran) olduğunu" söylemesi (47), coğrafya ve iklim faktörlerini dikkate almayı gerektirmektedir. Aras Irmağı, Kuzeybatı İran'ın en kuzeyinde Kafkasların sınırında yer almaktadır. Kuşkusuz bu bölgede soğuk ve kış, sel felâketine göre yaşamı daha çok tehdit eden bir unsur olmak durumundadır. (Bu arada, Aras-Kafkas bağlantısını, İran halklarının kökenleriyle ilgili veri olarak kaydetmekte yarar vardır.)

"İnsanların bozulması ve tanrısal topyekün cezalandırma" şeklinde Tufan Mitosu'na hakim olan ana temayla, bu öyküde yer alan "İnsanların ölçüsüzce çoğalması ve öldürücü bir kış felâketiyle yok edilmeleri" konusunu ilişkilendirme mümkün olabilir. Felaket uyarısının, Tanrı'yla doğrudan irtibatlı kişiye yapılması, canlı soylarının tohumlarını kurtarmasının istenmesi hususları, Mezopotamya biçimiyle tamamen uyumludur. İklim ve coğrafya koşullarına göre su baskınının yerini kış felaketinin, geminin yerini yeraltı sığınağının alması ise mantıklı bir uyarlama olarak kabul edilebilir. Kafkaslar'dan Zagroslar'a uzanan dağlık ve sert iklimli bir coğrafyada "sel ve gemi" motifleri herhalde pek anlamlı olmazdı. Felâket sonrası sığınaktan çıkan canlı tohumlarının yaşamı yeniden kurmaları ve canlı tohumlarını korumuş olan inançlı kişiye ölümsüz yaşam verilmek istenmesi de Mezopotamya biçimiyle koşutluk gösteren diğer hususlardır.

Sonuç olarak, Avesta'da yer alan öykünün; Mezopotamya Tufan Mitosu'nun, İran'ın coğrafik ve iklimsel koşullarına göre biçimlendirilmiş bir uyarlaması olduğunu söylemek mümkündür.

Vurgulanması gereken bir diğer husus da; bu öykünün, Zerdüştlüğün ortaya çıktığı MÖ 6. yüzyıldan daha önce oluşmuş olabileceğidir. Gerek Aras-Kafkas bağlantısı, gerekse Ahura Mazda'nın Zerdüştlük öncesinde de tapınılan bir tanrı olması bu tahmine imkan sağlamaktadır.

Avesta'da yer alan bu öykünün dışında, İran'da bir başka Tufan Öyküsü'nün daha mevcut olduğu belirtilmektedir (48). Mezopotamya biçimiyle tam bir benzerlik arzeden bu öyküye göre:

Kötülükler Tanrısı Ehrimen, başkaldıran insanları yoketmek için bir Tufan yaratır. Ama Tanrı Mitras bunu öğrenir ve insanoğluna; büyük bir gemi yapmasını, içine bütün yakınlarını ve sürülerini koymasını buyurur. Hem insan, hem de hayvan soyunun yok olması önlenmiş olur (49).

İran'da Pers döneminin sonlarında eski Mitra kültünün yeniden canlanması ve yeni boyutlar içinde farklı bir din olarak ortaya çıkması olgusu da gözönüne alınarak, bu öykünün oturtulacağı tarihsel zemini belirlemek için kaynağa ulaşmak gerekmektedir. Ancak bu çalışmanın süresi içinde **Bayladı**'nın naklettiği öykünün kaynağına erişmek mümkün olmamıştır (50).

HİND TUFAN MİTOSU

Aryan göçlerinden önce Hindistan'da İndus Vadisi'nde gelişkin bir erken Tunç Çağı kültürü mevcuttu. MÖ 2500-1500 arasına tarihlenen bu kültürün başlıca buluntu yerleri Harappa ve Mahenjo-Daro'dur (51). İndus'un Mezopotamya ile ticari ilişkileri vardı. Buradaki Makkan ve Meluhha limanlarıyla Mezopotamya kentleri arasında deniz yoluyla yapılan ticarette bugünkü Bahreyn (52) olduğu düşünülen Dilmun (ya da Telmun) adası aracı merkez olarak yer alıyordu. Mezopotamya'nın ihraç maddeleri; gümüş, kalay, yünlü dokuma, tahıl ve yiyecek maddeleri iken, İndus; kereste, fildişi, lâciverttaşı (lapis lazuli), altın ve süs eşyaları ihraç ediyordu. İki ülke arasında saptanabilen ilk ticari ilişkiler Akadlı Sargon zamanına (MÖ 24. yüzyıla) uzanır. Ur-3 sülalesi döneminde (MÖ 2112-2004) ve Hamurrabi zamanında (MÖ 18. yüzyılda) Meluhha ile bağlantı kopmuştur (53).

İndus uygarlığı 2. binyılın yarısında sona erer. Bunu, İndus Vadisi'nden Ganj Vadisi'ne göçler ile demir aletler kullanımı ve attan yararlanma ile ayırt edilen kültürlerin oluşumu izler (54). Bu dönem, Aryan kavimlerin göçleri (ya da istilaları) (55) ile çakışmaktadır. Gerek kutsal metinleri ile Avesta arasındaki yakın ilişki, gerekse panteonlarındaki bazı tanrıların aynı olması nedeniyle bu halkların İran'dan geldikleri düşünülmektedir.

Hindistan Aryanlarının İndus uygarlığını yıkmasıyla başlayan dönem, "Vedik Çağ" olarak adlandırılır ve MÖ 1500-500 arasına tarihlenir. Ancak bu bin yıllık dönem, arkeolojik olarak tamamen boştur. Çünkü bu ilk İndo-Aryanlar, ne taş bina yapmışlar, ne de yazı kullanmışlardır. Kutsal kitapları (Vedalar, Brahmanalar ve Upanişadlar) ile iki büyük destanları (Mahabharata ve Ramayana) MÖ 3. yüzyıla kadar sözlü olarak yaşamıştır (56). Vedalar; ayinlerde okunan ilahi ve şiirlerden oluşur. Bunlarda adları geçen Mitra, Varuna ve İndra gibi tanrılar, İran Aryanlarının panteonunda da yer almaktadır (57). Vedalar, MÖ 1500-500 arasına tarihlendirilir. Brahmanalar; vedalara eklenmiş düzyazı yorumlardır. Bunlar; adak törenlerinde oluşan vedaların anlamlarını ve rahiplerin bu ayinlerdeki hareketlerinin simgesel önemini açıklarlar. MÖ 900-700 arasında oluşmuşlardır (58). Upaşinadlar; vedaların düzyazı ve manzum açıklamalarını içeren felsefi metinler olup, MÖ 1500-600 arasına tarihlenirler (59).

Nuh'la ilgili bir 18. yüzyıl Etiyopya metninden alınmış bu çok katlı kemer. Tufan'dan sonra sular çekilince dünyayı yeniden dolduracak canlıları taşımaktadır.

Veda dini, 1. binyılın başlarından itibaren gelişen bir süreç içinde, yerli öğelerle etkileşerek Hindu dinine dönüşmüştür. Hind Tufan öyküsü de bu süreç içinde karşımıza çıkmaktadır. Hind mitolojisinde, Adem ve Nuh'un işlevlerini birleştirmiş görünen ilk insan Manu, Tufan öyküsünün de kahramanıdır. Şatapatta Brahmana (100 yol)'da bu öykü şöyle anlatılır (60):

- Daha önce iyilik yaptığı bir balık, tüm insanlığı yok edecek bir Tufan meydana geleceğini Manu'ya bildirir ve bir gemi yapmasını söyler. [Balık, Mahabharata Destanı'nda Tanrı Brahma ile özdeşleştirilir (61).]
- Manu, balığın öğüdüne uyarak bir gemi yapar.
- Tufan sırasında Manu, gemiyi balığın boynuzuna bağlar.
- Balık, gemiyi ağ tepesine götürerek Tufan'dan kurtarır.
- Tufan sona erdiğinde sağ kalan tek insan Manu'dur.
- Manu; tanrılara şükran olarak sulara ekşi süt ve tereyağı döker.
- Bir yıl sonra sulardan "Manu'nun kızı olduğunu" söyleyen bir kadın doğar. Manu ve kızı, yeniden yeryüzünü dolduran insan soyunun ataları olurlar.

Çalışma süresi içinde, Hind Tufan Mitosu'nun daha geniş anlatımını içeren bir kaynağa erişilememesi nedeniyle, öykünün, Mezopotamya biçimleriyle karşılaştırmasını etraflıca yapmak mümkün değildir. Yukarıda verilen öykü; Tufan'a yol açan neden, topyekün cezalandırma, gemiye canlı tohumlarının alınması gibi öğeler hakkında bilgi vermemektedir. Ama; bir tanrının, tanrılarla ilişkili kişiye Tufan'ı haber verip bir gemi yaparak felaketten kurtulmasının yolunu göstermesi, geminin dağa oturması, felaketten sağ çıkan inançlı kişinin tanrılara şükranda bulunması ve insan soyunu sürdürmesi gibi unsurlar, öykünün Mezopotamya biçimiyle tamamen çakışmaktadır ve bu kadarı, öykünün Mezopotamya kökenli olduğunu ve İran'dan göçen Aryanlar vasıtasıyla getirilmiş olabileceğini söylemek için yeterlidir. Uyarıcı tanrının balık şeklinde görünmesi, gemiyi boynuzunda çekerek dağa ulaştırması, felaketten kurtulan inançlı kişinin şükran için suya tereyağı ve ekşi süt dökmesi, sudan kadın oluşması gibi aykırı öğeler ise, öyküye katılan yerel renkler olarak kabul edilebilir.

GREK TUFAN MİTOSU

Yunanca konuşan halklar, Yunan anakarasına MÖ 2000'lerde geldiler. Anakaradaki yerel kültürlerle kaynaşan bu halk toplulukları genelde Akalar olarak bilinmekte, yarattıkları uygarlık da Miken olarak tanımlanmaktadır.

Akaların gerek siyasal, gerek kültürel olarak Ege Dünyası'na egemen olmalarından önce, bu bölgedeki uygarlığı Girit'te Minos temsil ediyordu. Minoslular, Mısır, Doğu Akdeniz kıyıları ve Ege adaları ile daha 3. binyılın ikinci yarısında ticari ilişkiler kurmuşlardı. Bu ilişki ağı, izleyen dönemde "Minos deniz egemenliği (thalasokratia)" olarak adlandırılacak kadar boyutlanmıştı (62).

2. binyılın ortalarında, Yunan anakarasında gelişen Miken uygarlığı, giderek Minos'un yerini aldı. MÖ 1400-1100 arasına tarihlenen ve Geç Miken olarak adlandırılan dönemde Akalar, siyasal bakımdan Mısır ve Hitit topraklarına askeri seferler düzenleyip yağma yapacak, Kuzeybatı Anadolu'daki Troya'yı ele geçirecek kadar güçlenmişlerdi. Buna koşut olarak Miken malları da Mısır, Suriye ve Kenan ülkesi (Fenike ve Filistin)'nde Minos mallarının yerini almıştı. Bu ticari ilişkilerin oluşmasında Fenikeli tüccarların da çok önemli rolleri olsa gerektir. Nitekim Fenikelilerin 3. binyıldan itibaren Akdeniz kıyılarında ticaret yaptıkları bilinmektedir.

Zeus, MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısı, Milli Müze, Atina, detay.

Grekler alfabetik yazıyı MÖ 1. binyıl başlarında Fenikelilerden almışlardır. Yazı, diğer kültür ögelerinin transferinde de aracı rol oynamaktadır. Fenikelilerin Mezopotamya uygarlığı ile de sıkı ilişkiler içinde olduğu düşünülürse, etkileşime konu olan kültür öğeleri arasında Mezopotamya kökenli olanların da bulunması muhtemeldir.

Ön Asya dünyası, MÖ 12. yüzyılda Deniz Kavimleri denen Ari toplulukların ardışık istilalarına uğradı. Bu istila dalgaları sonucunda Hitit İmparatorluğu ve Batı Anadolu'daki Arzava birliği tarih sahnesinden silindi, Troya yıkıldı. Yunan anakarasına MÖ 1100 civarında giren Dorlar, Akaların egemenliğine son verdi. Bunu izleyen ve MÖ 750'ye kadar süren dönem, tarihsel olarak "Karanlık Çağ", kültürel olarak çç (çanak-çömlek) ve mimari özellikler itibarıyla "Geometrik Dönem" olarak adlandırılır. Bu dönemde Yunan anakarasından Batı Anadolu kıyılarına "Ege Göçleri" olarak isimlendirilen göç hareketleri görülür. Bunlardan Batı Anadolu kıyılarının orta kesimine yerleşen topluluklar, yerli öğelerle kaynaşarak İon uygarlığını yaratmışlardır. İonya'ya komşu iç bölgede ise Lidyalılar güçlü bir devlet ve büyük bir uygarlık oluşturdular.

Yunan dünyasında bu dönemde Polis (Kent-Devlet) olgusu ortaya çıkar. Bağımsız konumlu bu kent-devletleri, İskender'e kadar süren bir dönem boyunca siyasi bir birlik oluşturulmasına engel teşkil etmişlerdir. Gitgide artan nüfuslarıyla kapalı ekonomiler içine sıkışan bu kent devletleri, MÖ 750'den itibaren Akdeniz, Marmara ve Karadeniz kıyılarında ticari koloniler kurdular. Fenikeliler ise kolonizasyon hareketini Akdeniz kıyılarına yaydılar. MÖ 750-550 arasına tarihlenen ve "Kolonizasyon Dönemi" olarak adlandırılan bu dönemde, yoğun ticaret ilişkilerinin yarattığı canlı ortam içinde, aynı oranda canlı bir kültür etkileşimi ve alış verişi meydana gelmiş olmalıdır.

MÖ 2000'lerde Yunan anakarasına gelen Akalar, beraberlerinde Güneş-Tanrı Zeus kültünü de getirmişlerdi. Süreç içinde anakarada mevcut yerel kültlerin de etkisiyle "Eski Yunan Dini" olarak tanımlanabilecek çoktanrılı bir din oluşmuştur. Bu dinin özellikleri şöyle özetlenebilir:

Bu dinde ortak özellikleri ölümsüzlük olan çok sayıda tanrı yer alıyordu. Her tanrı değişik bir doğal gücü ya da toplumsal kurumu denetleyip yönlendirirdi: Örneğin Zeus gökyüzünü, Poseidon denizleri. Değişik bölgelerde değişik tanrılara tapılırdı. Ama Homeros destanlarıyla birlikte, başlıca tanrıların Zeus'un egemenliği altında Olympos Dağı'nda bir arada yaşadıkları inancı yaygınlaştı. Eski Yunan dininde en önemli tapınma biçimi kurbandı. Kurbanın niteliği adandığı tanrıya göre değişirdi. Öteki tapınma biçimleri arasında dua etme,

☞

yıkanma, kehanet ve tapınakta geceleme gibi uygulamalar yer alıyordu. Şenlikler ve öteki dinsel törenler, çoğu zaman tapınaklarda veya çevrelerinde düzenlenirdi. Miken döneminde yanlızca sarayların belli bölümleri tanrılara ayrılırken Karanlık Çağ'ın sonuna doğru her tanrı için ayrı bir tapınak inşa edilmeye başlandı. Önceleri bunlar basit tasarımlı ahşap yapılardı. MÖ 600'lere doğru mermer gibi dayanıklı malzemeden yapılmış, sütunlarla bezeli görkemli tapınaklar ortaya çıktı. Tanrı tasvirleri de benzer bir gelişme izledi ve kaba kesimli ahşap oymaların yerini zamanla dev mermer heykeller aldı. Büyük ölçüde eski Yunan dinine dayanan Yunan mitolojisi, çok geniş bir anlatı malzemesi içerir. Genel olarak mitosların tanrısal varlıkları konu aldığı ve tarihsel zamanın dışında kaldığı, efsanelerin ise yarı-tarihsel bir özellik taşıdığı kabul edilir. Yunan mitoslarının günümüze ulaşmasını sağlayan, edebiyat yapıtları olmuştur. Bilinen en eski kaynaklardan biri olan İlyada ve Odysseia (MÖ 9 ya da 8. yüzyılda), Troya savaşına ait olaylarla Olympos Tanrılarını konu alır. Homeros'la aşağı yukarı aynı çağda yaşamış olan Hesiodos, Theogonia (Tanrıların Doğuşu) ve Erga kai Hmerai (İşler ve Günler) adlı yapıtlarında, evrenin yaradılışı, tanrılar arasındaki iktidar savaşı, insanın çektiği acıların kökeni ve kurban uygulamasının kökeni konularını ele alır (63).

MÖ 6. yüzyılda Ege Dünyası (Yunan anakarası, Ege Adaları ve Batı Anadolu), Doğu Uygarlığı ile yüzyüze geldi. Bu yüzyılın ortasında Pers devletinin başına geçen Büyük Kyros (2. Kyros); Medleri yıktıktan (MÖ 550) dört yıl sonra (MÖ 546) Anadolu'nun batısına kadar ilerlemiş ve tüm Lidya topraklarını zaptetmiştir. Hemen ardından Babil'i, dolayısıyla Mezopotamya'yı ele geçirmiş ve İmparatorluğun sınırlarını Mısır'a kadar genişletmiştir. Bu imparatorluğun en büyük hükümdarlarından biri olan 1. Darios; doğuda İndus vadisine, kuzeyde İskitya'ya, batıda Yunan anakarasına kadar seferler düzenlemiştir (64). Pers imparatorluğu, MÖ 5. yüzyılın ilk yarısında, Ön Asya olarak tanımlanan coğrafyanın tamamına egemen hale gelmiştir. Bu aynı zamanda Aryan Dünyası ile Mezopotamya'dan Batı Anadolu ve Yunan anakarasına, İskit ülkesinden Mısır'a uzanan bir kültürel etkileşim ortamının yaratılması anlamına geliyordu. Örneğin Halikarnaslı tarihçi Herodot (MÖ 490-425), bu dönemde bütün bu sayılan ülkeleri dolaşmış, tespit ve gözlemlerini yazıya dökmüştür.

MÖ 336'da Yunan anakarasındaki kentler üzerinde egemenlik sağlayan Makedonyalı Büyük İskender, Doğu'ya yönelmiş ve bir dizi savaş sonrasında Pers hakimiyetine son vermiştir (65). İskender, Mezopotamya'dan Mısır ve İndus'a kadar uzanan çok geniş bir bölgede (diğer bir anlatımla Pers yayılım sahasının bütününde) fetihlerde bulundu. Bu; Doğu uygarlıklarının kapılarını Yunanlılara sonuna kadar açan bir gelişmeydi.

İskender, MÖ 331'de Mezopotamya'nın kültür odağı Babil kentini ele geçirdi ve Mezopotamya uygarlığının yaklaşık üçbin yıllık yazılı kültür birikimini Yunan dünyasının ellerine verdi. İskender'in MÖ 323'te Babil'de ölmesinden sonra imparatorluk, iç çekişmeler nedeniyle parçalandı. *Büyük İskender'in ölümü ile Romalıların Mısır'ı ele geçirmesi arasında (MÖ 323-30) yer alan ve "Helenistik" olarak adlandırılan dönem boyunca bir yandan Yunan kültürü yayılırken, bir yandan da Yunanlılar öteki halklarla karışmış, Yunanlı ve Doğulu öğeler iç içe geçmiştir* (66). Etkileşim alanına; yönetim, hukuk, matematik, astronomi, mimari, felsefe gibi konuların yanı sıra, elbette dinsel inançlar ve bu doğrultuda mitoslar da giriyordu. Bu konudaki etkileşimin doğrudan Babil'de toplanmış Sümer ve Akad yazılı belgelerine dayandığı söylenebilir. Nitekim *İskender döneminde Babil'de yaşamış olan Berosos adlı bir rahibin, çok kötü bir Yunanca ile Eski Babilonya geleneklerinin bir anlatımını yazdığı bilinmektedir. Son zamanlarda yapılan tespitler, Berosos'un eski Sümer Kral Listeleri'ni kullandığını ortaya çıkarmıştır* (67). Tufan'a kadar olan sürede hüküm sürmüş kralların isimlerinin bulunduğu ve biri sekiz, diğeri on isim içeren iki listeyi inceleyen Babilli rahip, bunlara dayanarak 10 isimlik yeni bir liste düzenlemiş ve tıpkı bu listelerdeki gibi Tufan öncesi krallar için abartılı saltanat yılları göstermiştir. On isim ve abartılı saltanat yılları içeren bir başka liste de Kitabı Mukaddes'te (Tekvin 5) yer almaktadır (68).

Görülüyor ki; Mezopotamya uygarlığının odaklaştığı Babil kenti (ya da geniş anlamda Babilonya), 1. binyılın yaklaşık yarısından itibaren Ön Asya'nın tüm büyük uygarlıklarının (Mezopotamya, İran, Mısır ve Yunan) buluştuğu bir ortam oluşturmuştur. Yunan mitolojisinde yer alan Tufan öyküsü de, büyük olasılıkla bu ortam içinde Mezopotamya'dan alınarak, topoğrafyası büyük sel felaketlerinin görülmesine uygun bir yapı arzetmeyen Yunanistan'a uyarlanmış olmalıdır (69). Bu mitosun öyküsü aşağıdaki gibi şekillenmektedir.

Gılgamış, Louvre Müzesi, Paris.

- Baştanrı Zeus, gün geçtikçe daha günahkâr olan insanları bir Tufan'la yoketmeye karar verir.

- Prometheus (70), oğlu Deukalion'a (71) bu kararı haber verir ve kurtulması için bir tekne (72) yapmasını öğütler.

-Zeus, kardeşi Deniz Tanrısı Poseidon'un yardımıyla her yeri suyla kaplatıp sele boğar.

- Tufan dokuz gün dokuz gece sürer.

- Teknede bulunan Deukalion'la karısı Pyrrha (73) felaketten kurtulurlar. Tekne Parnassos Dağı'nda karaya vurur.

- Zeus onların Tufan'dan kurtulmalarına fazla kızmaz. Zira her ikisi de Baştanrıya saygılıdırlar.

- Ölü bir dünyanın yegane yaratıkları olan Deukalion'la karısı, Zeus'tan yeni insanlar yaratmasını isterler. Zeus onlara; "Ana'nın kemiklerini arkalarına atmalarını" söyler. Deukalion'la Pyrrha, "Anamız toprak, kemikleri de taşlardır" deyip, önlerindeki taşları alıp arkalarına atarlar. Attıkları taşlar, yere değer değmez insan biçimi alır. Deukalion'un attığı taşlardan erkekler, Pyrrha'nın attıklarından da kadınlar olmak üzere yeni bir insan soyu türer (74).

TEKTANRILI DÖNEMDE TUFAN MİTOSU

Tektanrılı dinlerin tümü, Mezopotamya ile ilgili bir coğrafya üzerinde, Mezopotamya uygarlığı ve birbirleriyle ilişkili bir süreç içinde doğarak gelişmişlerdir. Tektanrılığa yönelişin ilk izleri belki de Erken Babil Dönemi'nde bulunabilir. Özellikle Hamurabi zamanında (MÖ 1792-1750) devlet örgütünün merkezi bir konumda yönetsel ve hukuksal bir düzene oturtulması, tanrılar aleminde de bir merkezileşmeye yol açmıştır (75). Çoğu bilimadamınca, Babil'in, Akad ve Sümer kentlerinin başındaki kent durumuna gelmekte olduğu döneme yerleştirilen (76) Babilonya Yaradılış Mitosu'nda, Babil'in koruyucu Tanrısı Marduk'un baştanrılığa yükselme olayı (77), bu değerlendirmeye dayanak teşkil etmektedir. Ama ilk tektanrılı din, Babil'de değil de, bu ülkeyle Mısır arasında kalan ve merkezi bugünkü Filistin olan Kenan Ülkesi'nde (78) ortaya çıkmıştır. Ancak Kenan'a varan gelişmeler, Babilonya'dan hiç de kopuk değildir. Bu gelişmeleri yaratanlar Sami kavimlerdir (79) ve Kenan, MÖ 3. binyıldan beri onların ilgi alanı içindedir. Bu dönemden başlayarak Kenan'a sızan Sami Amoritler, MÖ 16. yüzyılda artık nüfusun egemen unsuru haline gelmişlerdir. Kenan'a sızan Sami Amoritler, MÖ 16. yüzyılda artık nüfusun egemen unsuru haline gelmişlerdir. Kenan'a yapılan göçlerin en ünlüsü, MÖ 2. binyıl başlarında meydana gelmiştir. Ur'da yaşayan bir Amorit kavmi, Kitabı Mukaddes'e göre Abram (İbrahim) önderliğinde, Kuzey Mezopotamya'daki Harran'ı da içeren dolambaçlı bir güzergah üzerinden Kenan'a göç etmiştir (80). Bu kavim, Ur'daki Ay-Tanrı Sin kültüne bağlıydı. Harran'da ortaya çıkarılan Sin kültü ile ilgili buluntular, bu göçün gerçekliğine kanıt olarak gösterilmektedir (81).

MÖ 1550'de, İbrani (82) olarak adlandırılan bazı Sami topluluklar, Hyksosların (83) sürülmesinden kısa bir süre önce bir kıtlık nedeniyle Mısır'a göç etmiştir. Kitabı Mukaddes'e göre; İbrahim'in torunu Yakub (84) önderliğindeki bu topluluklar, kaldıkları süre içinde Mısır'da esir olarak yaşamışlardır (85). MÖ 13. yüzyılda Firavun 2. Ramses'le çatışan bu halkın, Mısır'dan çıkarak Sina'ya gelmeleri, tektanrılı döneme geçişi simgeler. İnanışa göre; bu halka önderlik eden Musa'dır ve Sina dağı'nda "On Emir" olarak bilinen Tanrı vahiylerini almıştır. On Emir'de Tanrı Musa'ya; Mısır'daki tutsaklıktan onu kendisinin çıkardığını, Rab'bın kendisi olduğunu ve başka tanrılara tapmaması gerektiğini vahyeder (86).

Bazı bilimadamları, Musa'yı Mısır firavunu 4. Amenofis (Ahenaton) ile özdeşleştirmekte (87), bazıları ise bu firavunun ailesinden gelen Mısırlı bir soylu olduğunu söylemektedir (88). MÖ 14. yüzyılda 18. sülâle firavunu olan 4. Amenofis, tam anlamıyla tektanrıcı olmasa da, bu eğilimi içeren bir dinsel reform gerçekleştirmiştir (89). Çoktanrılı geçmişle tüm bağları kesen Ahenaton, tek Tanrı olarak Aton'u, yani güneş yuvarlağını kişileştirmişti (90). Ölümünden sonra, bu dinsel devrimin kazançları yok edilerek eski dine dönüldü (91).

Mısır'dan kaçan topluluklar (İsrailoğulları) daha sonra Kenan'a girdiler ve MÖ 10. yüzyılın ilk yarısında Kral Davud önderliğinde tüm Yahudi kabilelerini birleştirerek güçlü bir krallık kurup Kenan Ülkesi'ne (92) tamamen hakim oldular. Bu egemenlik, Davud'un oğlu Süleyman zamanında pekişmiş, ancak buna koşut olarak İsrailoğulları arasındaki çekişmeler de büyümüştür. İç çekişmeler sonucunda devlet; Süleyman'ın oğlu Rehoboam döneminde iki krallığa bölünmüştür. Bunlardan kuzeydeki Yahuda, güneydeki İsrail olarak adlandırılmıştır (93).

Musa'ya kendini "Yahve (Yehova)" olarak tanıtan ve insanlarla bir Ahit kuran Tanrı'nın, tarihin ve tüm kavimlerin yazgısını belirleyen tek tanrı olduğu şeklindeki tektanrıcı temel inanç, 1. binyılın ilk yarısında iyice şekillendi. MÖ 13. yüzyıldan başlayan uzun bir süreç içinde, dinsel önderlerin çeşitli kaynaklardan derledikleri metinlerle "Tevrat" olarak bilinen Yahudiliğin kutsal kitabı oluşturuldu. Bu derlemenin oluşumunda, Babil kralı 2. Nabukadnezar'ın MÖ 597'de Kudüs'ü yıkmasıyla Babil'e sürgüne gönderilen bir kısım Yahudi önderin, "Babil Sürgünü" olarak adlandırılan dönemde bu kentte yaptığı çalışmaların önemli payı olmuştur. Kaldeli Nabukadnezar dönemi (MÖ 605-562), bir yandan İran Aryanlarının Mezopotamya'ya siyasi etkilerini sokmalarıyla, diğer yandan Babil'in Kenan üzerinde egemenliğiyle belirlenir.

İran'da ilk siyasi birliği oluşturan Medler, 7. yüzyılın sonunda (MÖ 612-609) Asur devletini tarih sahnesinden silerek Mezopotamya'ya girdi. Medler, Mezopotamya'nın kuzeyini yönetimlerine alırken, güneyi Babil'de hüküm süren Kalde (Keldani) sülalesinin idaresine bıraktılar. Bu sülalenin en ünlü kralı 2. Nabukadnezar, MÖ 597'de Kenan'ın kuzeyindeki Yahuda krallığına saldırarak Kudüs'ü ele geçirdi ve kral Yehokin ile birlikte Yahudi önderleri Babil'e sürgüne gönderdi. Bu sürgün süresi içinde Yahudilerin, Babil'de toplanmış bulunan Mezopotamya kültür belgelerini (94) de inceleyerek Tevrat'ın gövdesini oluşturdukları düşünülür.

Babil-Yahudi temasının bir diğer yönü de Yahudi dininin Babilonya üzerindeki etkisidir. "Marduk'u kendi kişisel tektanrısı sayan, tahta çıktığı zaman

Marduk için duada bulunan ve bu yönüyle tektanrıcılığa oldukça yaklaşan bir görüşe sahip olan Nabukadnezar (95)", aynı zamanda Yahudi kaynakları tarafından "Yehuda'nın hizmetinde" görülüyordu (96).

Babil Sürgünü, Mezopotamya ve Yahudi dinlerinin, Mezopotamya kültürünün odağında buluşmalarını ifade ediyordu. Bunu izleyen gelişme ise, bir başka büyük kültürü ve dini bu ikisinin yanına getirdi. Bu; İran'ın Aryan kültürü ve Zerdüşt diniydi. Bu gelişme; İran'da Medleri mağlup edip Ahameniş (Pers) hanedanının egemenliğini sağlayan Büyük Kyros (2. Kyros)'un MÖ 539'de Babil'i ele geçirmesiyle meydana geldi. Zerdüşt dininin baştanrısına bağlı olan Kyros, Babil'in ana tapınağındaki Marduk rahiplerince açık bir davetle karşılanınca Marduk'a da bağlılık gösterdi (97). Pers kralı, aynı yıl Babil'de sürgünde bulunan Yahudilerin ülkelerine dönmelerine izin verdi. Yahudi kaynakları, Kyros'u Yahudi Tanrısı ile de ilişkili kabul eder.

Kyros'un oğlu Kambyses'in, Pers egemenliğini Mısır'a kadar genişletmesi, Ön Asya dinlerinin etkileşim sahasını Nil diyarına bağladı. Kambyses, Mısırlı yerel tanrılara saygı gösterdi ve firavun oldu (98).

Takiben Pers iktidarını ele geçiren I. Darios (MÖ 522-486), Ahura Mazda'ya tapınıyordu ve Zerdüşt dinini İran'ın resmi dini ilan etti. Ancak Darios, Mısır, Yunan ve Yahudi din çevreleriyle de yakın ilişkiler kurdu. Darios'un ardılları da Ahura Mazda'ya bağlıydılar.

1. Artakserkses (MÖ 465-425), Yahudilere karşı yakın bir tavır sergiledi ve MÖ 444'te Musa'nın yasalarını tüm ülkede (İsrail) geçerli ilan etti. Bu; Babil Sürgünü sonrasında gövdesi Kudüs'e taşınan Tevrat'ın büyük bölümünün yazıya geçirilmesini, ardından da sözlü yasaların derlenmeye başlamasını sağladı (99).

2. Artakserkses'in döneminde (MÖ 404-358) ise, din platformunda yeni bir gelişme ortaya çıktı. *Daha önceki tüm Pers krallarının yazıtlarında Ahura Mazda'nın adı geçerken, bu kralın yazıtlarında ilk kez, gözden düşmüş eski İran dininin iki tanrısı, Anahita ve Mitra'dan sözedilir* (100). Bu gelişme, izleyen süreç içinde Mitra dini (Mitraizm) olarak vücut bulmuştur.

MÖ 331'de Büyük İskender'in Pers imparatorluğunu yıkması ve Babil'i ele geçirmesi, bu kentte zemin bulan Ön Asya uygarlıkları randevusuna Yunanlıları da katmıştır.

İşte, tektanrılı dinlerin oluşumuna varan tarihsel gelişmeler bunlardır. Çerçevenin merkezinde Mezopotamya'nın geçmiş tüm kültürlerinin birikimini bünyesinde barındıran Babil durmaktadır. Etkileşen merkezler ise; İran, Kenan, Yunan ve Mısır uygarlıklarıdır.

İlk izleri MÖ 13. yüzyılda ortaya çıkan ilk tektanrılı din (Yahudilik), bu süreç içinde biçimlenerek olgunlaşmıştır. Bu dinin kutsal kitabı olan Tevrat'ın derlenmesi, oluşması ve yazılması 13. yüzyıldan başlayıp, 1. binyıl boyunca devam etmiş, nihayetinde MS 70'te, Kudüs'ün batısındaki Yavne kasabasında toplanan hahamlar, bugünkü Tevrat metnini bağlayıcı kabul etmişlerdir (101).

İkinci tektanrılı din olan Hıristiyanlık, MS 1. yüzyılın başlarında, Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki Kudüs'te, Yahudilik içinde bir mezhep çatışması halinde ortaya çıkmıştır. Bu dinin peygamberi İsa (MÖ 6-MS 30) ve havarileri Yahudiyliler. Hıristiyanlığın kutsal kitabı olan Kitabı Mukaddes, Eski Ahit ve Yeni Ahit adı altında toplanmış metinlerden oluşur. Eski Ahit, Yahudiler'in Tevrat'ıdır. Hıristiyan inanışına göre; *Tanrı, Musa aracılığıyla İsrail oğullarına Eski Antlaşma'yı açıklamış ve bu yoldan onlarla ilişki kurmuştur. Yeni Antlaşma ise; yanlız İsrailoğullarını değil, tüm insanlığı kapsar. Tanrı, Eski Antlaşma'da atalara verdiği sözü, yeni antlaşma ile bütünlemiştir. Tanrı insanlarla Antlaşmalar yoluyla ilişki kurmuştur. Antlaşma iki tarafın anlaşması değildir. Doğrudan doğruya Tanrı'nın ilgisinden ve iyiliğinden kaynaklanır. İnsanlığa sevgiyle yaklaşan Tanrı'nın lütfu olan bu Antlaşma evrenseldir. İnsan ona hiçbir katkıda bulunamaz ve ondan bir şey eksiltemez. Yaklaşım tek yanlıdır ve Tanrı'dan kaynaklanır. Tüm çağları ve sonsuzu kapsar* (102).

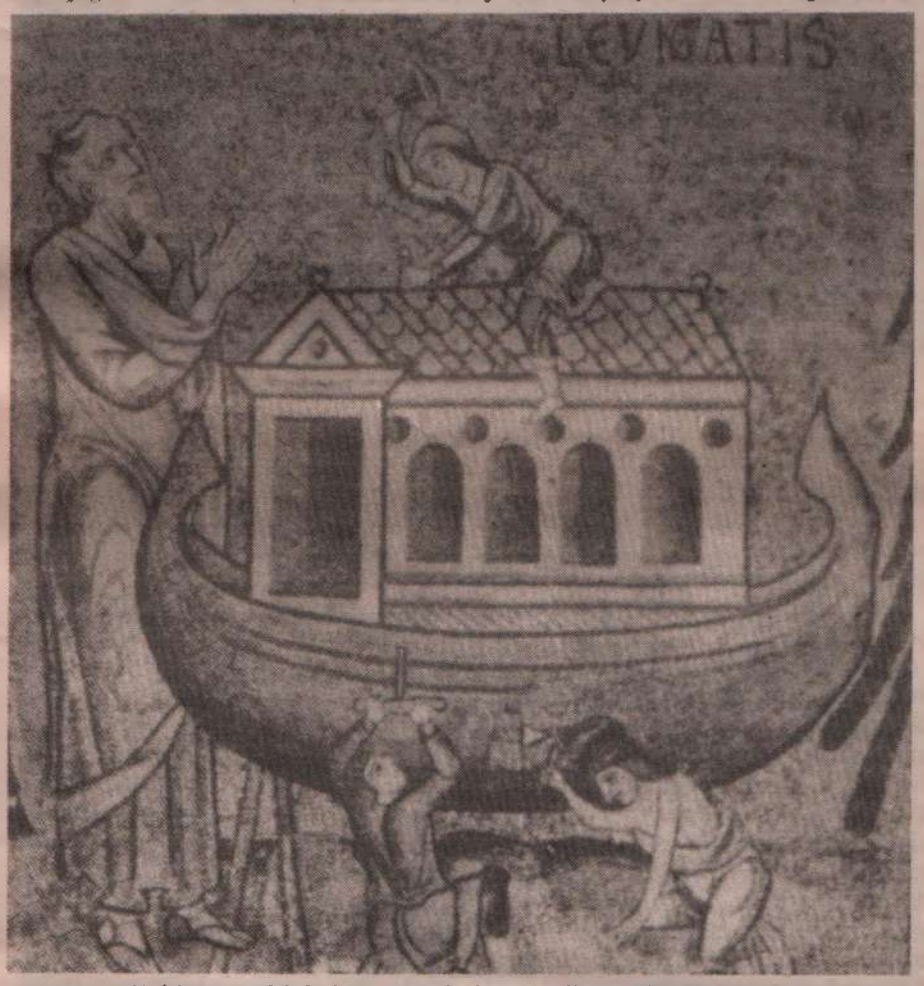

Nuh'un gemisinin inşaası, Palatina şapeli mozaiği, Palermo.

Türkçede İncil olarak bilinen Yeni Ahit, İsa'nın yaşamı, habercilerin işleri, habercilerin yazdığı yirmibir mektup ve vahiy olmak üzere dört genel konu üzerinde 27 ayrı yazıdan oluşur (103). Bu kitap, tam olarak MS 4. yüzyılda oluşturulmuştur.

Eski İran dini Mitracılığın, Pers dönemi sonlarında yeniden canlanlığına yukarıda değinilmişti. *Perslerin Büyük İskender'e yenilmesinden sonra bu din, tüm Yunan dünyasına yayılmıştır. MS 1. yüzyıldan itibaren Romalı askerlerin de benimsediği Mitra* (104) *kültü, yeni gelişmekte olan Hıristiyanlığın başlıca rakibi olmuştu. Bu din, Roma İmparatorluğu'nda öylesine yayılmıştı ki; İmparator Commodus bile Mitra dinine girmişti. Mitra dinine sadece erkekler üye olabilirdi. Üyeler yedi aşamadan geçerlerdi. Bu aşamalarda ilerleme, ruhun gökte yülselmesiyle koşut sayılırdı. Bu kültün törensel uygulamaları arasında; kutsal suyla yıkanma, arınma, perhiz, zincire bağlanma ve çözülme ve parola gibi öğeler yer alır* (105).

Mitra dininden sonra, yine tüm insanlara hitap eden başka bir kurtuluş dini, MS 3. yüzyılda İran'ın Babilonya sınır bölgelerinde ortaya çıkmıştır. Manilik denen bu din İran ve Babilonya görüşlerinin bir bileşkesidir. İçinde Budist ve Hıristiyan öğeler de vardır. Bu dinin mensupları, İsa'nın vaftizcisi Yahya'yı gerçek, İsa'yı ise sahte peygamber sayarlar (106). *Düalist (ikici) karakter taşıyan bu dinin kurucusu Babilli bilge Mani (MÖ 216-276), kendisini Adem'den, Buda, Zerdüşt ve İsa'ya kadar uzanan bir peygamberler zincirinin son halkası olarak görüyor ve vahiyle gelen önceki tüm dinlerin, özellikle de Zerdüştlük, Budacılık ve Hıristiyanlığın içerdiği kısmi doğruları bütünlüğe kavuşturarak gerçek bir evrensel din kurmayı amaçlıyordu. Mani dini, MS 4. yüzyılda batıda Fransa ve İspanya'ya kadar yayıldı. Doğu'da ise; Türkistan ve Çin'de 14. yüzyıla kadar varlığını koruyordu. Maniciliğin kutsal metinleri, aslı Süryanice yazılmış ve Mani'ye dayandırılan yedi yapıttan oluşur. Manicilik; insanlığın gerçek doğası, yazgısı, Tanrı ve evren üzerine taşıdığı bilgileri karmaşık bir mitolojiyle sunar. Manici ibadetin öğeleri; dua etme, sadaka verme, oruç tutma, ilâhi okuma ve günah çıkarmadır* (107).

Tektanrıca üçüncü din; MS 7. yüzyılda, Sami Arap kabileleriyle bir kısım Yahudi kabilesinin (108) yaşadığı Mekke ve Medine bölgesinde (Arap Yarımadası'nda), Muhammed tarafından kurulan ve kutsal kitabı Kuran olan İslamiyet'tir. İslamiyet, tektanrıcılığı Yahudilik ve Hıristiyanlıktan çok daha belirgin biçimde vurgular.

Görüldüğü gibi; tektanrılı dinler, odağında Mezopotamya'nın yer aldığı bir coğrafya üzerinde Ön Asya kültürlerinin hemen hemen tümünün yüz yüze geldiği bir ortamda oluşmuşlardır. Bu ortam içinde kimin kimden, ne kadar ne aldığı bu çalışmanın konusu değildir. Ama açıkça görülmektedir ki; tektanrılı dinleri besleyen iki ana kaynak, Mezopotamya dinleri ve Zerdüştlüktür. Bunun yanı sıra Mitra ve Mani dinlerinin de bu oluşuma önemli katkılarda bulunduğunu söylemek mümkündür.

Hem ikici hem de tektanrıcı özellikler taşıyan Zerdüştlüğün, Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlığı önemli ölçüde etkilediği konusunda, bu çalışmada yararlanılan tüm kaynaklar hemfikirdir. Bu dinden tektanrılı dinlere geçen inançlar, temel unsurlar niteliği taşır: Kötü ruh (şeytan), Tanrı'nın çevresinde yer alan göksel varlıklar (melekler), kıyamet, ölülerin ölmezliği ve dirilişleri, Ahiret, hesap verme, ceza-mükafat, Karşılık (Sırat) Köprüsü'nden geçme, Cennet-Cehennem, dinsel pislikler ve temizlenme (109).

Challaye, tektanrıcı dinleri etkileyen başlıca Mezopotamya kökenli dinsel düşüncelerin; gökyüzünün değeri, Yaradılış ve Tufan efsaneleri, mevsim değişmelerinin bir tanrının ölümü ve dirilişiyle açıklanması olduğunu belirtir (110).

Yine **Challaye**, Babil'in baştanrısı Marduk'un Hamurrabi'ye dikte ettirdiği 282 maddelik yasa ile Tanrı tarafından Musa'ya telkin edilen yasalar arasında sırf benzerlikle açıklanamayacak bir yakınlık olduğunu ifade etmektedir (111).

Campbell, Musa'nın doğuş öyküsünün açıkça Akadlı Sargon'un doğuş öyküsünü model aldığını (112), ayrıca krallara atfedilen dönemdeki Kitabı Mukaddes mitosunun Sami ve Aryan öğelerle yapılandığını (113) belirtir.

Mezopotamya uygarlığı ile sıkı ilişki içinde geliştiği açık biçimde görülen tektanrıcı dinler, bu uygarlığın inanışlarından ve bunların bir ifadesi olan mitoslardan da etkilenmiş, bunların bir çoğunu uyarlayarak bünyesine almış ve kutsal kitapları aracılığıyla günümüze taşımıştır. Tufan Mitosu da bu çerçevede yer alan mitoslardan biridir. Onu, hem Kitabı Mukaddes'te hem de Kuran'da Sümerli köklerinden çok da fazla kopmamış bir halde buluyoruz.

KİTABI MUKADDES'TE TUFAN MİTOSU

Sümer'de Ziusudra, Babil'de Utnapiştim olan Tufan kahramanı, tektanrılı din kitaplarında Nuh olarak yer alır ve öykü bugün "Nuh Tufanı" olarak bilinmektedir. Nuh Tufanı, Eski Ahit'in Tekvin kitabının 6-9. baplarında (bölüm) anlatılmaktadır (114).

Buna göre Tufan öyküsü aşağıdaki gibi şekillenmektedir (115):

- Rab (Tanrı); yeryüzünde tüm insanların bozulduğunu, yüreklerindeki düşüncelerinin kötü olduğunu görerek, insanı yarattığına pişman olur ve yaşayan herşeyi bir tufanla toprağın yüzü üzerinden yoketmeye karar verir.

- Rab; kendisiyle yürüyen, sadık ve kamil Nuh'a kararını açıklar. Ona; 300x50x30 arşın boyutlarında üç katlı bir gemi (116) yapmasını; karısı, oğulları ve oğullarının karılarıyla içine binmesini, ayrıca soylarının sağ kalması için tüm temiz hayvanlardan birer çifti gemiye almasını söyler. Nuh, Rab'bin kendisine buyurduğu herşeyi yapar.

- Tufan, büyük enginin bütün kaynaklarının yarılması ve göklerin pencerelerinin açılmasıyla başlar. Yeryüzüne kırk gün-kırk gece yağmur yağar. Sular öylesine yükselir ki, tüm yüksek dağlar örtülür. Yeryüzünde hareket eden bütün

☞

beden sahipleri ölür. Yeryüzünde yaşayan herşey silinir. Sadece Nuh ve gemide onunla birlikte olanlar sağ kalır.

- Tufan, 150 gün sürer. Rab, Nuh'u ve gemidekileri anımsar; enginin kaynakları kapanır; sular çekilmeye başlar ve dağların başları görünür. Gemi, Ararat Dağları'na oturur.

- Nuh, geminin penceresini açar. Suların çekildiğini anlamak için önce kuzgunu, sonra üç kez güvercini gönderir. Güvercin konacak yer bulup dönmeyince Nuh suların çekildiğini ve yerin kuruduğunu anlar (117).

- Rab'bin izniyle Nuh, gemiden çıkar ve her temiz hayvan ve kuştan kurban keser. Kurbanların hoş kokusunu alan Rab (118), Nuh ve oğullarına; insanın yüzünden artık toprağı lanetlemeyeceğini ve artık yeryüzünü helak etmek için tufan olmayacağını söyler. Bunu; onlara, gelecek soyları ve yanlarındaki tüm canlı yaratıklarla yaptığı sabit bir ahit (anlaşma) olarak açıklar. Ahdinin işareti (anımsatıcısı) olarak gökkuşağını belirler.

- Rab, Nuh ve oğullarını kutsar, semereli olup çoğalmalarını ve yeryüzünü doldurmalarını ister.

- Nuh'un üç oğlundan (Sam, Ham ve Yafet) çoğalan insanlar yeryüzüne yayılır.

Öyküde, Sümer ve Babil biçimlerine göre ana hatlar itibarıyla fark arzeden en önemli husus; Tanrı'nın, yarattığı felaketten bir tür pişmanlık duyup, bunu bir daha yinelemeyeceği üzerine insanlarla ahit yapmasıdır. Bunun dışında öykünün bilinen ana çizgisi genelde korunmuştur.

KURAN-I KERİM'DE TUFAN MİTOSU

Kuran'da; Kamer, Araf, Furkan, Şuara, İsra, Yûnus, Hûd, Saffât, Nuh, Enbiya, Müminûn, Hâkka ve Ankebût surelerinde yer alan Tufan öyküsü aşağıdaki gibi biçimlenir:

- Resul olarak gönderilen Nuh, toplumuna; Allah'a kulluk ve ibadet etmelerini, ondan başka tanrıları olmadığı şeklindeki Tanrı vahiylerini tebliğ eder (119).

- Toplumu Nuh'u yalanlar; onun sıradan biri, cinnet geçirmiş bir insan olduğunu söylerler. Onu sapıklıkla suçlayıp engel olurlar (120).

- Yalanlandığını ve kendisine isyan edildiğini belirten Nuh, Allah'tan yardım diler; onlarla arasını iyice açmasını, zalimlerin şaşkınlığını artırmasını, kendisini ve müminleri kurtarmasını ister (121).

- Nuh'un yakarışı üzerine Allah, ayetlerini yalanlayanları tufanla yokedip, Nuh ve müminleri kurtarmaya karar verir (122).

- Allah Nuh'la; vahye uygun olarak

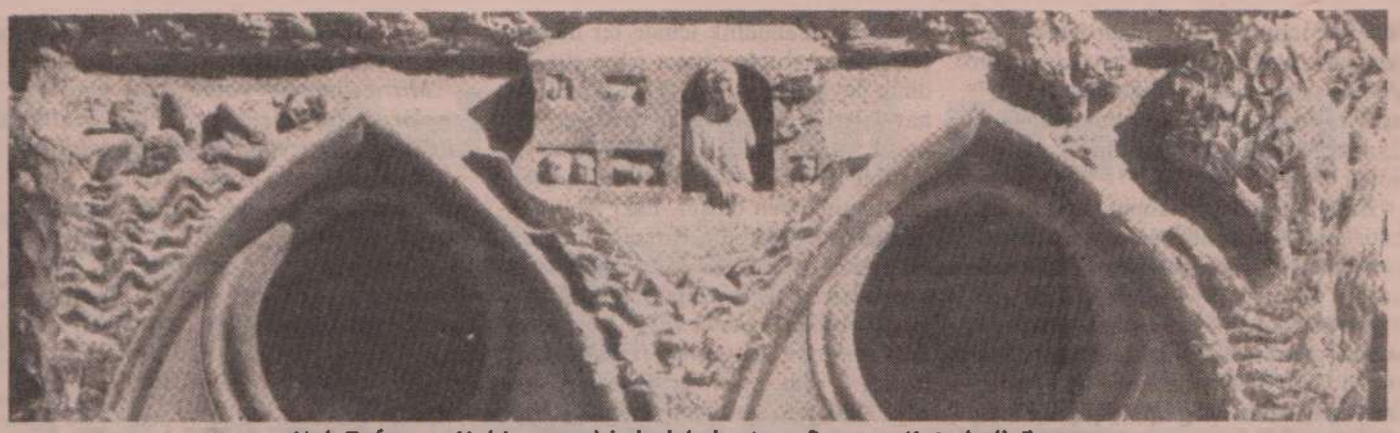

Nuh Tufanı ve Nuh'un gemisi alçak kabartma, Bourges Katedrali, Fransa.

ve gözlerinin önünde bir gemi (123) yapmasını, emri gelince ailesiyle birlikte her türden iki çifti gemiye almasını, geminin akıp gitmesinin de demir atmasının da Allah'ın adıyla olacağını buyurur (124).

- Allah Nuh'a; gemiye bindiğinde "Zalimler topluluğundan kendisini kurtaran Allah'a hamdetmesini" ve "kendisini bereketli bir yere indirmesini" söylemesini ister (125).

- Tufan; göğün kapılarının seller gibi akan bir suyla açılmasıyla başlar. Yeryüzü pınar pınar yarılır (126). Su azıp köpürür (127). Dalgalar dağlar gibidir (128).

- Ayetleri ve resulleri yalanlayan toplumun hepsi boğularak yokedilir (129).

- Allah, gökten ve yerden suyunu tutmasını ister; sular çekilir. Tufan sona ermiş, iş bitirilmiştir. Gemi Cudi Dağı üzerine oturur (130).

- Nuh ve beraberindekiler gemiyle kurtarılırlar (131). Allah Nuh'a; "Sana ve seninle beraber olanlardan diğer gruplara bizden bereketli bir selâmla aşağı in" diye buyurur (132).

- Gemiyle kurtulanlar yöneticiler yapılır (133). Nuh'un zürriyeti kalanlar yapılır (134).

- Tufan, alemlere bir ibret ve işaret olarak kalır (135).

Görüldüğü gibi öykünün; toplumsal bozulma, insanların tufanla yokedilerek cezalandırılması, Tanrıya sadık birinin ailesi ve canlı yaratıkların örnekleriyle birlikte soyların devamını sağlamak üzere gemiyle kurtarılması şeklindeki ana teması, Kuran'da da aynen korunmuştur. Ancak yoketme kararına yol açan nedenler ve cezalandırma mantığında esaslı bir farklılık olduğu görülmektedir. Buna göre, yoketme kararı; toplumun, kendilerine "sadece Allah'a inanmalarını ve ona kulluk ve ibadet etmelerini" tebliğ eden Resûl Nuh'a karşı çıkmaları ve ayetleri yalanlamaları üzerine alınmıştır. Bu husus, İslamiyetin diğer dinlere göre daha sıkı bir tektanrıcı karakter taşıması ile uyumludur. Kararın, Nuh'un talebi üzerine alınması ise, öykünün önceki biçimlerinden tamamen ayrıldığı bir noktadır.

Diğer yandan, topyekün cezalandırma; Allah tarafından geçmişte birçok kez yapılmış, gelecekte de yapılabilecek bir uygulama olarak belirgin bir şekilde vurgulanmaktadır. Bu anlayış, bir ibret ve uyarı konumunda birçok ayette tekrarlanmaktadır.

İsra suresinde: "Biz bir ülkeyi/medeniyeti mahvetmek istediğimizde, onun servet ve nimetle şımarmış elebaşlarına emirler yöneltiriz de, onlar orada bozuk gidişler sergiler. Böylece o ülke aleyhine hüküm hak olur; biz de oranın altını üstüne getiririz. Nuh'tan sonra da nice kuşakları helâk ettik" (136); Furkan suresinde: "Ad'ı, Semud'u, Res halkını ve bunlar arasında birçok nesilleri yere batırdık. Bunların herbirine türlü türlü örnekler verdik ve bunların hepsini perişan edip batırdık (137)"; Hac suresinde ise: "Eğer seni yalanlıyorlarsa bilesin ki, senden önce Nuh kavmi de, Ad da, Semud da yalanladı. İbrahim'in kavmi de, Lût kavmi de... Medyen halkı da, Musa da yalanlanmıştı da ben, inkarcılara biraz süre vermiş sonra hepsini yakalamıştım... Zalim olduğu için helâk ettiğimiz nice kent/medeniyet var ki, şimdi duvarları üzerine çökmüş halde ıpıssız. Nice kullanılmaz olmuş kuyular ve nice terkedilmiş görkemli saraylar var (138)" denmektedir. Kuşkusuz bu; Eski Ahit'te Tanrı'nın, Tufan'ın yol açtığı sonuçtan üzüntü duyarak Tufan'ı bir daha tekrarlamayacağı üzerine insanlarla ahit kurması şeklindeki tezahürle, büyük bir zıtlık oluşturmaktadır.

Bunların dışında, Tufan sonrası gemiyle kurtarılanların "yöneticiler" yapılması, öykünün önceki biçimlerinde raslanmayan bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

ARKEOLOJİK AÇIDAN TUFAN MİTOSU

Tufan Mitosu'na arkeolojik yaklaşım gereksinimi, mitosa kaynaklık edebilecek büyük bir sel felaketinin gerçekten olmuş olması olasılığından kaynaklanmaktadır. Bu olasılığa kuvvet veren iki olgu vardır: Birincisi, Mezopotamya'nın topoğrafik yapısıyla büyük su baskınlarına uygun bir konum arzetmesidir. Bu baskınlardan bazılarının, yerleşim yerlerini ve tarım alanlarını tamamen kaplayıp, kolay kolay onarılamayacak denli büyük zararlar vermiş, çok büyük sayıda can kaybına neden olmuş olması mümkündür. İkinci olgu; Mezopotamya Tufan mitoslarında yer alan bazı isimlerin, mitsel kahraman olmalarının yanı sıra tarihsel kişilik de arzetmeleridir.

Mitosların gerçek bir olaya dayanma olasılığını hesaba katan ve araştırmalarını bu alana da yayan arkeologlar, Mezopotamya'da bazı kentlerin büyük sel felaketlerine uğradıklarını gösteren bulunturalara erişmişlerdir.

Bu bölümde; öncelikle Tufan'ın yerleştirilebileceği zaman diliminin saptanması ile ilgili çalışmalar ele alınacak, takiben kazılarda ortaya çıkarılan sel tabakalarını inceleyerek değerlendiren görüşler üzerinde durulacaktır.

TUFAN'IN TARİHLENDİRİLMESİ

Mitsel Tufan'la Mezopotamya'da farklı tarihlerde meydana geldikleri anlaşılan sel buluntularından herhangi birini özdeşleştirebilmek için öncelikle Tufan'ın tarihlendirilmesi gerekmektedir. Bunun çıkış noktası, Tufan öyküsünde yer alan kahramanların aynı zamanda tarihsel birer kişilik olup olmadıklarının saptanmasıdır.

Elimizdeki isimlerden birincisi; Tufan sırasında Şuruppak kralı olan Ziusudra'dır (Akad'da Utnapiştim). Bu kral; SKL'nde, kral Ubar-tutu'dan sanra ve onun oğlu olarak yer alır (139). Larsa'da bulunan (140) ve Oxford'da korunan iki Sümer Kral Listesi'nde; gökten ilk krallığın inmesinden Tufan'ın gelmesine kadarki süre içinde hüküm sürmüş mitolojik kralların isimleri verilir. İlk liste on isim içerir ve son kral Ziusudra'dır. İkinci listede 8 kral adı yer alır; bunların sonuncusu, Ziusudra'nın babası Ubar-tutu'dur (141). Bu listelerden birinin altında; "Tufan geldi. Sonra krallık yukarıdan aşağıya yollandı" ibaresi yer almaktadır (142). Yazılı belgelerin sağladığı bu bilgiler, Ziusudra'ya tarihsel bir kimlik verme bakımından önem taşırlar. Ama arkeolojik ve epigrafik buluntular, bu konuda gerekli verileri sağlamış değildir (143).

SKL'nde; "Tufan'dan sonra cennetten inen krallık, Kiş'teydi" denmektedir (144). Buna göre; Tufan sonrası Sümer ülkesini yöneten sülale Kiş-I'dir. Bu sülalenin kral sayısı, SKL'nde 23 olarak gösterilmektedir. Ancak **Jacobsen**, Sa-

Venedik'teki San Marco Katedrali'nde bulunan ve Nuh'u her hayvandan bir çift seçip gemisine taşırken gösteren mozaikler.

mice hayvan isimleriyle tanımlananların çıkarılması ve sayının 11'den fazla hesaplanmaması görüşündedir (145). Buna göre; listede 13. kral olarak yer alan (146) Etana, Tufan sonrası Kiş-1 sülalesinin ilk kralı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu husus Etana hakkındaki bir mitosla da destek bulmaktadır. "Etana ile Kartal" adıyla bilinen bu mitos, "Tufan'dan sonra bir kralın rehberliğinden ve çobanlığından yoksun kalan insanlığın içinde bulunduğu durumun anlatılmasıyla başlar. Krallığın alametleri olan asa, taç, tiara (külah) ve çengelli çoban sopası, gökte Gök-Tanrı Anu'nun önüne getirilmişlerdir. Daha sonra yazgıyı belirleyen Tanrılar Meclisi (Anunnaki), krallığın gökten indirilmesine karar verir. Buradan, atanan kralın Etana olduğu sonucuna varılabilir" (147). Nitekim Etana, SKL'nde "cennetten gelen ve tüm ülkeleri birleştiren çoban" olarak tanımlanır (148). Etana hakkındaki efsane, çok sayıda Akad, Babil ve Asur silindir mühürlerinde betimlenmiştir.

Tufan'dan sonra Sümer'i yöneten ilk hanedan olan Kiş-1'in son iki kralı; Enme-baragesi ve onun oğlu Agga'dır. SKL'nde, Elam'ı yağmalayan kral olarak yer alan En-me-baragesi'nin adı, su mermerinden objeler üzerinde, ayrıca Khafajah'taki Oval tapınağın ESD-3 tabakasında bir çanak parçasının üzerinde saptanmıştır (149). En-me-baragesi'nin oğlu Agga, Kiş-1 sülalesinin son kralıdır. Bu kral; Uruk kralı Gılgamış ve Ur kralı Mesannipada'nın çağdaşıdır. Agga ile Gılgamış arasında geçen ve Sümer kent devletlerinin birbirleri üzerinde egemenlik kurma çabaları çerçevesinde yer alan savaş, destanlara konu olmuştur (150). Mesannipada ise; Kiş egemenliğine son vererek aynı zamanda Kiş kralı ünvanını almıştır. Al-Ubaid'teki bir yapı tabletinde ve Ur Kral Mezarlığı'ndaki bir baskı mühürde adı saptanmıştır (151). Bu kralın Agga ile çağdaşlığı, Nippur'da bulunan bir Sümer tummal metniyle doğrulanmaktadır. Bu metinde; "Bir kralın, Nippur'daki Tanrı Enlil tapınağını onardığı, Tanrı Enlil'in hizmetinde Ur kralı Mesannipada ile Kiş kralı Agga'nın da bulunduğu" bildirilmektedir (152).

Bu iki kralla çağdaş olan Gılgamış, SKL'ne göre Tufan'dan sonra Sümer'i yönetmiş ikinci hanedan olan Uruk-1 sülalesinin 5. kralıdır. Serüvenlerinin anlatıldığı ve adıyla anılan ünlü destan aracılığıyla Tufan'la özdeşleşen Gılgamış, Tufan'ın tarihlendirilmesinde geç (üst) tarih konumundadır. Gılgamış, yukarıda verilen çağdaşlarıyla birlikte tarihsel bir dilime, MÖ 27. yüzyıla yerleştirilmektedir (153) ve saltanat yılları genelde MÖ 2650-2600 olarak kabul edilmektedir (154). Tufan'ın geç (üst) tarihini böylece belirledikten sonra, erken (alt) tarihini, yani Ziusudra dönemini saptamak için Kiş-1 sülalesine yöneliyoruz. **Mallowan**, Gılgamış'ın çağdaşı ve Kiş-1 sülâlesinin son kralı Agga'dan önce yer alan Kiş kral sayısının 11'den fazla olmadığı noktasından hareketle, Ziusudra ve Tufan'ın iki yüzyıldan daha eski bir döneme yerleştirilemeyeceği görüşündedir (155). Böyle bir hesaplama Tufan'ı, MÖ 29. yüzyılda, kabaca 3. binyıl başlarına tarihlendirme olanağı vermektedir. Bu saptamayı yapan **Mallowan**, "Tufan, tarihsel bir olay olarak alındığında, bunun bir kanıtını bulmak için incelenmesi gereken arkeolojik dönemin ESD-1 oluğunu" belirtmektedir (156).

ARKEOLOJİK BULUNTULAR

Daha önce belirtildiği gibi, Mezopotamya'da bazı yerleşimlerde büyük su baskınlarına işaret eden izlere raslanmıştır. Bu baskınlar, Fırat Irmağı'ndan (157) kaynaklanmaktadır. Fırat'ın ikizi Dicle (158) boylarında ise bu bu çapta sel izlerine rastlanmamıştır. Mezopotamya'daki sel buluntularını ele aldıktan sonra, Fırat ve Dicle nehirlerinin doğduğu ve Mezopotamya'ya kadar topraklarını katettikleri Doğu Anadolu'ya da bir göz atacağız.

1) MEZOPOTAMYA

Ortaya çıkarılan yazılı kaynaklar, Mezopotamya'nın en eski dönemlerden beri çok sayıda sel felaketine uğradığını gösteren bilgiler içermektedir.

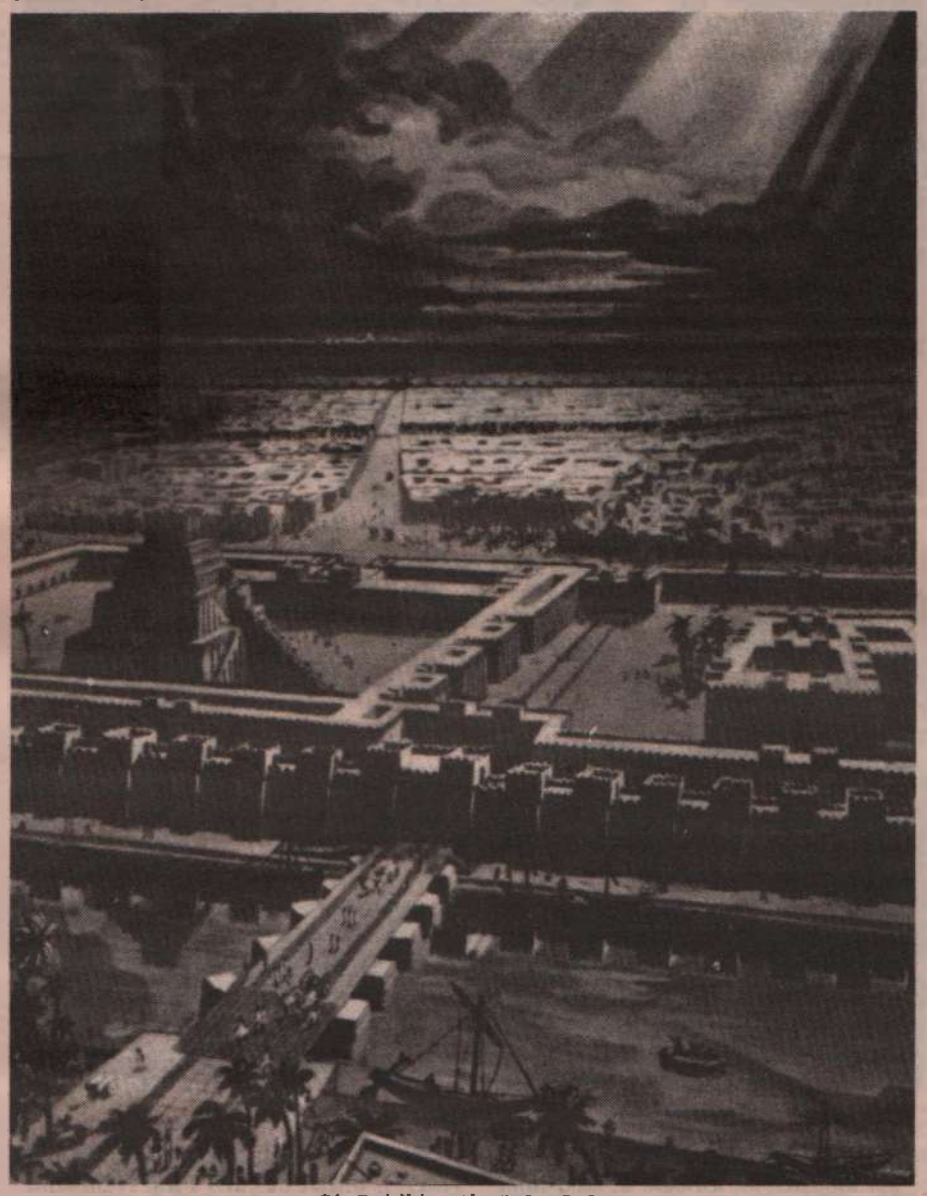

Bir Babil kenti görüntüsü.

Lagaşlı Gudea'nın ünlü duasında: "Azgın sular gürlüyor sel dalgaları kentleri yokediyor" ifadeleri yer alır.

MÖ 2000 civarında Ur'a egemen olan İbbi-sin zamanındaki bir yıl: "Gökle yer arasındaki sınırları yokeden bir Tufan sonrası" şeklinde tanımlanır. Ancak Ur'da bu sel felaketiyle ilgili izler bulunamamıştır.

MÖ 18. yüzyılda, Babilli Hamurrabi zamanında bir yıl: "Eşnunna kentinin bir selle yıkılması" olayıyla tanımlanır.

MÖ 10. yüzyılda, Nabu-mukin-apal zamanında Babil'de bir su baskını meydana gelmiştir (159). *Milattan sonraki devirlerde, 7, 8, 10, 11 ve 12. yüzyıllarda, önemli, ancak yazıya geçmemiş sel felaketleri meydana gelmiştir. Bu yüzyıl içinde 1925, 1930 ve 1954 yıllarında da büyük su baskınları görülmüştür* (160).

Mezopotamya'da, yukarıda sayılanların dışında olup, daha erken dönemlerde meydana gelen ve arkeolojik kazılarla saptanan sel felâketleri de meydana gelmiştir. Bu sellerin izleri; Güney Mezopotamya'daki Ur, Kiş, Şuruppak ve Uruk'ta bulunmuştur.

a) Ur:

Bugün Tel El-Muhayer olarak adlandırılan Ur, Babil'in 225 km güneydoğusunda ve Fırat nehrinin şimdiki yatağının 16 km batısında yer alır. Ur'daki ilk kazıları, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra British Museum'dan **R. H. Hall** yapmıştır. Ardından **Leonard Wooley** başkanlığında British Museum ve Pennsilvania Üniversitesi'nin ortaklaşa yürüttüğü kazılar, 1922'den 1934'e kadar sürmüştür (161). Kuzey Mezopotamya'dan gelen ve Ubaidyen olarak adlandırılan tarımcı bir halk tarafından kurulan yerleşim, ele geçen izlere göre, bir su baskını ile son bulmuştur. Ur'da saptanan bu sel izleri ile ilgili olarak **Mallowan**, şunları ifade etmektedir (162): ***Wooley**, 1928-29 sezonunda, Ur Kral Mezarlığı'ndaki mezarların altında, 3.70-2.70 m arasında kalınlık arzeden bir temiz su mil tabakasına erişti. Bunu takiben Nanna tapınağının avlusunda bir test çukuru açıldı. Burada da 1.70 mlik bir mil tabakası ile bunun altında Al-Ubaid dönemine özgü boyalı çanak-çömlek parçaları saptandı. **Wooley** çalışmayı geniş ölçekli bir çukur üzerinde yoğunlaştırdı. F olarak adlandırılan bu çukurda; en üstte plano-konveks kerpiç tuğlalarıyla ayırt edilen ESD tabakası, bunun altında ise riemchen* (163) *kerpiç tuğlalı yapıları ve çanak-çömleği ile karakterize edilen Cemdet Nasr tabakası yer alıyordu. Cemdet Nasr tabakasından sonra, tahribat izleri taşıyan 6 m.lik bir kata, arkasından da derin bir mil tabakasına erişildi.* (164). ***Wooley**'in, aynı zamanda getirilmiş olduğunu değerlendirdiği bu mil tabakasından alınan örnekler laboratuvar işlemlerine tabi tutuldu. Analizler; tatlı su milindeki elementlerin Fırat nehir suyundakilerle aynı olduğunu gösterdi.*

*F açmasında ortalama 3.50 m. olan sel dolgusu, B'de 3.70, A'da 2.70, W ve X açmalarında ise 3.50 m. idi. **Wooley**, "tek bir zaman diliminde oluşmuş böylesine büyük bir mil kütlesinin, sadece çok büyük bir sel felaketinin sonucu olabileceğini" belirterek; "Sümer Ur'u ile Al-Ubaid'in boyalı çç kullanan halkı tarafından kurulan kenti ayıran sel tabakasını, efsanevi Tufan'ın kalıntıları" olarak tanımladı. F çukurunda yaptığı incelemede **Wooley**, kurulduğu zaman Ur'un bataklıkta bir adacık olduğu, Tufan sırasında, üstüste yığılmış Ubaid katlarından oluşan bir tepecik konumunda bulunduğu sonucuna vardı. **Seton Lloyd**, **Wooley**'in Ur'daki sel tabakasını Tekvin'deki Nuh Tufan'ı ile özdeşleştirmesine eleştirel bir yaklaşım getirerek, Ubaid dönemi sonuna doğru Ur'da meydana gelen selin, komşu kent Eridu'da görülmeyişinin açıklamaya muhtaç olduğunu ortaya koydu. Gerçekten Eridu'da sel izlerine raslanmamıştır. Ancak bu husus, Eridu'nun daha yüksekte kalması, Ur istikametinde yer alan çakıllı kumtaşı tepesinin, sel çamurunun Eridu'ya akmasını engelleyen bir set oluşturması gibi oluşumlarla kısmen cevaplandırılabilir. Ancak gerçek şu ki; Ur'da izleri görülen su baskını, mitosta anlatılan boyutta değildir. Daha da önemlisi, Tufan kahramanı Ziusudra'nın döneminden çok önce meydana gelmiştir. F çukurunda, ESD-3'e tarihlenen B yapı katının duvarları arasında sel izleri taşıyan bir depozit daha bulunmuştur. **Wooley**, stratigrafi bakımından tarihsel zamanlara daha yakın olması, Sümer yıllıklarında yer almaması ve bir felaket kanıtı bulunmaması nedenleriyle bu tabakayı Tufan'la ilişkilendirmeyi uygun bulmamıştır. Belki burada saptanan sel izleriyle ESD-3 ile ESD-2 arasında bağlantı kurulabilir ve Erken Sülaleler Dönemi'nde özellikle Kiş'i etkileyen sel dizilerinden biri ile çağdaş tutulabilir.*

Ur kazılarını bu şekilde inceleyip değerlendiren **Mallowan**'ın saptadığı gibi; Ur'da izleri gözlenen sel felaketi, Ziusudra'nın dönemiyle ilişkilendirilemeyecek kadar önceki bir tarihte; Geç Ubaid dönemi ile Uruk-Cemdet Nasr dönemleri arasında meydana gelmiştir (165). Hatta bu iki arkeolojik dönemi ayıran bir konum arzetmektedir. **Mallowan**, Geç Ubaid dönemini MÖ 3500-3300, Uruk-Cemdet Nasr dönemini ise MÖ 3300-2900 arasına yerleştirmektedir (166). Ancak son saptamalar çerçevesinde, Geç Ubaid döneminin MÖ 4100-3900 arasında yer aldığı kabul edilmektedir. Buna göre; Ur'daki sel felaketinin, Tufan için belirlenen tarihten (yaklaşık MÖ 2900) yaklaşık bin yıl önce meydana geldiğini söylemek mümkündür.

b) Kiş:

Bugün Tel El-Uhaymer olarak anılan Kiş, Babil kentinin doğusunda yer alır. Eski Sümer kaynaklarına göre, Tufan'dan sonra hüküm sürmüş ilk hanedanın başkentidir (167). Burada 20'li yıllarda **L. Ch. Watelin** tarafından yapı-

☞

lan kazılarda, ESD'ne ait tabakalarda (168) toplam üç adet sel depoziti bulunmuştur. **Mallowan**, bu depozitler hakkında özetle şunları ifade etmektedir (169):

*"Plano-konveks tuğlalı yapılarla ayırt edilen ESD'nde bir dizi sel katmanı saptanmıştır. ESD-2'de yer alan sel, bunlardan en kuvvetlisiydi. **Watelin**, önce bunu "Nuh Tufanı" ile ilişkilendirme eğilimi gösterdi. Ama bundan hemen vazgeçti. Çünkü hemen üstünde ESD-3 A Mezarlığı ve bunun üstünde de Akad dönemi tabakası yer alıyordu. Daha da önemlisi; bu tabakanın altında, Tufan'ı bilen ve kuşkusuz Tufan'dan sonra yaşamış olan Gılgamış'ın betimlemelerini taşıyan silidir mühürler bulunmuştu. Yani bu sel tabakası, Tufan ile ilişkilendirilemeyecek kadar geç bir döneme aitti.*

*Diğer sel tabakaları ESD-1'de yer alıyordu ve izleri bir sokak içinde takip edilebiliyordu. Sokağın iki yakasındaki duvarlar, tahrip izleri taşımakla birlikte evleri koruyacak kadar sağlamdı. Sellerden boyutları daha küçük olanı, dönem başlangıcına denk geliyordu. Bu nedenle **Watelin**, Tufan'la ilişkilendirme gayretinin ancak bu en erken sel tabakasına uygulanabileceğini düşündü. Zira bu; çç ve endüstriyel zanaatlarda önemli bir değişime tanıklık eden Cemdet Nasr dönemi sonrasında yer alıyordu.*

ESD-3; çç, mühürler ve mimarideki yeniliklerin yanı sıra tüm Babilonya'yı saran bir sosyal kargaşa ile de belirlenir. Kargaşaya yol açan ve etkileri özellikle Kiş kentinde görülen unsurlarla ilgili kanıtları SKL'nde de bulabiliriz. Dönem sonuna doğru ansızın Akadça isimler ortaya çıkmıştır. ESD-1 ve 2'de meydana gelen seller sonucunda oluşan koşullar, yeni insanların kendilerini ifade etmelerine fırsat yaratmış olmalıdır. Nihayetinde Sami krallar, ESD-3'te Orta Fırat'taki Mari kentinde belirli bir güce erişmişlerdir. Bu; Babilonya'ya yayılan Sami sızmasının ilk güçlü ifadesiydi."

Sonuç olarak Kiş'te görülen bir dizi sel felaketinden ESD-1 başına tarihlenen en erkeninin, Tufan için öngörülen zaman dilimi ile ilişkilendirilmesinin mümkün olduğu söylenebilir. Ancak boyutlarının Tufan için çok küçük olduğunu da vurgulamak gerekir (170).

c) Şuruppak:

Güney Mezopotamya'da Nippur'un güneyinde yer alan Şuruppak kenti, bugün Tel El-Fara olarak anılmaktadır. Burada 20'li yılların sonu ile 30'lu yılların başında Pennsilvania Üniversitesi'nden **Erich Schmidt** tarafından yapılan kazılarda; Şuruppak'ta 4. binyıldan Ur-3 sülalesi dönemine (MÖ 2112-2004) kadar uzanan üç yerleşim tabakası ortaya çıkarılmıştır. Ev kalıntıları ve yönetime ait kayıtlarla sözcük listelerini içeren çiviyazılı tabletler, MÖ 4. binin sonuna doğru bu kentte kültürel bakımdan gelişmiş bir halkın yaşadığını gösterir (171). Tufan Mitosu'na ve SKL'ne göre Tufan sırasında Ziusudra'nın kral olarak bulunduğu Şuruppak kentinde de sel izleri saptanmıştır ve buradaki stratigrafi **Mallowan**'ın argümanına tamamen uygunluk arzetmektedir. Çünkü buradaki sel tabakası, Cemdet Nasr dönemiyle Erken Sülaleler Dönemi'nin ilk evresi arasında yer almakta, yani MÖ 2900 civarına isabet etmektedir. **Mallowan** bu konuda şunları belirtiyor (172):

*"**Schmidt**, 4-5 m. derinlikte kil ve kum karışımı sarı topraktan bir tabakaya erişti. Bu tabaka; höyük kesitine göre ova seviyesine yakın bir düzeyde yer alıyordu ve höyüğün her yerinde izlenebiliyordu. Bu tabakanın altında, silindir ve damga mühürleri, çanak-çömleği ve glockentöpfe (173) ile karakterize edilen Cemdet Nasr dönemi yer alıyordu. Cemdet Nasr'ı ESD'nden ayıran kil ve kum karışımı tabakayı **Schmidt**, 'tamamen nehir kökenli kum' olarak tanımlayarak (ancak bu kumun analizi yapılmamıştır) Nuh Tufanı ile ilişkilendirdi.*

Bu tabakanın, Kiş'te gözlenen ve aynı döneme denk gelen en erken sel tabaka-

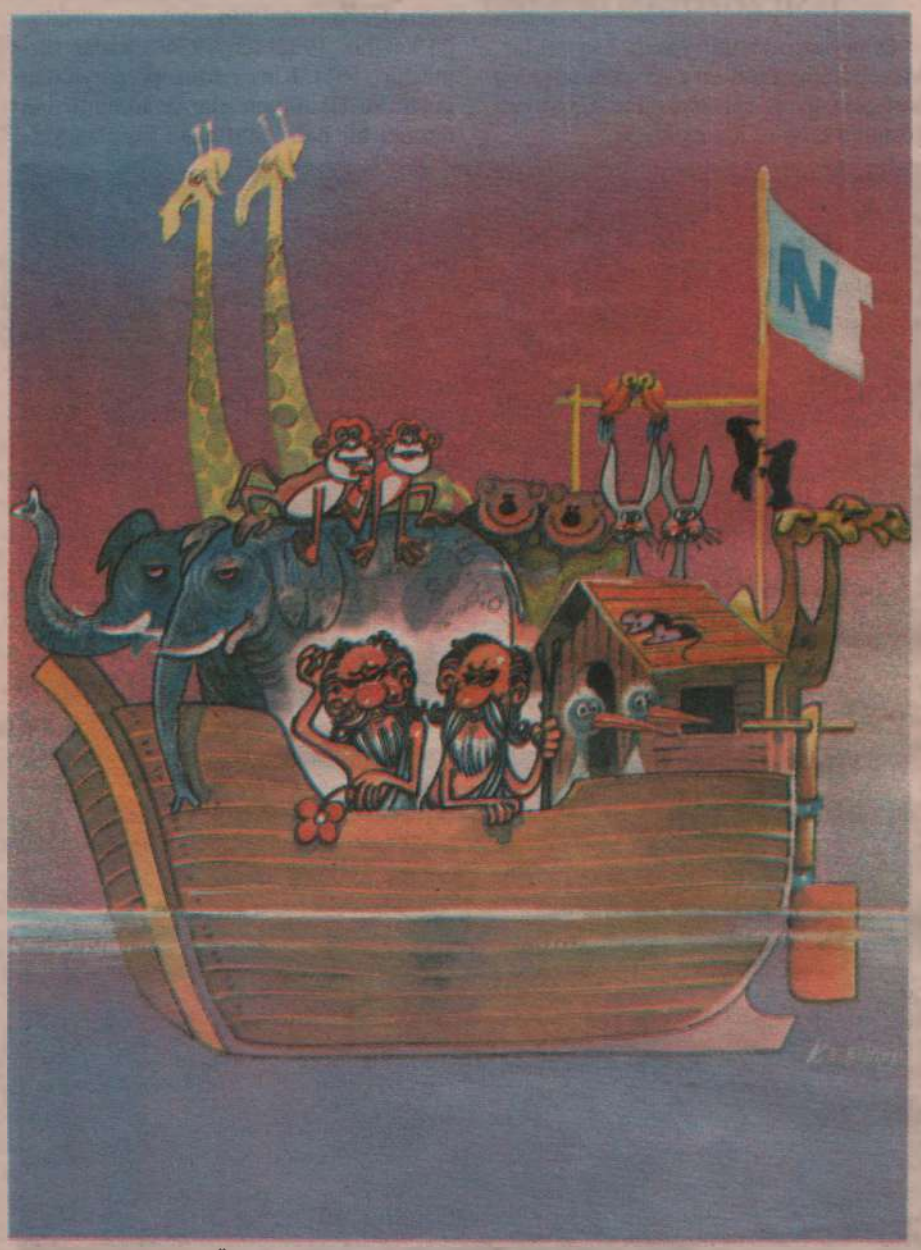

Öznur Kalender, Nuh'un Gemisi, Ekim 1983.

sıyla çağdaş olması mümkündür.

Sel tabakasının üstünde 2. tabakanın geç evresinde, Fara Tabletleri olarak bilinen çiviyazılı metinler bulunmuştur. Genelde mülkiyet ve işçi kayıtlarıyla ilgili olan bu metinlerden birisi, yazı öğretiminde kullanılan bir eğitim metniydi. Bu metin; Gılgamış'ın birkaç kuşak sonra duyacağı Tufan Öyküsü'nün kısa ve özlü bir kaydını içeriyordu.

*Şuruppak'taki sel tabakası ile ilgili olarak söylenmesi gereken bir diğer husus da; **Schmidt**'in, sel tabakasının bir kültür kesintisini ifade ettiğini değerlendirmesine ve gerçekten de Cemdet Nasr'ı izleyen ESD'nde bir takım değişimler görülmesine rağmen Fara'da kültürel bir süreklilik olmasıdır* (174)."

d) Uruk:

Şuruppak'ın güneyinde ve Ur'un kuzeybatısında yer alan ve bugünkü adı Tel El-Varka olan Uruk'ta (Kitabı Mukaddes'te Erek) da bir sel tabakası saptanmıştır. Bu kent, Tufan'dan sonra Sümer ülkesini yöneten ikinci hanedan olan Uruk-i Sülalesi'nin başkentiydi. Bu sülalenin beşinci kralı, adı Tufan Efsanesi'yle özdeşleşen Gılgamış'tı.

Sümerlerin en büyük kentlerinden biri olan Uruk'ta, Alman Doğu Kurumu ve Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından 1928'den sonra yapılan kazılarda, Ubaid döneminden Part dönemine (MÖ 126-MS 224) kadar uzanan tabakalar ortaya çıkarılmıştır (175).

Burada saptanan sel tabakası, Şuruppak'ta bulunan tabaka gibi Cemdet Nasr dönemi sonlarına tarihlendirilmektedir (176) ve Tufan için öngörülen zaman dilimine isabet etmektedir.

Bu arada, anılan zaman diliminde (MÖ 3. binyıl başları) Fırat Nehri'nin yatağının, bugünküne göre daha doğuda bulunduğunu ve Ur, Uruk, Şuruppak ve Kiş'ten geçen bir hat üstünde aktığını belirtmek gerekir.

2) DOĞU ANADOLU

Mezopotamya'da, arkeolojik olarak da izleri saptanan büyük su baskınlarına yol açan Fırat ile ikizi Dicle, Doğu Anadolu kökenli ırmaklar olduğundan, konu çerçevesinde bu bölgeyi de inceleme kapsamına almakta yarar vardır.

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamına giren Atatürk ve Karakaya barajlarının inşasıyla göl suları altında kalacak maddi-manevi kültür varlıklarını belgeleme, kurtarma ve koruma amacıyla yürütülen Aşağı Fırat Projesi çerçevesinde yer alan ve 1978'de başlayan kazıların bazılarında Fırat'tan kaynaklanan su baskınlarıyla ilgili izler saptanmıştır.

Malatya'nın 25 km kuzeydoğusunda yer alan ve kuzeyinden ve batısından Fırat'la çevrili İmikuşağı Höyüğü'nün 2. binyıl tabakalarında bir sel felaketi izine raslanmıştır. Anlaşıldığına göre, selin yapılardaki tahribatı onarım ve yeni düzenlemelerle telafi edilmiştir. Diğer yandan höyüğün en güneyinde, 1984 yılında açılan bir sondajda; 2 m kalınlığında bir sel tabakası, bunun altında da taş temelli yapılara ait kalıntılar saptanmıştır (177).

Su baskınlarıyla ilgili buluntular saptanan bir diğer yerleşim de, aynı yörede yer alan Değirmentepe Höyüğüdür. Kazıyı yapan **Ufuk Esin**, bu konudaki saptamaları şöyle ifade etmektedir: "Fırat'ın taşmasıyla tarihöncesi çağlarda sık sık sel suları altında kalan höyükte, arkeolojik yapı katları arasında yer yer kalın çakıl katmanları veya cepleri oluşmuştur. Bu katmanların bir kısmı, ... kalkolitik yapıların üzerinde, yaklaşık 2 m kalınlığındadır (178). Değirmentepe'de saptanan çevre duvarının, Fırat taşkınlarının geride bıraktığı birikintilerden oluşan konglomeratik bir çakıl dolgusu üzerine kurulduğu bir denek sondajı ile anlaşılmıştır. Çakıl dolgusunun kaymasından dolayı fazla derinleşilemeden bırakılan sondajda ETÇ Karaz çç ile birlikte kerpiç duvar izleri bulunmuştur (179)."

Bu veriler; Fırat'ın, Doğu Anadolu'da da çeşitli dönemlerde su baskınlarına yol açarak yerleşim yerlerine zarar verdiğini göstermektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada; öncelikle Tufan Mitosu'nun ortaya çıkışı, tarihsel süreç içinde aldığı biçimler ve bu biçimlerin birbiriyle ilişkileri ele alınmıştır. İkinci bölümde ise; öyküye esin kaynağı olan, gerçek olması muhtemel bir sel felaketinin izlerinin saptanması için yapılan arkeolojik çalışmalar üzerinde durulmuştur. Derlenen veriler çerçevesinde aşağıdaki sonuçlara varmak mümkündür. Buna göre:

Tufan Mitosu'nun kökleri Sümer'dedir. Sümerlerden sonra Mezopotamya'ya egemen olan Sami kavimlerle sürdürülmüş olan öykü, etkisini İran ve Hindistan'dan Yunanistan'a kadar yaymış ve Sami dünyasında doğan tektanrılı dinler vasıtasıyla günümüze kadar gelmiştir. Tufan mitosunun, beşbin yıldır varlığını koruyan yegane mitos olduğunu söylemek herhalde yanlış olmaz. Vurgulanması gereken bir diğer husus da; mitosun, bu çok uzun süreç içinde ana hatlarını muhafaza etmesidir.

Arkeolojik çalışmalardan elde edilen sonuçlar, Tufan Mitosu'nun, kaynağını gerçek bir olaydan aldığını söylemeyi mümkün kılmaktadır. Ortaya çıkarılan yazılı kaynaklar, Mezopotamya'nın eski dönemlerden beri çok sayıda sel felaketine uğradığını gösteren bilgiler içermektedir. Ur, Kiş, Şuruppak ve Uruk'ta yapılan kazılarda bu tür felaketleri buluntu düzeyinde kanıtlayan sonuçlara ulaşılmıştır.

Kazılarda saptanan bu sel felaketlerinin, farklı şiddet derecelerinde meydana geldiği anlaşılmıştır. Bunlardan Şuruppak ve Urak'ta ortaya çıkarılan sel tabakaları, Tufan'la ilişkilendirilebilecek bir zaman dilimine yerleştirilebilmektedir. Tufan için öngörülen tarih MÖ yaklaşık 2900, yani ESD başlarıdır. Tarih tespiti, özellikle adı Tufan'la özdeşleşmiş, ama aynı zamanda tarihsel bir kişi olan Gıl-

gamış'ın tarihlendirilmesinden hareketle yapılmaktadır. SKL'ne göre Tufan kahramanı Ziusudra'nın felaket sırasında Şuruppak kralı olması da, bu kentte meydana gelen sel olayını Tufan'la ilişkilendirmede diğer bir dayanaktır. Kiş'te saptanan ve ESD'ne ait olan sellerden en erkeninin de Şuruppak'takiyle ilişkili olması mümkündür. Ama Ur'da izleri görülen büyük sel felaketinin, Tufan için öngörülen tarihten çok önce meydana geldiği açıktır.

Görüldüğü gibi aynı dönemde iki-üç kenti etkileyen bir sel olayından bahsedilebilir, ama bütün bir ülkeyi içine alan bir felaketten söz etmeyi mümkün kılacak herhangi bir veriye sahip değiliz. *Tabii Tufan'ın izlerinin her yerde bulunabileceğini varsaymak için hiçbir neden yoktur. Bazı kalıntılar kaybolmuş olabilir. Engelleyici setler bazı kentleri korumuş olabilir. Bazı kentlerin nehirden uzak olmaları ya da ova düzeyinden yüksekte bulunmaları, selin etkisi dışında kalmalarını sağlamış olabilir* (180). Ama kesin olan bir şey var ki; Tufan, tüm Mezopotamya'yı kapsayan bir felaket değildi. Hele hele tüm dünyayı kapsayan bir felaket hiç değildi (181). Ona evrensel bir boyut veren, Mezopotamya insanının düşgücünün ürünü olan mitostur. Mitosun bugüne kadar canlı kalmasını sağlayan ise, insanın; tanrısal topyekün cezalandırmayı, topyekün bozulmaya doğal bir karşılık olarak gören ve bekleyen kulluk anlayışında o zamandan bu yana pek fazla bir değişiklik olmamasıdır (182).

(*) Ege Üniversitesi Protohistorya Bölümü.

DİPNOTLAR

1) Hooke, 9.
2) Kuran, Zâriyât Suresi, 478-480.
3) Mallowan, 65.
4) Hürriyet Gazetesi, 13 Ekim 1995.
5) Hooke, 75: Mısır'da insanlığın yokedilmesini konu alan bir mitos mevcuttur, ancak buradaki yöntem tufan değildir.
6) Challaye; Sümerlerin, Türkistan bozkırlarından ya da Elam dağlarından geldiklerini (Bkz. Challaye, 110), Hooke; Mezopotamya'nın kuzeydoğusundaki dağlık bölgeden geldiklerinin sanıldığını (Bkz. Hooke, 19) belirtmektedir.
7) Bu kaynaşmanın, MÖ 3900-3100 arasına tarihlenen ve arkeolojide Uruk olarak adlandırılan dönemde meydana geldiği öngörülebilir.
8) Cemdet Nasr dönemi, MÖ 3100-2900 arasına tarihlendirilir. Bazı bilim adamlarınca Uruk döneminin geç evresi olarak ele alınmaktadır.
9) Erken Sülaleler Dönemi, MÖ 2900-2371 arasına tarihlendirilmektedir.
10) Merdiven teraslı kule şeklindeki bu yüksek yapıların, dağları simgelediği, kökenleri dağlık ülke olan Sümerlerin, yükseklere tapınış çerçevesinde bunları inşa ettikleri düşünülmektedir. (Bkz. Challaye, 111; Hooke, 23-24; Campbell-1993, 113-114) Challaye, Ziggurat sözcüğünün "Tanrıdağı" anlamına geldiğini belirtmektedir.
11) Child; bu gelişmeleri, "Mezopotamya'da kent devrimi" şeklinde tanımlamaktadır (Child, 66-69). Sümer kültürünün ana öğeleri hakkında özlü bilgi için Bkz. Çığ, 9-12.
12) Çığ, 13.
13) Campbell-1993, 130: Bu tablet; 1895-96 Nippur kazılarında çıkarılmıştır. 1904'te Pennsilvanya Üniversitesi Müzesi'nde "Büyü 10673 III Exp. Box. 13" şeklinde kodlanarak kaldırılmıştır. Yaklaşık 17x12 cm boyutlarındaki pişirilmiş kil tablet, fazlasıyla zarar görmüş bir haldedir.
14) Kramer, 128-129: Anılan bu beş kent sırasıyla Eridu, Badtübara, Larak, Şippar ve Şuruppak'tır.
15) Bu Tanrı'nın Enki olduğu değerlendirilir. Bkz. Hooke, 31; Çığ, 50.
16) Mallowan: T. Jacobsen'in "The Sumerian King List" adlı kitabını kaynak göstererek (s. 75, not: 32 ve s. 76, not: 34) Sümer Nuh'u Ziusudra'nın, felaket uyarısını aldığı Şuruppak kentinin kralı olduğunu (Bkz. Mallowan, S. 69), K11624 nolu tablette, kral Ubar-tu-tu(k)'tan sonra oğlu olarak yer aldığını belirtmektedir. (Bkz. a.y. dipnot (21)
17) Metin için Bkz: Kramer, 129-132 ve Hooke, 31-33.
18) Mallowan, 79.
19) Campbell-1995, 102: Kuzeydoğudan gelen Gutilere; "Karıyı eşinden, çocuğu ana babasından, krallığı Sümer ülkesinden ayıran dağların ejderleri" denmiştir. Irk kökenleri bilinmemektedir. Kralları kendilerine; "Guti'nin ve dört bucağın kralları" adını vermişlerdir.
20) Child; Akad sonrası dönemi birinci, Ur-3 sonrası dönemi ise ikinci karanlık çağ olarak tanımlamaktadır (Child, 105-106).
21) Challaye, 111.
22) Challaye, 111.
23) Enki, Ea; Enlil, Bel; İnanna, İştar; Nanna, Sin; Utu, Şamaş olarak adlandırılmıştır.
24) Hooke, 47 ve Mallowan, 67.
25) Ana. Bri. c.13, 276; Çığ, 49-50.
26) Mallowan, 62.. Filistin'de Megiddo'da, Suriye'de Ras Şamra'da ve Anadolu'da Sultantepe'de frangmentler bulunmuştur.
27) Ayrıntı için bkz. Hooke, 48-50; Challaye, 112; Çığ, 49-50.
28) Sümerli biçimde "güneşin doğduğu Dilmun ülkesi", Akadlı biçimde "ırmakların ağzındaki ülke" olarak betimlenen ideal ülke, belki de "Cennet"in prototipi olarak görülebilir. Nitekim Campbell Dilmun'u Ada-cennet olarak tanımlamaktadır (Campbell-1993, 115).
29) Elamca ve Akadça yazılmış belgelerin çoğu, Elam başkenti Susa'da (bugünkü Dizful'un güneybatısında) bulunmuştur.
30) Hinz, 644-647.
31) Ana Bri., c. 16, 397.
32) Hinz, 662-663.
33) Altan Çilingiroğlu, Van Gölü Havzasında Üretilen MÖ 2. Binyıl Boyalı Çanak Çömleği, Arkeoloji Dergisi-2 İzmir, 1994, 27: Bu çeç; "Van-Urmiye Boyalıları" veya "2. Binyıl Boyalıları" olarak adlandırılır.
34) Challaye, 50; Ana Bri., c.31, 156.
35) Altan Çilingiroğlu, Urartu Tarihi, İzmir, 1994, 3-4.
36) Campbell-1995, 106, 215, 224; Challaye, 50-51; Ana. Bri., c.23, 53-54.
37) Challaye, 99.
38) a.y., 101.
39) Ana. Bri., c.3, 347 ve c.16, 404; Challaye, 100: Avesta; Part kralı Belaş döneminde (209-222) derlenmiş, Sasani hükümdarı 1. Ardeşir (224-241) ile oğlu Şapur (241-272) dönemlerinde kaleme alınmıştır.
40) Cambell, 182-183.
41) a.y., 186-187.
42) Ana. Bri., c.1, 224.
43) Dursun, 150: Vendidad; "Şeytan'a (kötü ruh Ehrimen) karşı koyma" ya da "Şeytan karşıtlığının kuralları (şeriatı)" anlamını taşır.
44) Avesta araştırmacısı Fransız Darmesteter ve Türk din araştırmacısı Dursun, bu öyküyü Tufan Mitosu ile ilişkilendirmektedirler. Bkz. Darmesteter, 11; Dursun, 155.
45) Öykü için Bkz: Darmestete, 10-21; Dursun, 154-155; Ana. Bri., c. 32, 221.
46) Dursun, 155.
47) Dermasteter, 4-5; Dursun, 153.
48) Derman Bayladı, Uygarlıklar Kavşağı Anadolu, İstanbul, 1996, 28.
49) a.y.
50) Bayladı öykünün kaynağını belirtmemiştir.
51) İndus uygarlığı hakkında geniş bilgi için bkz.: Campbell-1993, 165-182, Ana. Bri. c.15, 299-300.

17. yüzyıldan kalma bu vitray pencerede Nuh, gemisine her türlü bir hayvandan bir çift bindirirken gösterilmektedir.

52) Basra Körfezi'nin güneybatı kıyısına yakın, Katar yarımadasının hemen kuzeyinde yer alan ada.
53) Campbell-1993, 165-166: Saptamalar Sir Mortimer Wheeler tarafından yapılmıştır.
54) Ana. Brit., c.15, 300.
55) Campbell-1993, 259: Mahenjo-Daro'nun en üst tabakalarında katliam ve talan izleri bulunmuştur.
56) Campbell-1992, 464.
57) İran ve Hind Aryanlarının dinleri arasındaki karşıtlaştırma için bkz. Challaye, 98-100.
58) Ana. Bri. c.6, 285.
59) a.y., c. 31, 10.
60) a.y., c.22, 10-11.
61) Brahma; Vedalar dönemi sonlarında Hindu dininin başlıca tanrılarından biridir.
62) Stelyanos Alexiou, Minos Uygarlığı, İstanbul, 1991: Minoslular; Ege'deki Melos, Kithira, Thira, Kea, Eyina, Skopelos ve Rodos adalarında, Batı Anadolu kıyılarında Miletos'ta, Mora yarımadasında Lerna'da ve Doğu Akdeniz kıyılarında ticaret istasyonları (ya da kolonileri) kurmuşlardı. Bu tespitlere imkan veren en önemli arkeolojik buluntular, buralardaki yerleşimlerde ele geçen Minos keramiğidir. (s.12-13, 37, 46)
63) Ana.Bri., c.32, 280.
64-65) a.y., c.16, 398.
66) a.y., c.15, 149: Helenistik dönemin başlıca üç egemenlik odağı: Yunanistan'ın kuzeyindeki Makedonlar, Filistin ve Anadolu'dan İran'a kadar egemen olan Selevkoslar ve merkezi Mısır'da bulunan Ptolemeoslar'dı. Özellikle MÖ 280-160 arasındaki dönem, kültürel açıdan çok etkili olmuştur.
67) Hooke, 153.
68) Campbell-1993, 124-129 (Sümer, Berosos ve Kitabı Mukaddes listeleri için bkz. s.127).
69) Erhat, 94-95 : Tufan sözü ve kavramına rastlanmaz en eski Yunan kaynaklarında. Yunanlıların Tufan efsanesi daha sonraki bir çağda, belki Tesalya'da uydurulmuş ve kahramanları Deukalion'la Pyrrha, Prometheus-Pandorra mitosuna bağlanmış olabilir. Bu efsane Hellen ırkının atasını kurma işine de yaramış, şöyle ki; Tufan'dan kurtulan Deukalion'la Pyrrha'nın bir oğlu olur, adı Hellen, onun da üç oğlu olur: Doros, Ksuthos ve Aiolos. Doros'la Aiolos doğrudan doğruya Dor ve Aiol ırklarının atası, Ksuthos ise çocukları Akhais'la İon yoluyla Akhaların ve İonların atası olur.
70) Hamilton, 43, 45-50 / Erhat, 278-281: Prometheus: Titan İapetos'un oğludur. Kronos'la savaşında Zeus'a yardım etti. İnsanın yaratılması görevi ona, kardeşine ve bir Titan'a verilmişti. İnsanın yaradılışında; insanı yaratıkların en üstünü yapmayı düşündü. Ona tanrılara benzeyen daha soylu bir biçim verdi. Gökyüzüne çıkıp, güneşten ateşi indirdi ve insanoğluna verdi. Bu insanoğlunu güçlü kıldı. Zeus bir ara ateşi insanlardan geri almış, ancak Prometheus onu çalıp yeniden insanlara getirmiştir. Prometheus'la takışan Zeus, ona inat olsun diye kadını yaratarak insanlığın başına dert açmıştır. Prometheus'u Kafkaslar'da bir kayaya zinzirle bağlatıp işkenceye terketmiştir. Prometheus, Zeus'un sonunu biliyordu. İşkenceye dayanıp bunu Zeus'a söylemedi. Prometheus, haksızlığa başkaldıran bir kahraman olarak daima sevilip sayılmıştır.
71) Erhat, 94-95.
72) Erhat "tekne" (315), Hamilton "büyük sandık" (50) olarak vermektedir.
73) Erhat, 94, 284.
74) Ayrıntılar için bkz.: Hamilton, 50 / Erhat, 315-316.
75) Challaye, 112-113.
76) Hooke, 43.
77) a.y., 45-46; Campbell- 1995, 67-77: Mitos'ta diğer tanrıların, kendilerini yoketme çabası içindeki Tuzlu Su Okyanusu Tiamat'la savaşmasını istemeleri üzerine Marduk, koşul olarak Tanrılar Meclisi'nden tek başına karar alma ve uygulama yetkisi ister. Kabul edilir; Kendisine krallık alametleri verilerek tahta geçirilir ve evrenin kralı ilan edilir. Savaşı kazanınca, iktidar gücünü ifade eden "yazgı tabletleri"ne sahip olur ve tanrılar arasında en üst mertebeye, yani baştanrılığa (Efendi-Tanrılığa) ulaşır.
78) Ana Bri., c.18, 365: Kenan ve Kenanlıların adlarına MÖ 15. yüzyıldan kalma çiviyazılı Mısır ve Fenike metinlerinde rastlanır.
79) Challaye, Sami toplulukları gruplara ayırmaktadır. Buna göre; Babilonyalı ve Asurlular, Kuzey Samiler; Fenikeliler, Filistinliler ve İsrailliler, Batı Samiler; Habeşler ve Araplar ise Güney Samiler olarak tanımlanmaktadır. (Challaye, 109); Campbell ise Sami kabileleri tarihsel sırayla 10 grupta toplar: Akadlar, Amorit Babilliler (Eski Babil Dönemi), Sonraki Amoritler (Eriha kentini MÖ 1450'de yıkanlar), Kenanlılar, Fenikeliler, İbraniler, Asurlar, Kaldeliler, Aramiler ve Araplar (Campbell-1993).
80) Challaye, 111-112; Campbell-1995,101; Ana. Bri., c.16, 235.
81) Ana. Bri., c.16, 235.
82) Kenan'a yerleşmelerinden önceki dönemde İsrailliler, çoğu kez Musa'dan önceki İbraniler diye adlandırılırlar (Challaye, 127). Hibri sözcüğünden gelen İbrani deyimi; "öte yanın insanları" anlamına gelmektedir (a.y., 121).
83) Ana. Bri., c.16, 118-119: Hyksoslar; MÖ 1674'te Mısır'ın kuzeyini istila ederek 15. sülale döneminde (MÖ y.1674-y.1567) hüküm süren Sami kökenli Asyalı bir kavimdir. Belli ölçülerde Mısırlılaşma sürecinden geçmişler, siyasi denetim dışında Mısır kültür yaşamında etkin olamamışlardır.
84) Yakub, İbrahim peygamberin oğlu İshak'ın iki oğlundan biridir.

☞

TUFAN MİTOSU'NUN BİÇİMLERİNİ KARŞILAŞTIRMA TABLOSU

KONU	SÜMER	AKAD-BABİL	GREK	İRAN (AVESTA)	HİND	KİTABI MUKADDES	KURAN-I KERİM
TUFAN KARARINA YOL AÇAN NEDEN	Tabletin eksik olması nedeniyle bu konuda bilgi yok.	İnsanların çok gürültü yapmaları.	İnsanların giderek daha günahkâr olmaları.	İnsanların dünyaya sığmayacak kadar çoğalmaları.	-	Yeryüzünde tüm insanların bozulması, yüreklerindeki düşüncelerin kötü olması.	Toplumun kendilerine Allah'a kulluk ve ibadet etmelerini, ondan başka tanrı olmadığını söyleyen resul Nuh'a karşı çıkması.
KARAR	Tanrılar Meclisi, bir tufanla insanlığın tohumunu yoketmeye karar verir.	Tanrılar, tüm yaşam tohumlarını bir tufanla yoketmeye karar verir.	Baştanrı Zeus, insanları bir tufanla yoketmeye karar verir.	Tanrı Ahura Mazda, öldürücü bir "kış" ile insanları yoketmeye karar verir.	Tufan'la yoketme kararı.	İnsanı yarattığına pişman olan Rab yaşayan herşeyi bir tufanla toprağın yüzünden silmeye karar verir.	Nuh'un yardım dilemesi üzerine Allah, ayetlerini yalanlayanları bir Tufanla yokedip, Nuh ve müminleri kurtarmaya karar verir.
SADIK KİŞİYE UYARI VE YARDIM	Bir Tanrı, tanrılara bağlı ve saygılı kişi olan Şuruppak kralı Ziusudra'ya kararı haber verir.	Tanrı Ea (Enki), kararı Şuruppak kralı Utnapiştim'e duyurur. Bir gemi yapmasını ve yaşayan tüm varlıkların tohumunu içine koymasını söyler. Utnapiştim; tüm servetini, tüm ailesini ve akrabalarını, kırın tüm yabanıl varlıklarını ve tüm zanaatçıları gemiye yerleştirir.	İnsanların koruyucusu Prometheus, oğlu Deukalion'a bu kararı duyurur ve kurtulması için bir tekne yapmasını söyler. Deukalion'la karısı Pyrrha tekneye binerler.	Ahura Mazda, ilk insan Yima'ya felaketi bildirir ve karar verir. Yeraltında bir sığınak yapmasını, insan, hayvan ve bitkilerin en seçkin tohumlarını sığınağa koymasını ister. Yima, bir yeraltı sığınağı yapar ve içine her türden iki tane koyar.	Balık suretindeki Tanrı Brahma ilk insan ManuyaTufan'ı bildirir ve bir gemi yapmasını söyler.	Rab, kendisiyle beraber yürüyen sadık ve kamil Nuh'a bir gemi yapmasını ve içine karısı oğulları ve oğullarının karılarıyla soylarının sağ kalması için tüm temiz hayvanlardan birer çiftli almasını söyler.	Allah Nuh'a; bir gemi yapmasını, her türden iki çifti gemiye almasını buyurur.
GEMİ	Gemi dev gibidir.	120x120x120 boyutlarında yani küp şeklinde, yedi katlı ve dokuz bölümlü.	Bir kaynakta tekne, diğer bir kaynakta büyük sandık olarak geçer.	Sığınak, kare şeklindedir. Avlusu, odaları, koridorları, kapı ve penceresi vardır.	-	Gefer ağacından, 300x50x30 arşın boyutlarında, üç katlı, bölmeli, kapısı yanda.	Levhalar ve çivilerden oluşur.
TUFAN	Tufan, tüm fırtınaların olanca güçleriyle hücum etmeleriyle başlar. Seller, tüm kentlerin üstünü örter ve tüm ülkeyi kaplar.	Tufan, Fırtına Tanrısı Adad'ın gürlemesi ve Yeraltı Tanrısı Nergal'in göklerdeki okyanusları tutan direkleri parçalaması ile başlar. Tufan'ın şiddetinden tanrılar bile dehşete düşer.	Zeus, kardeşi Deniz Tanrısı Poseidon'un yardımıyla her yeri suyla kaplatıp, sele boğar.	Kış kuru ve öldürücüdür.	Tufan sırasında Manu, gemiyi balığın boynuzuna bağlar.	Tufan büyük enginin tüm kaynaklarının yarılması ve göklerin pencerelerinin açılması ile başlar. Sular öylesine yükselir ki tüm yüksek dağlar örtülür. Kırk gün kırk gece yağmur yağar.	Tufan, göğün kapılarının seller gibi akan bir suyla açılması ile başlar. Yeryüzü pınar-pınar yarılır. Su azıp-köpürür. Dalgalar dağlar gibidir.
TUFAN'IN SÜRESİ	7 gün 7 gece.	6 gün 6 gece sürer. 7. gün yatışır.	9 gün 9 gece	-	-	150 gün	Belirtilmemiştir.
TUFAN'IN SONUCU	Ziusudra gemiyle kurtulur.	Yeryüzü dam üstü gibi dümdüz olmuş ve tüm insanlar balçığa dönmüştür. Utnapiştim ve beraberindekiler gemiyle kurtulur.	Dünya ölü bir hale gelir. Deukalion'la karısı tekneyle kurtulur.	Sığınaktakiler kurtulur. Dışarıda kalanlar yok olur.	Balık, gemiyi bir dağ tepesine çekerek Tufan'dan kurtarır.	Nuh ve gemidekiler kurtulur.	Ayetleri ve resulleri yalanlayan toplumun tümü boğularak yok edilir. Tufan sona ermiş, iş bitirilmiştir. Nuh ve beraberindekiler gemiyle kurtarılır.
GEMİNİN YERİ	Bilgi yok.	Nisir Dağı'na oturur.	Parnassos Dağı'na oturur.	-	Bir dağ tepesi	Ararat Dağları'na oturur.	Cudi Dağı'na oturur.
TUFAN SONRASI	Ziusudra, insanlığın ve bitkilerin tohumunu korumuştur. Tanrılara şükranda bulunur. Gök Tanrı An ve Hava Tanrı Enlil, ona tanrısal yaşam bahşeder ve onu güneşin doğduğu Dilmun ülkesine yerleştirirler.	Utnapiştim 7 gün bekleyip sellerin çekildiğini anlamak için dışarıya sırayla güvercin, kırlangıç ve kuzgun gönderir. Dışarı çıkınca tanrılara sunuda bulunur. Tanrılar kurbanın hoş kokusunu alır. Enlil, onu ve karısını kutsar, tanrısal yaşam bağışlar ve ırmakların ağzındaki ülkede oturmasına karar verir.	Zeus, kendisine saygılı olan çiftin kurtulmasına kızmaz ve yeni insanların yaratılması için onlara yol gösterir.	Felaketten kurtulan Yima ve beraberindekiler, dışarı çıkıp dünyayı doldururlar. Ahura Mazda Yima'ya ölümsüz yaşam vermek ister. Ancak Yima bunu kabul etmez.	Tufan sonrasında sağ kalan tek insan Manu'dur. Manu, şükran adağı olarak sulara ekşi süt ve tereyağı döker. Bir yıl sonra sulardan "Manu kızı olduğunu" söyleyen bir kadın doğar. Manu ve kızı, yeniden yeryüzünü dolduran yeni insan soyunun ataları olurlar.	Nuh 7'şer günlük üç periyodda, suların çekildiğini anlamak için dışarıya kuzgun ve güvercin gönderir. Gemiden çıkınca her temiz hayvan ve kuştan kurban sunar. Hoş kokuyu alan Rab bir daha tufan olmayacağı üzerine Nuh, insanlar ve tüm canlılarla bir ahit yapar. Rab, Nuh ve oğullarını kutsar, semereli olup çoğalmalarını ve yeryüzünü doldurmalarını ister. Nuh'un üç oğlundan çoğalan insanlar yeryüzünü doldurur.	Nuh, Allah'tan bir selamla dışarıya çıkar. Gemiyle kurtarılanlar yöneticiler yapılır. Nuh'un zürriyeti kalanlar yapılır. Tufan, alemlere ibret ve işaret olarak kalır.

85) Ana. Bri., c.19, 119.
86) Challaye, 131-132; Ana. Bri., c.24, 208-209.
87) Buze, 16: İngiltere'de yaşayan Mısırlı araştırmacı Ahmet Osman; Musa peygamberin aslında Ahenaton olduğu yolunda güçlü kanıtlar bulunduğunu yazıyor (Ahmed Osman, Moses: Pharoah of Egypt. The Mystery of Akhenaten Resolved, Londra, 1990). Osman'a göre; Ahenaton yönetimden devrilmiş ve kendisini izleyenlerle birlikte Mısır'dan çıkmıştır. Bu daha sonra çeşitli efsanelerle, bu arada Yahudi kabilelerinin yöneticisi Musa ile ilgili efsanelerle birleşmiş ve Tevrat'taki bildiğimiz öykü oluşmuştur.
88) Campbell-1995, 110: Bu öneri, "Musa ve Tektanrıcılık" adlı kitabında Sigmund Freud tarafından yapılmıştır. Freud'a göre; bu firavunun ölümüyle hem taht, hem de tektanrılılık kültü yıkılmıştır. Musa, deltadaki semitik yerlilerle Mısır'ı terketmiş ve onlara Ahenaton'un tektanrıcı inancını aşılamıştır.
89) Ana. Bri., c.29, 324-325.
90) Challaye, 43-46.
91) Buze, 16: Bugün Ahenaton'dan (Amenhotep) geriye kalan; duaların gerçekleşmesi dileğini güçlendirmek için kullanılan "Amin" sözcüğü oldu.
92) Ana. Bri., c.18, 365: Çeşitli kültürlerin kesiştiği bir noktada yer alan Kenan Ülkesi'nin kültürü, yazılı tarih boyunca Mezopotamya, Mısır, Hurri, Girit ve Miken gibi birçok öğenin karışımı olarak kalmıştır. Kenanlıların dini konusunda bilinenlerin çoğuna ise Suriye'nin güneyinde ilkçağ kenti olan Ugarit'in bulunduğu yer olan Ras Şamra'daki kazılarda ortaya çıkarılan bir dizi tablet kaynaklık eder. Bunlara göre; Baştanrı El'dir. Ayrıca Yağmur ve Bereket Tanrısı Baal (Hadad), Anat, Reşef, Kothar, El'in eşi Aşera ve Astarte gibi tanrı ve tanrıçalar vardır. Kenanlıların dini zaman zaman İsrailoğullarının tektanrıcı dinini etkilemiştir. Kenanlıların konuştuğu dil, İbranicenin çok eski bir biçimidir. Bilindiği kadarıyla Kenanlılar, alfabe kullanan ilk halktı. Arkeologlar Son Tunç Çağı katmanlarında, Fenike ve dolayısıyla Yunan ve Latin alfabesinin atası sayılan bir yazı biçimi buldular. Ayrıca Ras Şamra'da değişik bir çivi yazısı alfabesinin kullanıldığı anlaşıldı. Bütün bunların yanında Mezopotamya'nın geneneksel hecesel çiviyazısı da düzenli olarak kullanılıyordu.
93) Ana. Bri., c.28, 434.
94) Mallowan, 66: Mezopotamya insanının kökeni hakkında anımsanan ne varsa, bunları sonsuzluğa taşımak amacıyla kayıt altına alma arzusu ve bu paralelde eski metin ve kopyelere ilgi İssin-Larsa dönemi kadar (y. MÖ 2. binyıl başları) eskiye dayanır. 17. yüzyılda da hüküm süren Babil kralı Ammizaduga döneminde, Sümer yazılı eserleri toplanmış ve Yazı Öğretim Okulları'nca sistemli bir şekilde Akad diline çevrilmiştir.
95) Challaye, 112-113.
96-97) Campbell-1995, 182.
98) a.y.,185.
99) Ana. Bri., c.32, 66.
100) a.y., c.3, 118.
101) Ana. Bri., c.29, 397.
102) Önsöz, İncil, İstanbul, 1990.
103) Yahudiler, Yeni Ahit'i kabul etmemektedirler.
104) Challaye, 105-106: İranlılara ve Hindulara özgü bir Güneş Tanrısı olan Mitra, aynı zamanda Işık ve Adalet Tanrısı'dır. Mitra'nın yanında totemcilikten gelen kutsal hayvan boğa da yer alır. İnanışa göre; Mitra bu boğayı dize getirmiş, sonra da kurban etmiştir. Tüm canlı varlıklar bu boğanın kanından olmadır. Yaratıcı olan Mitra, Yüce Tanrı ile insanlar arasında bir aracı, ruhların kurtarıcısı olarak kalmıştır.
105) Ana. Bri., c.23, 57.
106) Challaye, 107.
107) Ana. Bri., c.21, 421-422.
108) Campbell-1995, 355 : Mekke'ye 200 mil mesafedeki Medine'de büyük bir Yahudi cemaatı yaşıyordu. Diğer yandan Etyopya'da Kıptî Hıristiyan krallığı vardı.

TUFAN'LA İLGİLİ ARKEOLOJİK BULUNTULARI KARŞILAŞTIRMA TABLOSU

TARİH	ARKEO DÖNEM	UR	KİŞ	ŞURUPPAK	URUK
4100					
	GEÇ UBAİD	Kent içinde çeşitli yerlerde 3.50-0.72 m kalınlıkta bir sel tabakası vardır. Bu tabaka, Ur Kral Mezarlığının altında ve Nanna Tapınağı'nın avlusunda da görülür. Tufan'la ilişkilendirme bakımından çok erkendir.	-	-	-
3900					
	URUK	F açmasında izlenen sel tabakasının üstünde 6 m. kalınlığında bir tahribat tabakası yer alır. Burada Uruk Cemdet Nasr çç görülür.	-	Gelişkin bir kent kültürü	Gelişkin bir kent kültürü
3100					
	CEMDET NASR	F açmasında tahribat tabakasının üzerindeki H ve G tabakalarında Cemdet Nasr'a özgü riemehen tuğlalı yapılar ve Cemdet Nasr çç yer alır.	Cemdet Nasr çç	Cemdet Nasr çç, silindir ve damga mühürler, glockentöpfe	-
2900	TUFAN???				
	ESD-1	F-E tabakaları ESD'ye özgü planokonveks tuğlalı yapılar yer alır.	İlk sel tabakası. Tufan'la ilişkilendirilebilir. İkinci sel tabakası. İkisi de kent sokaklarında izlenir. SKL'ne göre; Tufan'dan sonra Sümer'i Kiş-1 sülalesi yönetmiştir. İlk kral Etana'dır.	Sel tabakası. Tufan'la ilişkilendirilebilir. SKL ve Mitosa göre; Tufan sırasında kral Ziusudra'dır. Plano-konveks tuğlalı yapılar.	Sel tabakası. Tufan'la ilişkilendirilebilir.
2750					
	ESD-2	D ve C tabakaları.	Sülalenin 10. kralı En-me baragesi'dir. Adı arkeolojik buluntularda da saptanmıştır Onbirinci ve son kral; En-me baragesi'nin oğlu Agga'dır. Adı Tufan'la özdeşleşmiş Gılgamış'la çağdaştır ve onunla savaşmıştır. Gılgamış betimlemeli silindir mühürler. Sel tabakası. Diğerlerinden daha kuvvetli. Ancak Tufan için dönem geçtir. Y Mezarlığı.	Fara Tabletleri	SKL'ne göre; Tufan'dan sonra Sümer'i yöneten ikinci sülale, Uruk-1'dir. Sülalenin beşinci kralı, adı Tufan efsanesiyle özdeşleşmiş olan Gılgamış'tır.
2650					
2600					
	ESD-3	Ur kralı Mesannipada, Kiş sülalesine son vererek, aynı zamanda Kiş kralı olmuştur. Bu kral Agga ile Gılgamış'ın genç çağdaşıdır. B ve A tabakaları. B'de sel depoziti vardır. Ama dönem Tufan için geçtir.	A Mezarlığı. Akadça isimlerin ortaya çıkması.	-	
2371					

109) Campbell-1995, 162-180, 352; Ana. Bri., c.32, 371-372; Challaye, 105; Dursun, 149-150.
110-111) Challeye, 117, 113.
112-113) Campbell-1995, 111, 106.
114) K. Mukaddes, 5-11.
115) Burada, rahip kökenli yazar (P) ile Yehovacı ve Elohimci okulların (J-E) anlatımlarındaki farklara değinilmeyecektir. Bu konu hakkında bilgi için bkz. Hooke, 129-130, 152-154, 157-159; Challaye, 124.
116) K. Mukaddes, 6: Rab, Nuh'a: Gemiyi Gofer ağacından yapmasını, kapıyı yan tarafa koymasını ve bir ışıklık yapmasını da söyler.
117) a.y., 5-11: Tufan ve sonrası, bir takvime bağlanarak anlatılmaktadır: Rab, Tufan kararını Nuh'a ikinci ayın onunda (10/02) bildirir. Bu, Nuh'un 600 yaşında olduğu yıldır. Buna göre diğer olaylar şöyle gelişir: 17/02: Tufan'ın başlaması, 17/07: Suların azalıp, geminin Ararat'a oturması, 01/10: Suların gittikçe azalıp dağların başlarının görünmesi, kırk gün sonra: Nuh'un geminin penceresini açması, yedişer günlük üç periyod: Nuh'un kuzgun ve güvercin göndererek suların çekildiğini anlamaya çalışması, Nuh'un 601 yaşında olduğu yıl, 01/01: Suların kuruması, 17/02: Yerin kuruması.
118) Babil biçiminde, hoş kokuyu duyan tanrıların sinekler gibi kurbanın başına üşüştüğü ifade edilir (Hooke, 159).
119) Kuran, Araf-59, 148; Hûd-25, 203; Müminûn-23, 312; Nuh-1, 531. (Sure adının yanında ayet numarası, takiben sayfa numarası verilmiştir.)
120) a.y., Araf-60/64, 148-149; Yûnus-73,197; Müminûn-24/25, 312; Şuara-105 ve 116, 312; Kamer-10, 487.
121) a.y.,Nuh-21 ve 24, 532; Saffat-75, 408, Şuara-117/118, 309; Kamer-10, 487; Müninun-26, 313 .
122) a.y., Hud-37, 205; Müminûn-27, 313.
123) a.y., Kamer-13, 487: Geminin, levhalar ve çivilerden oluştuğu belirtilir.
124) a.y., Müminûn-27, 313; Hud-37 ve 40/41, 205-206.
125) a.y., Müminûn-28-29, 313.
126) a.y., Kamer-11/12, 487.
127) a.y., Hâkka-11, 527
128) a.y., Hûd-42, 205.
129) a.y., Araf-64, 148; Yunus-73, 197; Enbiya-77, 300; Nuh-25, 532; Şuara-120, 339; Furkan-37, 330.
130) a.y., Hûd-44, 206.
131) a.y., Şuara-119, 339; Araf-64, 149; Ankebut-15, 362.
132) a.y., Hûd-48, 206.
133) a.y., Yûnus-73, 197.
134) a.y., Sâffat-77, 409.
135) a.y., Kamer-15, 488; Furkan-37, 330; Şuara-121, 339; Hâkka-12, 527; Ankebût-15, 362.
136) a.y., İsra-16/17, 257.
137) a.y., Furkan-38/39, 330.
138) a.y., Hac-42/45, 307/308.
139) Gadd, 109; Mallowan, 69, not: 21, 21a.
140) Hooke, 153.
141) Campbell-1993: 124-127; (Hooke, bu listelerin her ikisindeki son ismin Ziusudra olduğunu belirtir. Listeleri isim isim karşılaştırmalı olarak vermesi nedeniyle Campbell'in tespiti esas alınmıştır.)
142) Hooke, 153.
143-144-145) Mallowan, 69, 68, 69-not 21a.
146-147) Hooke, 61.
148) Gadd, 110.
149) Mallowan, 68, not 20.
150) Hooke, 37.
151) Mallowan, 67, not 17.
152) a.y., 67, not 16.
153) Agga'da aynı döneme, babası En-me-baragesi bu dönem öncesine, Agga'yı deviren Mesannipada ise bu dönem sonuna yerleştirilmiştir. Bkz. Chronological Tables, Cambridge Ancient History 1-2, Cambridge, 1971, 998.
154) Mallowan, 70.
155) a.y., 69: Mallowan, son kral dışındaki 10 kralın herbiri için ortalama 20'şer saltanat yılı öngörüyor.olsa gerekir.
156) a.y., 69, 70, 76 .
157) Fırat Irmağı; Erzurum'un kuzeydoğusundaki Kargapazarı Dağları'ndan doğan Karasu ile Van Gölü'nün kuzeyindeki Aladağlar'dan çıkan Murat Suyu'nun, Keban bölgesinde birleşmesiyle oluşur. Toplam yatak uzunluğu 2.800 km, bunun Anadolu'da kalan bölümü ise 1.100 kmdir. Fırat, Kargamış'ın hemen doğusundaki Birecik'te Türkiye topraklarından çıkarak Suriye'ye girer. Suriye'de genelde güneydoğu istikametinde akan Fırat, Rakka yakınlarında Urfa yöresinden gelen Belik Suyu'nu alır. Deyrüz-Zor kentini geçtikten sonra Mardin bölgesinden gelen Habur Çayı'yla birleşir. Ebu Kemal'den sonra Suriye topraklarından çıkarak Irak'a girer. Irak topraklarında Kerbela, Hille, Necef ve Nasıriye kentlerinin yakınından geçer ve sık sık yatak değiştirir. Dicle ile birleşmeden önce bir çok kola ayrılarak bataklık gölleri oluşturur. El-Kurna'da Dicle ile birleşerek Şattü'l-Arap adını alır ve Basra Körfezi'ne dökülür (Bkz.: Ana.Bri., c.12, 187).
158) Dicle Irmağı; Elazığ'ın güneyindeki Hazarbaba Dağı'ndan çıkar. 1900 km olan toplam yatak uzunluğunun 523 kmsi Anadolu topraklarındadır. Batman ve Botan Çayları'nı aldıktan sonra Mardin-Midyat Eşiği'ni dar ve derin boğazlarla yararak Cizre'ye inen Dicle, bu bölgede Irak'a girer. Irak'ta Hakkari yöresinden gelen Büyük Zap, İran'dan gelen Küçük Zap ve yine İran Dağlarında gelen Diyala kolları Dicle'ye katılır. Musul ve Bağdat'tan geçen Dicle, El-Kurna'da Fırat'la birleşir (Bkz. Ana.Bri. c.10, 127-128).
159) Mallowan, 66.
160) Çığ, 51.
161) Ana. Bri., c.31, 12.
162) Mallowan, 70-77 (Not: Mallowan,1925-30 arasında Ur'da Wooley'e asistanlık yapmıştır. Bkz. Ana Bri. c.21, 385).
163) Kare kesitli, 6x6x16 boyutlarında güneşte kurutulmuş küçük kerpiç tuğla.
164) a.y., 71-72: F çukurunda tabakalanma yukarıdan aşağıya harflerle tanımlanmıştır:
A-B: ESD-3 (B'de sel izi ve Kral Mezarları)
C-D: ESD-2
E-F: ESD-1 (ESD'ye özgü plano-konveks tuğlalı yapılar)
G-H: Cemdet Nasr (Riemchen kerpiç tuğlalı yapılar, glockentöpfe çç)
Tahribat izleri (6 m) (Cemdet Nasr ve Uruk dönemlerine özgü çç)
Mil tabakası (3.50 m.)
Geç Ubaid (Nanna Tapınağı'nda sel tabakasının altında Ubaid boyalı çç)
165) Campbell de aynı tespiti yapmaktadır. Bkz. Campbell-1993, 129.
166) Mallowan, plate XX.
167) Ana. Bri., c.19, 113.
168) Erken Sülaleler Dönemi (ESD)'nin evreleri, son saptamalar çerçevesinde şöyle tarihlendirilmektedir: 1: MÖ 2900-2750, 2: 2750-2600, 3: 2600-2371.
169) Mallowan, 78-80.
170) Campbell, üstteki bu selin, Tufan için geç olduğu görüşündedir. Bkz. Campbell-1993, 129.
171) Ana. Bri., c.29, 139.
172) Mallowan, 80-81.
173) Glockentöpfe: çan biçimli çömlek formu.
174) Mallowan; Ur, Kuş ve Şuruppak'taki sel tabakaları hakkındaki görüşlerini 1971'de de tekrarlamaktadır. Bkz.: Mallowan, Early Dynastic Period in Mesopotamia, Cambridge Ancient History 1-2., Cambridge, 1971. Bl.:16, 238-314.
175) Ana. Bri., c. 31, 29-30.
176) Campbell-1993,129.
177) Veli Sevin-Zafer Derin, İmikuşağı Kazıları, 1985, VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı-I, Ankara, 1986,190.
178) Ufuk Esin-Savaş Harmankaya, Değirmentepe Kurtarma Kazısı, 1986, IX. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1987, 82, Dipnot 1.
179) Ufuk Esin, Değirmentepe Kazısı, 1979, II. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1980, 93-94.
180) Mallowan, 81: Nitekim Ur'daki sel felaketi ile ilgili olarak komşu Eridu'da herhangi bir iz saptanamamıştır.
181) Çığ, Tufan'ın oluştuğu bölge, Tufan'ın boyutları ve sonuçları ile Tufan Mitosu'nun ortaya çıkışı hakkında yeni bir varsayımdan sözetmektedir. Jeologlara ait olan bu varsayıma göre; "Nuh Tufanı Karadeniz'de olmuştur. Buzullar erimeden önce Karadeniz Boğaz'ın tabanından 85 m daha derindeydi ve Marmara'nın suyu Karadeniz'e akmıyordu. 11 bin yıl önce buzullar eriyince denizler birdenbire yükseldi ve sular büyük şelaleler halinde Boğaz'dan Karadeniz'e boşaldı. Bu boşalma ile deniz kıyısındaki yerler su altında kaldı. Bu felaketten kurtulan veya bunu görenler Mezopotamya'ya göç ettiler. Yazı icat edildikten sonra da ağızdan ağıza dolaşan bu olay yazıya geçirildi." (Çığ, 51-52)
182) Mallowan'ın Tufan'la ilgili olarak çıkardığı iki sonuç daha vardır. Birincisi; Tufan'ın Mezopotamya uygarlığını kesintiye uğratacak boyutlarda olmaması, ikincisi; Tufan'ın Akadların gücünün artmasını kolaylaştıran bir sosyal kargaşaya yok açmasıdır. Ancak bu ikisi, birbiriyle çelişkili görülebilecek bir izlenim vermektedir.

"Yamyamlık" üzerine notlar

Dr. Tolga ERSOY

Kannibalizm; birçok sözlük ve ansiklopedi kelimenin anlamını "yamyamlık" olarak veriyor. Sömürgecilik kapsamında, birçok tanım ve olgunun uğradığı haksız ve taraflı değerlendirmeye "yamyam" da uğruyor. Tıpkı ilkel, barbar tanımlamalarında olduğu gibi, yamyamlık da (!); sömürülen, soykırıma uğratılan, yok edilen kültürleri aşağılamanın ve bu topluluklara, toplumlara yönelik imha hareketinin aracı haline gelebiliyor. Yeryüzünün çeşitli noktalarına dağılmış bazı kültürlerde ve topluluklarda, büyüsel işlevi ile kültürel birer unsur olan kannibalizm, birçok benzeri durumda olduğu gibi, sömürenin önce anlamadığı, daha sonra da kanlı yağmalarının vicdani haklılığını kanıtlayacak birer olgu olabiliyor.

21. yüzyıla girerken gerçek anlamda yamyamlığın merkezi olan Amerika kıtasına, 16. yüzyılda yapılan "keşif" seyahatleri, Avrupa'nın "uygar" insanının bu olguyla belki de ilk kez karşılaşmasını sağladı. Bilinmeyen uzak ülkelerle ilgili anlatılan, insan eti yiyen vahşilere ait dehşet dolu öyküler böylece somutlanmış oldu. Ortaçağ ve takip eden yüzyıllarda Avrupa'nın yaşadıkları anımsandığında (kanlı savaşlar, kara ölüm, engizisyon vs.), bu olgunun insanoğlunu sarsmasının tek nedeni kültür farklılığı olmalıydı. "İlkel" dediğimiz toplulukların, insanlarının, tek tek, bir birey olarak, kendi kültürel ve toplumsal yapılanması içinde, günümüz insanına ya da 16. yüzyıl Avrupalısına göre daha az huzurlu olduğunu, daha az refah içinde olduğunu söylemek olanaksız. Ancak, onların insan olup olmadığını tartışan Batılı, gördüklerini önce anlayamadı, ardından anlayamadığı için dehşete düştü. Kuşkusuz Azteklerin kurban ritüellerine ait şu gözlemler karşısında dehşete düşmemek olanaksızdı: "... yığın yığın insan kafatasları vardı ve bunlar öylesine düzgün sıralanmışlardı ki insan onları sayabiliyordu ve benim yaptığım kestirime göre bunlar yüzbinden fazlaydı... Cesedi pramitlerin basamaklarından aşağı doğru yuvarlamaya başladılar. Ceset aşağıda kare biçimindeki küçük bir alanda durdu. Orada, Quaquacuiltin adını verdikleri bazı yaşlı adamlar onu alıp kendi kabile tapınaklarına taşıdılar, organlarına ayırdıktan sonra yemek üzere parçalara böldüler..." (1). Uzak geçmişe ait bir başka gözlem de benzer dehşeti farklı kelimelerle anlatmakta: "... Kurban öne getirilir ve kadınlar tarafından saldırıya uğrar ve kızartılacağı ateşin yanması seyrettirilir, ardından onu öldürecekleri sopa gösterilir. Öldürene kadar sopayla vurduktan sonra kadınlar vücudu alır, parçalar ve kollarla bacaklar köyün etrafına savrulur. Sonunda vücut pişirilip yenir..." (2).

Kannibalizme ait tüm antropolojik gözlemler, benzer ritüel havasını yansıtıyor, bu da onun büyüsel özünün vurgulanması açısından önemli. Daha sonra kısaca değineceğimiz yamyamlık-nüfus-zorunlu beslenme ilişkilerinin ötesinde, bu olgunun temelinde büyüsel düşünce yapılanmasının olduğunu söylemek daha az tartışmalıdır.

İnsan eti yeme ile ilgili düşüncenin temelini güç aktarımına ait temas büyüsü oluşturur. Tabuların ve tabulara aracılık eden totemlerin baskısı altında yenilene ait olumlu özelliklerin kazanımı ve aktarımı inancı, bu uygulamada çoğu kez esası oluşturmaktadır. Beyin ve kalbin özellikle tercih edilen organlar olması bu yaklaşımı destekler, ancak "yenilebilir" organlara yönelik tercihlerin varlığı, kannibalizmin bilinç dışına itilmiş bir beslenme ritüeli olduğu düşüncesinin de temelini oluşturur. Kannibalizmde büyüsel id'in temelini, fiziksel çevrenin kontrolü düşüncesi oluşturabilir. Yenilene yönelik taklit büyüsünün yanında (homoeopatik), temas ilişkisi ve bunun büyüsel anlamı (contagious) esas rolü oynar (3). Temel antropolojik gözlem kitabı sayabileceğimiz Altın Dal'da, **Frazer**, bu tercihi genel kapsamıyla büyü bağlamında ele alır: "... Avustralyalı Kamilaroiler, cesaretini kazanmak için cesur bir insanı kalbini ve ciğerini yerler, Avustralya zencileri için bir insanı öldürüp içyağını çıkarmak ve ona sarınmak çok sık rastlanan bir şeydir... Zulular bir düşmanın alnının ortasını ve kaşını yemekle, bir düşmana gözlerini kırpmadan bakma gücünü elde edeceklerini düşünürler..." **Frazer**, çok sayıdaki örneklerinden yola çıkarak "büyü" olgusuna ulaşır: "Tanrının bedenini yiyerek Tanrının niteliklerini ve gücünü paylaşmış oluyor." (4) Burada, bir parantez açıp yakın tarihli bir kannibalizm olgusu hakkında bilgi vermek istiyorum. 1977 yılında Oklahoma'da ortaya çıkarılan bu olguda, kişinin bu "ritüeli" sırasında özel bıçaklar kullandığı, parçaları özenle ayırdığı, bir kısmını (filetoları!) pişirmek üzere sakladığı, bir kısmını ise derin dondurucuda koruduğu, işine yaramayan vücut parçalarını ise evinin çevresinde düzenli bir şekilde gömmüş olduğu saptanmıştır. Ne var ki kişi yamyam olarak değil, sado-oral saplantısı olan paranoid şizofren olarak değerlendirilmiştir (5).

Aztek söylencelerinden yola çıkan **Harris** de, oldukça tartışmalı tezler içeren kitabında, determinist bakış açısıyla benzer sonuca ulaşıp neo-Malthusyen yaklaşımlara antropoloji sosu katıyor: "Cesedin bütün yenilebilir parçaları tıpkı evcilleştirilmiş hayvanların etlerinin tüketilmesine benzer biçimde kullanılmışlardır." (6).

"YAMYAMLIK" VE TABU

Kanniballere ait çok sayıda gözlem, onun büyüsel niteliğinin tersine bir tabu özelliği taşıdığını da, ortaya koyar: "Totemin yenilmesi bir tür insan-yiyicilik olunca, gerçek ya da simgesel insan-yiyiciliğin -isteyerek ya da istemeden- yasağa aykırı davrananlara ayrılmış bir ceza olabilmesi anlaşılır." (7). Böylece kannibalizm, bir tabunun yeniden üretilmesi sürecinde bir araç durumuna da gelebilmektedir. **Strauss**, besin kısıtlaması nedeniyle geliştirilen dış evlilik yasağının delinmesinin cezasının bu olduğunu söylerken, kendi toplumunda bile yemek eylemine ait bazı deyimlerin argoda cinsel anlamda kullanıldığını belirtir. Birçok antropoloji kitabında karşımıza çıkan "vagine dentata-dişli vagina" tanımlamasının anlamına da bu yolla ulaşmak olanaklıdır. Erkeği yiyen kadın imgesi aynı zamanda bir bütünleşmenin işaretidir. Bu aynı zamanda, bir tabunun yeniden oluşumunun da başlangıcıdır. Yeni Gine Fore kabilesinde kadınların insan etiyle seksüel eylemler yaparak onu tüketmesi de, bu tersine tabu işleyişine bir başka örnek olabilir (8).

Buraya kadar kannibalizmi, "ilkel" topluluklar üzerine "Batılı" antropologların yaptıkları gözlemlerden yola çıkarak inceledik. Burada, olgunun gerçekliğinin ya da varlığının hâlâ süregiden bir tartışma olduğunu anımsatmak gerekiyor. Birçok çalışmada "Kannibalizm bir mit mi?" sorusunun karşımıza çıkması bu tartışmanın varlığını gösteriyor. Bu tartışmalar, ilkelle karşılaşan "uygar"ın önyargılı ve kuşkucu gözlemlerinin aktarımının şüphe ile karşılanması gerektiği sonucuna bizi götürüyor. Yapılan tanımlamaların ve gözlemlerin ikinci elden aktarılıyor olması da bu yargıyı güçlendiren öğelerden en önemlisi. 20. yüzyılda yapılan saha çalışmalarında kannibalizmi doğrudan gözlemleyen antropoloğun bulunmadığı yine bu tartışmalarda ileri sürülüyor. Bilimadamları, And dağlarındaki kaza sonucu sağ kurtulanların ölenlerin etini yemesi olayını ya da "hayatta kalma kannibalizmi" adı verdikleri özgül olayları tartışma dışı tutuyor, bu ve benzeri olaylar dışındaki ritüel kannibalizme ise kuşkuyla bakıyorlar. Bu süreç aynı zamanda antropolojinin bir emperyalist bilim olmanın dışına çıkmasının ve onun "insan için"liğinin de basit bir göstergesi. Kuşkusuz, sosyal bilimlerdeki görecelilik tartışması örneğimizde de karşımıza çıkıyor: "Hemen her zaman düşmanların, yabancıların veya daha ilkel insan gruplarının insan eti yedikleri söylenmiştir... Çinliler Korelilerin, Koreliler Çinlilerin kannibal olduklarını söylemektedir. Afrikalılar Avrupalıları, Avrupalılar da Afrikalıları kanniballikle suçlamaktadır." Ve antropolog **Arens**'in belirttiği gibi: "Kannibal sıfatı, herhangi bir zamanda olmak üzere tüm insan gruplarına verilmiştir." Ya da **Steadman**'ın dediği gibi: "Yunanlılar zamanından bu yana yazılı olarak kannibalizmden söz edilmektedir, ancak hiçbir gerçek yazar buna şahit olmamıştır." (9).

Ne var ki bu şekildeki genellemeler bize, olgunun bir mit olduğunu onaylayacak verileri sunmaz. Yalnızca günümüze dek ulaşan söylem göreceliliğinin, saf şekilleriyle ilkel topluluklar ve toplumlar arasında var olduğunu gösterir. Olguyu neolitik döneme ait kazılarda inceleyen bilimadamları da kannibalizmin insanlığın evriminin belirli bir döneminde olduğunu ileri sürüyorlar. Özellikle Fransa Fontbregoua, Yugoslavya Krapina bölgelerindeki çalışmalarda bu olguya ait izler belirgin, paleoantropolojik çalışmalar sonucu ortaya çıkan sonuçlar ise cenaze ritüeli ile kannibalizm arasında net ayrımı vermekten uzak görünüyor. Krapina çalışmaları, bölge neanderthallerinin kannibal olmadığını ortaya çıkarırken, Fontbregoua kazılarında ortaya çıkan kemiklerin kesik izleri incelenmiş ve bazı antropologlar spekülatif sonuçlara ulaşmışlardır: "Birbirlerini değil fakat başka kabilelerin üyelerini yemişlerdir. Diğer kabile üyeleriyle hayvanlar arasında ayrım yapamıyor olabilirler." (10, 11). Ancak tüm bu tartışmalar neolitik dönemde, olgunun ritüel mi yoksa bir zorunluluk mu (hayatta kalmak için) olduğu sorusuna yanıt vermez.

Kuru; Yeni Gine ve çevresinde, özellikle de Fore kabilesinde görülen ve ölümle sonuçlanan bir sinir sistemi hastalığı. Etkeni bir virüs, bulaşıcı ve tedavisi bilinmiyor. Kuru hastalığının konumuz açısından önemi kannibalizmle bağdaştırılması. Birçok yazara göre bulaşması insan beyninin yenilmesine bağlı. Bu özelliği ile, kannibalizm tartışmalarını doğrudan etkiliyor. Hastalıkla yamyamlık arasındaki ilişkinin, yalnızca bölge ortaklığı olduğunu ileri sürenler, diğer taraftan kannibalizmin gerçekliğini de tartışıyorlar (12). Bu tartışmada da görüşlerini, bu kabilenin 50 yılı aşkın süredir insan eti yediği bildirilmemesine ve hukuki yasaklama getirmesine rağmen (!), "kuru"nun hâlâ görülüyor olmasıyla destekliyorlar. Ancak, "kuru"nun insan etinin yenmesi dışında, insan etiyle temasla da bulaşıyor olması kannibalizmle ilgili ritüellerin yeniden dikkate alınmasına yol açıyor. (Fore kadınlarının insan eti ile seksüel eylemi burada anımsanmalı. Ancak her zaman göreceli olacak ahlaki bir yargıya varmadan cenaze ritüeli olabileceğini de düşünelim.)

İlginç olan bu hastalığın Fore kabilesinde ilk görülmesinin, onların Avrupalılarla karşılaştıkları tarihlere denk gelmesi. Bilimadamları "Kuru" ile, benzer "Creutzfeldt Jakob" hastalığı arasında ilişki kuruyorlar ve hastalığın sömürgeci Avrupalılar tarafından bölgeye taşındığını söylüyorlar (13). Sığırlara, "daha iyi beslenmesini sağlamak için" sığır beyni yedirilmesi sonucu ortaya çıkan, kapitalizmin son buluşlarından "Mad Cow Disease-Deli Sığır Hastalığı"nın insandaki biçiminin "Creutzfeldt Jakob" olması konuyu daha da ilginç kılıyor. Böylece konuda yeniden başa dönüp,

yamyamlığın göreceliliği tartışması yapma hakkı da ortaya çıkıyor.

ASIL YAMYAM YENİ DÜNYA DÜZENİ

Emperyalizmin ideoloji üretme merkezlerinden biri haline gelen Hollywood, birkaç sene önce, "kötü" bir kannibalin yok edilmesi için "iyi" kannibalin, sistemi temsil eden polisin ve sıradan insanların yardımına koşmasını anlatan bir film üretti. Film, sessiz kuzuların göz yumması sonucu iyi kannibalin kaçarak özgürlüğüne kavuşmasıyla sonlanıyordu. İnsanlar izleyen yıllarda "Yeni Dünya Düzeni" adını alacak bu kanniballe yeryüzünün değişik noktalarında tanışma fırsatını (!) buldular. Aslında kültürel bir unsuru diğerleri için genelleştiren sömürü düzeni belki de bu yolla kendi vahşetini gizlemenin yollarından en önemlisini de bulmuş oluyordu. Vahşeti gün geçtikçe artan kapitalizmin tarihi, bize, insana karşı yok edici hiç bir olgunun onun kadar acımasız olmadığını öğretmiştir. Kapitalizm, popüler anlamında yamyamlığın kendisidir ve ideologlarının kannibalizmi yorumlayışı da doğal olarak kapitalizm lehinedir.

"Hayatta kalma kannibalizminin" ayrıksı örneklerini tüm insanlık tarihi için genelleştirip, tarihteki şüpheli gözlemleri, nüfus teorileri için kullanan ideologlar, insan eti yemenin de gerekliliğini olumlama yolunu seçmişlerdir.

"1- Kannibalizm bazı durumlarda stabil bir dengeye yol açabilen bir oto regülason şekli olabilirken, diğer durumlarda popülasyon salınımlarına yol açabilir. 2- Kannibalizm, yokluğunda neslin tükenebileceği bazı durumlarda varlığını sürdürebilen bir popülasyon oluşturabilir..." (14). Tek hücrelilerden, insan dışındaki hayvanlara dek uzanan canlı gruplarında kannibalizm (burada, kannibalizm, kendi türünü yiyen anlamında kullanılmaktadır) üzerine yapılan çalışmalardan birinin sonuçları bu şekilde formüle ediliyor. Ne var ki düşünen insan için bu ve benzeri genellemeler yapmak ve yargılara varmak oldukça kuşkulu görünüyor. Ve bu yolu izleyerek, ilkelin, nüfus artışının getirdiği kısıtlı beslenme olanaklarını aşması için yamyamlığa başladığı sonucuna ulaşmak da olanaksızlaşıyor. Kitabından yararlandığımız **Harris** de kanımca farklı olmayan bir yaklaşımla insanlık tarihindeki yamyamlık olgusunu maliyet/kazanç dengesindeki değişimlerin siyasi etkisine bağlıyor ve bu denge ile "hayvansal protein gereksinimi" arasında bire bir ilişki kuruyor. Bu dengedeki değişimler **Harris**'e göre, ya köleliğin ortaya çıkmasına yol açıyor, ya da bir ritüel maskesi altında yamyamlık olarak görünüyor (15). Böylece konumuz özelinde **Harris** ve diğerleri iki yoldan **Malthus**'un doğrulanması çabası içine giriyorlar: Yamyamlık hem gerektiğinde insanın besin gereksinimini karşılıyor hem de nüfusun artışını kontrol altına alıyor! Belki de bu yolla kapitalizmin gelişmesi ya da artı değerin kontrolü için altyapıyı hazırlıyor!

Bugün yeryüzünde kültürel öğe olarak kannibalizmin artık kalmadığı söyleniyor. Diğer taraftan, insan dışındaki canlılarda olgu üstüne incelemelere devam ediliyor. Ancak çağımızda yaşanan vahşetin yanında, Amerika kaşiflerinin gözlemlerinin oldukça sönük kaldığını rahatlıkla söyleyebiliyoruz. Ve bu vahşetin yaratıcılarının elinde bir araç olduğunu ve olabileceğini de...

KAYNAKLAR

1) Marvin Harris, Yamyamlar ve Krallar, Çev. Fatih Gümüş, İmge Kitabevi, 1. baskı, 1994, s.160-163.
2) Gina Kolata, Anthropologists Suggest Cannibalism Is a Myth, Science, 20 Haziran 1986, 232, pp.1497-1500.
3) FSA Doran, Is Canniblism a Myth?, British Medical Journal, Vol: 309, 2 Temmuz 1994, pp. 59.
4) James G. Frazer, Altın Dal-Dinin ve Folklorün Kökleri, Çev. Mehmet Doğan, Payel Yay., 1. baskı, 1992, 2. cilt, s. 89-90.
5) Joni L. McClain-Fred B. Jordan, Human Cannibalism: A Case Report, The American J. Forensic Med. Pathology, Haziran 1986, Vol:7, No:2, pp. 172-174.
6) Harris, age., s.165.
7) Claude Levi-Strauss, Yaban Düşünce, Çev. Tahsin Yücel, Yapı Kredi Yy., 1. baskı, 1994, s.132-133.
8) Kolata, agy.
9) Kolata, agy.
10) Paola Villa, Cannibalism in the Neeolithic, Nature, Vol: 3351, 220 June 1991, pp. 613-614.
11) Kolata, agy.
12) Marcia C. Inhorn-Peter J. Brown, The Anthropology of Infectious Disease, Annual Review Anthropology, 1990, pp. 100.
13) Kolata, agy.
14) J. M. Cushing, A Simple Model of Cannibalism, Mathematical Biosciences, 107, 1991, pp. 47-71.
15) Harris, age., s.167, 184-187.

Bilgi ve sevgi: Özerkliğin temeli

Erhan ACAR (*)

"... Chim chimeney, chim chimeney, chim chim cherooo;
I does what I like and I likes what I dooo..."
"... Bacala, bocala, bacala bocala, koca koca bacalar;
Sevdiğini öğreten ve öğretmeyi seven hocalar..."
(Mary Poppins Müzikali'nden Baca Temizleyicisinin şarkısının üniversiteye uyarlanmış çevirisi)

Üniversite özerkliğinden söz edildiğinde, kaşlarımız çatılır ve yüzlerimiz siyasi otorite ile onun merkezi denetim organlarına karşı çevrilir. Bu gerekli, hatta Türkiye'de zorunlu bir tavırdır. Politik baskılardan ve kadrolaştırmadan, ideolojik ve bilgisel kısıtlamalardan, yönetsel ve parasal zorlamalardan arındırılmak, üniversite olmanın birinci koşuludur. Üniversite, meclis salonlarında ve parti gruplarında, mütevelli heyeti ve yönetim kurulları toplantılarında oluşmaz; yerel yöneticilerle taşra eşrafının pazarlıklarında, yerel politika hesaplarında ve iş çevrelerinin taleplerinde, hiç oluşmaz. Üniversite özerkliğinin tüm bu baskılara karşı korunması ve savunulması, Türkiye'de öğretim üyeliği ve öğrenciliğin, kaçınılmaz bir zorunluluğudur.

Ancak, üniversite özerkliği, üniversitenin bu dış mihraklara karşı savunulmasında başlayıp bitemez. Üniversite özerkliği, herşeyden önce, kendi içinde ve temel ilişkilerinde oluşmalıdır: Yani, öğretenler, öğrenenler ve öğretilenler arasındaki ilişkilerde... Ve bu ilişkilerin sadece tek yönlü olarak algılanmamasında. Yani, sadece öğretim elemanlarının öğrencileri eğittiği, bilginin sadece aktarıldığı ve edinildiği gibi hiyerarşik yanılgılara kapılmamakta...

Bu düzeyde baktığımızda; üniversite özerkliğinin sadece dıştan gelen baskılarla zedelenmekle kalmadığını, bazen de oluşmaya bile fırsat bulamadığını, daha kolaylıkla kavrayabiliriz. Öğretimi, mesleki ve teknik bilgi aktarımından ibaret gören, öğrenciyi edilgen bir alıcı konumuna iten, bizleriz: öğretim elemanları ve öğrenciler. Belki, ilişkilerimizin odak noktasının meslek lisansı niteliği taşıyan bir diploma olmasını, biz düşünüp, biz seçip, biz istemedik; ama, ilişkilerimizin sadece bu odağa bağlı kalıp, ondan özerkleşememesinden biz sorumluyuz.

Bu sorumluluğumuzun farkına vardığımızda, biz, öğretim elemanları ve öğrenciler ne yapacağız; yani güncel terimiyle, nasıl *yeniden yapılanacağız*?

Birinci adım; aramızdaki ilişkiyi oluşturan başlıca unsuru, bilgiyi yeniden düşünmek olmalı; sadece, aramızdaki değişim unsuru olarak değil, herbirimizle olan ilişkisi açısından da... Bilginin nesneleştirilmesinde, metalaştırılmasında ve salt teknik bilgiye indirgenmesindeki payımızı kavramalıyız.

Geçmişlerimizdeki meslek birikimlerinin ve gelecekteki beklentilerimizin bu paydaki payı yadsınamaz düzeyde: "Bizim meslekte şunu şunu bilmeden olmaz!", "Peki mezun olunca iş bulabilmek için neler öğrenmeliyiz?", "Sınavda hangi konular var hocam?", "Meslek hayatınızda karşılaşacağınız konular, çocuğum." Bilgiyi, asgari bir mesleki donanım, piyasada satılacak meta, ezberlenecek formüller ve sınanacak teknik beceriler olarak gördükçe nasıl geçmişleri yadsıdığımızı ve nasıl gelecekleri engellediğimizi görmeliyiz.

Bilgi bir üründür. Bilgi edinmenin en etkin ve doğrudan biçimi de bilgiyi üretmektir. Üretim, bireysel değil toplumsal bir etkinliktir, birlikte yapılır. Eğitimin en dolayımsız biçimi, aktarılan değil, birlikte üretilen bilgi olmalı. Yani, bilginin yaygınlaştırılması sadece bilginin iletilmesi değil, bu iletişim çevresinde kurulan ilişkinin içeriği olarak kavranabilmeli. Kısacası, eğitimin insanca boyutundan daha karmaşık birşeyden söz etmiyorum.

Böyle bir ilişki içinde bilgi sadece teknik, hatta felsefi boyutları içinde kalamaz: Bilginin toplumsal ve etik boyutları, insan ilişkisi nitelikli bir eğitimin başlıca içeriği olmalıdır. Genel eğitimi genelgeçer kültürel bilgilerle kısıtlayan, meslek eğitimini teknisyen yetiştirmeye yönelten ve teknik bilgilere indirgeyen, bu hedefleri de zorunlu dersler, sınavlar ve yoklamalar aracıyla gerçekleştirebilen bir eğitim üniversite nitelemesinin içini doldurmaya yetmemeli.

Üniversitenin iki temel niteliğinin oluşması gerekir: Üniversite, geleceğin, piyasada yazılmış bir yazgı olmaktan çıkarıldığı yer olmalıdır. Üniversite, her tür katılımın istekle, seçimle, gönüllü olarak gerçekleştiği yer olmalıdır. Ancak böyle bir ortamda üretilen bilgi, mesleklerin piyasaya yönelik, önkoşullanmış teknik taleplerinin ve kalıplaşmış meslek eğitimi programlarının koyduğu ipoteklerden kurtularak özerk olabilir.

Böyle bir temel ilkenin üniversite eğitimine getireceği önemli iki tavır; teknik bilgilerin her zaman toplumsal sorunları ve etik boyutları bağlamında tartışmaya açılmasını sağlamak ve eğitim programlarını, asgari gerekli meslek bilgisini sağlamayı amaçlayan zorunlu dersler üstünde değil, geleceği soruşturmakta kendi yolunu oluşturabilen üniversite mezunları yetiştirmeyi amaçlayan, zengin seçenekli seçmeli dersler üstünde kurmaktır. Bu adımları atabilmek üzere, meslek lisansının üniversite diploması üstündeki ipoteğini kaldırmak için üç yoldan birinin (veya birleşimlerinin) seçilmesi gerekir: Meslek eğitimi veren yüksek okullarla, güncel uygulamayı soruşturan ve geleceğe alternatif bakış açıları üreten üniversiteleri ayırmak; üniversite eğitiminde meslek seçimini erteleme olanaklarını artırarak meslek eğitiminin ağırlığını, uzatılan bir eğitim süresine bırakmak; ya da meslek lisansını diplomadan ayırarak, ek bir eğitim ya da meslek pratiği süresi sonunda vermek.

Bu düzenlemeler ya da aynı amaçları gerçekleştirecek diğerleri, üniversitenin gerçek anlamına kavuşmasına izin verecek ortamı yaratır. Diplomaya bağlı olarak iş bulmak ya da yetkin meslek erbabı yetiştirmek kaygılarından kurtulan eğitim, gönüllü katılımlı ve birlikte bilgi üretimine dönüşebilir. Bu gönüllü ilişkinin önemli bir boyutu ise, *yeniden yapılanmamızın* diğer unsurunu oluşturan *sevgi*.

Öğretim üyesi ile öğrencisi arasında karşılıklı bir sevgi ve saygı ilişkisi olması gereği baştan beri varsayılagelmiştir. Gerçi, bu alışveriş pek çok zaman not vermek-not almakla kısıtlanmış; dinlemenin yerini not tutmak, öğrenmenin yerini not tutturmak almıştır. Değişik kişilerin değişik sevgi ve saygı anlayışları bu temel varsayıma tanınamayacak biçimler getirmiştir.

Gerçek bir sevgi ve saygı ilişkisinin en vazgeçilmez boyutu, içerikli bir birlikteliktir: Birlikte öğrenmek, birlikte üretmek. Eğer, bilgi bir sevgi ilişkisinin temel unsuru olacaksa, tek yönlü aktarımı, öğrenilecek sonuçlar olarak aktarımı yetersizdir; gerçek bir iletişime dayanan eğitim için bilgi alışverişlerinin her zaman bir tartışma ortamında karşılıklı etkileşimle dönüşerek gerçekleşmesi zorunludur. Bu etkileşimi sağlamak için ders anlayışımızı değiştirmemiz, ortak bilgi düzeyleri oluşturmamız, öğrencilerin dillerini, öğretim üyelerin kulaklarını daha sık kullanmalarını sağlamamız gerekir.

Ancak tüm bunların temelinde, bilginin kendisiyle ilişkimizdeki sevgi boyutu yatar. Özellikle, Türkiye'deki üniversite öncesi eğitim düzeni gerçeğinde, insanların yaptıklarını sadece zorunlu görevler olarak yerine getirmeleri yaygın bir davranıştır. Üniversitelerde, meslek erbabı yetiştirebildiğimiz bile tartışılabilir. Çoğunlukla meslek *memurini* yetiştirmekten öteye gidemediğimizden korkarım -duygusal yaşamlarının saati, okulda, 45 dakika aralarla çalışan, meslek yaşamlarında ise 8.30 ile 17.30 arasında duran memurlar. Bunun bir nedeni de, öğretim üyelerinin çoğu zaman ders saatlerini, akademisyen kimliklerinin gelişmesi sürecinde zorunlu aralar olarak görmesi olabilir; dersi sevmek, öğrencilerle ilişkisinin kendine özgü heyecanını yaşamak, birçok öğretim üyesinin bazen hiç öğrenmediği, çoğunlukla da asistanlığının ardından unuttuğu bir sevgi biçimidir.

Eğitim hakkında bütün yazılanların ve çizilenlerin ötesinde, tek bir gerçekle başbaşa kalıyoruz: en doğru ders biçimi, verdiğimizin ya da izlediğimizin farkında olmadığımız derstir. Eğitime sevebileceğimiz bir biçimi vermek zorundayız. Üniversitenin, hem öğrencilere hem de öğretim üyelerine öğreteceği en önemli ve en özerk bilgi, yaptığını sevmenin ve sevdiğini yapmanın yollarıdır. Ancak bu bilgi ve sevgiyle, baca temizleyicisi kadar özerk olabiliriz.

(*) ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü öğretim görevlisi.

Yükseköğretim Yasa Taslağı'nın eleştirisi

Prof. Dr. Mustafa ALTINTAŞ

'Eğitim millilik özelliğini yitirmiştir. Okullarımız bilim ve bilgi yuvaları olmaktan çıkmış, kargaşa odaklarınca ele geçirilmiştir.

Eğitimimiz, beynelmilelci ve Marksist etki altına girmiş, yönetimde, kurallarda, ders programları ve kitaplarında, kültürel etkinlik ve yayımlarda, eğitimin milliliği temel ilkesinden kopulmuştur.

Öğretmenlerimiz, Cumhuriyet okullarında, Türk çocuklarını milliyetçi bir ruh ve düşünce ile yetiştirmemekte, onların gönüllerine ve belleklerine, devlete, ulusa, aileye ve dinsel değerlerimize, ulusumuzun geleceğine bağlılık ve sahiplenme bilincini yerleştirmemektedirler.

Özerk yükseköğretim kurumu ve kuruluşları, öğrencilerini devletimize, insan haklarına dayalı demokratik rejime, ulusal yaşam felsefemize bağlı bir biçimde yetiştirmekle kendilerini yükümlü görmemektedirler.

Üniversite kapılarında bekleşen gençlerimizin yükseköğretim sorunu çözüme kavuşturulamamış, burs ve yurt konusunda gereksinimin karşılanmasında yeterli çaba gösterilmemiştir.'

Yukarıdaki alıntı, 1960'dan sonraki siyasi yaşamımızda önemli görevler almış ve 12 Eylül Darbesine kadar altı kez Hükümet Başkanlığı görevini üstlenmiş, şimdilerin Cumhurbaşkanı tarafından kurulmuş bulunan 6. Demirel Hükümetinin 19.11.1979 tarihli programından yapılmıştır. Bu saptamalara uygun olarak eğitim sistemimizi ve üniversiteleri yeniden biçimleme isteğinde olan ve hatta yargı görev ve yetkilerini üstlenmiş olan Milli Güvenlik Konseyi, 2547 sayılı yasa ile, yükseköğretim sistemimizi ve düzenimizi, bugüne kadar süren ve şu sıralar yeni yamalara konu olan bir "sistemsizliğe, düzensizliğe, keyfiliğe ve kişiselliğe" mahkum etmiştir.

2547 Sayılı Yükseköğretim Yasasının Genel Gerekçesinde şunlar dile getirilmektedir: "Milli eğitim sistemimizin üst basamağını oluşturan yükseköğretimimizin ve yükseköğretim kurumlarımızın: a) Çağdaş bilim ve teknoloji gerekleri ve Devlet Kalkınma Planları erekleri doğrultusunda, kendi insangücü ve özdeksel kaynaklarını en akılcı, etkili, verimli ve ekonomik biçimde kullanmalarını; b) Yurt kalkınmasının gereksinim duyduğu insangücünü Milli Eğitim Temel Yasasında belirtilen niteliklere sahip olarak yetiştirilmesi gibi, ulusal ve çağdaş amaçlardan sapmaksızın, toplum gereksinimlerini karşılayacak ve ülke kalkınmasına ve üretime yardımcı olacak kuruluşlar olarak, işlevlerini Atatürk devrim (o sıralar devrim sözcüğü yasaklanmamış olacak ki, gerekçede yer bulmuş!) ve ilkelerine ve Anayasa, Milli Eğitim Temel Yasası ve Hükümet Programlarına dayalı "icra planında" belirtilen erekler çerçevesinde yerine getirebilmelerine olanak verecek bir yapıya kavuşturulmalarını; c) Yükseköğretim sistemimizin varolan yapısal sorunlarına, güvenilir, ileriye yönelik ve ülkemiz gerçeklerine uygun çözümler getirilmesini; d) Yükseköğretim kurumlarının yüklendikleri görevleri yerine getirmelerinde her bakımdan devletin gözetim ve denetim işlevinin sürekli ve etkin bir biçimde gerçekleştirilmesini; e) Yükseköğretimin bütünlüğü ilkesi ışığında, yükseköğretim alanının bütün yönleri ile plana bağlanmasını, yönlendirilmesini, uygulamaların yakından izlenerek değerlendirilmesini, kurumlar arasında işbirliği ve eşgüdümün sağlanmasını ve korunmasını; f) Kaynakların etkin bir biçimde kullanılmasını ve fırsat eşitliği ilkesinin gerçekleştirilmesini, kurumların ülke yüzeyinde dengeli dağılımını; g) Öğretim elemanlarının hizmet gücünden, istenildiği ve gerektiği gibi yararlanılmasını; h) İleriye yönelik ve planlara uygun öğretim elemanı ve insangücü yetiştirilmesini; sağlamak amacı ile bu yasanın hazırlanmasına gereksinim duyulmuştur."

12 Eylül Darbesinden sonra yapılan kuralsal ve kurumsal tüm düzenlemelere ve yapılanmalara baktığımızda 1980 öncesinde "Milliyetçi Cephe Hükümetleri" ile yerli ve yabancı egemen çevrelerin "baskıcı, antidemokratik, insan hak ve özgürlüklerini görmezlikten gelen, yetkeci, insanlara ve kurumlara güvenmeyen" yaklaşımlarını gözlemekteyiz. 2547 Sayılı yasa ile getirilen sistem, oluşturulan kurum ve kurallar da, bu genel yaklaşımın kanıtlarını sergilemektedir.

13 Haziran 1946 tarihinde kabul edilen 4936 sayılı Üniversiteler Yasasının gerekçesinde; "Üniversitelerin; demokrat bir toplumun gerektirdiği ilkelerle işleyebilmesi ve kendi varlığı içerisinde doğrudan doğruya topluma karşı sorumlu olarak gelişebilmesi için, her türlü görevlerinde özerk olmalarının ve öğretim elemanlarının, belli kurallarla ve haklarla yetişip çalışmalarını sağlamanın gerekliliği" dile getirilirken, aradan 35 sene geçtikten sonra, 1981'de, üniversitelerin, yaratılan ve körüklenen toplumsal karmaşa ve terörün baş suçlusu kılınarak toplum önüne atılmasının, boynuna ölüm fermanı takılmasının ve üniversite kavramının çökertilerek, yüksek liseye döndürülmesinin ülkemize ve toplumumuza neye mal olduğunun sorgulanması, suçlularının ortaya çıkartılması gerekirken, bu çökertmenin baş suçlusu kurumlar ve kişiler, şu sıralar yükseköğretim sistemimizi yeni bir karmaşanın içine sürüklemek için yoğun çaba içinde bulunmaktadırlar.

12 Eylül Askeri Darbesinin yaratığı ve izleyicisi olan Hükümetler sonrasının ilk Hükümeti özelliğini de taşıyan ve "Demokratikleşme Projesini" Hükümet Protokolüne ekleyen 49. Cumhuriyet Hükümeti, 19. Kasım 1991'de, eğitim alanındaki fotoğrafımızı bakınız nasıl ortaya koymaktadır:

"Eğitim sistemimiz; çağdaş, laik, etkin ve yaygınlık özelliklerini taşımamakta, yaratıcı, özgür düşünceye dayalı bir sistem olmayıp, kişilik sahibi, nitelikli insan yetiştirmenin uzağındadır. Temel eğitimden yükseköğrenimin sonuna kadar her aşama kendi içinde bir bütünlükten uzaktır. Gençlerimize araştırmacı, yaratıcı ve bağımsız bir kişilik kazandırma amacı ön planda tutulmamaktadır. Üniversitelerimiz, evrensel standartların kabul gördüğü, ülkemizin dünya ile bütünleşmesine katkı getirecek, özgür, özerk, özdeksel olanakları en iyi aşamaya getirilmiş bir anlayışın uzağında bulunmaktadırlar. Üniversiteler, tüm görüş ve düşüncelerin kendisini seslendirebildiği demokratik olanaklardan yoksundur."

Bütün bu gerçekler ve saptamalar ortada iken, üniversite adlı kuruluşlar toplumumuzun sorunlarının çözümlenmesinde katkıda bulunma gücünü bütünü ile yitirmişken, 2547 Sayılı Yükseköğretim Yasasına, şimdiye kadar, sayısını uzmanının bile izlemekten bıkıp-usandığı yamalar yapılırken, yaklaşım farkı değişmediğinden, özerk ve demokratik yapılanmaya karşı çıkışların sonucu olarak, kendisi, bizatihi sorun olmayı sürdürmektedir. Toplumun beyni olması gereken üniversite, kendini sakatladığından hiçbir ekonomik, siyasal, toplumsal, kültürel sorunlarımızın çözümleyicisi olma gücüne kavuşamamaktadır. Şu sıralar 2547 Sayılı Yükseköğretim Yasasına yeni bir yama eklenmenin çabası gözlenmektedir. YÖK sisteminin oluşturulduğu 1981'den bu yana, sistemin sorumlu ve etkin görev yerlerinde bulunan Prof. Dr. Kemal Gürüz'ün YÖK Başkanı olduktan sonra kendisi tarafından hazırlanmış olan yasa önerisinin 21 Mayıs 1996 tarihli düzenlenmesi elimizde bulunmaktadır. Yazımızın konusu bu taslağı irdelemek, yapılması istenilen bu yamanın özelliklerini ve yaklaşımını ortaya koymaktır.

YÜKSEKÖĞRETİM YASA TASLAĞI'NIN YAKLAŞIMI

1) Taslak, "Yürürlük" ve "Yürütme" maddeleri dışında 40 maddeden oluşmaktadır. Değiştirilmek istenen yasanın toplam 68 maddeden oluştuğu dikkate alındığında, vurulmak istenilen yeni yamanın çok kapsamlı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

2) Yasa taslağının gerekçesi ile maddelerine baktığımızda, TÜSİAD'ın damgasını görmemek olanaksızdır. TÜSİAD tarafından, şimdiki YÖK Başkanına ve O'nun şu sıralar, yönetmelik ile oluşturduğu bir kısım kurullar içine aldığı ekibine hazırlatılan "Türkiye'de ve Dünyada Yükseköğretim, Bilim ve Teknoloji (Haziran 1994)" adlı yapıttaki önermelere baktığımızda bu yargımız kanıtlanmaktadır.

3) Taslakta sunulan "Genel Gerekçe"de; "Üniversitelerimizin gerek, eğitim-öğretim gerekse araştırma-geliştirme faaliyetleri bakımından çağın gerektirdiği evrensel nitelik düzeyinden uzak olduğu, bilimsel, teknolojik ve sosyo-ekonomik gelişmelere göre kendilerini sürekli olarak yenileyebilecek rekabetçi ortamdan yoksun bulundukları" dile getirilerek, "üniversitelerin birbirleri ve dünyadaki örnekleri ile rekabet edebilmelerinin gerekliliğinin" altı çizilmektedir. Şu sıralar yükseköğretim sistemi içindeki payı yüzde 1 olan vakıf üniversitelerinin payının yüzde 10'lar düzeyine çıkartılması erek olarak sunulmakta, "devlet üniversitelerimizin, şimdiye kadar yoksun kılındığı kabul edilen yönetsel ve mali yetkilerle donatılması", "nitelik düzeyinin belirlenmesi için akademik değerlendirme aygıtının kurulması" ön koşul olarak sunulmaktadır. Yasa önerisinin gerekçesinde sıralanan ve getirildiği ileri sürülen yenilikler ise şu biçimde sıralanmaktadır:

- Üniversitelerin ek kaynak yaratmalarının önündeki engeller kaldırılmaktadır.
- Üniversiteler gerçek anlamda kaynaklarının sahibi kılınarak, yıllık bütçelerini hazırlamalarına olanak verilmektedir.
- Üniversitelere yönetsel örgütlerini kendilerinin kurmaları öngörülmekte, akademik ünvan sahibi olmayan kimselerin rektör yardımcısı düzeyinde istihdam edilebilmelerine ve kadro karşılığı sözleşmeli yönetsel personel çalıştırmalarına olanak sağlanmaktadır.
- Üniversitelere yönetim ve öğretim kadrolarında yer alan elemanlarına ek ücret ödeme, giderleri, üniversitenin kendi yarattığı kaynaklardan karşılanmak üzere sözleşmeli akademik personel istihdam etme yetkisi verilmektedir.
- Akademik yöneticilerin belirlenmesi, senatolarca çıkartılacak yönetmelik-

lere bırakılmakta, rektör adayları hakkında görüş ve düşünce bildirme yetkisi YÖK'çe üstlenilmektedir.

- Yükseköğretim kurumları birimlerinin (enstitü, yüksekokul, konservatuar, meslek yüksekokulu ve araştırma-uygulama merkezleri) işleyişleri ile bölümlerin iç yapılarına ilişkin düzenlemeler, üniversitelere bırakılmaktadır.

- Süreklilik gösteren ve akademik personel ile işadamlarından ortaklaşa oluşturulacak Akademik Değerlendirme Kurulu getirilmektedir.

- Akademik ünvan önerileri üniversitelere bırakılırken, ölçütlerin saptanması ve jürilere girecek öğretim üyelerinin belirlenmesi Akademik Değerlendirme Kuruluna bırakılmaktadır.

- Öğretim Elemanı ve Üst Düzey Araştırıcı Yetiştirme Kurulu oluşturulmaktadır.

- Öğrenci Katkı Payının (Öğrenim Ücreti) belirlenmesi, YÖK'çe belirlenen sınırlar içinde, üniversite yönetim kurullarına bırakılmaktadır.

- Üniversitede Öğrenci Birliği kurulması, bunların temsilcilerinin Senatoda oy hakkı ile, Üniversite Yönetim Kuruluna, belirli konularda, görüşleri alınmak üzere, katılmaları sağlanmaktadır.

- Vakıflara, bir üniversiteye bağlı olmaksızın meslek yüksekokulu, yüksekokul, yalnızca lisans yaptırmak üzere enstitü ve bunların birden fazlasını içeren "Vakıf Yükseköğretim Okulu" kurma olanağı getirilmektedir.

- Yükseköğretim Kurulu, "milli mütevelli heyet" niteliğinden çıkartılarak, asıl işlevine döndürülecektir.

Gerçek niyetin ne olduğu ise, önerilen madde içerikleri incelendiğinde ortaya çıkmaktadır. Getirilmek istenen değişiklikleri, dört başlık altında toplamak olanaklıdır. Bunları; "Özerk Yapılanma ve Demokratik Yönetim Alanında", Vakıf Üniversitelerine Getirilen Olanaklar", "Yükseköğretimin Paralı Kılınması", "Oluşturulmak istenilen Yeni Kurullar, Ünvanlar ve YÖK'ün Güçlendirilmesi Alanlarında" olmak üzere irdeleyebiliriz.

ÖZERK YAPILANMA VE DEMOKRATİK YÖNETİM ALANINDA

2547 Sayılı yasa, 12 Eylül faşist darbesinin ve yönetiminin ürünü olduğundan ve yine demokrasi karşıtı olarak tanımlanan 1982 Anayasası'na kaynaklık ile birlikte ortadan kaldırılmaksızın, eklemek istenilen yeni yamalarla, özerk yapılanma ve demokratik yönetim anlayışına uygunluk sağlamanın olanağı bulunmamaktadır.

Genel gerekçede, devlet üniversitelerinin, yurtdışı ve vakıf yükseköğretim kurumları ile rekabet edebilmesine olanak vermek üzere rekabet edilecek kurumlara benzer yönetsel ve mali yetkilerle donatılacağı, bu alanda özerk kılınacağı söylenmesine karşın, üniversitelerin özerkliğinin bir bütün olduğu anlayışına varılamamış, kısıtlayıcılık ve yasakçılık korunmuştur. Üst kuruluşların oluşumu, atanmışlık ilkesi korunarak sürdürülürken, "Akademik Değerlendirme Kurulu" ve "Öğretim Elemanı ve Üst Düzey Araştırıcı Yetiştirme Kurulu" adlı iki yeni organın oluşum biçimi, tümü ile, YÖK Başkanının yetkisi alanına bırakılarak, YÖK Başkanının yetkesi, akademik kurum ve kurulların yanı sıra öğretim elemanları üzerine yaygınlaştırılmıştır. Ulusal Mütevelli Kurul yapısından çıkartılarak, asıl işlevine dönüştürüleceği genel gerekçede belirtilen YÖK ve özellikle Başkanının tekliği ve yetkisi güçlendirilmektedir. Varolan biçimi ile demokratik ve katılımcılığın kapıları, YÖK üyelerine, Üniversitelerarası Kurul'a bile kapatılmakta tek seçicilik tek yetki sahipliği YÖK Başkanına verilmektedir.

Rektörlerin Cumhurbaşkanınca, rektörce önerilen dekanların YÖK'çe atanması uygulaması korunmaktadır. Yükseköğretim kurumlarının işleyişinde varolması gereken "kurullar eli ile yönetim" ilkesi anımsanmazken, kurulların oluşum biçimindeki kapalılık ve demokrasi dışı tutum sürdürülmektedir. Öğretim

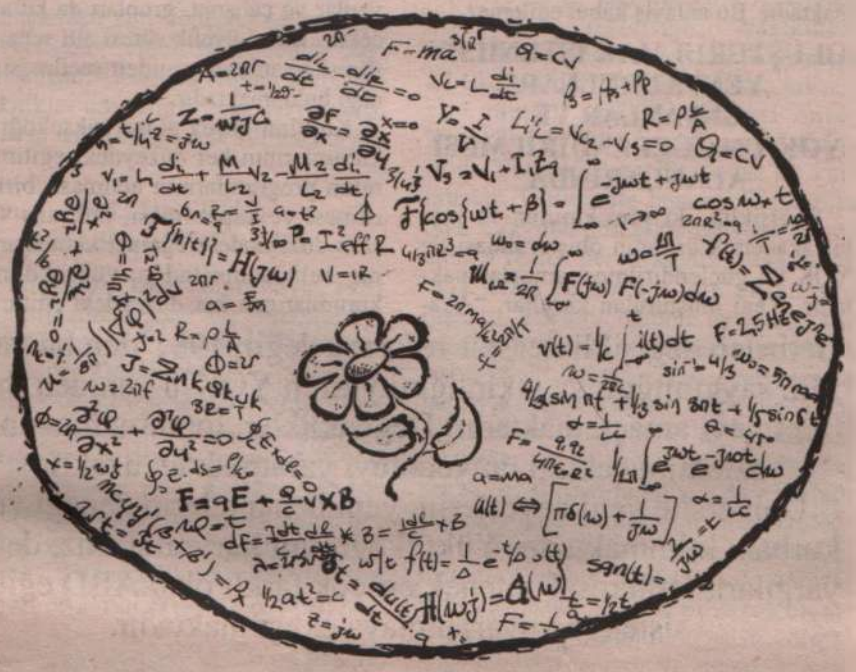

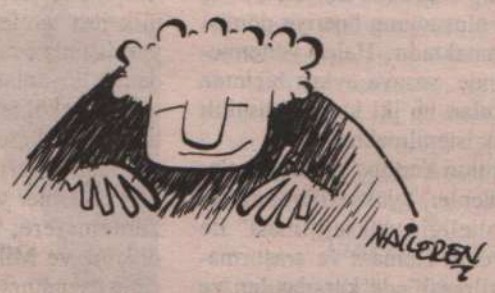

elemanı, öğrenci ve üniversite çalışanları yine görmezden gelinmektedir.

Rektörlerin görev süreleri dört yıldan beşe çıkartılırken, iki dönemden fazla rektörlük yapılamaz ilkesi terkedilerek, yaş sınırlamasına dayanan zorunlu emekliliğe kadar rektör olabilme olanağı getirilerek, rektörlük, nerede ise "meslek" biçimine sokulmaktadır.

Rektör yardımcılığı sayısı üçten dokuza çıkartılırken bu görev akademik ünvandan kopartılmakta, lisans düzeyine sahip kamu ve özel kuruluşlarda çalışanlara da bu görev alanı açılmakta, profesör ünvanlı rektör yardımcılarının ilgili üniversitenin aylıklı profesörleri arasından olması kuralı terkedilmektedir. Böylece rektörler, rektör yardımcılığı görevini, yakın çevresine ya da kendisine destek veren çevrelerin adamlarına açabilme olanağına sahip olabilecektir. Bu türden bir kapının aralanmasıyla, rektörün yazgısı ile bağımlı rektör yardımcılığı kurumlaşacak, üniversite içi kamplaşmaların alt yapısı oluşacaktır. İşini ve aşını, rektör değişimi nedeni ile yitirmek istemeyecek rektör yardımcıları, bir kez atanmış rektörün görevini sürdürebilmesi için, türlü oyunların içine girebileceklerdir.

Üniversite senatosu, üniversite yönetim kurulu, fakülte, enstitü, yüksekokul, konservatuar kurullarının oluşumundaki katılımcılığa ve demokratikliğe aykırı yaklaşım korunurken bu kurullara öteki öğretim elemanlarının ve öğrencilerin katılmaları üzerindeki yasak sürdürülmektedir. Öğrenciler açısından yönetime katılma biçiminde aralanan kapı ise, yalnızca, yılda iki kez toplanan ve asıl olarak yıllık eğitim-öğretim takvimini hazırlamanın ötesinde işlev yapmayan senatodur. Öğrencinin katılımına, kendisini doğrudan ilgilendiren ünversite yönetim kurulu ile, fakülte, enstitü, yüksekokul, konservatuar ve bölüm organlarında izin verilmemektedir.

Tek olumlu düzenleme, bölüm kurulunun işlevsel kılınmak istenmesidir. Ancak, bölüm başkanının atama ile gelmesi, bölüm başkanının, ilgili bölümden ve ilgili üniversite ile başkanlık yapacağı bölümün aylıklı öğretim üyesi olması koşulundan kopartılması bölüm içi uyumu ve dayanışmayı ortadan kaldıracak, bu kez dekana, müdürlere özgü bölüm başkanları ortada gezineceklerdir.

Öğretim elemanlarına, Anayasa değişikliğine uyum sağlamak için, siyasi partilere üye olma ve bunların merkez organlarında görev alma olanağı getirilirken, bunların üniversite yönetiminden uzak tutulmak istenmesini, sağlıklı bir düşüncenin ürünü olarak algılama olanağı yoktur. Üniversite egemenleri, kendi egemenlik alanlarına, üniversite öğretim elemanlarının girmesine izin vermek istemiyorlar. Acaba buralarda üniversiteyi oluşturanların bilmesini istemedikleri yasa ve etik dışı işler mi çevriliyor? Üniversite öğretim üyesi, yükseköğretim kurullarında görev yapabilmek için, YÖK Başkanının, rektörün, dekanın, enstitü ve yüksekokul müdürlerinin adamı olmaya, onurundan ödün vermeye zorlanıyor.

VAKIF ÜNİVERSİTELERİNE GETİRİLEN OLANAKLAR

1981'den bu yana, 2547 sayılı yasada yapılmak istenilen her değişiklikten yararlanılarak yapılan düzenlemeler, vakıf üniversitelerine yeni olanaklar sağlamak için olmuştur. Bu anlayış hem YÖK ve hem de kendi özel/vakıf üniversitesi sahibi olan Prof. **Doğramacı** zamanında sürdüğü gibi, şu sıralar DYP Milletvekili ve TBMM Milli Eğitim Komisyonu Başkanı Prof. **Sağlam**'ın YÖK Başkanlığı döneminde de sürmüş, açılan her yasa taslak, tasarı ve önerisinden mutlak olarak Vakıf Üniversitelerine, kamu kaynaklarından bol keseden bağışlar yapılmış, kaynak aktarımında bulunulmuştur. Vakıf üniversitelerini koruma kollama ve gözetme tutkusu ve aşkı o düzeye varmıştır ki, Anayasayı çiğneme göze alınarak, Bütçe Yasası ile 2547 Sayılı Yasanın kimi maddeleri işletilmez kılınmıştır. Kâr amacı gütmeme kuralı olmasına karşın, vakıf üniversiteciliği tatlı kâr, şöhret, saygınlık sağlamanın kolay kapısı biçimine büründürülmüştür. Anayasa'da ve yasada tanımlanan biçimi ile "rektör" olmayan, özel/vakıf üniversitesi sahip-rektörleri, kırmızı plaka oto kullanma, Üniversite üst kuruluşlarına katılma, çeşitli kamusal kuruluşlara temsilci gönderme, akademik ünvanları dağıtma yetki ve olanağına sahip kılınmışlar, kamusal alanlar (arsa, araziler) kendilerine bedelsiz olarak verilmiş, devlet bütçesinden, devlet üniversitelerine verilenin çok üzerinde doğrudan parasal yardım almışlardır. 2547 Sayılı Yasada değişiklik yapılmasını amaçlayan yasa önerisinde de yine vakıf/özel üniversiteleri gözeten kamusal kaynakları ve olanakları onlara aktaran düzenlemelere yer verilmiştir:

1) Vakıf Yükseköğretim Okulu yeni bir yükseköğretim kurumu oluşturarak, vakıflara, enstitü, konservatuar, yüksekokul ve meslek yüksekokulundan birden fazlasını açma olanağı getirilmektedir. (Değişiklik, Md. 1/d üçüncü paragraf)

2) Vakıf yükseköğretim kurumları ile vakıf yükseköğretim okullarının kuruluşu yasadan kopartılarak YÖK'ün yetki alanına bırakılmaktadır. Böylece, vakıf yükseköğretim kurumları ile vakıf yükseköğretim okullarının kuruluşu kolaylaştırılmaktadır. (Değişiklik, Md. 2/f)

3) YÖK'e, vakıf yükseköğretim kurumları ile vakıf yükseköğretim okullarını gözetmek görevi verilmektedir. (Değişiklik Md. 4/o)

4) Getirilen bir düzenleme ile vakıflara, üniversite, yüksek teknoloji enstitüsü ve öteki yükseköğretim kurumları açabilme, bir üniversite ya da yüksek teknoloji enstitüsüne bağlı olmaksızın açılan enstitüye yüksek lisans yapabilme yetkisi verilmektedir. Vakıflar tarafından bir üniversite ya da yüksek teknoloji enstitüsüne bağlı olmaksızın kurulacak enstitü, konservatuar, yüksekokul ve meslek yüksekokullarının kurullarına, üniversite senatolarının; yönetim kurullarına ise, üniversite yönetim kurullarına tanınmış hak ve yetkileri verilmektedir (Değişiklik, Md. 32). Devlet

ES

yükseköğretim kurumlarının organlarına verilmeyen bu türden hak ve yetkiler, YÖK'ün vakıf/özel yükseköğretim kurumlarını ne denli kolladığını göstermektedir.

5) Vakıf yükseköğretim kurumlarına, öğrenci sayısı temel alınarak devlet bütçesinden kaynak aktarımı sürdürülmekte, bunun vakıf/özel yükseköğretim kurumlarına aktarılma sürecinde Milli Eğitim Bakanlığı ile Maliye Bakanlığı devre dışı bırakılmakta ve bu yetki tek başına YÖK'e aktarılmaktadır (Değişiklik, Md. 27/c).

6) Vakıflara öğretim üyesi lojmanları ve yurtlar içinde olmak üzere her türlü tesis kurmak amacı ile Hazine ve kamu tüzel kişilerine ait taşınmaz malların bedelsiz ve bu konudaki yasal mevzuata uyulmaksızın tahsisi olanağı getirilmekte, bu taşınmazlara ilişkin imar planları ya da bunların düzeltimlerinin yapılması ve bunlara ruhsat verilmesi yetkisi yerel yönetimlerden Bayındırlık ve İskan Bakanlığına aktarılmaktadır (Değişiklik, Md. 27/c).

7) Vakıflarca kurulan yükseköğretim kurumlarının kullanımına ayrılmış olan bina, tesis ve arazilerin mülkiyetinin vakıf tüzel kişiliğine, bedelsiz olarak aktarılma hükmü getirilmektedir (Değişiklik, Md. 40 ile eklenen Geçici Madde 46 ve geçici Madde 50). Vakıflara kamu mallarını bağışlamak ve sunmak iştahı, o denli gözleri karartmış olmalı ki, bu konudaki düzenleme için tek madde yetmemiş, yeni bir madde ile güçlendirilmek istemiştir. Asıl dikkat çeken nokta, kamu mallarının yağma talanını amaçlayan bu düzenlemeye gösterilen gerekçede ortaya çıkmaktadır. Kamu mallarının vakıf tüzel kişiliği adına, bedelsiz aktarımına olanak veren bu düzenlemenin, "getirilen yeni akademik, idari ve mali düzenlemelere uyum sağlanabilmesi için gerektiği" yazılabilmiştir.

YÜKSEKÖĞRETİMİN PARALI KILINMASI ALANINDA

Öğrenci katkı payının belirlenmesi yetkisi Bakanlar Kurulu'ndan kopartılmakta ilgili üniversite ya da yüksek teknoloji enstitüsü yönetim kuruluna aktarılmaktadır. Cari hizmet maliyetlerinin belirlenmesi yetkisi Yükseköğretim Kurulu üzerinde bırakılırken öğrenci katkı payının üst sınırı, "cari hizmet maliyetinin yarısı" olarak tanımlanmaktadır. Eğitim fakültelerinde öğrenci katkı payının üst sınırı, cari hizmet maliyetinin yüzde 10'u olarak belirlenmiştir (Değişiklik. Md. 24).

Öğrenci katkı paylarının olağan mezuniyet senesinden sonraki ilk sene için yüzde 50 sonraki seneler için yüzde 100 fazlası ile alınacağı hükmü korunmakta, lisans düzeyinde ikinci bir yükseköğretim yapan öğrenciler için öğrenci katkısının yüzde 100 fazlası ile alınacağı ve katkı payını ödemeyenlerin kayıtlarının yapılmayacağı ve yenilenmeyeceği kuralı sürdürülmektedir.

"Lisansüstü öğretim yapan öğrencilerden harç alınmaz (Md. 50/c)" hükmü kaldırılarak, lisansüstü öğrenim yapan öğrencilerden öğrenim ücreti alınacağı ilkesi getirilmekte öğrenim ücretinin saptanması yetkisi, Üniversite Yönetim Kurulu'na bırakılmaktadır (Değişiklik. Md. 25/c).

Öğrencilere verilen hizmetler ücretli kılınarak, bunlar "İşletme Hesabı"nın gelir kaynakları arasına alınmaktadır.

Özel-vakıf üniversitelerine kamunun taşınır-taşınmaz malları, bedelsiz aktarılırken ve devlet bütçesinden devlet üniversitelerine verilenlerin çok üzerinde parasal kaynak verilirken, öğretimin paralı kılınması ve bunun "katkı payı" kavramına sığınılarak gizlenmek istenmesi, ideolojik bir tavır özelliğini taşımaktadır. "Katkı payı" ya da "öğrenim ücreti" adı altında ister lisans, ister lisansüstü öğrencilerinden para alınması, bırakınız sosyal devlet ilkesini Anayasa'nın 130. Maddesine de aykırılık taşımaktadır. Çünkü Anayasa'nın 130. Maddesinde "alınacak harçlar"dan söz edilir ve bunun yasa ile düzenleneceği söylenir.

Üniversite ticarethane, eğitim hizmeti meta, öğrenci müşteri olarak algılanmaktadır. Bu anlayış kabul edilemez.

OLUŞTURULMAK İSTENİLEN YENİ KURULLAR, ÜNVANLAR VE YÖK'ÜN GÜÇLENDİRİLMESİ ALANLARINDA

Değişiklik, iki yeni kurulun ve yeni bir akademik ünvanın oluşturulması ile YÖK'ün güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. Yeni oluşturulan kurullar, "Akademik Değerlendirme Kurulu" ile "Öğretim Elemanı ve Üst Düzey Araştırıcı Yetiştirme Kurulu"dur. Varolan yasal hükümler çerçevesinde YÖK, çeşitli bilim ve sanat alanlarında bilimsel ulusal komiteler ve çalışma grupları kurma yetkisine sahip olmasına karşın, bu iki yeni kurulun oluşumunu öneriye dönüştürmüş bulunmaktadır. Halen yönetmelik çerçevesinde, yasaya aykırı biçimde faaliyete sokulan bu iki kurula yasallık kazandırılmak istenilmektedir.

Bu iki kurulun kuruluş gerekçesi olarak ileri sürülenler, "yükseköğretim kurumlarında niteliğin yükseltilmesi" ile "nitelikli öğretim elemanı ve araştırmacının yetiştirilmesi"nde karşılaşılan ve yaşanan güçlükler, yetersizliklerdir. Fakat bu sonucun asıl sorumlusu YÖK ve YÖK'ün belirlediği denetim altında tuttuğu kurul, kurum ve organlardır. YÖK, 1981'den bu yana kendi yaratıcısı olduğu olumsuzlukları üniversite dışından akademik meslekle ilgisi bulunmayan kimselerden oluşturacağı ve süreklilik gösterecek, maaşa bağlanacak kurullarla aşmak istemektedir. Bir yanda 24 kişiden oluşan YÖK, bir yanda 10 üyeden oluşan Yükseköğretim Denetleme Kurulu, bir yanda üye sayısı şu sıralar 105'e varan Üniversitelerarası Kurul ve Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi adlı üst kuruluşlar varken, yasa önerisi ile 15 kişiden oluşan "Akademik Değerlendirme Kurulu" ile, yine 15 üyeden oluşan "Öğretim Elemanı ve Üst Düzey Araştırıcı Yetiştirme Kurulu"nun oluşturulmak istenmesi, varolan kurulların kendi varlık nedenlerini yadsıma anlamına gelmektedir. Sayıları ve üyeleri giderek artırılan kurullar devasa bir Yükseköğretim KİT'inin ortaya çıkmasına neden olacaktır. Bu anlamda ya YÖK Genel Kurulu, Yükseköğretim Denetleme Kurulu, Üniversitelerarası Kurul ve Rektörler Komitesi benzerleri ortadan kaldırılmalı ya da bunlar, oluşturulmak istenilen kurullara verilmek istenilen görevleri hakkı ile yerine getirmelidirler.

Akademik Değerlendirme Kurulu'nun üyeleri ikili bir yapı göstermektedir. YÖK Başkanının tek seçici olduğu bu kurul, düzey ve yetenekleri, nitelikleri YÖK Başkanının beğenisine konu olan on öğretim üyesi ile "bilim, kültür, sanat, sanayi, ticaret ve finans" alanlarında belirginleşmiş ve bu belirginleşmesi, yine YÖK Başkanının takdirine bağlı en az lisans düzeyinde öğrenim görmüş kişilerden oluşturulmaktadır. Kurul ayrıca geçici ve sürekli alt komisyonlar ve çalışma grupları da kurabilecektir. Kurul üyelik süresi altı sene olup süresi bitenlerin yeniden seçilmesi olanağı bulunmaktadır.

Kurulun görev alanı yükseköğretim kurumlarının her düzeydeki eğitim-öğretim programlarının açılması, birleştirilmesi ve kapatılması, önlisans ve lisans düzeyindeki öğrenci kontenjanlarının belirlenmesinden, yükseköğretim kurumlarında her düzeydeki eğitim-öğretim programlarını değerlendirmeye; lisansüstü eğitim-öğretim, bilimsel ve teknolojik araştırma-geliştirme, kitap ve dergiler dahil yayın faaliyetleri ile ilgili genel kuralları içeren yönetmelikleri hazırlamaktan akademik ünvan kazanımlarına ilişkin kuralları saptamaya; akademik jüri üyelerini ismen belirlemeye, yurtdışında edinilmiş diplomalar ile akademik ünvanların denkliğini belirlemekten yükseköğretim kurumlarında yürütülen eğitim-öğretim ve araştırma-geliştirme faaliyetleri alanında alınması gereken önlemler ve yapılması gereken düzenlemelere; Milli Komite üyelerini önerme ve Milli Komitelerin faaliyetlerinin eşgüdümlenmesinden her düzeydeki eğitim-öğretim programlarının asgari ders saatlerini, eğitim-öğretim sürelerini ve kredilerini öğrencilerin yatay-dikey geçişleri ile meslek yüksekokulu mezunlarının bir üst düzeyde öğrenim yapmalarına ilişkin kuralları önermeye; merkezi dil sınavını hazırlamaktan, uluslararası düzeyde bilimsel dergileri belirlemeye kadar varan çok yaygın bir alanı içermektedir.

Öğretim Elemanı ve Üst Düzey Araştırıcı Yetiştirme Kurulu; Milli Eğitim Bakanlığı, DPT Müşteşarlığı, TÜBİTAK Temsilcileri, YÖK Başkanı tarafından belirlenen on öğretim üyesi olmak üzere 15 üyeden oluşmaktadır. Kurul üyelerinin görev süreleri 6 sene olup süre sonunda yeniden seçilebilme olanakları bulunmaktadır. Kurul sürekli ya da geçici alt komisyon ve çalışma grupları kurabilmekle yetkilendirilmektedir.

Öğretim Elemanı ve Üst Düzey Araştırma Yetiştirme Kurulu, yürürlükteki yasaya göre yükseköğretim kurumlarının yetki alanı içinde bulunan öğretim elemanı yetiştirme yetkisini onlardan almakta gereksinim duyulan alanlarda yurt içinde, yurtdışında ya da yurtiçi-yurtdışı bütünleştirilmiş programlar uygulaması yöntemi ile öğretim elemanı ve üst düzey araştırıcı yetiştirmesini düzenleme yetkisini üstlenmektedir. Lisansüstü öğrenim görecek araştırma görevlilerinin seçimi ile programları bu kurulca düzenlenecektir.

Kurulması yasaya bağlı olan fakülte, enstitü yüksekokul meslek yüksekokulu vb.'lerinin yasama organı kararına bağlılığı kopartılarak, bunların açılması, birleştirilmesi kapatılması; birleştirilen ya da kaldırılan yükseköğretim kurumlarındaki kadroların aktarılması konullarındaki yetki YÖK'e verilmektedir [Değişiklik Md.11/c, 2/f ve 4/d (2)].

YÖK, Yükseköğretim kurumlarındaki öğretim üyesi kadroları yanı sıra öteki öğretim elemanı ve yönetim personeli sayılarını da ayrı ayrı belirleme yetkisi ile donatılmaktadır (Değişiklik, Md. 4/f). Üniversitelerin bütçelerine sahip çıkma olanağı kaldırılarak, bu alandaki yetki YÖK'e geçirilmektedir (Değişiklik, Md.4/k). Üniversitelerarası kurulun bir kısım yetkileri, YÖK'ün denetimi ve alt organı gibi çalışacak kurullar ile doğrudan YÖK'e aktarılmakta, Üniversitelerarası Kurulun etkisi daha da aşağıya çekilmektedir (Değişiklik, Md 6/D).

YÖK Başkanı, yeni oluşturulmak istenilen Akademik Değerlendirme Kurulu ile Öğretim Elemanı ve Üst Düzey Araştırıcı Yetiştirme Kurulu'nun otuza varan üyesini tek başına belirleme ve önerme yetkisini üstlenmektedir (Değişiklik. Md. 12/a ve 17/a). Üniversitelerdeki rektör sayılarının belirlenmesi, profesör ünvanlı olmayan rektör yardımcılarının atanması YÖK'ün onayına bağlanmakta, üniversitelerin görevlendirecekleri yabancı öğretim elemanı sayıları YÖK'ce belirlenmektedir (Değişiklik Md.8/a).

Öğretmen yetiştiren birimlerde uygulanacak eğitim-öğretim, yöntem, kapsam, öğretim süresi ve öğretmen yetiştiren yükseköğretim kurumlarına alınacak öğrenci kontenjanlarının belirlenmesi, uzaktan öğretim merkezlerinin kurulması yüksekokul ve meslek yüksekokullarında uzman kişilerin görevlendirilmesi yöntem ya da kuralların belirlenmesi yetkisi YÖK'e aktarılmaktadır (Değişiklik Md. 22/b, e ve f).

Sonuç olarak getirilen değişiklikler, bir reformu değil, 1981'den bu yana tüm saygınlığını ve etkinliğini yitiren YÖK'ü yeniden ihya etmeyi amaçlamaktadır. Değişiklikler, toplumumuzun özlemini çektiği evrensel standartların kabul gördüğü, ülkemizin dünya ile bütünleşmesine katkı getirecek özgür, özerk mali olanakları en iyi aşamaya getirilmiş üniversiteyi yaratmaktan uzaktır. Üniversite yeni heveslerin, yeni denemelerin deneği ve kurbanı kılınmaktadır. Yüz yılı aşkın bir üniversite geçmişi bulunan yükseköğretim kurumlarımız, değer yargıları, toplumsal gelenekleri çok farklı olan ABD eğitim sistemine uyarlanmaya çalışılmaktadır. İnsanı yokumsayan böyle bir modelin, 1981'den bu yana kanıtlandığı gibi, uygulanma şansı bulunmamaktadır. Çünkü, yakınılan sonuçları yaratanlar şu sıralar kendilerini "kurtarıcı" diye ortaya salanlardır. Toplumsal bilincin ve karşı çıkışın, üniversite üzerinde oynanmak istenen bu oyuna izin vermeyeceği düşüncesindeyiz.

Getirilen değişiklikler, bir reformu değil, 1981'den bu yana tüm saygınlığını ve etkinliğini yitiren YÖK'ü yeniden ihya etmeyi amaçlamaktadır. Değişiklikler, toplumumuzun özlemini çektiği üniversiteyi yaratmaktan uzaktır. Üniversite yeni heveslerin, yeni denemelerin deneği ve kurbanı kılınmaktadır. Yükseköğretim kurumlarımız, değer yargıları, toplumsal gelenekleri çok farklı olan ABD eğitim sistemine uyarlanmaya çalışılmaktadır.

Cumhuriyet dönemi üniversite yasaları

M. Tahir HATİBOĞLU (*)

Cummhuriyet döneminde üniversite adını taşıyan ilk kurum 1933'de kuurulmuştur. 2252 sayılı yasayla kurulan İstanbul Üniversitesi 33 yıllık İstanbul Darülfünunu'nun ilgasıyla doğmuştur. Üniversite sözcüğü de ilk kez bu yasada geçmiştir.

Üniversitenin kuruluşu kimine göre reform kimine göre devrimdir. Biz, bu olguyu bir devrim olarak görüyoruz. Çünkü, 1846'da medreselerin dışında dini gelenek ve tesirlerden uzak modern bir üniversite kurulması düşünülmüş ve düşünce, ancak 1900 yılında gerçekleşebilmiştir. 1900 Darülfünunu 33 yıl içinde medreselerin etkisinden kurutulamamış, tersine onların kontrolüne girmiştir. 1933 üniversite devrimiyle bu kurum kökten yıkılmış ve yerine bununla en ufak bağlantısı olmayan yepyeni bir kurum oluşturulmuştur. O nedenle bu olguya "devrim" diyebiliriz.

Darülfünun, Osmanlı'nın kurduğu son kurumlardan biridir. 33 yılda pek çok değişiklik geçirdiği halde bir türlü çağdaşlaşamamıştır. Cumhuriyet kurulduktan sonra, epeyce süre kendisini yenilemesi beklenmiş, fakat beklenti boşa çıkmış, kurum devrimlere ayak uyduramamıştır. **Başgöz** ve **Willson**'un deyişiyle "üniversite, devrimin hazırlanmasına ve yürütülmesine yardımcı olmamıştır." Yazı devrimine karşı çıkmışlar, diğer devrimlere ayak uydurmadıkları gibi ders izlencelerine bile almamışlardır. Destek olacaklarına köstek olmuşlardır.

1933 YASASI'NIN NİTELİĞİ

33 yıllık bir kurumun ortadan kaldırılmasından sonra oluşturulan üniversite, bugün 63 yaşındadır. Batı'daki üniversitelerin yanında bu ömür kuşkusuz çok kısadır. Ancak, Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşı göz önüne alındığında, bu ömür yeterlidir. 1933 üniversitesi, yasanın bir maddesiyle 1.8.1933'de kurulmuş, işleyişini belirleyen tüzük 1934'de çıkarılmıştır. Üniversitelerin işleyişini düzenleyen ilk yasa 1946'da yürürlüğe girmiştir. Üniversiteyi özgür ve özerk kılan bu ilk yasa üniversite tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. 1934 tüzüğüne bakılırsa, bugüne göre, çok geri bir yönetim şekli görürüz. Öyle ki, kapatılan darülfünun tüzüğü, darülfününu daha özerk kılmaktaydı. Örneğin, darülfününda yöneticiler seçimle geliyordu. Darülfünun tüzel kişiliğe sahipti. Buna karşın 1933 üniversitesine devrim dedirten olgu, düşüncedeki köklü değişimdir. Ayrıca, çağdaşlığa ve ileriye gidişte önün açık tutulmasıdır. Nitekim, bu anlayıştan 1946 yasası doğmuştur.

1933 üniversitesi özerk değildi. Üniversitenin başı Milli Eğitim Bakanıydı. Üçlü kararnameyle atanan rektör Milli Eğitim Bakanı'nın vekili olarak görev yapmaktaydı. Burada üniversiteyi özerkliğe hazırlama niyeti önemlidir. Nitekim, Alman bilimci Prof. Dr. **E. Hirsch** - yıllarca Türkiye'de kalmıştır- bunu şu şekilde açıklamaktadır: "Bu düzenlemenin amacı tamamiyle yeni baştan kurulan üniversiteyi bu çocukluk çağında önce vesayet altına almak, bütün ilgilileri gelecekteki görevlerine hazırlamak, üniversiteyi artık kendi başına yürüyecek duruma getirmekti." 1946 yasasının gerekçesinde de benzer görüşler görülmektedir.

Üç kaynaktan gelen öğretim üyeleriyle kurulan üniversite, üniversite geleneğimizin başlangıcıdır. Bu üç kaynak; Alman profesörler, darülfünundan seçilenler ve Cumhuriyetin yurtdışına gönderdiği gençlerden geri dönenler şeklindedir. Üniversitenin temeli bu dönemde sağlamlaşmıştır. Özellikle Alman bilimcilerin katkısı unutulmayacak boyuttadır. Bunların izleri bugün bile silinmiş değildir.

1933 DEVRİM, 1981 KARŞIDEVRİM

1980 cuntası, **Doğramacı** eliyle, 1933 üniversitesine benzer bir üniversiteyi kurmak istemiş ve kurmuştur da. O yüzden, sıklıkla **Doğramacı**'dan, "1933 reformuna benzeyen ikinci reformu biz yaptık" sözlerini duymuşuzdur. Aslında **Doğramacı**'nın yaptığı, refom değil deformdur. Nedeni açık. **Atatürk** sıfırdan bir kurum oluşturdu ve bunun önünü özgürlüğe ve özerkliğe yönelik tuttu. Ve sonuçta 1981'e değin üniversitelerimiz her yasa değişikliğiyle daha katılımcı,

İhsan Doğramacı

daha özerk ve özgür oldu. **Doğramacı**, bu gelişimi kökten yok etti ve 1933 noktasına indirdi. Birikimle ve deneylerle kazanılan bütün kazanımlar bir gecede ortadan kaldırıldı. Kısacası; 1933, darülfünun yıkılarak, 1981 ise özgür ve özerk üniversite yıkılarak kuruldu. 1981 kafasıyla yetinmeyen YÖK yönetimi, iyi niyetli, özgürlükçü ve katılımcı olsaydı, üniversitenin yönünü özgürlüğe, katılımcılığa ve özerkliğe açardı. Oysa bunlar, tam tersini yaparak üniversiteyi üniversite olmaktan çıkarıcı, katı, diktacı ve özerklik karşıtı yönetimler oluşturdular. Bugün 16 yıl sonra üniversitenin geldiği nokta tam bir derebeylik düzenidir. İnsanı yok sayan, sadece atadıkları beyleri tanıyan bir sistem.

1933 üniversitesi ile 1981 üniversitesi karşılaştırılamaz. Birincisi devrim, diğeri karşı devrimdir.

YÜKSEK ZİRAAT ENSTİTÜSÜ DENEYİ

1933 yöneticilerinin iyi niyetini şurada da görüyoruz. Darülfünun 31.5.1933'te kapatılıyor. Açılması 1.8.1933, öğretime başlaması 18.11.1933, yönetim şekline kavuşması 24.10.1934'dür. **Atatürk**, ortada üniversite tüzüğü yokken, bir yıl önce, 20.6.1933'de 2291 sayılı yasayla Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü'nü kurmuştur. Üniversite benzeri bir kurum olan YZE'nün dört fakültesi vardır. Başkanına rektör denmektedir. 1948'e dek açık olan bu kurum tam anlamıyla özerktir. Rektörü, öğretim üyeleri ile başasistanlar ve asistanların üçer temsilcisi seçmektedir. Bütün olumlu gelişmelere karşın asistanlar bugüne değin hiçbir zaman rektör seçimlerinde oy kullanmamışlardır. Enstitünün en yüksek yönetim organı olan Enstitü Büyük Meclisi'nin oluşumu daha da ilginçtir. EBM'ne, öğretim üyeleri, başasistanlar, asistanlar, memurlar ve her fakülteden üç öğrenci temsilcisi katılmaktadır. Böylesi katılımcı bir yönetimi bilim kuruluşları görmemişlerdir. Asistanların ve memurların tamamının yönetimde temsil edilmesi gerçek bir devrimdir. 1981 üniversitesinde bugün profesörler bile oy kullanamıyor, yönetimde temsil edilmiyorlar. Bırakın temsili, kendi istençleriyle herhangi bir derneğe üye bile olamıyorlar. Onlarla ilgili kararı rektör beyler veriyor.

Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün bu devrimci yapısı övgüye değerdir. Kanımızca, **Atatürk**, benzer bu iki kurumu ayrı yönetim biçimiyle denemek istemiştir. Sonuçta, özerk ve özgür yapı yeğlenmiş, 1946'da özerk yasa çıkarılmış ve YZE 1948'de bu özerk yapıya katılmıştır.

1981 ÖNCESİ

Cumhuriyet döneminde, daha önce de söylediğimiz gibi, ilk üniversite yasası 1946'da **Hasan Ali Yücel**'in Milli Eğitim Bakanı olduğu dönemde çıkmıştır. 4936 sayılı bu yasaya göre üniversiteler özerk ve tüzel kişiliği olan yüksek bilim, araştırma ve öğretim birlikleridir. Yönetime profesörler ve doçentler katılmakta, dekanlar ve rektörler seçimle gelmektedirler. İki doçent temsilcisi yönetimdedir. 1960'da yürürlüğe konan 115 sayılı yasayla yönetimde doçentlerin sayısı profesör sayısının yarısına yükseltilmiş, katılım biraz daha genişletilmiştir. Yönetimi sağlayan kurulların bir özelliği de karar organı durumunda olmalarıdır.

Üniversitelerle ilgili köklü değişiklik getiren bir yasa da 7.7.1973'de yürürlüğe giren 1750 sayılı yasadır. Aslında bu yasa, 12 Mart darbesinin ürünüdür. Çıkarılmasında 1968 öğrenci hareketinin demokratik ve özerk üniversite mücadelesinin etkisi yadsınamaz. Bu yasa 4936 ve 115 sayılı yasaları yürürlükten kaldırdı. Yasanın antidemokratik hükümleri 3.12.1975'de Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi. O yıllarda üniversiteler anayasa mahkemesine dava açabiliyorlardı. Mahkeme bu kararlarını üniversitelerin başvurusu ile aldı. 1750 sayılı üniversiteler yasasında Yükseköğretim Kurulu (YÖK) vardır. Bugünkü YÖK kadar yetkili olmayan bu kurul mahkeme tarafından kaldırıldı.

1973 yasası, iptal edilen antidemokratik hükümleri dışında bugüne değin çıkarılan yasaların en demokratik ve katılımcı olanıdır.

Üniversite organlarına doçent ve profesörlerin tamamı katılmaktadır. İlk kez öğrenci ve asistan temsilcileri fakültelerin yönetim kurullarında yer aldılar. Birer temsilciyle girilen bu kurullar Cumhuriyet döneminde YZE'den sonra öğrencilerin ve asistanların söz hakkına sahip oldukları biricik organlar oldular. Üniversiteyi demokratik yapıya kavuşturan bu yasanın ömrü ancak sekiz yıl olabildi.

Üniversitelerdeki bu demokratik gelişme kendisini öğretim üyeleri ve öğrencilerde gösterdi. Özgür ve özerk karakterli öğrenciler yetişirken, erkini kendisi kullanan öğretim üyeleri çoğaldı. Kamuoyunda üniversitenin sesi ve ağırlığı giderek duyulur oldu.

DARBE VE YÖK

Bu gelişme, demokrasi ve bilim düşmanlarını rahatsız etti. 1980 darbesi ilk iş olarak 1750 sayılı yasayı ortadan kaldırdı. Böylece, 1933-1980 döneminde sürekli gelişen üniversitelere balyoz indirildi. Yılların birikimi, deneyimi ve geleneği yok sayıldı; faşist YÖK yasası çıkarıldı. 2547 sayılı YÖK yasasının ayakta kalabilmesi için, 1750 ve 4936 ortamında yetişmiş özgür biliminsanları üniversiteden atıldı. Amaç, yeni sistemi kısa sürede yerleştirmek, karşı çıkmaları önlemek, korkan ve ürken bilimcilerle üniversiteyi yaşatmaktı. Yasanın adı da artık "Yükseköğretim Yasası" olmuştu.

YÖK yasası Cumhuriyet döneminin en yüzkarasıdır. Öğrenciyi, asistanı, çalışanı, doçenti bırakınız, en yüksek akademik sanı taşıyan profesör bile yok sayıldı. Bütün organlar atamayla oluşturuldu. Özerklik ve özgürlük tarihe gömüldü. Devrimin başladığı 1933 başına geri dönüldü. Bu, tam bir üniversite karşıdevrimidir. Ne yazık ki, aradan 15 yıl geçtiği için, en uzun ömürlü yasa niteliğini korumaktadır. 15 yılda en az 25 kez değişmesine karşın en küçük bir demokratik yapı değişikliği yapılmadı. Daha da katılaşması için çabalar sürdü. Parasız olan üniversiteler paralı hale getirildi.

Bugün devlet, öğrencisinden ve bilimcisinden korkar duruma gelmiştir. Kendisini korumak için, korkak ve çapsız bilimcilerle üniversiteleri yönetmeye kalkmaktadır. Çok acıdır ki, üniversite içinden anlamlı bir tepki çıkmıyor. Demek ki, istenen ve beklenen fazlasıyla elde edildi. YÖK Üniversitelerinin öğretim üyeleri tarih önünde mahkum olmuşlardır.

1933 devrim ruhuyla mücadeleye yeniden başlamalı, çağdaş, özerk ve özgür üniversiteye kavuşmalıyız.

(*) Prof. Dr., Yökbilim Uzmanı, Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi öğretim üyesi.

Tarihteki ironi

Ahmet İNAM

Bu yazıyı, bizde ve dünyada egemen olan bazı tarih anlayışlarına karşı yazdım. Meslekten bir tarihçi değilim. Tarihle olan ilgim bir kültür felsefecisi olarak, alanımın tarihiyle ilgilenmekten, felsefenin önemli sorularından olan "zaman nedir?", "geçmiş nedir?", "şimdi-geçmiş-gelecek bağı nasıldır?" gibi soruları dert edinmekten geliyor. Elbette, tarih yazımının bir kültür yorumu ve anlayışıyla birlikte gittiğine, tarihin ne olduğu, nasıl yazılması gerektiği gibi sorunların hiçbir meslek alanının tekelinde olmadığına inanıyorum. Burada, meslekten ya da meslekten olmayan tarihçilere anlaşılmaz ya da ters şeyler söyleme cesaretim, tarih anlayışı ve yorumunun temel kültür sorunlarından biri olduğuna inanmamdan kaynaklanıyor. Kendine kültür üzerine düşünme ödevini vermiş insanların tarih üstünde de haddini bilerek düşünme, bu düşüncelerini diğer kültür insanlarıyla tartışma dilekleri olabilir. Ben tarihin, kültürün önemli öğesi olduğuna inananlardanım, bundan dolayı , kültürün anlaşılıp, yorumlanarak değiştirilmesi, tarih anlayışımızın sorgulanıp, yeniden yorumlanmasıyla birlikte ele alınmalıdır, diye düşünüyorum. "Tarih yazımı bilim midir?" "Nasıl bir tarih görüşüyle tarih yazılmalıdır? İnsan anlayışımızla, toplumdan, gelecekten beklentilerimizle, kişiliğimiz ve dünyaya bakışımızla tarih görüşümüz arasında nasıl bir ilişki vardır?" Sorular uzuyor. Bu yazı bu soruları tartışmayacak doğrudan, ama bu sorulara göndermeler yapacak, ipuçları verecek, tarihe belli bir yaklaşımı dile getirmeye çalışacak.

İRONİ

Quintilian ironiyi "Contrarium ei quod dicitur intelligendum est" diye tanımlıyor, söylenene zıt olarak anlaşılması gereken bir "şey"dir ironi, bir anlatım biçimidir. Sözün alışılmış anlamının dışında, özellikle bu anlamın tam tersine, kullanılmasıdır. Latin kaynaklarından, günümüzdeki alışılmış kullanımına dek ironi, üç aşağı böyle anlaşılıyor, böyle anlatılıyor sözlüklerde.

İroni sözcüğü, kökünü Eski Yunan dilinden alıyor: Eski Yunanca'da eirôneia, eirôn, eirôneumai sözcüklerinin ilk ikisi ad, sonuncusu fiil durumundadır. Değişik metinlerde kullanımlarına baktığımızda aldatma, hile yapma, kendini başka türlü gösterme gibi anlamlara geliyor ki, modern kullanımından oldukça farklıdır. Örneğin sofist diyaloğunda **Sokrates**, sofistleri kötülemek için onlara eirônes diyor (268 A-B). Eirôn olan kişi, sahtekâr bir kişidir, yalnız burada sahtekârlığı farklı anlamda yorumlamak olanağı da vardır. **Sokrates**'in tartıştığı kişiler de onu eirôn olarak görmüşlerdir. Burada ironik bir kişi olma, Sokratesçi yorumuyla (Ben de bir Sokrates yorumu yapıyorum, şimdi!) "kötü niyetli", sahtekâr anlamında anlaşılmamalı. **Sokrates**, "hakikati" (a-ethia) araştırırken, bir araştırma tutumu ve yöntemi olarak, "aldatma"lara başvurur: Bildiği halde bilmiyormuş gibi yapar, söylediği halde söylememiş gibi bir tavır içine girer. Bir şeyi söylerken tersini kastettiği olur. Bilmezlikten gelme, ironik bir tutumdur, eğer Sokratesçi anlamıyla araştırmamıza yardım edecekse (Bizim kültürümüzde de edebi bir sanat olarak "tecahül-i ârifane", bir anlamıyla ironik bir nitelik taşır). İronik tutumda, kılık değiştirmek, başka türlü görünmek, niyetini saklamak özellikleri yok değildir. Örneğin birine "aptal değilsin" diyerek, ironik bir yolla aptal olduğunu söyleyebilirsiniz. Yerinde, saygılı, araştırmaya, ince düşünmeye yol açacak biçimde kullanıldığında "ironi" bizi uykudan uyandıracak güçlü bir uyarıcıdır. Bir "at sineği" olduğunu söyleyen **Sokrates**'in yöntemiydi. Rahat kaçırmak, uyuyanları tedirgin etmek için.

Kierkegaard, ironiyi, **Hegel**'den esinlenerek bir şey karşısında "mutlak sonsuz negatiflik" olarak dile getirir. İronik insana geçiyoruz burada. İroni salt bir söyleyiş sanatı değildir. Bir yaşama biçimi, dünyaya bakış gözlüğüdür. Bir yaklaşımdır. İroni değişik amaçlarla kullanılmıştır, bunlardan en sık rastlanılanları, alay etme ve mizah yapmadır.

Dünyaya bakışta yeni olan ironiyi farklı bir amaçla kullanmak da mümkündür. Alışılmış, basma kalıp yargıları, düşünceleri, anlayışları sarsmak için bir silahtır, ince, güçlü bir araçtır.

Bizde tarihçi dendiğinde, genellikle siyasi tarihçi anlaşılır. Ya da harp tarihçisi. Okul kitaplarında, insanların birbiriyle savaşıp savaşıp antlaşmalar yaptığını görürsünüz. İşin düşünce, sanat ve kültür boyutu çok cılız biçimde ele alınır. Genel tarihler, elbette yararlıdır, bir kuş bakışı kazandırabilirler, meraklısına. Ama, adı üstünde "genel"dirler, boyutsuz, alansızdırlar.

İronik insan (benim yorumuma göre), insanın hiçbir zaman ulaşamayacağı yetkinliğin peşinde olduğunu bilir. İnsan, bilgi alanında şaşmaz kesinlikler arar. Ahlak ve estetik alanlarında güçlülüğünden kuşku duymayacağı değerleri bulduğunu sanır. Nasıl yaşanacağını biliyordur. İyi nedir, güzel nedir, haklı-haksız nedir (hele hele tarih nedir) biliyordur. İşte ironik bakış, böyle bir insanla uğraşır. Kavga etmez. İroni ince iştir. Ustalık ister, üstelik kendine de çevrilebilir. Alay etmenin kabalığından uzak, dalga geçmenin uçarılığından ötededir. İroni "gerçek budur" diye bizi kalıplara sokan, zincire vuran (ama ne adına olursa olsun, özellikle bilim ve "akıl" adına!) dünya görüşlerine karşı yönelmiştir. Amacı gerçeğin, varsa farklı yüzlerini araştırmaktır. Tartışmaktır. **Kierkegaard**'ın "mutlak sonsuz negatiflik" sözünü "çok cepheli sonsuz araştırma" olarak yeniden yorumluyorum. İronik bakış alışılmışa ters çıkıştır; çünkü alışılmışı sorgulayıp, yaşananın boyutlarını zenginleştirmeyi hedeflemektedir. İnsanın sonsuz arayışının bir belirtisidir.

Demek ki ironi sözcüğü, bir anlatım için kullanıldığı gibi, bir insan için, araştırıcı insan tutumu için de kullanılabiliyor.

İroninin bir de "durum"lara yakıştırılan bir kullanımı olabilir. İnsanlar kendilerini "ironik" bir durum içinde bulabilirler. İyilik yaparken kötülük yapanlar, güzeli ararken çirkini bulanlar, zengin olmak için yoksullaşanlar... İronik bir durumu, ironiyi bu anlamda yaşamayanımız yok gibidir (kaş yapayım derken göz çıkarma!).

İroni, genel olarak söylenirse, insanın çaresizliğinden kaynaklanıyor. Yaşayışımızı tümüyle denetleyemiyoruz, yazgımız tümüyle elimizde değil, birçok belirsizlikler, bilinmezlikler içindeyiz. Ama, çoğumuz sanki durum böyle değilmiş gibi yaşıyor. Bu anlamıyla ironik olduğumuzu bilmeyen ironik insanlarız hepimiz. Arayan insanın içinde bulunduğu belirsizliği ve bilinmezliği, nice acılar ve sıkıntılarla göğüslemek yerine, kolaycılığa kapılarak bilmiyor oluşu onu kurtarmıyor. İroninin eli uzanıyor ona da. Ama ironi bir bilinç işidir. Eksik ve gediğimizi, özürlerimizi anlamakla başlıyor. Buna karşı nasıl bir tavır takındığımızı görmekle sürüyor. Eksiğimizi farkedip, eksiğimiz yokmuş gibi davranmak. İşte bu davranışımızı da farkediyorsak, ironik bir bilinç durumu yaşıyoruz demektir.

İnsan olup da ironik olmamak mümkün değil. Ama bunun bilincine varmak, ironik durumu yaşayışımıza yol açıyor. Herkesin işi değil. Hele bu bilinçle eyleme geçmek: İronik adam olmaktır işte. Çaresizliğin çaresi, umutsuzluğun umududur. Benim yorumladığım anlamda ironik insan bir züppe değildir, bir nihilist, kendini sürekli muhalif görerek iktidarın ekmeğine yağ süren ukala değildir. İroniyi yaşanılan kültür sorunlarına bir çareymiş gibi göstermek de ironik bir durumu yaşamak olmuyor mu? Her türlü "dünyayı kurtarma" "gerçeği buluverme" operasyonuna karşı, acı acı gülümsemek değil miydi ironi, şimdi bir "çare" mi oluyor? Nasıl olsun, kendi kendine yönelmiş acılı tutumuyla, kendisiyle ince ince "ironik dalga geçmesiyle" reçetesi olamaz hiçbir derdin. Reçete arayışı olabilir. Sürekli yaşanan ironik yaşantı, insanın başına bela olur. Kendi kendini yok eder, araştırıcı işlevini yitirir.

İnanmak zorundadır insan. İroni inanca karşı değildir. İnancın körü körüne yaşanmasına karşıdır.

Peki, nedir ironinin tarihte gör dediği? Nedir *sub specie ironiae*'da (ironinin bakış açısından) görülen tarih?

TARİHTEKİ İRONİ NEDİR?

Önce, tarihin nasıl işlediğini, nasıl yorumlanıp, değerlendirilerek yazıldığı üstüne kısa görüşler getireyim.

Tarih dendiğinde en azından iki şey anlaşılıyor: 1) Zaman içinde olup bitmiş şeyler, geçmiş. 2) Bu geçmişin anlatımı.

Tarih, olup bitenlerin anlatımı olarak, olup bitenlere yönelmiştir, onları konu edinmiştir. Tarihin nesnesi, konusu olan bu şeylere A diyelim. Olup bitenlere belli bir bakış biçimi, görüş tarzı, bakış açısı vardır. Buna da B diyelim. A'ya bakıp B ile görülen C ile (belli bir anlatış biçimine, anlatıya, dilsel kurguya, öykülemeye C diyorum) anlatılır. A, B, ve C; D ile yorumlanıp eleştirilir. D tarih üstüne düşünmedir, tarihin nasıl yazıldığı üstüne, nasıl olup bittiği, nasıl görüldüğü üstüne. Şimdi bu yazımda D'nin içindeyim. (Bu sevimsiz soyutluklarla anlatabiliyorum derdimi, okur, okurken, bu harfleri bir köşeye yazsın. İşin alfabesi, ABCD'si onlar!)

A, bir olaydır, olaylar zinciridir, belli bir zaman dilimidir. A, değişik alanlara bölünerek, farklı boyutlarıyla görülebilir, diyelim ki A, bir padişahın tahtından indirilişidir. Şimdi bu olayı, siyasi tarih alanında görebilirsiniz. Siyasi tarihin konusu içine koyarsınız A, A_1 olarak alınır, başka olaylarla bağlantısı kurulur. Yine A'yı askeri alanda görür, askeri tarihe yazarsınız. A_2 olarak bu tarih de yerini alır. A, ekonomi, din, sanat, düşünce tarihlerinde, kültür ve uygarlık tarihlerinde de geçebilir. Buna göre, A_3, A_4, A_5, A_6, A_7, A_8... olur. Olay "aynı" olaydır, farklı alanlarda bakılıp, anlatım yapılmaktadır.

A, aynı alanda, farklı boyutları ile ele alınabilir. Olayı psikolojik boyutuyla, sosyolojik, siyasal, etnik, estetik... boyutlarıyla, bunların birkaçının bir arada alınmasıyla görebilirsiniz.

A, demek ki, içinde farklı boyutlar ve alanlar taşır. Hemen her olayın bir özelliğidir bu. B kendisine göre A'yı görür, ondaki A_1, A_2, A_3... leri yakalar, belli boyutlarıyla irdeler. (Alanlarla, boyutlar birbirine karışabilir. Bu yazıda ayrıntıya gidemeyeceğim.)

Öyleyse önce bir balonu patlatmak gerek: Genel bir tarih yazımı olamaz. Ben Türkiye'nin tarihini yazdım diyemezsiniz. Hangi alanda, hangi boyutuyla yazıyorsun diye sorarlar adama. Dersiniz ki, her alanda her boyutuyla. Alanları tüketmeye ömrünüz yetmez, hele hele boyutların tümünü birden yakalamaya. A, çok alanlı, çok boyutludur. Bunlar tüketilemez. Çoğaltılabilir.

Bizde tarihçi dendiğinde, genellikle siyasi tarihçi anlaşılır. Ya da harp tarihçisi. Okul kitaplarında, insanların birbiriyle savaşıp savaşıp antlaşmalar yaptığını görürsünüz. İşin düşünce, sanat ve kültür boyutu çok cılız biçimde ele alınır. Genel tarihler, elbette yararlıdır, bir kuş bakışı kazandırabilirler, meraklısına. Ama, adı üstünde "genel"dirler, boyutsuz, alansızdırlar.

B açısından baktığımızda, sanki B diye bir şey yokmuş gibi tarih yazarız. Olaylar her nasıl "cereyan etmişse" onu anlatmışızdır. "Yukarlardan bir yerden" bakan tanrısal bir güzümüz vardır. Çünkü, "objektif" bilim adamları öyle bakarlar. A, o kadar zengindir ki, bakışımıza göre değişik kılıklarda, renklerde ortaya çıkabilir. Her bakış, sınırlı olmaya mahkumdur. Dikkatimizi, ilgimizi belli yere, yerlere odaklamışızdır, çünkü. Belli ilgilerimiz beklentilerimizle bakarız. Sanki görmek istediğimizi görmeye çalışırız. Sakın sözlerim yanlış anlaşılmasın. A, ne istersek onu görebileceğimiz olay değildir. B'yi bir *ölçüde* belirler. B, A'ya saygılı olmak, onu çarpıtmamak zorundadır. Çarpıtmak ayrı, yorumlamak ayrıdır. A, yapısı gereği "olduğu gibi" görülemez. Onu alan ve boyut olarak tüketemezsiniz. Üstelik hiçbir bakış sahibi kendinden A'yı olduğu gibi görüverdiği vehmini taşımamalıdır. Hem A'nın hem de B'nin özelliği gereği A'yı sınırlı bir biçimde,

belli bir bakış açısıyla, belli bir alanda ya da bir kaç alanda, belli boyutlarıyla görebileceğiz.

Dananın kuyruğu C'de kopuyor. B ile A'da görülenin de tek bir anlatımı yok. Beş arkadaş pencereden aynı olaya bakıp, gördüklerinizi yazın. Üstelik onu belli bir alan ve boyutla görmeye de önceden aranızda anlaşarak karar vermiş olun. Yine de, beş kişinin B'leri ve C'leri farklı olacaktır.

Kendi B'lerinin üstünlüğüne inananlar, sözlerimi "boş bir gözecelik" olarak anlayabilirler. Görüşlerimin beni "nihilizme" götüreceğine, söylediklerimin şu zamanlar ülkemizde moda olan post-modernist ukalalığın bir ürünü olduğuna inanabilirler. Tarihçi olmadığımı bilenler de benim ne kadar kara cahil, ukala, etrafı bulandırmaya çalışan, kafası karışık bir felsefeci taslağı görüntüsü verdiğimi söyleyebilirler. D'deler, bu bözleriyle. Belli bir tarih yazımı anlayışını eleştiriyorlar.

Yeni şeyler söylediğimi ileri sürecek kadar da cahil değilim herhalde. Ayrıca şunu da söylüyorum: Herkes kendi D'si ile otursun tarihini yazsın. Çünkü A, böyle B ve C farklılıklarıyla aydınlık kazanabilir. Olağan ki tarih yazımının yolu yordamı vardır. Belli bilgileri bilmeyi gerektirir. Benim savım, hakkı verilerek, konusuyla ilgili gerekli bilgi ve görgü donanımına sahip olarak A hakkında aşağı yukarı eşit saygınlıkta farklı tarihlerin yazılabileceğidir. Güzel olan da bu değil midir? Tarih yazımının sınırlı da olsa, belli bir özgürlüğü yok mu? Aynı belgeler ve bilgilerle, B'nize uygun olarak, dünya görüşünüze, ilginize, kişiliğinize yakışan bir biçimde daha öncekilerden farklı bir C yazma olanağına sahipsiniz. Bir sanattır tarih yazmak. Bir yaratıdır. Her anlamlı yaratı gibi ustalık ve işçilik ister. Yıllar süren araştırma ve çileyi, A'nın yer aldığı kültürü, dili, ortamı, çevreyi anlamayı gerektirir.

Unutmayalım. A ile B arasında başka şeyler de var. Çok az tarih, gözle görülerek, doğrudan tanıklıkla yazılmıştır. B, A, zaman olarak gerilere gittikçe A'yı doğrudan değil, dolaylı olarak görür. Belgelere dayanmak, onlar aracılığıyla A'yı anlamak zorunda kalır.

B, A'yı, tanıklarla (kendisi de bunlardan biri olabilir), yazılı belgelerle, resim, fotoğraf, ses kayıt aygıtları, filmler videolarla, olaydan kalan eşya ile, sanat ürünleri aracılığıyla, diğer elektronik aygıtların yardımıyla görür. İşte bu doğrudan görememe, işe başka bir "yorum", anlayış farklılığı boyutuna katar. Tıpkı kilometrece uzunlukta hızlandırıcılarla elde edilen parçacıkların fotoğraflarını inceleyen fizikçi gibi, "neyi" "nerede" göreceğini bilerek yaklaşır belgelere.

Bu aşamada soralım nedir bu yazım sürecinde "ironik" olan? Anımsayalım ironi, beklenen, düşünülen ile yaşanan arasındaki zıtlıktan çıkıyordu. İronik durum diyorduk buna. Bu zıtlık bir mizah duygusuyla, belli bir bilinçle, durumun farkında olunarak yaşanıyordu. İronik durumda bulunmakla, bu durumu yaşamak iki ayrı şeydir. Durumun farkında olanlar yaşayabilir ancak. Ya bu durum karşısında "eyleme" geçerler ya da bu durumu kabullenirler. İronik durumu sezip, tam ne olduğunu anlayamadan, ya da durumu çarpıtarak anlama "ironik gaflete" yol açar. Bence birçok tarihçi böyle bir gaflet içindedir: Tarihi, olup bittiği gibi yazdığını, A, B, C, ve D'nin zorluklarını bilmeden, söyleyerek. Bir hatırlatma ya da açıklama daha yapmalıyım burada: İronik durumu yaşamak dıştan ve içten olabilir. Dıştan yaşayışta, başka birini gözlüyor, içinde bulunduğu ironik durumu görüyor ya da okuyorsunuzdur. İçten yaşamada durumun içinde siz de varsınızdır. "Zıtlık" üstüne bir de ekleme yapayım. Beklenenle yaşanan arasındaki uçurumu ya biz yaratmışızdır, ya da zıtlık dışımızda oluşturulup, bizim başımıza gelmiştir. İlkinde "ironik meydan okuma" söz konusudur. Kimsenin zıtlık görmediği bir yerde zıtlık görüyorsunuz, "olmadı ama" diyorsunuzdur.

Bence, ilkece her tarih yazımına "ironik meydan okuma" mümkündür. Hiçbir tarih yazımının meydan okunamaz ayrıcalığı yoktur (Bana kızanlar kendi sözlerimle vurabilirler beni: İronik bir gaflet içindeyimdir ben de!). Neden? Herşeyden önce A'nın yapısından, onun tüketici biçimde anlatılamayışından. B'den: B'ler tarihçilerin dünya görüşüne, ilgilerine, çıkarlarına göre değişebilir. C de değişik biçimlerde kurgulanabilir.

Peki hangi tarih yazımı "doğru" tarih yazımıdır? Hepsi diyeceğimi sanıyorsunuz değil mi? Ya da hiçbiri.

Yanıtım: Soru, tarih yazımı alanında, özellikle D alanında, uygun bir soru değildir. A, tek bir C ile anlatılamaz. Anlatılamayacaktır. Kimse çıkıp da ben A'yı yazdım, artık bir başkası A'yı başka türlü yazamaz, diyemez.

B, D'yi ortadan kaldırmıyor. Yani C'ler tartışılıyor, değerlendiriliyor. Bu C eksiktir, şu C özürlüdür, öteki C, A'yı çarpıtmıştır diyebiliyoruz. Diyebileceğiz.

Farklı tarihler yazıldıkça, tarihçinin işi zorlaşacak. Çünkü tarih, D'siz eksik olacak. Bütün C'ler tartışılacak. Tarihçiler D alanında tartışmayı yorumlamayı, eleştirmeyi öğrenecekler. Tarih felsefesi gündeme gelecek. Tarihin kaçınılmaz bir parçası olacak. (Bravo felsefeci! Burnunu tarihe soktun ve kendine de bir yer açtın diyenleriniz var mı? Haydi söyleyin!)

Peki, tarih yazımının tartışılmasının yanında, yazımın konusu olanın tartışılması nasıl yapılacak? Ondaki ironiyi nasıl sergileyeceğiz? Yani yazdığımız nedir? Neyi yazıyor tarihçi? Yazdığı tarih belirlenmiş midir? Nedensellik ilişkileri içinde midir? Rastgele, olumsal (contingant) bir akışı mı vardır? Yoksa, tarihte olayların akışında belli bir "yazgı" mı vardır? Tarih "tekrar" eder mi? Biricik midir her tarih olayı?

Tarihini yazdığımız olayların nasıl bir özellik taşıdığı tarihçinin pek ilgisini çekmiyor. Tarih felsefesi de felsefecilerin fazlaca ilgi duyduğu bir alan olarak gözükmüyor. Günümüzde, bilimin ve felsefenin tarihine ilişkin sorunlar bir bölük felsefeciyi tarihle ilgilenmeye yöneltti. Yine, inançlarımızın, bilgimizin sağlam temelleri, ölçütleri olabileceği görüşüne, **Kant, Hegel** çizgisinde, akıl ve mantık ağırlıklı yaklaşıma karşıt olarak geliştirilen düşünme çabaları "gelenek", "tarih", "geçmiş" kavramlarını gündeme getirdi. Tarihsel olanın yapısı hakkında "zaman" kavramının gözden geçirilip tartışılmasına yönelik araştırmaların çoğunluk tarafından henüz çok ilgi çekici bulunmadığını görüyorum. Çoğunluk tarafından: Tarihçiler ve felsefecileri kastediyorum.

Türk kültürü açısından, tarihin felsefece tartışılması görmezden gelinmeyecek bir önem taşıyor. Kültür yorumunun kaçınılmaz bir parçası olarak tarihi yorumlamak zorundayız. Dolayısıyla bu yorum sorunlarını tartışmalıyız; felsefi bakışlı tarihçilerin, tarihe ilgi duyan felsefecilerin çalışmalarına gerek duyuyoruz.

Bu aşamada değişik görüşlerin farklı bakış açılarından görülen tarih anlayışlarının geliştirilmesinin bir zenginlik yaratabileceğine, bu zengin tabana dayalı tarih yazımlarının kültürümüze canlılık katacağına inanıyorum. İşte, ironik bakış, bu çoğulcu, araştırıcı çabanın ortaya çıkışına bir katkı olabilir, böyle düşünüyorum.

Tarihin nasıl aktığı, olayların seyrinin bir ölçüsü, düzeni, kuralı, yasası olup olmadığı konusuna dönersek, Batı düşüncesinde tarihin gelişiminin belli düzenler çerçevesi içinde görüldüğünü söyleyebiliriz.

Belki de akış yok tarihte, her olay bir kerelik. Fatih İstanbul'u bir kez alıyor (İstanbul'daki Fetih Törenleri'nden bir görüntü).

Ölümlü bir varlık olan insan, ölümsüzlük arayışına, zaman akışının belli yorumuyla bakmış. Zamanın dönüp durduğunu ileri sürmüş. Örneğin 10800 yılda bir olaylar yenileniyormuş. Tarihin tekrar oluşu, insan ve yaşam anlayışını da etkilemiş. Örneğin bir sınav yeri olarak görülmüş dünya.

Düz bir akışı olduğunu söyleyenler, bu akışın başı sonu olup olmadığı konusunda, yaradılış ve öbür dünya kavramları üstüne tartışmışlar.

Tarihin bir noktadan başlayıp, olumlu yönde ilerleyerek bir noktada doruğa ulaşacağına da inanılmış, **Hegel** için Prusya imparatorluğu son duraktır, **Marx** için kafasındaki ideal toplum.

İki görüşte de tarih, önceden belirlenmiş bir amaca doğru akmaktadır, bir telos'u, hedefi vardır tarihin.

Dikkat edilirse tarih yorumu, hep bir insan ve kültür yorumuyla birlikte gidiyor. Yaşadığımız hayatı, beklentilerimizi anlamlandıran yorumlar arıyoruz.

Şimdilerde bu önceden planı çizilmiş akışın, ilerlemenin olduğuna pek inanılmıyor. İnişler, çıkışlar, kopuşlar, kesiklikler var akışta. Belki de akış yok tarihte, her olay bir kerelik. **Fatih** İstanbul'u bir kez alıyor. Bu olay, bir meteorun dünyaya düşmesi gibi içinde belli doğa yasalarına bağlı hareketler içerse de rastlantıların bir sonucu. Tarihe anlamı *biz veriyoruz*. Tarihin kendi başına anlamı yok. Var mı?

Ya da daha ince matematiksel hesaplamalarla tarihte yasalar bulma çabaları var: "On yılda bir ihtilal olur", "Yirmi yılda bir ahlak bozulur" en basitleri, örneğin. Belki akışın matematiği vardır. Ama sınırlı deneyimlerimizle bu matematiği nasıl bilebileceğiz.

Bazı güçler tarihi yönlendiriyorsa, **Hegel**'in "Geist" (Ruh), **Marx**'ın "alt yapı", "emek" kavramlarında olduğu gibi, bu güçlerin işleyişini nasıl bileceğiz? **Hegel**'in ünlü "List der Vernunft" (Aklın hilesi) deyimi vardır. Tarihte akıl vardır. Bu akıl bizi hizmetine koşar. Biz kendi irademizle eylediğimizi sanırız, oysa akıl bizi kandırmıştır. **Hegel**'deki aldanma ironisi de bu. Bu ironiye inanıp, "ironik gaflet"i yaşayacak mıyız, yaşamayacak mıyız?

Derim ki herkes, kendi sezgi ve araştırmalarına dayanarak, belli sınırlar ve olasılıklar içinde, kafasındaki, gönlündeki olası "yasa"ları ortaya koysun. Tartışalım. Tartışılsın. Yasa falan olmadığını söyleyenler de konuşsun. Tarih bir kör döğüşü müdür? İnsanların belli durumlarda, nasıl davrandıkları belli ise, bu durumların akışının nasıl olacağı bilinemez mi? Evet mi, hayır mı?

İronik bakış iki yanıta da hazırdır. Tarih hakkında bilgimiz çok sınırlı. Sınırlı da kalacak. Ama bizler bu akışın belli bir düzeni olduğuna, belki de düzensizlik gibi bir düzeni olduğuna inanacağız. Başka türlü bu akışa bir anlam veremiyoruz. Oysa her anlam verişimiz, bir noktayı aydınlatırken, diğer noktaları kurutuyor. Anlayışımız sınırlı, güdük, özürlü kalmak zorunda. Buna rağmen anlama çabamızı sürdüreceğiz. Bence ironi buradadır: İsteklerimiz, umutlarımızla, başarılarımız arasında hep bir uçurum olacaktır. Bu durumun farkına varalım diyorum. İronik gafleti yaşamamak için.

Bu yazı taşıdığı eksiklikler içinde, böyle bir ipucu vermeye yönelik. Kulağı olanların işitmesi için yazıldı. Taşıdığı başka bir ironi de buradan geliyor olsa gerek.

Ulusal Feministler Birliği'nden haberler

Prof. Dr. Şenel ERGİN

Geçen hafta Türkiye'nin politik gündemini altüst eden bir olay yaşadık. Olayın kaynak ülkesi Amerika Birleşik Devletleri. Federal Gen Merkezi'nin gizli belgelerini ele geçiren Federal Feministler Birliği, bu ürkütücü bilgiyi beş dilde yayınladıkları Bülten'leri kanalıyla dünya kamuoyuna anında ulaştırmış.

Bilindiği gibi, ülkemizdeki kadın örgütleri, bu arada elbette Ulusal Feministler Birliği, internet kanalı ile doğrudan Federal Feministler Birliği'ne bağlamış durumda. Olayı internet üzerinden yirmidört saat ayrıntılı bir biçimde İngilizce olarak veren Birlik, bunun dışında dünya üzerinde konuşulan yaygın dilleri kullanarak Üçüncü Dünya Ülkeleri'ne ulaşmak amacı ile, Arapça, Çince, Türkçe, İspanyolca ve Fransızca yayınladıkları Bülten'lerini bu ay haberi işleyen özel sayı olarak çıkarmış.

Haberin konusu, fetüsün döl yatağı dışında büyüme olanakları üzerinde yapılan araştırmalar ve sonuçları. Kısaca, çocuk üretimi. Habere göre, bu çalışmalar düşünce bazında yapay döllenme çalışmalarıyla birlikte başlamış; ancak yapay döllenmelerin başarılı sonuçlanmasından sonra, ilk tüp bebeğin doğumunu izleyen aylarda büyük bir uygulama laboratuvarı kurularak çalışmalar hızlandırılmış. Bugün için yedi hektarlık bir alana kurulu Enstitü'de, aralarında genetik mühendisleri, jinekoloji ve obstetrik uzmanları, biyofizikçiler, biyokimyacılar, endokrinolog ve hematologlar, fizyologlar gibi çeşitli dallardan yüzü aşkın uzman birlikte çalışıyor. Dıştan bakıldığında ise, tesis askeri haber almanın sınırları içinde görülüyormuş. Konuya ilişkin hayvan deneylerinin on yıl sürdüğü, bu deneyler için insan organizmasına en yakın memeli hayvanlardan farklı iki türün ayrı ayrı kullanıldığı, sonuçların güvenirliği üzerine, insan eşey hücreleri üzerindeki çalışmaların başlatıldığı, ilk bir iki denemenin başarısızlıkla sonuçlandığı belirtiliyor.

Söylendiğine göre, ilk doğan yapay bebek altı ayının içindeymiş, ikincisi de önümüzdeki ay doğacakmış. Dölütün dölyatağının dışına çıkarıldığı resmen açıklanmış durumda. Bu bebeklerin anne ve babaları Enstitü uzmanları arasından seçilmiş; yani yumurta ve sperm sahibi olanlar. Çünkü biyolojik olarak bir annelikten söz etmek mümkün değil. Bu iki insan, her gün gidip içi sıvı dolu cam fanusa başlarını dayayıp bebeğe bakıyorlarmış. Altıncı aydan sonra mekanizmaya dokunamaz olmuşlar. Anlaşılan, duyguların yerli yerine oturması için gerekli olan mesafenin alınması gerekiyor. Uzaktan gözleri ile bakıyor ama elleri ile herhangi bir bakım yapmak istemiyorlarmış. Amaçlanan çalışmada başarıya ulaşmanın getirdiği coşku yerini giderek bu iki insanda sakinliğe ve suskunluğa bırakmış.

II.

Geçen cumartesi Avrupa'dan Berlin Kenti'nde yapılan bir açık oturum naklen yayınlandı. Alman feministleri son gelişmelerin ışığında evlilik kurumunu irdeleyen ve birbirini izleyen tartışma toplantıları düzenliyorlar. Konuşmaya, olayın kadın varlığının en temel nedenine indirilen ağır bir darbe olduğu konusu ile başlandı. Annelik kurumu ortadan kalkarsa, kadın saygınlığı da ortadan kalkardı. Toplumdaki kadın nüfusu, doğurganlığa oturtulan bir gereklilikten meşruiyet kazanıyordu. İşte şimdi, toplumsal/ideolojik yapı bağlamında kadın, bir sözde-tüketici olarak (kaşık düşmanı) meşruiyetini yitirmek üzereydi. Bu konuyu hem Avrupa, Birinci Dünya Ülkeleri, hem de küresel, Üçüncü Dünya Ülkeleri ölçeğinde tartıştılar.

Düşünüyorum da.. "edebiyatın" yağına su karışmaya başladı. "Anamız, bacımız, karımız" edebiyatı, hamasi yağlı nutuklar galiba bitecek.. zavallı politikacılar. Çocuğun anne-kadına bağımlılığının kopanlması, herşeyden önce, dileyen erkeğe kendi spermini kullanarak, istediği cinsiyete ve özelliklere sahip bir çocuğu satın alma olanağı sağlamaktaydı.

Bu sırada, açık oturumu izleyen Federal Feministler Birliği'nin New York ayağı, yayına girerek sözün tam anlamıyla günah çıkardı. Meğer ülke basınında uzunca bir süredir melez çocukların daha zeki olduğuna ilişkin metinler yayınlanmaya başlamış. Örneğin, "Söz dinleyen, boyun eğen, evcil, sevecen ve çalışkan bir kadınla evli olmak istemez misiniz.. Japon anglo-sakson kırması, çekik mavi gözlü, uzun boylu narin ve güzel bir sarışın imrenilecek bir evlat ve eş olabilirdi. O halde neden böyle bir kız çocuğuna şimdi sahip olmayasınız. Şimdi sizin sahip olamadığınız eşe de, ileride damadınız sahip olabilir. Sizin sayenizde.." türünden ve ilk okuyuşta anlamsız gelen fıkralar. Amerikalı feministler buna benzer magazin yazılarını, gelişmekte olan seks turizmine ve bazı erkeklerin egzotik dünyaya yönelen cinsel fantazilerine bağlamışlar. Bu tür dışa vurumları yerli yerine oturtamadıkları için derin bir üzüntü duyduklarını ve bu yöndeki yetersizliklerini gidermek için özel çalışma masaları oluşturduklarını söylediler.

Oturuma kısa bir ara verildi. Bizim ara spiker yayın sırasında gelen telefonlardan söz ediyor. Yayının Türkçe olarak tekrarı isteniyormuş; Almanca ve İngilizce konuşmaları kısa kısa alt yazılarla çevirme yeterli görülmemiş. Spiker

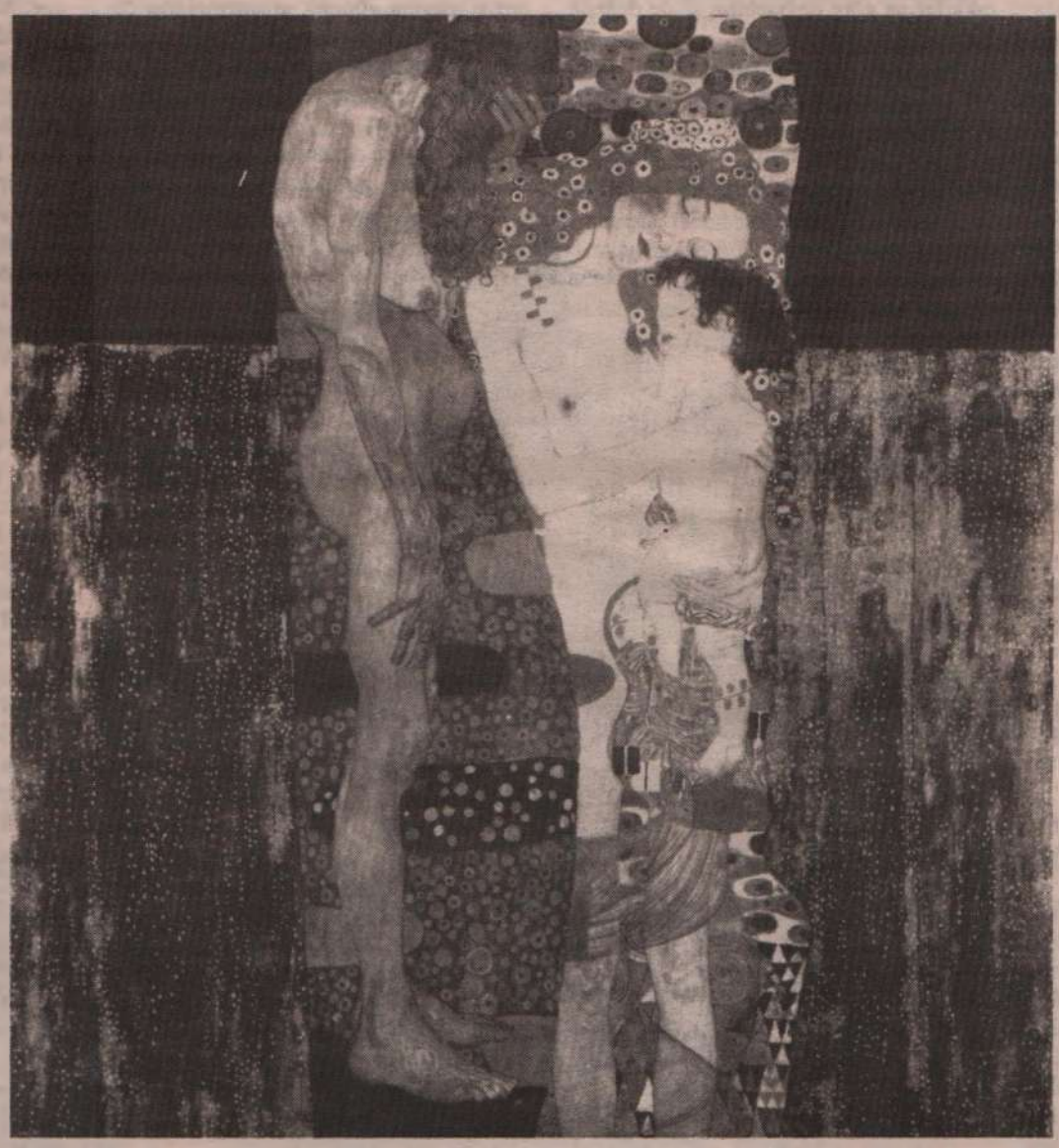

spontan çevirinin, orjinal sesi kesmelerini gerektireceği neceniyle yapılamadığını, ama yoğun istek nedeniyle oturumun dublajlı halinin en kısa sürede tekrar yayınlanacağı haberini verdi.

Oturumun ikinci bölümünde, bu gelişmelerin kadınlara yönelen daha ağır ne gibi sonuçları olabileceği üzerinde durulacak. Önce kavramsal bazda alanı tanımlamak istediler ve "şiddet" kapsamına alarak tartışmanın daha doğru olacağı konusunda görüş birliğine varıldı. Öyle ya, nihayet eşey hücrelerinden biri, yumurta, kadına ait bir şeydi. Kadınların isteği ve iradesi dışında kendilerinden yumurtaları çalınabilirdi. Örneğin herhangi bir nedenle hastaneye yattıklarında, operasyon sırasında kadınlar savunmasız kalabilir, yumurtaları çalınabilirdi.. Belki de yumurtaları satın alınabilirdi..

Ya kadına bugün yapılan tecavüz ve saldırılar, bundan sonraki yıllarda, onu kaçırıp, bayıltıp, yumurtasını çalmaya dönüşürse.. Kadına uygulanan şiddet anlayışı ve biçimi değişiyordu.. Yasal koruma bu bağlamda gözden geçirilmeli ve yeni yasalar hazırlanmalıydı. Kadınlar kendilerini bu tür tehlikelere karşı nasıl koruyacaklardı. Bunun bilincinde bile değillerdi ki.. Henüz küresel ölçekte kürtaj sorununu bile çözememiş, doğurganlık söz konusu olduğunda kendi bedenine bile sahip olamayan kadınlar, böyle bir yüksek teknoloji karşısında yumurtalarına nasıl sahip olabilirlerdi..

Açık oturuma ikinci kez ara verildi. Ara spikeri güler yüzü ile yine ekranda, oturumun Türkçe olarak en kısa zamanda tekrar yayınlanacağını söylüyor ve artık lütfen telefon ve faksların kullanılmamasını istiyor. TV kanalı başka iş göremez hale gelmiş.

Oturumun üçüncü bölümünde, neslin yeniden üretiminin bu biçimde denetim altına alınması çalışmalarının ideolojisinin ne olduğu/olabileceği üzerinde tartışılacak. İlk sözü New York Şubesi aldı. Onlara göre, gelişmeleri bağımsız çalışmalar olarak ele almak yanlış olurdu. Devlet örgütünün üst kademelerindeki asker-sivil bürokrat işbirliği kapsamında, uzay araştırmaları, genetik araştırmalar ve Kapitalizm-Sosyalizm zıtlaşması üçgeni içindeki alan taranmalıydı. Gelişmelerin ideolojisi bu alanda gizliydi. Uzay araştırmalarında bilinen mesafeler katedilmişti. Genetik alanda, insan organizmasındaki genetik şifrelerin yüzde doksanı çözülmüştü; insanın gen haritası yakında tamamlanacaktı. Ayrıca 1989 yılından günümüze, eskinin Doğu Bloku diye tanımlanan ülkelerinde esen güçlü liberal rüzgarlar da "insanları" rahatlatmıştı. Bütün bunların sonucunda neler olabilirdi.. Yapay oluşturulan kız çocuklarında, şimdilerde o yerlere göklere konamayan, kutsanan doğurganlık gücü, üreme yetisi baştan sterile edilebilirdi. Dünya nüfusunun bu biçimdeki denetimi, kimbilir, etnik ve din kökenli konvansiyonel savaşların gerekliğini de ortadan kaldırabilirdi.

Açık oturum geceyarısını geçerken bitti. Uykudan eser yok. Yatağa uzandığımda, gözlerimi bile kapatmadan öylece hareketsiz kaldım. Yaşam güvenliği üzerine duyumsanan kaygı çok kötü bir duygu imiş. Keşke bunu hiç öğrenmemiş olsaydım. Dünya kadınları birbirleriyle bağlantı içinde ve ellerinden geleni yapacak gibi görünüyorlar. İyi ama.. bende bir kadınım. Ben kendim için ne yapacağım.. Ne yapmalıyım.. Doğru olan nedir..

III.

İki gün önce güpegündüz TV-1'de film saatinde yayın kesildi, haber spikeri "şimdi aldığımız bir habere göre...." diyerek araya girdi. Bu tür davranışlar doğrudan bir felakete gönderme olduğundan, insanı çok tedirgin ediyor. Uzun süredir doğum kontrol haplarının içine kadının yumurta üretimini engelleyici kimyasalların karıştırıldığı ve bu hapların Üçüncü Dünya Ülkeleri'ne üç yıldan

beri gönüllü koruyucu hekimlik misyonlarıyla zaten veriliyor olduğunun açığa çıktığı belirtiliyor. TV, bu konudaki gelişmelerin bizlere anında iletileceğini söyleyerek, tekrar filme döndü.

Tekrar film seyredilemez. Peki.. üç yıldır Afrika Kıtası'na ya da ne bileyim Güney Amerika'ya bu haplar gönderiliyor olduğuna göre, daha önce ne yaptılar. Uzun süredir doğum kontrol haplarının içine kimyasallar karışıyormuş.. Afroamerikalılara mı verdiler.. U.F.B.'nin de bildikleri olmalı, ama hatlar dolu. Elimde telefon odada geziniyorum. Ekranda bir bant ağır ağır kaymaya başladı. U.F.B.'nin bu akşam saat yirmibirde konu ile ilgili bir programı yayınlanacakmış.

Program özeti şöyle: haberin kaynağı Federal Feministler Birliği, internetle dünya kamuoyuna anında geçmişler. Hayvanlarda yapay gebeliğin gerçekleştirilmesinden hemen sonra Üçüncü Dünya Ülkeleri'ndeki Kadın Sterilizasyonu Projesi gündeme alınmış. Birlik üyelerinin yetkililerle yaptıkları görüşmelerde, dünya nüfusunun denetim altına alınması bağlamında en temiz ve güvenilir yöntemin bu olduğu söylenmiş. Yöntemin uygulanması ucuz ve kolay ve ayrıca kadın sağlığı açısından sakıncası da bulunmuyormuş.

Neden Üçüncü Dünya Ülkeleri.. sorusuna verilen yanıt ise, konunun insan hakları bağlamında ele alınmasının fazla lüks bir abartma olacağı, çünkü sürekli gıda ve sağlık yardımı yaptıkları insanlara, bu konudaki düşüncelerini sormuş olsalar bile, kısırlaştırılmalarını isteyeceklerinden emin oldukları biçimindeymiş. Ayrıca bu hapların erişkin kadınların cinsel istekleri üzerinde olumsuz bir etkileri de yokmuş. Konuşan yetkililer küstah bir ifade ile, "dünya nüfusu denetim altına alınmamalı mı.." diye bile sormuşlar. Eh, haliyle herşey artık Amerika'dan soruluyor. Ülkeler eğitim sistemlerini bile çoktan Amerika'ya endekslediler. Öğrenim dili İngilizce. ABD Ata'lık görevini yapıyor.

Böylece, Birleşmiş Milletler'in Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun 1980'lerde tamamladığı "Ortak Geleceğimiz" Bruntland Raporu'nun da uygulanmasına olanak yaratılmıştı; nüfus artışı herhalûkarda dünyanın ekolojik dengesinin yitirilmesine neden oluyordu.

Kadınların sterilize edilmesi projesine de elbette Avrupa'dan başlanamazdı. Sorun.. bunun Avrupa'ya ne zaman ve hangi yollarla geleceği konusu idi. Bunu da Avrupa'nın gelişmiş ülkeleri düşünsün. Türkiye'ye Üçüncü Dünya Ülkeleri kapsamında nasıl olsa gelmiştir.

Ayrıca gelen haberler arasında, Federal Feministler Birliği Hukuk Bürosu'nun, olayın öğrenilmesinden sonra iki saat içinde piyasada satılan doğum kontrol haplarının toplatılması ve satış yasağı konulması için bir yasa tasarısı hazırlayarak Kongre'ye verdiği haberi de var. Bir de Federal Birlik, olaydaki CIA katkısının düzeyini araştırıyormuş. Öyle ya, CIA'in dünyadaki örgütsel saçaklanmasını ve başardığı işleri düşünürseniz.. bu iş çok kolay gelmiş olmalı..

IV.

"Müslümanlar da" kendi aralarında toplanarak durumu müzakere ediyorlar. Camiler dolup taşıyor. Cuma vaazlarını dinlemek zorundasınız. Bilindiği gibi buralarda politika "bakabileceğin kadar değil, yapabileceğin kadar çocuk yap" olduğu için aralarında doğum kontrol hapını pek kullanan yok; ancak.. ABD başka hangi yollardan üreme organlarına ulaşabilir diye düşünülüyor. İthal damgalı gıda maddeleri almamaya karar verildi. Bununla birlikte ilaçlara karşı mücadelenin çok zor olacağı düşünülüyor. Her durumda kadınları, tedavi amacıyla yurtdışına göndermeyecekler.

U.F.B. günlük gelişmeler üzerine hazırladığı programları her akşam TV-1'den yayınlıyor. İletişim piyasasını elinde tutan bir kaç holding, çıkardıkları günlük gazetelerle konuyu işleyen özel ekler vermeye başladılar. Gazeteci orduları "haberi yerinde izlemek" amacıyla ABD'ye akıyor. Aslında internet kanalıyla aynı haber aynı anda heryere aynı doğrulukta ulaşıyor ama.. okur U.F.B. onaylı olmayan bir habere itibar etmiyor. Bu nedenle her akşam Birlik'in programı bekleniyor ve izleniyor. Özel TV'lerin rating hesapları altüst olmuş durumda. Bu gelişmeler zorunlu olarak holding sahibi medyacıları U.F.B. ile anlaşmak üzere karşılıklı masaya oturttu. K.O. Holding ile anlaşma imzalanmış ve özel bir TV kanalı açmak üzere çalışmalar başlatılmış. Belirtildiğine göre, üç yıl süre ile gelirin yüzde yirmibeşine ortak olacak K.O. Holding, kuruluş finansmanını sağlıyormuş. Adı henüz netleşmeyen özel TV'nin yönetim ve yayın politikasına karışılmayacak, amaç gündemi yakalamak, hep önde olmak ve para kazanmak. İyi.. kafalar hiç değişmiyor.

Özel TV'lerle de yurt dışındaki gelişmeleri görüntülü olarak izliyoruz. Özellikle orta sınıf Amerikan kadını yatayda hızla örgütlenmeye başlamış. Onlara göre, eve, kocaya ve çocuğa bağlı kalma anlamını yitirmiş. Kendilerini ev içinde gereksiz hissetmeye başlamışlar. Hangi işle olursa olsun, ekonominin günlük döngüsü içine girmeleri gerektiğine inanıyorlarmış. Ve mutfak tamamen sokağa kaydırılmış. Bir anne, özellikle kızını geleceğe hazırlamak için bunu yaptığını söylüyor. Araya giren anlatıcı, bu durumun yayılmaya başladığını söylüyor. Bozulan mutfakları kadınlar kendilerine iş odası olarak yeniden dekore ediyorlarmış. Ekrandaki kadın da odayı bilgisayar ve faksla donatarak, dergi ve gazetelere çeviri yapmaya başlayacağını söylüyor.

Bu arada U.F.B. borsaya girdiğini ve kadınların ufak birikimlerini değerlendirebileceğini bildirdi.

V.

U.F.B.'nin dün akşamki programında tartışma konusu, "şiddetin kontrol edilemediğinden, bilgi akışının kontrol edilemezliğine nasıl gelindiği ve bilginin kendisinin de yeni bir şiddet türü oluşturup oluşturmadığı" idi.

Tartışma sonrasında, Başkent Üniversitesi Tıp Fakültesi ve Rektörlüğe bağlı Gen Araştırma Enstitüsü ile ortaklaşa bir çalışmanın başlatıldığı haberi verildi. Bu çalışmalara Birlik'in Hukuk Bürosu da katılıyormuş. Geliştirilmeye çalışılan düşünceler, üzerinde tartışılabilecek olgunluğa ulaştığında, çalışmaların dışında kalan ancak konu ile ilgili uzmanların da katılacağı bir açık oturum düzenlenecekmiş.

Bekliyoruz elbette..

HAYDİ HASIR KAMPTA ALTERNATİF TATİLE

Gürültüden uzak, deniz ve çam ormanlarının birbirine karıştığı, doğanın deniz ile kucaklaştığı, sebze ve meyve bahçeleri ile çevrili olan tatil beldesi HASIR KAMP'ımızı yeni düzenlemeler yaparak 15 Haziranda hizmetinize açıyoruz.
Bütün dost ve arkadaşlarımızı güzel bir tatilde birlikte olmaya, özlemlerimizi gidermeye,
sevinç ve sevgilerimizi paylaşmaya, yeni dostluklar, yeni arkadaşlıklar edinmeye çağırıyoruz.

DEVRELER

15-24 HAZİRAN	15-24 TEMMUZ	14-23 AĞUSTOS
25-4 TEMMUZ	25-3 AĞUSTOS	24-2 EYLÜL
5-14 TEMMUZ	4-13 AĞUSTOS	3-12 EYLÜL

ÜCRET
10 GÜN TAM PANSİYON
2 Yatak + 2 (kişi) Yemek= 17.000.000
3 Yatak + 3 (kişi) Yemek= 22.000.000
4 Yatak + 4 (kişi) Yemek= 28.000.000
5 Yatak + 5 (kişi) Yemek= 32.000.000
HESAP NO:
AYHAN YENİYURT 3422-74659 DM Hes.
3422-371411 TL. Hes. İş Bankası Çarşı/
Karşıyaka Şubesi-İZMİR

ÖDEMELER: Yarısı başvuruda-Yarısı devrede

■ Yerinizin kesin olarak ayrılması için; ödemeniz gereken ücretin 1/2'sini önceden banka hesabına yatırmış olmanız gerekmektedir.
Not: 1- Yeni bir atakla; kesintisiz bir elektrik, 24 saat sıcak su ve pırıl pırıl bir mutfak hizmetinize sunulmaktadır.
2- Milas Köy Garajlarından kalkan, Kazıklı Köy minibüsleri sizi Gürçamlar Taşlı Koy'daki kampımıza getirir.

YER AYIRTMAK İÇİN TEL: 0232-369 99 01
TEL-FAKS: 0232-369 99 02

Pozitivizm ve Postmodernizm-1

Pozitivizmin tarihçesi ve ilkeleri

Sezgin KIZILÇELİK (*)

Modernlik projesi, 18. yüzyılda yaşayan Aydınlanma filozoflarının objektif bir bilim, bilme ve inanmanın sınırlarını çizme (bu **Kant**'ın vurgusudur), evrensel bir ahlak ve yasa ile özerk bir sanat geliştirme amacı taşıyan çalışmalarıyla şekillenmiştir (Bkz. Sarup, 1995; 172; Kızılçelik, 1994: 88). Dolayısıyla modernlik projesinin ardalanında aydınlanma düşünü vardır. Modernlik projesi toplumun merkezindeki "Tanrı'nın yerine bilimi koyarak, dinsel inançlara ... ancak özel yaşam dahilinde bir yer bırakır" (Touraine, 1994: 23-24). Modernlik projesinin içeriğini belirleyen bilim, teolojik ve metafizik açıklamaları yadsıyan, buna karşın deney ve gözlemlenebilen olgulara dayalı olan pozitif bilim anlayışıdır. Aydınlanma öncesi karanlıklar/ bulanıklıklar çağının bilimsel çalışma ve açıklama tarzlarını yadsıyarak, epistemolojik düzeyde bilginin kaynağını, gözlem ve deney olarak gören pozitivistler (ve kurdukları sistem olan pozitivizm), ortaya çıkış ve şekilleniminden itibaren realistler, konvansiyonistler, yorumcu yaklaşımcılar ve Frankfurt okulu teorisyenleri gibi ekoller tarafından -**K. Popper**, **T. Kuhn**, **P. Feyerabend** gibi isimleri de anmak gerekir- sürekli olarak eleştirilmektedir. Ancak günümüzde pozitivizme yönelik en büyük eleştiriler hiç kuşkusuz postmodernistler tarafından yapılmaktadır. Postmodernistlerin diğer pozitivizm eleştiricilerinden farkları söylemlerinin "pozitivzm bataktır..." (Lyotard, 1990: 54), "pozitivizm sömürgeciliğin bir şeklidir..." (Gellner, 1994: 46), "... pozitivist dogmatizmin karanlığında..." (Murpy, 1995, Arslan'ın önsözü, s: 6), "(pozitif) bilginin üstünlüğü asker gücüyle ihdas edilmiştir..." (Feyerabend, 1991: 156) gibi çok sert ve radikal oluşudur. Bu yüzden toplumların ilerlemesi ve gelişmesinde olumlu katkıları olan pozivitizmin postmodernistler tarafından "büyük anlatı" olarak görülmesi -postmodernistler, **Jameson** (1994: 476), **Larrain** (1995: 147), **Sarup** (1995: 174)'un da belirttiği gibi büyük anlatılara asla güvenmezler- ve yoğun/radikal eleştirilere uğraması önemli bir sorun oluşturmaktadır. Bu noktada yazımızın amacını da pozitivizme karşıt radikal bir hareket olarak postmodernizm oluşturuyor. Öncelikle postmodernistlerin yönelttikleri eleştirilerin pozitivizmin neyi ve/veya hangi yönü ile ilgili olduğunu anlayabilmemiz için, aydınlanma eksenli modernlik projesinin temel parametresini oluşturan pozitivizmin, ne olduğunu, ardalanını ve ilkelerini analiz etmemiz gerekir.

POZİTİVİZMİN TEMELLERİ

Pozitivizm, orjinal olarak **Comte**'un "pozitif felsefesi"nin başlığıdır. Pozitivizm, daha çok olguları açıklamaya yönelik ve bilinebilir olanın sadece olgular olduğunu varsayan akımdır (Duncan, 1979: 14; Hançerlioğlu, 1993: 289). Pozitivizm; tarihsel süreç içerisinde insanlık hakkında oluşagelmiş farklı düşünce biçimlerine tepki gösteren, özellikle de teolojik ve metafizik spekülasyonları reddeden, buna karşın gözlemlenebilir olguları esas alan ve sosyoloji ile bağlantılı olan akımdır. **Comte** kendinden önceki düşünce ve inançların özellikle de aydınlanma öncesi karanlıklar çağının olumsuz olduğuna işaret etmek için pozitivizmi insanlığa sunar.

Pozitivizm akımı, pozitivist olarak bilinen İngiliz düşün adamı **D. Hume**, Alman filozofu **I. Kant** ve Fransız ütopik-sosyalist sosyolog **Saint Simon**'un anlayışları temeli üzerine Fransız sosyolog **Comte** tarafından 19. yüzyılın ilk yarısında biçimlenmeye başlamıştır. Pozitivizmin formülasyoncusu, sosyolojinin kurucusu **Comte**'dur. "Pozitivizm" bilimsel bir yönteme işaret etmek amacıyla ve bu yöntemin felsefeye uygulanması anlamında ilk defa **Saint Simon** tarafından kullanılmıştır (Ural, 1986: 17). **Saint Simon**'un kullandığı anlamda pozitivizm, toplumsal yapıyı bilimsel çalışmalar aracılığıyla ve bilimsel yöntemler kullanarak organize etmeyi amaçlayan bir anlayıştır. **Saint Simon**'a göre insanlık, yeni bir çağda; Aydınlanma'nın, Fransız Devrimi'nin ve Sanayi Devrimi'nin yol açtığı "Bilim-Sanayi Çağı"nda yaşamaktadır. Ortaçağdaki yapısından kurtulan toplumda her alanda köklü değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Değişen ve/veya aydınlanan topluma

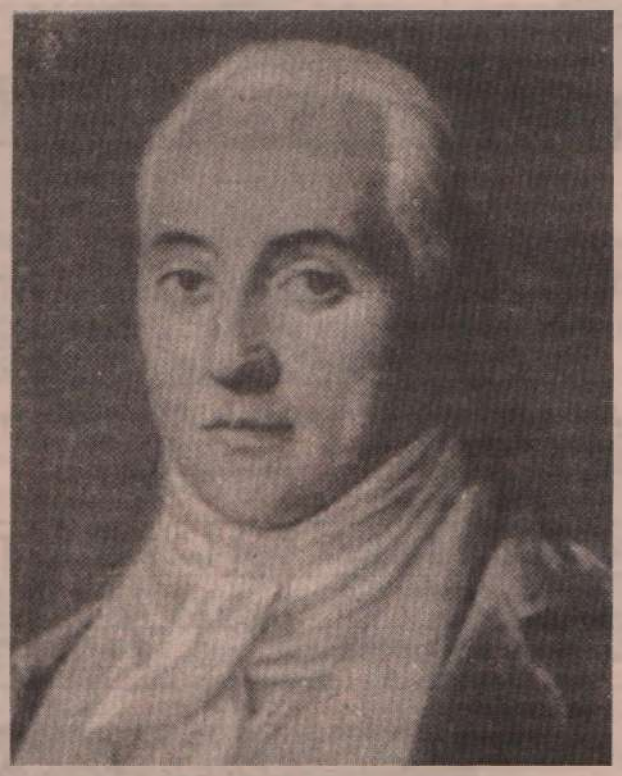

Saint-Simon

pozitivist esaslara göre, yani bilimsel bir yöntem çerçevesinde yeniden yön vermek gerekir.

Aslında **Comte**'un pozitivizmin temeli, aydınlanma döneminin ilk düşün adamlarından İngiliz ampiristi **Francis Bacon**'a kadar gidebilir. **Bacon**, Aristotalesci görüşlere karşı çıkarak, bilimin, gözlem ve deneyin temel alındığı esaslara göre yeniden kurulması gerektiğini vurgulamıştır. **Comte**, pozitivizm konusunda çalışırken **Galileo** ve **Descartes**'un düşüncelerinden de yararlanır. Bu biliminsanları (Bkz. Russel, 1994; Gökberk, 1985), kalıplaşmış geleneksel düşün dışına çıkarak, gözlemlenmesi olası gerçekleri araştırmışlardır. **Bacon**, **Galileo**, **Descartes**, **Hume** gibi filozofların kendi alanlarında -örneğin, **Galileo**'nun güneş sistemi ile ilgili çalışmaları- yapmak istedikleri **Comte**'u, toplumsal düşün alanında gözlemlenebilir gerçekleri araştırmaya sevketmiştir. **Comte**'un pozitivizm anlayışını oluşturmada Aydınlanma hareketinin büyük rolü olmuştur. Bir bakıma pozitivizm, Aydınlanma hareketinin bir sonucudur. Aydınlanmanın "us"unu ve pozitivizmi sorgulayan ve eleştiren **Horkheimer**, *Akıl Tutulması* adlı yapıtında, pozitivistlerden 18. yüzyıl aydınlanmasının müritleri olarak söz eder (Horkheimer, 1990: 113). İnsanın kendi aklını kullanarak herşeyi algılayabileceğinin belirginleştiği bu çağda, **Comte**'un pozitif düşünceyi sistemleştirmesinden doğal bir şey olamazdı.

Diğer yandan, **Comte**'un felsefesini oluşturmasında, Avrupa'nın, özellikle de Fransız toplumunun içinde bulunduğu kaos ortamı önemli bir rol oynamıştır. Kaos ortamının oluşumu da, temelde, toplumda egemen olmaya çalışan fikirler sistemi eksenlidir. **Comte**, *Pozitif Felsefe Dersleri*'nde şöyle demektedir; "... Hepiniz biliyorsunuz ki bütün toplumların içinde bulundukları siyasi ve ahlaki bunalım, son çözümlemede fikir anarşisinden, zekâlarda hüküm süren farklılaşmadan doğuyor: en köklü fikirlerde söz konusu bu farklılaşma..." (Comte, 1966: 233). **Comte**'a göre toplumlardaki bu kaos durumu, birbirleriyle bağdaşamayan üç felsefenin beraberce kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Teolojik, metafizik veya pozitif felsefelerden herhangi birisi dünya çapında bir üstünlük kazansa o zaman toplum belli bir sosyal düzene kavuşur. **Comte**'a göre toplumu düzene kavuşturacak felsefe hiç kuşkusuz pozitif felsefedir. Bu çerçevede, *Pozitif Felsefe Dersleri*'nde şu vurguyu yapar: "... Eşyanın tabiî akışına göre pozitif felsefe üstün gelecek tek felsefedir: Uzun asırlardan beri gelişme gösteren tek felsefe odur. Öbür ikisi devamlı gerileme halindedir. İnanıp inanmamanız önemli değil, bunun böyle olduğu su götürmez bir gerçek. Pozitif felsefenin dev adımlarla ilerlemesi sizi üzebilir ama bunun önüne geçemez, bir takım hayalî oyalanmalarla onu inkar edemezsiniz. İnsan zekâsındaki bu büyük devrim günümüzde tamamlanmak üzeredir. Geriye sosyal olayları inceleyerek pozitif felsefeyi tamamlamak ve onları bir örnek (homogéne), doktrin halinde özetlemek kalıyor. O da yapılınca pozitif felsefe kendiliğinden başarılı olacak ve toplum bir düzene kavuşucaktır. Günümüzde en rastgelesinden en yükseğine kadar bütün zekalar, mistik ve bulanık bilgileri değil, apaçık-pozitif bilgileri tercih ediyor. Bu da bize, pozitif felsefenin, eksik olan tek yönü tamamlandığı, yani genelleştirildiği zaman göreceği ilgiyi önceden tanıtıyor..." (Comte, 1966: 234).

Comte'a göre teolojik ve metafizik felsefeler eski itibarını tamamıyla yitirmiş durumdadır, bundan böyle pozitif felsefenin aktifliği ve/veya egemenlik çağı başlamıştır artık.

POZİTİVİZMİN İLKELERİ

Comte'a göre pozitivizm, insan zekâsının mantık yasalarını ortaya çıkaran akla yakın biricik yoldur. **Comte** görüşlerini açıklamak için **M. de Blainville**'in felsefi görüşlerinden yararlanır. **M. de Blainville**'in görüşüne göre, bütün canlı varlıklara iki ilişki açısından bakılabilir: dinamik ve statik. Yani eylem gösterebilen varlıklar vardır, gerçekten eylem gösteren varlıklar vardır. Bu ikisinin dışında üçüncü bir durum düşünülemez. **Comte** bu kuralı, insan zihninin fonksiyonlarının sınıflamasına uygular. Bu çerçevede **Comte** şöyle demektedir: "Zihin fonksiyonlarını statik açıdan incelersek bağlı oldukları organik koşullar nelerdir, göstermemiz lazım. Bu koşulların gösterilmesi fizyolojinin veya anatominin önemli kısımlarından birinin doğmasına yol açar. Dinamik açıdan şimdiye kadar edindiği bilgileri, hareket halindeki insan zekâsının hangi yollardan kazandığını inceleriz. Pozitif felsefenin genel konusu da budur." (Comte, 1966: 228). Özde **Comte**'a göre, bilimsel kuramlarda büyük mantıki olayları gözleyerek mantık kurallarına varabiliriz. Bu iki genel yol birbirinin tamamlayıcısıdır. Onlar sayesinde zihin olaylarının akla uygun olan kavramlarına ulaşabiliriz. Bu noktada **Comte**, teolojinin son şekli olarak gördüğü psikoloji ile ilgili olarak şu yorumu yapar: "Onu bugün boş yere canlandırmaya uğraşıyorlar. Psikoloji ne zihin organlarımızın fizyolojik incelemesini yapar, ne de bilimsel araştırmalarımızı yöneten akla uygun süreçleri inceler. İnsan zekâsının insan zekâsı olarak, yani her türlü neden ve sonuçtan soyutlanarak kanunlarına ulaşabileceğini sanır.." (Comte, 1966: 228).

Comte, psikologların iç gözlem, dış gözlem ayrımı yaparak, yöntemlerini yalnız zihin olaylarını inceleyen iç gözlem üzerine kurduklarını belirtir. **Comte**'a göre insan zekâsı bir aracı olmadan bütün olayları gözleyebilir; gözleyemeyeceği tek olay vardır. Kendisi. Çünkü insan zekâsı kendi kendini gözlerken gözlemi kim yapacak? **Comte**'un belirttiğine göre ahlâk olayları açısından sorunu ele alırsak, insan kendi kendini, ruhunda fırtına koparan duygularından gözleyebilir. Ancak tutkuların geçtiği alan gözlemleri yapan organlarımızdan farklıdır. Bu yalnızca bir anatomik nedendir. Herkes kendisini bu şekilde inceleyebilir fakat, bu incelemelerin bilimsel bir değeri yoktur. Oysa **Comte**'a göre tutkuları tanımanın en iyi yolu on-

ları dışardan gözlemektir. Çünkü insan en tutkulu, en gözlenmeye değer olduğu anda kendisini gözleyemez; zihin eylemlerini oluş halinde gözlemek olanaksızdır. Bir insan düşünün ki bir kısmı düşünüyor öbür kısmı düşüneni inceliyor. Gözlenilen organ, gözleyen organla aynı olursa, nasıl bir gözlemden söz edilebilir?

Comte, metafizikçilerin ve psikologların yapmış olduğu iç gözlem ayrımına karşı çıkarak, bilimin iç gözlemle ilgilenmesinin olanaksız olduğunu vurgular. Sosyal bilimcilerin özellikle de sosyal fizikçilerin (sosyologların) gözlenebilecek olgular üzerine yoğunlaşması gerekliliğini *Pozitif Felsefe Dersleri* 'nde uzun uzun formüle eder.

İnsan aklının soyutlamalarının bir ürünü olan teolojik ve metafizik spekülasyonlar, gözlem ve deney, dolayısıyla da bilgi alanımızın dışındadırlar. Eşdeyişle pozitivizm, bu gerçekdışılıkla bilinemez olanlar arasında, duyularımızla algıladığımız deney ve gözlemlerin konusu olan olgularla uğraşabilir. Bu çerçevede pozitivizim, olasılıklar, hayaller, ruhlar, cinler, hortlaklar, somut olmayanlar ve/veya gözlemlenemeyenler üzerinde yorum yapmak yerine insanın ilgisinin toplumsal olgular/gerçekler (social facts/reality) üzerinde yoğunlaşmasını zorunlu kılar. Böylesi bir yoğunlaşma, herşeyden önce, olgun bir aklın varlığının göstergesidir. Bu konuda **Comte** şöyle demektedir: "... İnsan aklının gençlikten olgunluğa geçişini gösteren temel devrim şu gerçekte yatmaktadır; artık insan aklı, bilginin her alanında gücünün ötesindeki 'nedenleri' araştırmayı terkederek, ilgisini basit yasaların arasında var olan sürekli (değişmeyen) ilişkilerin araştırılması için yoğunlaştırmıştır..." (Freidheim, 1985: 99).

Pozitivizmin bir temel kuralı da (Bkz, Akarsu, 1987) gözlemlenen olguların kesin ve belirli bir takım olgular olması ve bu olguların kesin olarak belirlenmesi için de aralarındaki bağlantıların saptanmış olması gerekir. Öyleyse pozitif bilim bir takım kesin olgulardan ve bu olgular arasındaki bağlantıları belirlemekten hareket etmelidir. Pozitivist açıdan olgusal içeriği olmayan söz ve/veya düşünce ideolojiktir. İdeolojinin ölçüsü objektiflikten sapmaktır. Objektiflik ise pozitivizm ile özdeş olduğu için, örneğin **Parsons**, ideolojiyi şöyle ele alır: "İdeoloji sorunu inanılan şeyle bilimsel olarak saptanan arasında kopukluk olduğu zaman ortaya çıkar." (Sunar, 1986: 13). Bu kopukluk ise iki nedene dayanır: 1. Eğer herhangi bir düşünce gözlem yoluyla doğrulanamazsa, bu düşünce veya inanç öznel bir değer yargısından ibarettir ve/veya ideolojiktir. 2. Eğer bir düşünce veya düşünce sistemi belirli bir bağlamı aşamıyorsa, evrensel olguları yansıtmıyorsa, tek taraflı olduğu için ve/veya (pozitivist bağlamda) tümel değil tikel olduğu için yine öznel bir nitelik taşır. Pozitivizm, gözlem yoluyla algılanan evrensel olgulara karşılık geldiğinden, eğer kuram-dünya ilişkisi ön yargılardan ve/veya tikel bir bağlamdan temizlendirilmezse, sonuç pozitivist bağlamda bilimsel değil, ideolojiktir. Kısacası pozitivizm, öznelciliğe ve de ideolojik tavır alışa karşı olup nesnelliğe (objektifliğe) dayalı bir yaklaşımı esas alır.

Öte yandan pozitivizm ve pozitif bilimde gözlem ile kuram arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Bu konuda **Comte**, *Pozitif Felsefe Dersleri*'nde şöyle demektedir. "...Her çağda olayları birbirine bağlamak için bir teoriye ihtiyaç vardır... her pozitif teorinin ister istemez gözlem üzerine kurulduğunu biliyoruz. Öte yandan gözlemi yapabilmesi için zekamızın bir teoriye ihtiyacı olduğu malum. Eğer olaylara bakarken onları hemen bazı ilkelere bağlayamıyorsak, bu teker teker gözlemleri toplamak ve onlardan faydalanmak şöyle dursun onları aklımızda dahi tutamayız. Hatta çok defa gözümüzün önünde olup biten olayların farkına bile varamayız." (Comte, 1966: 219). Kısacası pozitif bilimde kuram, gözlemlenmiş olgulara dayanır. Aynı zamanda olgular kuramların yol göstericiliği olmaksızın gözlemlenemezler. Ancak **Comte**, "pozitivist bilim adamının tüm olguları 'düzensiz' bir şekilde gözlemlenmesine karşı çıkmaktadır" (Freidheim, 1985: 99). Çünkü, salt veri stoklamak aslında 'dağınık ve sonuçsuz' bir uğraştır.

POZİTİVİZMİN 'BİLGİ' ANLAYIŞI

Comte'un pozitivizminin en önemli yönlerinden birisi üzerinde durduğu bilgi türüdür. Pozitivizmin esas aldığı bilgi türü bilimsel bilgidir. Eş deyişle, nesnel, genel, ortaya koyduğu sonuçlar heryerde aynı olan deney ve gözleme dayalı bilgidir. Bunun için pozitivizm, bilgi, bilginin sınırları sorunları ile yakından ilgilenir. Bilgiye, idealizmle realizm arasındaki tartışmada (Bkz. Keat ve Urry, 1994) karşılaştığımız anlamdan farklı bir anlam yükler. Pozitivizmin temel fonksiyonu bilimsel bilginin anlamını kavrayıp ona göre incelemeler yapmayı gerektirir. Pozitivizm ve de **Comte**'un üstlendiği misyon insanlığı teolojik ve metafizik spekülasyonlardan uzaklaştırıp bilimsel bilgiye göre düşünmeye teşvik etmektir. Böylesi bir anlayış içinde **Comte**'a göre bilim, bilimsel bilginin ideal biçimini oluşturur. Bu bağlamda pozitivizmi nitelendiren teze göre, bilim, kendini deney yoluyla güvenilir ilişkiler bulmakla sınırlamalıdır. Bu da doğanın özel bir yorumunu ve bilimsel açıklamanın sınırlarını birlikte getirmektedir.

Pozitivizm, ampirizm varsayımına dayandığı için de, bilginin dış dünya çıkışlı olduğunu/dış dünyadan türetildiğini ve/veya dış dünyayı olduğu gibi temsil ettiğini öne sürmektedir. Bu nedenle pozitivizmde bilgi kendi dışında "somut", "gerçek" dünya ile bağımlı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu çerçevede pozitivizmin önemli bir özelliği. **Comte**'a; "...sürekli ve sağlam bir biçimde gözlemi hayale yeğlemesi... bilimsel kavramları gerçeklerin emrine vermesi alışkanlığıdır..." (Freidheim, 1985; 96). Bu yüzden **Comte**'a göre bizler, kafamızda bir ütopya kurgulayıp, onu, iyi bir toplum için örnek olarak kullanmamalıyız. Toplumları var oldukları doğal yapıları içinde gözleyip, onları planlamada model olarak ele almalıyız. Dolayısıyla, iyi bir toplumsal yaşamın nedenlerine ilişkin bizim düşüncelerimiz değil, fakat iyi toplumsal yaşamın pratikte varoluş biçimi çalışmamızın/araştırmamızın en önemli çıkış noktasıdır.

Comte pozitivizminde, gözlemlenen olguyu, olgunun görünüşünün altında yer alan gerçekliği dışlamak, yok saymak amacıyla hareket etmektedir (Çelebi, 1993; 95). Bu bağlamda teolojik ve metafizikten farklı olarak, pozitivizm, bilinmeyene ilişkin ilk ve son nedenlere

Auguste Comte

ilişkin yorumları yadsımaktadır. Çünkü **Comte**'un pozitivizmine göre insan aklı mutlak bilgiyi elde edemez, biz ancak olguları bilebiliriz. İlk nedenleri aramak insan aklının özellikle de sosyologların, ulaşamayacağı ve/veya uğraşamayacağı boş şeylerdir. Gözlemle ve deneyle elde edilemeyen herşey pozitivizm bağlamında önem teşkil etmez. Böylelikle **Comte**'un pozitivizminde duyularla yapılan deneylerden (ve de gözlemlerden) başka yerde realiteyi araştırmanın olanaksız olduğu ve duyularla kontrol edilen bilginin (bilimsel bilginin) ötesinde kesin bilgilerin bulunmadığı düşüncesi hakimdir.

Comte'un pozitivizminde, önemli diğer bir nokta varsayımdır. "Comte varsayımı bilim için önemli ve kaçınılmaz olarak görür" (Çelebi, 1993; 93). Çünkü pozitivist araştırmaların ağırlık merkezi varsayımlardır, pozitif/bilimsel araştırmalar varsayımlar çerçevesinde örgütlenir. Bilimsel araştırmaların en önemli kısmını oluşturan varsayımlarla ilgili olarak temelde iki tür işleme gereksinim vardır (Bkz, Sencer, 1989; 35). İlki varsayımlarların kurulması, ikincisi varsayımların sınanması/ test edilmesi ile ilgilidir. Varsayımların kurulmasında hareket noktası araştırmacının ilk gözlemleridir. Araştırılmak istenen konuyla ilgili olguların gözlemi, olgular arasında belli ilişkilerin varlığı yolunda güçlü bir izlenim veriyorsa, varsayımın ön koşulları doğmuş demektir. Bu gözlemlerden hareketle varsayım kurulur. Pozitivist bir araştırmada varsayım kurarken dikkat edilmesi gereken önemli bir husus bağımlı ve bağımsız değişkenlerin tesbitidir. Gözlemi yapılan olgular arsında neden-sonuç ilişkisi arandığından, varsayımda esas olarak bu ilişkinin kurulması gerekir.

Diğer bir işlem, varsayımların sınanmasına yöneliktir. Pozitif bir araştırmada varsayımın sınanması gözlem ve deney yoluyla, olgular arasında öngörülen ilişkinin varlığını ya da yokluğunu kanıtlamak anlamına gelir. Pozitivist bir araştırmada varsayımın sınanması sonucunda değişkenler arasında öngörülen ilişki "doğrulanabilir" ya da "yanlışlanabilir". Pozitivizme göre bir ifadenin veya bir görüşün kabul edilmesi, onun denetlenebilir ve/veya doğrulanabilir olmasına bağlıdır. Yani pozitivizmle doğrulanabilirlik ya da "doğrulama" iç içe birbirleriyle ayrılmaz niteliktedir.

Comte'un pozitivizminde üzerinde durulan konulardan biri de kestirim (prediction) dir. (Comte,1974). Teolojik ve metafizik spekülasyonlardan farklı olarak pozitif düşün, bilinmeyen ilk ve son nedenlere ilişkin yorumları yadsıyıp, gözlemsel ve deneysel temele dayanan yasaları ve "ardıllık ve benzerliğin değişmez ilişkilerini" arayan bir yaklaşımı esas alır. Eşdeyişle **Comte**'a göre bir olayın ve olgunun "zincirleniş (ard arda geliş) ve benzerlik" bakımından öteki olaylarla ve olgularla olan ilişkilerinin ne olduğu araştırılmalıdır (Gökberk, 1985; 466). Değişmez (constant) olan bu ilişkilerden benzerlik bakımından olanlarına "kavramlar", zincirleniş bakımından olanlarına "olguların yasası" denir. İşte bütün bilimsel bilginin anlamı da olguların yasalarını öğrenerek sonra bunların yardımıyla gelecek olguları ve/veya olası yapılanmaları önceden kestirebilmektir. Pozivist sosyolog için bilim dışsal dünyaya ilişkin kestirimci (predictive) ve açıklayıcı bilgi elde etme girişimidir. Bunu gerçekleştirmek için pozitivist sosyolog, dışsal dünyada bulunan düzenli ilişkileri ifade eden oldukça genel önermelerden oluşan kuramlar inşâ eder. **Comte**'cu anlamda bu genel önerme ve yasalar, sistematik gözlem ve deney yoluyla keşfettiğimiz olayları ve olguları hem kestirmemize hem de açıklamamıza olanak verirler. "Bir şeyi açıklamak demek o şeyin bu düzenliliklerin bir örneği olduğunu göstermek demektir; kestirim de aynı esas üzerinde yapılır" (Keat ve Urry, 1994; 9). Bilimsel yasalar kestirme sayesinde sınanmaya ve gerçeklenmeye açık hale geldiklerinden dolayı, kestirme, açıklamadan bile daha önemlidir. Kestirme, pozitivist sosyoloğa bilimsel yasaların denetlenmesi olanağını vermektedir. Özde, bilim kestirmeye, kestirmede eyleme yol açar. **Comte**'a göre pozitif bilimin, özellikle sosyolojinin temel fonksiyonu toplumun örgütlenimini sağlamak, düzenini bilimsel bilgiye göre oluşturmak olduğundan **Çelebi**(1993;92)'nin de belirttiği gibi; "Comte'un bilimin kestirim işlevine özel bir önem atfetmesinin kaynağıda böylece kendiliğinden belirginleşmiş olur." **Comte**'a göre kestirim bilimsel etkinliğin temel hedefidir. Geleceğe yönelik kestirimlerde bulunabilmek içinde geçmiş ve şimdiki mevcut toplumsal yapılanmaları bilmek gerekir, tıpkı **Comte**'un dediği gibi; "Kontrol edebilmek için önceden kestirebilmek, önceden kestirebilmek içinse bilmek gerekir" (Coser ve Rosenberg, 1964; 2).

(*) Yard. Doç. Dr., Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi.

Ünlü tablonun tarihsel ve siyasal arka planı

Da Vinci'nin dünyası: M

John Howard LAWSON
Çev: M. Halim SPATAR

Leonardo da Vinci, Mona Lisa adlı ünlü portresini, **Kolomb**'un Atlas Okyanusu'nu aşarak Asya'ya ayak basmayı amaçlayan son seferine giriştiği, **Amerigo Vespucci**'nin serüvenlerle dolu yolculuk öykülerinin Avrupa'da okunmaya başladığı sıralarda yapmıştı. Sanatçı bu tablosu üzerinde aralıklı olarak 1502'den 1560'a kadar çalışmıştı.

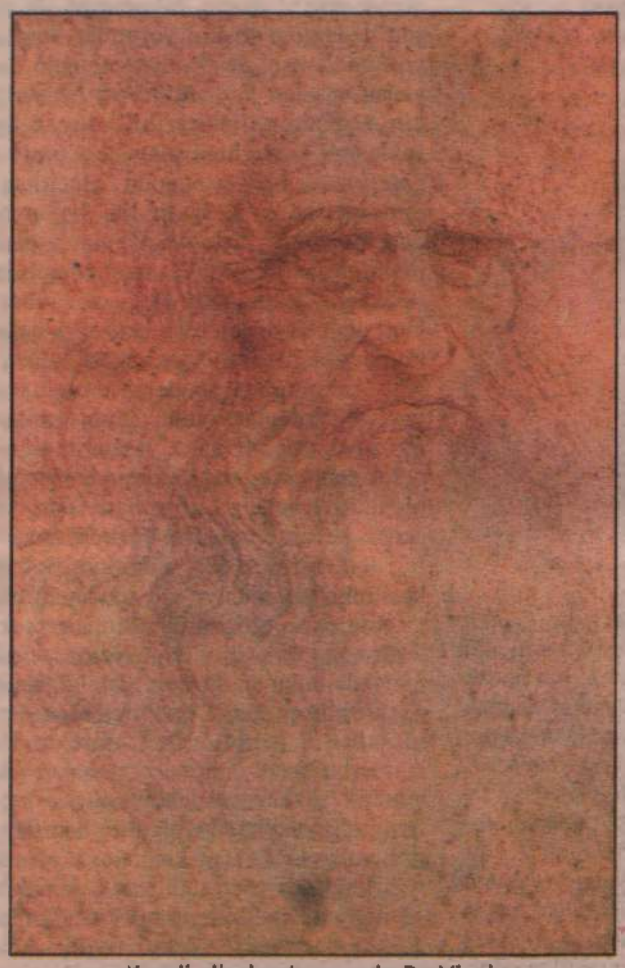

Kendi elinden Leonardo Da Vinci.

Ünü ölçüye vurmak zor. Üstelik Mona Lisa'nın dünyanın en ünlü tablosu olduğunu ortaya koyan bir istatistik veri de yok. Ama gene de, bir simge ya da bir düşünüyle bu denli kaynaşmış bir sanat yapıtı herhalde pek az olsa gerek. Tablonun aslını görmemiş, Mona Lisa'yla reprodüksiyonlarından tanış olmuş ya da adını duymuş milyonlarca insan, Mona Lisa'nın gülümsemesinde, kadının "esrarlı benliği"ni bulmakta.

Bu tablo, portre sanatına yeni bir yaklaşımı temsil eder. Resim tekniğinde bir virtüözleşmeden ya da psikolojik anlatım ustalığından çok daha kapsamlı olan bir şeyi örnekler. **Leonardo**'nun ondan yirmi yıl önce yaptığı Kayalıklar Madonnası ile Mona Lisa karşılaştırınca, sanatçının gelişmesinde oluşan değişikliği saptayabiliyoruz. **Leonardo**, daha 1480'lerde, 15. yüzyılın "Bakire Meryem" anlayışını insanileştirmeye koyulmuştu. Madonna'yı iki çıplak çocukla genç bir melekten oluşan bir grubun içine yerleştirmişti. Kayalıklar Madonnası'nda Bakire Meryem'in yere bakan gözleri ve masum hali, Bayan Lisa'nın o içten pazarlıklı gülümseyişi ve bunun arkasında yatan gizemi çözmek yolunda psikolojik bir sıçramayı ifade eder.

LISA'NIN GİZEMİ

Leonardo tablosunu yapmaya başladığı sırada, **Francesco del Giacondo**'nun karısı olan **Lisa**, yirmiüç yaşındaydı. Yedi yıllık evliydi. 1495'te Napoli'den Floransa'ya **Giacondo**'nun üçüncü karısı olarak gelmişti. Portreden, **Lisa**'nın olgun bir kadın olduğu izlenimi alınır. **Lisa** konusunda bildiklerimiz son derece azdır. Gene de olgun görünüşünün, başından geçenlerle ilgili olduğunu düşünebiliriz. **Leonardo** onu kusursuz bir fizik gerçekçilikle betimlemiştir. Siyah-beyaz eskizler hazırlamış, elleri ve vücudu için bir sürü model kullanmış; resim sanatı, düzenleme ve anatomi konusunda o güne değin edindiği bütün bilgiyi bu tabloya dökmüştür.

Lisa "gizemli"dir! Salt dıştan görülen bir kişilik, gereğince tanınmış olamaz. Lisa'daki gizem, duygularını ve heyecanlarını gizlemeyi öğrenmiş üst sınıftan bir kadının gizemidir. Kişiliğinde derin yanlar bulunabilir. Kim bilir, tutkuya, fedakârlıklar yapmaya için için can atan bir kimsedir. Ne var ki, bu derin yanları ölçülü, tutkuları durgundur. Zamanının modasına uygun olarak alınmış kaşlarıyla Mona Lisa bakımlı görünümdedir. Zengin giysiler kuşanmış bir vücudun dinginliğini iletir. Tabloya bakınca insanın aklına, Mona Lisa'nın, **Agnolo Firensuolo**'nun o çağda hanımların modaya uygun nasıl giyinmeleri ve davranmaları gerektiği konusunda verdiği öğütleri tuttuğu gelir. "Ağzınızı sıkıştırmış gibi yapmacıklı bir biçimde değil, sanki farkında değilmişsiniz gibi hafifçe sola kıvırın. Kıvamında ve incelikle yapılır da, buna masum bir de işve ve kimi göz hareketleri eklenirse, yapmacıklı olmaktan çıkar."

RÖNESANS SANATÇISININ DÜŞÜ

Lisa'yı, gelecek dörtyüz yılın roman ve dramlarındaki kadın kahramanların öncüsü olarak düşünebiliriz. Lisa, **Balzac** ve **Ibsen**'in kadın kahramanlarının, burjuva mülkiyet ilişkilerinin ağına düşmüş olan hayalci, içten pazarlıklı, harcanmış kadınlarının ilk örneğidir... Böyle olmakla birlikte, bu tabloyu yerli yerinde bir tarihsel konuma yerleştirebilmek için, **Leonardo**'nun kişi ve sanatçı olarak gelişmesine biçim veren toplumsal ve yaşamsal güçleri incelememiz gerekiyor.

Amerika'nın keşfi, Avrupa'daki ticari genişlemenin ve Katolik iktidar yapısında oluşan çöküşün bir aşamasını oluşturdu. Ortaçağ düzeninde yaşanan bu çöküşün yanı sıra, köylülerin ve alt sınıfların devrimci eylemleri patlak verecek ve bunlar 14. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar sürüp gidecekti. Bu hareketler ve mücadeleler, Avrupa'nın her köşesinde gözlemlendi: bunlar, Fransa'da Jackerie, İngiltere'de Wat Tyler ayaklanmaları, Bohemya'da Huss savaşı, İtalya ve Flanders'da usta ve kalfaların isyanı, Orta Avrupa'da 1525'teki Alman Köylü Savaşı'yla doruğuna çıkacaktı.

Bu ayaklanmalar, katolik-feodal yapının çöküşünü büyük ölçüde etkiledi. Halk yığınlarından gelen direniş, yükselen burjuvazinin kilise ve devlet yöneticilerinden tavizler koparmasına yaradı. Halkın daha büyük çapta örgütleneceği, daha köktenci istemlerde bulunacağı kaygısı, eski aristokrasi ile ticaret ve sanayinin büyük nüfuz sahibi temsilcileri arasında her türlü uzlaşmanın gerçekleşmesini sağlayan en güçlü etkeni oluşturdu.

Leonardo'nun 1452'den 1519'a kadarki yaşamı, Reform Hareketi öncesi toplumsal mayalanma ve sınıf mücadelesi döneminin içinde yer aldı. Ortaçağ altyapısının, çok etkili olan üstyapısı ile birlikte çöküş süreci iyice ilerlemiş durumdaydı. Buna karşılık, eski düzenin yerini alacak örgütlenme biçimleri henüz ortaya çıkmamıştı. Bu bir türlü kesin bir sonuca bağlanamama durumu, sürekli özgürlük ve ilerlemenin, ortaçağın bukağılarından kurtulmuş insan çabasıyla sağlanacağı yolundaki ütopyacı görüşe güç kazandırdı. Sanatçılar ve düşünürler, otoriter papalığa meydan okurken, kendi değer yargılarının, boş ama çok duygulu insani yargılarının, tüm toplum tarafından benimseneceği hayali içindeydiler. Kültür ve sanat adamlarının hâlâ besleyip durdukları bu hayal, kapitalizm çağında sınıf ilişkilerinin henüz bütün berraklığıyla göz önüne serilmediği bir dönemde hayati bir güç taşıyordu. Bu, Rönesans'ın taşır göründüğü "evrenselliğin" özünü oluşturan düştü ve en yaratıcı anlatımını **Leonardo**'nun yapıtlarında bulmuştu.

15. YÜZYIL İTALYASI'NDA İKTİDAR VE SINIF SAVAŞLARI

Leonardo'nun özel yaşamındaki olaylar, daha genel düzlemde yer alan toplumsal gelişmenin ayrılmaz bir parçasıydı. **Leonardo**, hali vakti yerinde bir noterin gayri meşru oğluydu. Onsekizinde, Andrea de Verocchio'ya çırak girdi. 1472'de, yirmisine bastığı sırada, adı Floransa ressamlarının kırmızı kitabına yazıldı. On yıl sonra Floransa'dan ayrılarak Milano'ya yerleşti. **Leonardo**'nun Floransa'yı bırakıp gidişinin nedenlerini anlayabilmek için, sanat konusundan biraz ayrılmamız, daha ciddi bir konuya, şap konusuna geçmemiz gerekiyor.

Floransa, Medici ailesinin diktası altındaydı. Medici'ler üç imalâthane çalıştırıyorlardı. Bunlardan biri ipek, öbür

ikisi de yünlü kumaş imal ediyordu. Bu ailenin mali alandaki ilişkileri Avrupa'nın her yanına yayılmış durumdaydı. Bruges'da, Londra'da, Avignon'da, Cenova'da, Venedik'te ve Milano'da banka şubeleri açmışlardı. 15. yüzyıl ortalarında oluşan ekonomik genişleme, Medici'leri papalıkla anlaşarak birleşmeye zorladı. Tarihin en erken kartel kuruluşların biri olan bu birleşmenin amacı, Avrupa'nın şap stoklarını tekel altına almaktı. Şap, tekstil üretiminde çok gerekli, kumaş boyamada mordan olarak kullanılan bir maddeydi; böylece tüm Avrupa kumaş ticareti denetim altına alınmış olacaktı. Şap Doğu'dan ithal ediliyordu. Bu sırada, 1459'da Papalık toprağı olan Civita Vecchia'da zengin şap yatakları bulundu. 1466'da Medici'ler, Vatikan'a belli bir pay ödeyerek madenlerin işletilmesi ve bir ortaklık

Mona Lisa

kurulması konusunda Papalıkla anlaşmaya vardılar.

Tasarlanan bu kartelin siyasal yankıları büyük oldu. Papa, düşünülen tekeli zorla kabul ettirmek, fiyatı yükseltmek için, Türk şapının ithalini yasakladı. Bu konuda hazırladığı yasaların İngiltere, Flander ve Venedik'te yürürlükte olmasını istedi. Papa'nın bu isteği kabul edilince, Flander'de buna karşı şiddetli ve amansız bir direniş başladı. Tekstil sanayisi mahvolmuş, kentler enikonu ayaklanmıştı. Bu arada Medici'ler bir yandan anlaşmalar yaparak, bir yandan da İtalya'nın geri kalan madenlerini ordu baskısıyla ele geçirerek kendi denetimleri altına aldılar; tekeli genişlettiler. Yaygın karşı koyma hareketlerinden ürken ve Medici'lerin Kilise zararına uluslararası alanda güç kazanmasından korkan Papa **IV. Sixtus**, Vatikan'ın eski politikasından çark etti. Floransalı **Pazzi**'nin rakip bankasıyla birleşti. **Pazzi**, hiç de hayret edilmeyecek bir rastlantıyla, Türk şapı ithalatından çıkarı olan bir kimseydi.

Bu, 1478'de Floransa'nın altını üstüne getiren Pazzi entrikasının sahneye konulmasıyla sonuçlandı. **Pazzi**'nin iktidarı ele geçirme girişimi boşa çıkmıştı ama, Medici'lerin durumu da iyiden iyiye sarsılmıştı. Papalık bu entrikayı bahane ederek firmayla olan sözleşmesini yürürlükten kaldırdı. Topraklarındaki şap madenlerini kendi üzerine geçirerek **Lorenzo de Medici**'yi aforoz etti. Mücadeleye bu yanından bakılırsa, olan biten, finans dünyasının üst katmanlarında sürüp giden olağan bir hırsızlar dalaşından ibaretti. Ne var ki, bu tür kavgalar, iktidarın anayapısında oluşan derin çatlakların belirtisidir. Vatikan, Avrupa ekonomisini etkileyeceğim diye umutsuz bir uğraşa girişmişti. Buna karşılık, büyüyen ticaret ve manifaktür güçlerini artık kontrol edemeyecek bir duruma gelmişti. Kilise'nin çıkar ağına yakalanmış Medici Bankası da artık eski üstün konumunu koruyamayacak duruma düşmüştü.

Böylece bu kavganın İtalya'nın yazgısını etkileyecek olan bir güçsüzlüğün dışavurumu olduğu anlaşılıyor. Artık Floransa'da Medici diktatörlüğü, göstermelik de olsa, halkın desteğine güvenemiyordu. Bundan böyle, açıktan açığa kuvvet, şiddet ve zorbalığa bel bağlamak zorundaydı. Orta sınıfın hoşnutsuzluğu, küçük zanaatkar ve kalfaların bir kat daha fazla sömürülmesi, yakınlarda bir devrimin patlak vereceğini gösteriyordu.

Floransa'nın bu yıllardaki toplumsal tarihi, **Boticelli**'nin sanatında buruk bir sadelikle izlenebilir. Medici villalarından birinin duvarlarına o şiir dolu Primavera (İlkbahar) resmini yapmakla uğraşan bu sanatçıya, 1478'de aşağılayıcı bir propaganda görevi verildi. Palazzo del Podesta'nın duvarlarına, Pazzi fesatçılarının darağacına çekildiklerini gösteren resimler yapması emredildi. Sınıf mücadelesi kızıştıkça, **Boticelli**'nin çalışması, öfkeye kurban gitti. Son döneminde yaptığı eğri büğrü, çiğnenmiş, örselenmiş mücadele eden insan bedenleriyle doruğuna ulaştı.

Leonardo, daha büyük ve daha karmaşık bir kişiliğe sahipti. Kafa yoran İtalyanların çoğu gibi o da, o sıralar İngiltere ve Fransa'da tanık olunan gelişme sürecinin ardındaki güçlü yöneticiler gibi birinin eliyle İtalya'nın birleştirilmesini istiyordu. Milano'nun kodamanı **Ludovico Sforza**, ilerde ulusal önder olmasını sağlayacak bir güç ve enerjiye sahipmiş gibi görünüyordu. **Leonardo**, 1487'de **Ludovico**'nun hizmetine girdi. Savaş alet ve araçları mucidi olarak bütün yeteneklerini **Ludovico**'nun önüne serdi. Büyük olasılıkla **Leonardo**'nun zihninde yatan, İtalya'nın ulusal özlemleriydi. **Leonardo**, hem karada hem denizde işgören saldırı ya da savunma "makine"leri, saldırıya karşı korunma düzenli, güvenli zırhlı arabalar, toplar, havan topları, ağır toplar, mancınıklar, ok mancınıkları, trabocco'lar ve son derece etkili daha başka makineler "yapabilirim" diye yazıyor.

Leonardo Milano'ya, kentin askeri hazırlık alanında bir devrim yapmak, kentin planlanmasında halkın mutluluk ve dirliğine yararlı reformları gerçekleştirmek, kentin su sorunu konusunda önemli katkılarda bulunabileceği gibisinden büyük umutlarla gelmiş görünüyor. **Leonardo**, yaratıcı çalışmalar yapmak ve bilimsel araştırmalarda bulunmak için gereksindiği koruma ve desteğe kavuşmuştu. Oysa, Ludovico patronluğu, **Leonardo**'yu gereğinden fazla şeyler isteyip duran biri olarak görüyordu; taleplerinden hiçbirini kabule yanaşmadı. Sforza diktatörlüğü, Medici'lerin Floransa'daki yönetimi kadar zalim ve halka uzak bir yönetimdi.

İtalya'daki politik entrikalar ve yozlaşma, **Roderigo Borgia**'nın Papalık tacını ele geçirdiği 1492'de en yüksek noktasına ulaşmıştı. Papa **VI. Alessandro** gibi, **Roderigo**'nun yönetimi de, ondan önce-

Kayalıklar Madonnası.

cekilerden daha kötü olan bir yönetim değildi. Kötülükleriyle ün salmış olan Borgia ailesinin işlediği suçlar ve bu ailenin hırsı, dönemin ahlak yozlaşmasını açığa vuruyordu. Bu yozlaşma, **Ludovico**'nun politikasında çok daha göze çarpar bir biçimde ortaya çıkmıştı. Fransızları İtalya'yı istila etmeye kışkırtıp duran **Ludovico**, 1940'ta Nazi'lere kucak açan işbirlikçilere çok benzer bir rol oynadı. İtalya'yı birleştirecek yerde, kendisine geçici bir dokunulmazlık sağlayarak yurdunun mahvolmasından yarar sağlamaya baktı; kendi yurdunun ve kendi halkının celladı oldu çıktı.

BURJUVAZİNİN CILIZ İKTİDARI VE SONRASI

İsviçre ve başka yerlerden toplanmış ücretli askerlerden oluştuğu için aralarında tek bir Fransızın bulunmadığı Fransız orduları, 1494'te Alpleri aştıkları zaman Milano'da çiçeklerle karşılandılar ve ağırlandılar. Bu ordular, toprakları fethede ede aşağılara iniyor, önlerine çıkan herşeyi talan ediyorlardı. Medici'ler Floransa'yı teslime, kendi mallarını

ve mülklerini kurtarmak için büyük bir tazminat ödemeye hazırlandılar. Tehlike, uzun süredir ertelenen devrimi başlattı. Dominiken keşişi **Savonarola**, katedralde toplanan kalabalık bir dinleyici topluluğuna seslendi. Eski *popolo e liberta* sesleri yeniden sokakları çınlattı. Medici'lerin yüzyıllardan bu yana gerçekleştirdikleri herşey, birkaç saat içinde yerle bir edildi. **Pietro** ve **Giuliano del Medici**, kurtuluşu arta kalan küçücük bir orduyla birlikte kaçmakta buldular.

Floransa'da **Savonarola**'nın önderlik dönemi, kapitalizm çağının başında değişen sınıf ilişkilerinin bir örneği olması bakımından çok ilginçtir. Bu dönem, orta sınıfın kendi çıkarlarına uygun bir devlet iktidarı kurma yolundaki ilk girişimlerinden birini ifade eder. **Savonarola**, herkes adına, bütün halk yığınları, en çok da sömürülen esnaf ve zanaatkârlar adına konuştuğunu söylüyordu. Oysa, çok geçmeden, sözlerindeki demokratik yanların, zenginliğin kötülüklerine yönelttiği saldırıların, sadelik ve kardeşlik çağrısının, gerçekte tüccarların, girişimcilerin ve ustabaşıların oluşturduğu imtiyazlı sınıf yararına alınan önlemlerin desteklenmesini ve pekiştirilmesini gözettiği ortaya çıktı.

Savonarola, yükselen burjuvazinin temsilcisiydi. Ama bu, Medici döneminin kararsızlığı ile yozlaşmış, fırsat düşkünü, devleti yönetmeye güçsüz bir burjuvaziydi. **Savonarola**'nın Papa ile tüm Kilise kurumuna saldırısı, Reform Hareketi'nin yolunu açtı. Buna karşılık **Savonarola**'nın çevresindeki kişilerin hiçbirinde Kalvencilerin boyun eğmez kararlılıkları yoktu. **Savonarola**'nın duygusal sofuluğu, halk yığınlarının huzursuz desteğini almayı amaçlayan bir girişim; bunun yanı sıra, kişisel yetersizliği nedeniyle de, mistik inanca bir sığınıştan ibaretti.

Ilımlı programı giderek artan engellerle karşılaşınca, sırtını dayadığı destek göçtükçe, **Savonarola**'nın duygusal sertlik ve şiddeti de arttı. Sonraki bir sürü burjuva reformcu keşişine özgü olan bu olgu, iki arada bir derede kalma histerisi diye tanımlanabilecek bir durumdur. Aristokrasi partisi 1498 Mart'ında iktidarı ele geçirdi. Papa, bu keşişin ortadan kaldırılmasını istedi; ama bu isteğe karşın aristokratlar, **Savonarola**'ya karşıt düşmekten çekindiler. Keşiş henüz halk katındaki sempatisini yitirmemişti. Bunun üzerine aşağılık ve iğrenç bir jestten yararlanmak yoluna gittiler: Mucize vaadinde bulunmuş **Savonarola**'yı, kalabalık bir halk topluluğunun önünde mucize göstermeye çağırdılar. **Savonarola** bu çetin sınavdan kaçındı; bunun üzerine karışıklıklar ve gösteriler başladı; bu da **Savonarola**'nın tutuklanmasını sağladı. Bunu yargılama, işkence ve idam izledi.

Savonarola'nın davranışlarındaki çelişmeler, onun kültür alanındaki etkilerine kadar uzandı. O sanatta yalınlığa ve kutsallığa, **Fra Angelico**'nun derli toplu giydirilmiş figürlerine, dini bütün, etten arınmış tablolarına dönülmesini istiyordu. Buna karşılık, Halk Partisi, cesaretini yitirmiş **Boticelli** ile, Delikanlı **Michelangelo**'ya yalnızca bir umut getirmekle kalmamış, daha başka şeyler de esinlemişti. **Michelangelo**, **Savonarola** iktidarı ele geçirdiği zaman ondokuz yaşındaydı; Halk Partisi'nin programındaki yurtsever ve Kilise'ye karşıt yanları, yaşamının ve sanatının yol gösterici ilkeleri olarak benimsemiş ve Floransa olaylarından son derece etkilenmişti.

Bu sıkıntılı yılların, **Leonardo**'nun düşüncesini tam olarak nasıl etkilediği konusunda hiçbir bilgimiz yok. O zamanki düşün yaşamının en derin ifadesi, o ağır ve sıkıntılı Son Yemek dramında görülebilir: İsa'nın uğradığı ihanet, insanlığın uğradığı ihanettir. Yaklaşmakta olan felâketin korkunç kaçınılmazlığı, tablonun havasına sinmiş durumdadır. Ama gene de bu tabloda, sanatçının trajediyi aşıp geçen insanlığın son zaferini muştulayan bir inancı, ağırbaşlılığı vardır.

Leonardo, Milano'da daha bir süre kendini güven içinde hissetti. Ne var ki, **Ludovico**'nun ihaneti, kaçınılmaz karşılığını gördü. 1494'te Fransız istilacılar Milano'da dost güçler olarak konuşlandıkları zaman, **Sforza**'nın servetinin parıltıları gözlerinden kaçmamıştı. **XII. Louis**, 1498'de Fransa tahtına çıkar çıkmaz, Vatikan'la ittifak kurdu. Papa'nın müttefiki olarak İtalya'ya girerek Milano'yu zaptetti. **Ludovico** çareyi pılıyı pırtıyı toplayıp kaçmakta buldu.

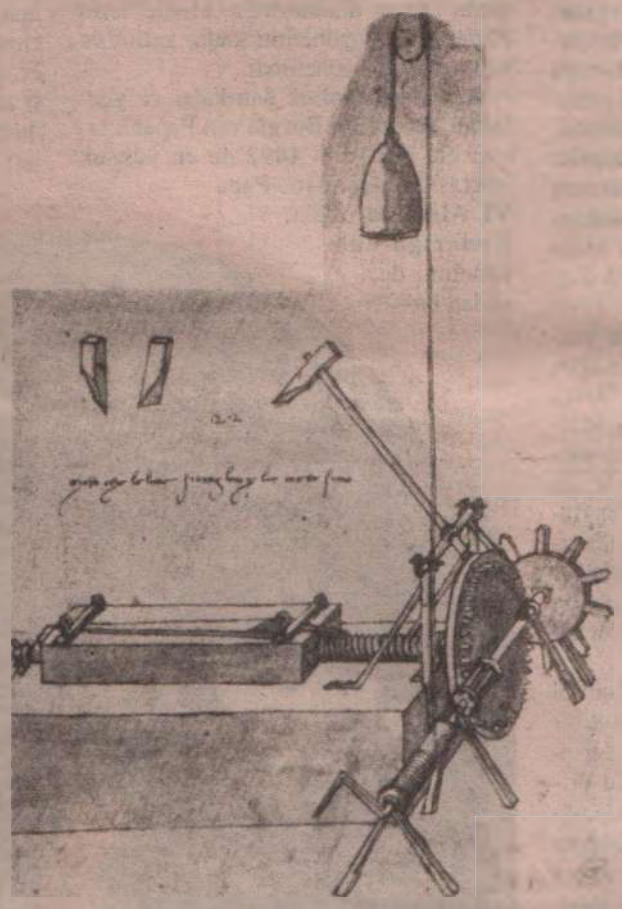

Leonardo'nun bir tasarımı.

Klasik işbirlikçilik traji-komedisi, kendine yaraşan bir şonla noktalandı. **Ludovico**, İtalya'yı yeniden zaptetmiş olan İsviçreli askerlerden bir ordu kiraladı. **Ludovico**'nun hizmetine girenler, Fransız bayrağı altındaki öteki İsviçre ordusu ile karşılaştılar. Sorun silâh zoruyla değil, ücretli askerlerden bir kısmının greve gitmesiyle çözüme bağlandı. Novarro Savaşı'nın arifesinde **Ludovico**'nun askerleri savaşmayı reddettiler. Bunu kendi yurttaşlarını öldürmeyi vicdanlarına sığdıramadıklarından değil, ücretleri ödenmediği için yaptılar. Yenik düşen **Ludovico**, kendini bir Fransız zindanında buldu.

PALAZZO VECCHIO DUVAR RESMİ

Mona Lisa'nın tarihsel arka planını işte bu olaylar oluşturuyor. Kapitalist çağ sanatında ve edebiyatında filizlenen psikolojik portre ressamlığının ilk ve en büyük örneğini oluşturmasını belirleyen özelliğin kaynağı da budur. 1498'de patronu mahvolunca, **Leonardo**, Milano'dan kaçtı. Sanatçı sonunda doğduğu kente döndü. Oradan Mantua'ya, Venedik'e geçti. **Leonardo**, 1502'de bu resme başladığı sırada elli yaşındaydı. O yıl, Floransa'da özgür yönetimin son kalıntıları da kazındı. Sanatçı, ülkenin içinde bulunduğu acıları hiçbir şekilde açıklamayan biçimci bir doğa görüntüsünün önünde, içten pazarlıklı bir biçimde gülümseyen bir kadının resmini yapmıştı. Kadının yaşantısı konusunda da hiçbir şeyi açıklamıyordu. **Mona Lisa**, Savonarola yönetiminin ilk yıllarında Floransa'ya geldiğinde onaltı yaşındaydı. Halkın devrimci coşkusunu görmüş, caddelerde uzayıp giden uğultuyu dinlemiş, kendi sınıfının öbür kadınlarıyla birlikte içinde yer aldığı varlıklı oligarşinin yeniden iktidara gelmesini, keşişin idam haberlerini bekleyip durmuştu.

Madonna Lisa'nın yaşamında, ünlü çağdaşı **Lucrezia Borgia**'nın tersine, öyle ahım şahım sansasyonel hiçbir şey yoktu. Onüç yaşındayken Vatikan'da evlenmiş, yirmibirine varmadan, ailesinin çapraşık siyasal yazgısını yoluna koymak için dört kez ayrılarak yeniden evlenmişti. Bu entrika, cinayet ve fücur (insest) dramı, kadınlığın "ezeli gizemi"nin bir başka yanını anlatır: burjuvazinin kadını aşağılamasını. Bu, burjuvazinin, kişinin değerini, değişim değeri haline dönüştürerek, duyguyu "çıkarcı hesapların buzlu sularında" boğarak "tüm feodal, patriarkal ilişkilere" son vermeye koyulduğu bir zamanda oluyordu.

Bugün nasılsa, o zaman da, topluma akla uygun düzen verme sorunu, anlatımını en olmadık, en akıl almaz bir "katliam zorunluluğunda" buluyordu. **Leonardo** ise savaştan, "en hayvanca çılgınlık" diye söz ediyordu. **Lisa**'nın portresini yaptığı sıralarda **Leonardo**, Palazzo Vecchio duvar resmi üzerinde çalışıyordu. Bu resimde savaş çılgınlığını şaşmayan bir gerçekçilikle betimlemek istiyordu. Defterleri, onun savaşın gerçek yanını ortaya koyma kararlılığına tanıklık etmektedir.

"Ölüleri kimi toprağa yarı gömülmüş, kimi kanlara bulanmış, kıpkırmızı bir çamur deryası haline gelmiş toprağın içinde çiz... Onları, öbür insanların vücutlarına dayanmış, sıkılmış yumrukları, çiğnenmiş ayaklarıyla, çeneleri birbirine geçmiş, gözleri yuvarlanmış bir durumda ölüm çırpınışları içinde göster."

Leonardo, duvar resmini tasarlarken, tozboyayı duvara uygulamak üzere yeni bir yöntem denemişti. Bu deneme başarısız oldu, resim mahvoldu gitti. Elimizde yalnızca sanatçının dörtnala koşan at, katılıp kalmış insan figürleri; gerilmiş, kasılmış yüzler gibi parça parça eskizleri var. Bunlar, yapıtın tamamı konusunda bir fikir verebilir. Palazzo Vecchio'da, **Leonardo**'nun bu yapıtının yeri belki elli yıl o halde kaldı. Ardından **Vasari**'nin freskleriyle örtüldü. Boyaları solan ve pul pul kalkan harap duvar, **Leonardo**'nun kendi yaşamındaki engeli andırır: düzenli bir evren görmek istediği her yerde, karman çorman, param parça renkler.

LEONARDO'NUN SON YILLARI

Leonardo, yaratıcı enerjisinden hiçbir şey kaybetmedi. Yolculuklar yaptı, eskizler hazırladı; felsefe, anatomi, astronomi, optik, matematik üzerine yazılar yazdı; gözlemlerde bulundu. Ama ne var ki, Rönesans hümanizminin umutlarının boşa çıkmış olduğunu biliyordu. Dünya barışa doğru gitmiyordu. Daha büyük savaşlara, daha aman dinlemez bir sömürüye doğru ilerliyordu.

1512'deki İspanyol istilası, Medici'lerin İtalya'ya geri dönmesini sağladı. **Giuliano del Medici**, Floransa yönetiminin başına geçti. 1513'te **Giovanni de Medici**, X. Papa Leo olarak papalık tahtına çıktı. **Giovanni**, Roma'da önemli mimari ve artistik projeleri gerçekleştirmeye koyuldu. Bu projelerden sağlanacak kâr son derece büyüktü; yani toplanan para ve yapılan işin gerçek karşılığı arasında muazzam bir fark vardı. Gerçekten de San Pietro'nun yapılması için girişilen vergi toplama çabasının yarattığı sorun, Reformasyonu başlatan **Luther**'in önderlik ettiği muhalefetin başlıca etkenini oluşturmuştu.

Leonardo, 1513'te papalığın egemenliği sırasında Roma'ya gelen, el üstünde tutulan ressamlardan biriydi. Öbür sanatçılar kendilerini Vatikan'ın isteklerine uydurmuşlardı. **Rafaello** 1514'te, St. Pietro'nun baş mimarı olmuştu. Sistin Kilisesi'nin dekorasyonuna karşılık ücretini almakta akla karayı seçen ve Medici'lerin dönüşünü politik bir felaket olarak gören **Michelangelo**, onurunu ayaklar altına alarak **Leo**'nun siparişlerini kabul etmişti. Oysa, Roma'nın entelektüel havası **Leonardo** için, bilim alanındaki bütün ilginçliğine karşın, boğucuydu. Vatikan'da kendisine bir daire tahsis edilmişti. Oysa, deneyleri ve anatomi dersleri, onun büyücülükle uğraştığı kuşkusunu doğurdu. **Francis I** (Birinci François), 1515'te İtalya'yı istila ettiği zaman, **Leonardo**'yu kendisiyle birlikte Fransa'ya gitmeye çağırdı. Mona Lisa'nın Fransa hükümdarına 12.000 franka satıldığını gören sanatçı, razı oldu.

Leonardo son yıllarını Orta Fransa'da rahat bir sürgün yaşamı içinde geçirdi. Ne var ki, bir sığınmacı, entelektüel bir vatansızdı. Amerika'nın altınları Avrupa'ya akmaya başlamış, **Balboa**, Pasifik Okyanusu'nu görmüştü. **Cortez** ise, Meksika'yı istilaya hazırlanıyordu. "Kehanetler"inde **Leonardo**, Avrupa'nın sömürgeci yayılmaya doğru gidişini önceden görmüştü. "Değerli madenler" üstüne şunları yazmıştı:

"İçine gün ışığının erişemediği karanlık mağazalardan, tüm insan soyunun en büyük felaketler, tehlikeler ve ölümlerle karşılaşmasına yol açacak şeyler çıkacaktır... Bu da sayılamayacak kadar çok sayıda cinayete neden olacak, sersefil insanları öldürmeye, çalmaya ve köleleştirmeye götürecek ve kışkırtacaktır."

Rönesans'ın vaat ettiği şeylerin, bilimin bulgularının, yeni insan ve doğa bilgisinin karşılığı bu mu olacaktı? Yoksa bu muydu, Mona Lisa'nın gözlerindeki gizem? O kendisini sanata, o güzelim kumaşın işlenmesine, etin güzelliğini betimlemeye, içten pazarlıklı gülümsemenin esrarını çözmeye adamışken, insanlığın çoğunluğu, sonsuz bir mücadele ve didişmeye mi mahkumdu?

Arslan Başer Kafaoğlu ile Habitat üzerine söyleşi

'Habitat metinlerinden çare beklemek hayal'

*İktisatçı **Arslan Başer Kafaoğlu** ile Habitat öncesinde ve sonrasında, insan yerleşimleri, kentleşme, iç göç ve Habitat değerlendirmesi gibi konularda kısa söyleşiler yaptık. Okurlarımıza sunuyoruz.*

- İnsan yerleşimleri sorununun kaynağında neler var?

Habitat'ın sadece kent meselesiyle, yerleşim sorunlarıyla uğraşacağı zannediliyor. Halbuki Habitat'ta insanların önemli hakları da konuşulacak, yerleşme hakkı, konut edinme hakkı gibi. Konut edinme hakkının insan hakkı olmadığı şeklinde Amerika'nın önerisi var. Bu sebeble Habitat'ın insan haklarının ihlal edildiği bir ülkede yapılması Habitat'ın kendisi için bir talihsizlik olmuştur. Çünkü tartışmanın büyük bir kısmı bu haklar üzerinde geçecektir. Ve yerleşme gibi diğer sorunlara belki de daha az yer ayrılacaktır. Biz SOS Çevre Gönüllüleri olarak işin bu tarafını biliyoruz. Ve bu noktadan Alternatif Habitat düzenleyenleri kınamıyoruz, aslında haklıdırlar diyoruz. Yalnız, bundan da daha önemli bir konunun, emperyalist ülkelerin az gelişmiş ülkelerin başına bela ettiği yoğun kentleşme bozukluklarının konuşulmamasına neden olur diye bu protestoya katılmıyoruz. Kentleşme bozuklukları az gelişmiş ülkelerin başına serbest ticaret iddiasıyla bela edilmiş. Toplumun yerleşmesinin bozulması önemsenmeden varsa yoksa tapınılan dış ticaret denmiş. Ticaret serbestliği olunca, plan, devletin yurttaşlarının sağlığını korumak için yapmayı düşünebileceği düzenlemeler, ortadan kalkar. Ülke ekonomisi bu nüfus hücumu karşısında plansız olunca, şehirler de plansız olur. Ve böylece az gelişmiş ülkelerde gereğinden fazla büyük kentler türemeye başlar.

İstanbul söylendiği gibi Ortadoğu'nun en kalabalık kenti değildir. Ortadoğu'nun en kalabalık kenti 16 milyon nüfusla Kahire'dir. Sonra 12 milyonla Tahran, üçüncü olarak 9 milyonla Bağdat geliyor. Son istatistiklere göre 8 milyon nüfusuyla İstanbul, bu sıralamada dördüncüdür. Biz lisede öğrenciyken dünyanın en büyük kenti New York, Londra derdik. Şimdi bu kentlerin ilk ona girip girmediği tartışmalı. Dünyanın en büyük 5-6 kenti hep az gelişmiş ülkelerde. Meksika'nın başkentinin nüfusu 2000 yılında 24 milyon olacak, şimdi 18 milyon, Buenos Aires 15 milyon veya 17 milyon, Sao Paulo 17 milyon, Kahire 16 milyon.

AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERİN KENTLEŞME SORUNLARI

- Az gelişmiş ülkelerde neden böyle büyük kentler oluştu?

- Çünkü az gelişmiş ülkelerde sanayileşme belli odaklarda olmak zorunda. Hatta sanayileşme olmuyor. Ama hizmet sektörü büyük kentlerde türüyor. İstanbul'da yerleşmiş işçilerin büyük kısmı Batı'daki kentleşmede olduğu gibi sanayi işçisi değil ki. Ya hizmet kolunda işçi

Arslan Başer Kafaoğlu

ya kamuda çalışıyor, ya da aracı. Böylece işsiz veya işi tesadüflere bağlı, kendisini yaşatmak için gerekli kaynaklardan yoksun, onun için şehrin rantından yararlanmak suretiyle yaşayabilen parazit bir nüfus meydana geliyor. Batıdaki kentleşme böyle olmadı. Şehre 100 tane işçi geldiyse bunların 80 tanesi sanayi işçisiydi. Sanayileşmenin bu şekilde olacağı besbelliyken, devlet düzenlemesi olmadan, serbest ticaret sonucu yığılmalar olmuştur. Batı'da kentler ve kasabalarda gelişme eşit şekilde olmuştur. Bizde aksine nüfusunu kaybeden kentler bile var. Mesela Kars, Sivas. Bu kentleşme değildir, bunun adı konsantrasyondur, merkezileşmedir ve nüfus yerleşim bozulmasıdır. Mısır'ın nüfusu 33 milyon, bunun 20 milyonu İskenderiye'de, Kahire'de toplanmış. Durum böyle iken düzgün bir ülke kurulabilir mi, demokrasi olabilir mi? Sonuçta kaderci, dinci örgütlenmeler işe el kor. Türkiye'nin bir talihliliği olmuştur, İstanbul dışında merkezler de çıkmıştır; Adana, İçel gibi. Kıyılaşma denen uydurma bir şey söyleniyor şimdi. Gaziantep'te de büyük yığılma var. Diyarbakır'da da. Bunlar kıyılaşma değil ki, az gelişmiş bir ülkenin bozuk kentleşmesi. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin en büyük derdi budur: İç göç. Habitat buna çare düşünmeli. Onun için uluslararası stratejiyi gözden geçirmeli. Onun için Rio Çevre Konferansı'nda alınan kararların ne derece yerine geldiğini düşünmeli. Bunların hiçbiri gündemde yok. Biz Ulusal Komite'nin her toplantısına katıldık, her defasında bunu söyledik: Rio'nun hesabı sorulsun, emperyalist dış ticaret politikalarının, sanayileşme politikalarının bir irdelenmesi yapılsın diye. Bunlar yapılmadı, yapılmıyor, yapılmayacak. Sadece Türkiye'nin değil, bütün az gelişmiş ülkelerin sorununu ortaya getirmek için istedik ki, Habitat'da Habitat konuşulsun, insan yerleşimleri konuşulsun.

- Gerek Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan, önerilen Rapor'da, gerek bizim Ulusal Rapor'da küreselleşme ileridir, o çerçevede ve o temelde tartışacağız, hadi bakalım tartışalım deniliyor.

- Küreselleşmeyi tartışmak için bu bozuk örnekleri ortaya dökmek lazım. Bunlar ne Ulusal Rapor'da ne Birleşmiş Milletlerin Raporu'nda var. Bilmiyorum Mısır'ın, Brezilya'nın veya Arjantin'in delegasyonlarının getirdikleri raporlarda var mı? New York'un gelecekte karşılayacağı yükler, İstanbul'un gelecekte karşılayacağı yüklerle aynı değil midir? New York'a belki gelecek 20 senede 2-3 milyon kişi ya gelecek ya gelmeyecek, fakat İstanbul'un üstünde en aşağı 15 milyonluk bir nüfus baskısı var.

ÇÖZÜM PLANLI EKONOMİ

- Genel olarak çözümleriniz neler?

- Benim ekonomide sürdüğüm çözümlerin aynısı, bölge planlama ve mekan planması. **Atatürk**'ün bazılarınca küçümsenen, bazılarınca ortaya çıkarılmayan büyüklüğü burada. **Atatürk** bunu görmüş, en kuytu yerlerde sanayi kurmaya çalışmış. Gidip Nazilli'ye basma fabrikası yapmış. Nazilli o zaman köy. Oysa özel sektör gidip hemen Kocaeli'ne, Sakarya'ya kurar. Bunlar liberalizmin marifetleridir. Koç, Sabancı, Eczacıbaşı vb., İstanbul'da, İzmir'de kurmanın faydalarını görür, zararını ülke çeker. Özel teşebbüslerle kamu kuruluşu karşılaştırılırken bir de bu dış maliyetler açısından karşılaştırılmalıdır. Benim çözümüm bu: Planlı ekonomi ve planlamada da en çok mekan planlaması. Bir sorun da Türkiye'nin en güzel tarım topraklarına sanayi tesislerinin kurulması. Tabi ki sanayi tesisleri tarımdan daha kârlıdır. Ama daha yararlı değildir. O fabrikayı yola yakın, tarım arazisi olmayan yerlere de kurabilirsin.

Kamu sektörü ağırlık taşırsa plan daha kolay olur. Fakat özel sektörle de plan yapılmaz değil. Özel sektörün bazı kuruluşları da buna katılır. Önemli olan özel sektöre bu gidişin gidiş olmadığını anlatmak. Tesislerimiz haberimiz olmadan elimizden çıkıyor. Borsa başkanı hisse senetlerinin yarısını yabancılar alıyor diyor. Şimdiki düzen sadece kıçında sinek kovalamaya üşenen rantiyenin elinde. Artık Türkiye'nin burjuvazisinin de bazı şeyleri anlaması gerek.

- Peki bir sonuç alabilecek mi Habitat?

Hiçbir sonuç alacağını sanmıyorum. Böyle konferanslar bir patırtı, bir gürültü biter. Ve filan kral, filan cumhurbaşkanı, filan başbakan, filan vekil konuştu derken halkın konuşmasına fırsat kalmaz. STK (Sivil Toplum Kuruluşları) Kurultayı var. Bu çok önemli. Aslında Habitat'ı önemli kılan şey STK'nın binlerce delegeyle katılması. Bunun dışında odalar, sendikalar, özel sektör kuruluşları, üniversiteler de toplanacak.

Rio'da bozguna uğrayan Amerikan tezlerinin, Amerikan delegasyonunun Habitat'ı bir yem olarak ortaya attığı anlaşılıyor. Ulusal Raporlara ne yazılacağı baştan beri meydana çıkmıştır. Amerika STK'larıyla, Avrupa sivil toplum anlayışı karşı karşıya gelirse belki bir şey olur. Amerikan devleti çevre meselesi gibi sorunları halka atar. Bunu yapmakla ilerde kendini en çok eleştirecek STK'ları ateşlediğini bildiği için bunları himayesine alır, susturur. Yani potansiyel muhalefet ortaklarını yumuşatır. Halbuki Avrupa'da STK'lar hükümeti eleştirmek, uyarmak ve bu uyarılarla halkını seferber etmek içindir. Ve nitekim siyasi iktidara tırmanıyorlar. Almanya'da bilhassa yerel yönetimlerde bir hayli başarı elde ettiler. Tabi Almanya doğal kaynakları kıt, büyük bir ülke olduğu için yeşil hareket vs. en çok orada gelişti.

Avrupa tipi STK ve Amerikan tipi STK, STK kurultayında karşılaşabilir ve belki oradan birşey çıkar.

HABİTAT METİNLERİNDEN ÇÖZÜM ÇIKMIYOR

- Habitat bitti. Nasıl değerlendiriyorsunuz?

- Resmi olarak varılan sonuçlar o kadar kötü değil. Konut hakkı özellikle Uzakdoğu'dan gelen STK'ların katkısıyla resmi metinlere geçmiş bulunuyor. Bunda TMMOB ve İzmir'den gelen STK'ların büyük payı olmuştur. Fakat bu bildiriler ellerde mevcut değildir. Dolayısıyla ilgililerin yararlanıp talepte bulunma olanağı yoktur. Genel olarak STK'lar seslerini pek az duyurabilmişlerdir. Zaten kendilerine gelen bir yazıda, metinlerin 2/3'sinin kabul edildiği ve kabul edilen kısmın tartışılamayacağı söylenmiştir. STK'ların tartışması sadece 1/3 üstünde olmuştur. En önemli konu az gelişmiş ülkelerin dar imkanlarıyla bu meselelerin altında nasıl kalkacağıdır. Bu gibi sorunların, özellikle iç göçlerin doğurduğu kent yığılmalarının nasıl hakkından gelinebileceği noktası açıkta kalmıştır. Bu şekliyle, gelişmekte olan ülkelerin Habitat metinleri içinde konut sorununa bir çare bulabileceklerini beklemek hayal olur.

Toplum, bilim ve tıp etiği açısından "alternatif" tıp ve halk tıbbı

Dr. N. Yasemin OĞUZ (•)

Bilim ve Ütopya Dergisi'nin 20, 22 ve 23. sayılarında yer alan ve ülkemizde giderek boyutlanan "alternatif tıp" sorununu vurgulayan yazılar, önemli bir tartışmayı başlatmıştır. Bu yazının temel amacı, "alternatif tıp" uygulamalarını toplumsal açıdan ele alarak, bu uygulamaların yaygınlaşmasının toplumun tıbba bakışı üzerinde ne gibi etkileri olabileceğini incelemektir.

Yukarıda belirtilen her üç yazıda da "alternatif" tıbbın ne olduğu konusundaki belirsizlik gündeme getirilmemekte ve bu belirsizliğin aşılmasının ya da en azından bu konunun önemle ele alınmasının gereği vurgulanmaktadır (1, 2, 3). "Alternatif" tıbbın tanımı ve kapsamı ile ilgili olarak iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, çağdaş bilimsel tıbbın dışında kalan tüm yöntemleri "alternatif" tıp kapsamı içinde gören yaklaşımdır (4). İkincisi ise, halk tıbbını (folklorik tıp, geleneksel tıp) "alternatif" tıp kapsamı içinde görmeyen yaklaşımdır (5). Yazarınız kendisini ikinci görüşün savunucuları arasında görmektedir (6).

BİLİM AÇISINDAN HALK TIBBI VE "ALTERNATİF" TIP

Halk tıbbı, temel bir düşünsel dayanağı olduğunu öne sürmeksizin ve çağdaş bilimsel tıbba bir seçenek olma amacı gütmeksizin, varlığını çağlar boyunca sürdürüp gelmiş kültürel bir kalıttır. Halk tıbbının yöntemleri deneyimsel gözlemlere dayanır. Uygulayıcıları, kendilerine başvuranlara sağladıkları belli orandaki yarara dayanarak ve bundan yola çıkarak evreni anlama ve açıklama çabasında bulunmamaktadır. Kuşkusuz halk tıbbının içinde yer alan yöntemlerin her birinin, tarihsel süreç içinde geçerli olmuş bir düşünce, belki daha doğrusu inanma çerçevesinin bir parçası olarak ortaya çıktığını vurgulamak gerekir. Bu yöntemler incelendiklerinde, onlara dayanak oluşturan çerçeve ile tutarlı anlamlara ulaşmanız olanaklıdır. Ancak bu yöntemlerin uygulayıcıları ne bu çerçevelerle yöntemler arasında bir ilişki kurmakta, ne de bu tarihsel çerçevenin bugünkünün yerini alması gerektiği savını öne sürmektedir. Bu eğilimle tutarlı olarak halk tıbbında kurumsallaşma ve örgütlenme çabasına da rastlanmamaktadır. Halk tıbbında bilgi ve becerilerin aktarımı oldukça sınırlıdır ve yaygınlaşmayı değil, sürekliliği amaçlayan bir biçimde gerçekleşmektedir. Halk tıbbı yöntemlerinde teknoloji kullanımı çok azdır; bu nedenle de bu uygulamalar oldukça ekonomiktir. Halk tıbbı uygulamalarının ucuz oluşunun bir başka nedeni de uygulamacıların parasal beklentilerinin yüksek olmayışıdır. Özellikle ülkemizde bu uygulamalardan para almama biçimindeki tutum, mistik şifacılar arasında görülmektedir. Kuşkusuz bu ucuz oluş yalnızca parasal anlamda, yarar-risk oranları göz önüne alınmaksızın dile getirilmektedir. Halk tıbbı yöntemleri ya da bu yöntemlerde kullanılan araç ve gereçler genellikle yöresel nitelikler taşır.

"Alternatif" tıp açısından durum tümüyle farklıdır. Bu etkinliğin "kuramcıları", çağdaş bilimsel tıbbın temel dayanağı olan belirtileri, hastalıkları vb. sınıflandırma ve neden-sonuç ilişkilerini saptayarak genellemelere gitme çabasını reddederek, onun yerine belirsizliği ve tek tek olaylardan yola çıkarak çıkarımlarda bulunmayı savunmaktadır. Bu savı yalnızca tıp açısından ele almak oldukça yanıltıcıdır. Onlar bu yaklaşımı bilgi üretiminin ve uygulamanın yeni yöntemi olarak, bilimsel yöntemin yerine önermektedir. Bu nedenle "alternatif" tıp başlangıçta sınıflandırmaya karşı çıkmakla birlikte, evreni anlama ve açıklama çabasında kaçınılmaz olarak ona başvurur. Bunun en basit örneğini bazı insanları "hasta", ötekileri "hasta olmayan" biçimindeki sınıflandırmasında görmekteyiz (7). "Alternatif" tıp teknoloji kullanımı açısından da halk tıbbından ayrılmaktadır. Bugün "alternatif" tıp uygulamaları kapsamında yer alan yöntemlerden büyük bölümünde teknoloji yoğun olarak kullanılmaktadır (4); gerek bu nedenle gerekse risk/yarar oranları göz önüne alındığında bunlar gerçekte hiç de ekonomik olmayan yöntemlerdir. "Alternatif" tıp uygulamasında görülen kurumsallaşma ve örgütlenme çabası, "meşrulaşma" kaygısı, bu bakış açısıyla tutarlıdır. "Alternatif" tıp uygulayıcılarının halk tıbbını kendi alanlarının bir parçası olarak kabul etme eğilimleri de bu meşruluk kaygısının bir sonucudur. "Alternatif" tıp uygulamalarını halk tıbbından ayıran en önemli özelliklerden biri de yöresel nitelik taşımamasıdır. Bu açıdan bakılacak olursa, "alternatif" tıp yöntemleri arasında sık sık adı geçen akupunktur, ayurveda ya da shiatsu ülkemiz için "alternatif" tıp kapsamı içinde görülebilecekken, bitkisel tıbbın bir bölümü ve bazı şifacılık türleri (örneğin "ocak'lar") halk tıbbı kapsamı içinde yer almaktadır. Oysa Çin'de akupunktur ve shiatsu, Hindistan'da ayurveda "alternatif" tıptan çok halk tıbbının kapsamına girmektedir.

Halk tıbbı ile çağdaş bilimsel tıbbın ve "alternatif" tıbbın ilişkisi tarihsel açıdan da ilginçtir. Gerek çağdaş bilimsel tıp adı verilebilecek uygulamalar, gerekse "alternatif" tıp uygulaması oldukça yakın tarihlidir. "Alternatif" tıp uygulamasında ilklerden biri olan **A. Mesmer**'de, çağdaş bilimsel tıbbın kurucularından sayılan **C. Bernard**'da daha geçen yüzyılda yaşamıştır. Tarihsel süreç içinde, özellikle **Hipokrat**'tan bu yana tıp, içinde bulunduğu çağın bilimine koşut olarak gelişmiştir. Giderek içindeki mistik öğeleri azaltarak günümüze ulaşan ve benimsediği anlayış nedeniyle bugün çağdaş bilimsel tıp adı verilen etkinlik, bu süreç boyunca önemli değişiklikler geçirmiştir. Halk tıbbı ise, yöntem çeşitliliği açısından görece bir gelişme göstermişse de, yöntemler kendi içlerinde değişmeden sürmüşlerdir. Bilgi aktarımının sınırlı ve usta-çırak ilişkisi biçiminde olması, uygulamaların yöresel nitelik göstermeleri nedeniyle bazı yöntemler tümüyle ortadan kalkmıştır. Genellikle bu ayıklanmada bazı yöntemlerin yeterince etkili görülmemesi söz konusu olmamaktadır. "Alternatif" tıp da çağdaş bilimsel tıp gibi halk tıbbından ayrılarak ortaya çıkmıştır. Halk tıbbıyla en önemli benzerliği, her ikisinin de insanlardaki aynı uslamlama süreçlerini kullanarak etkinlik kazanmalarıdır. Halk tıbbında bu, belirgin olarak geleneksel olana güvenme eğilimindedir. "Alternatif" tıpta daha çok sağaltıcının mistik gücüne ve yöntemin içerdiği gizeme dayanma eğilimindedir.

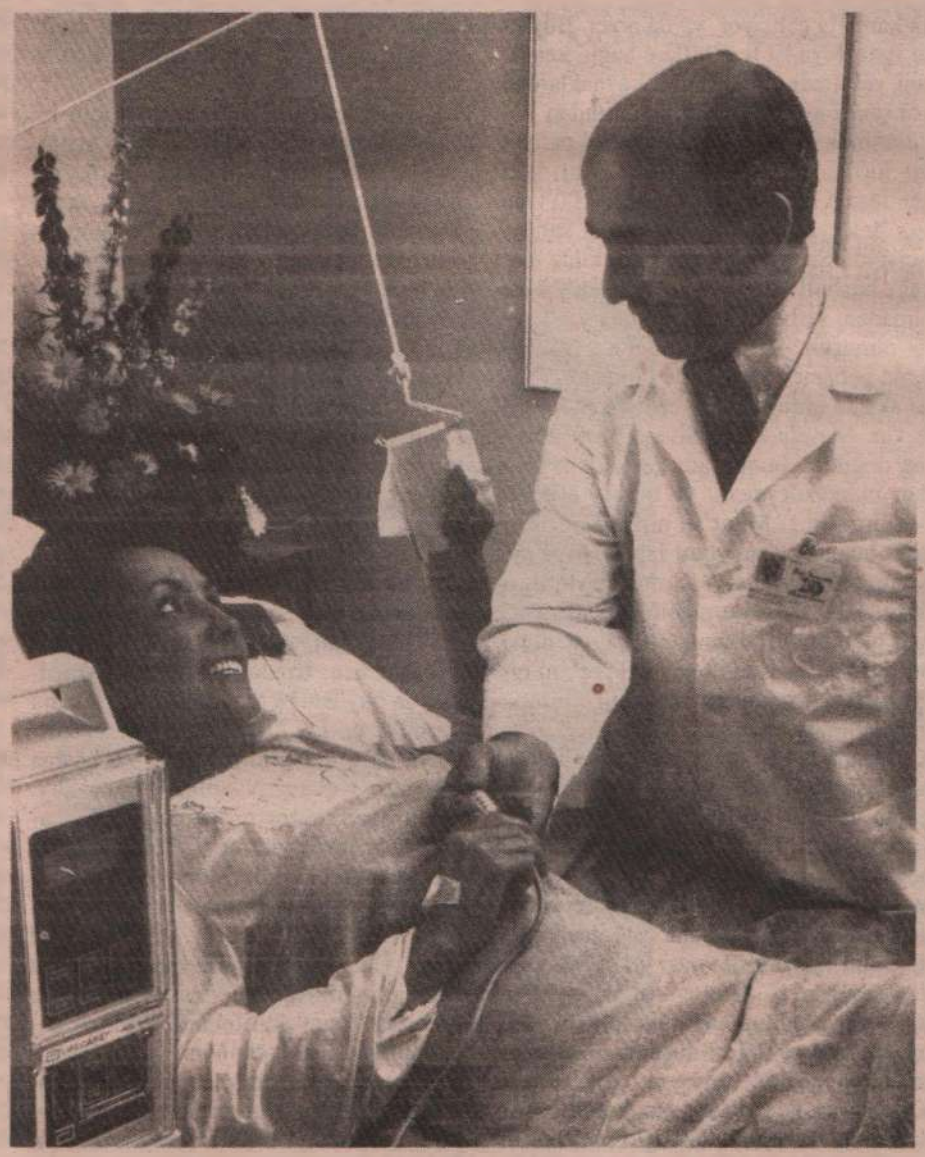

"ALTERNATİF" TIP, HALK TIBBI VE TOPLUM

Konuyu ülkemiz açısından ele alacak olursak, Anadolu'nun birçok değişik kavime ve kültüre ev sahipliği yapmış olduğunu vurgulamak önemlidir. Bu nedenle Anadolu halkı köklü bir halk tıbbı geleneğine sahiptir. "Alternatif" tıp uygulayıcıları, kendi uygulamalarının toplumda kabul görmesini sağlamak için bu köklü halk tıbbı geleneğine dayanmaktadır. Bu yolla toplumumuza çok yabancı olan yöntemleri bile kolayca kabul ettirebilmektedirler. Sağlık konusunda oldukça eğitimsiz olan geniş halk kitlelerini aldatmanın ve bu yolla kazanç sağlamanın olanaklı oluşu, ülkemizi, "alternatif" tıp için çekici duruma getirmektedir. Bu nedenle de bu yöntemler giderek daha hızlı bir biçimde ithal edilmekte ve uygulayıcıları, örgütlenmeye çalışmaktadır. Bu çekiciliğin sürmesinde medyanın katkısı gözardı edilemez düzeydedir. Medya ilgi çekici bulduğu uygulamaları vurgulayarak, "alternatif" tıbbın tanıtımını yapmakta, böylece talebi körüklemektedir.

"Alternatif" tıbbın ülkemizde son yıllardaki hızlı yaygınlaşmasının nedenlerinden biri de, çeşitli çevrelerce desteklenen ve beslenen mistik eğilimlerdir. Bu bağlamda özellikle bilim karşıtı, gizemci ve mistik yaklaşımların etkinlik kazanması önemlidir. Bu yönelim bugün yeni bir boyut kazanmış, doğaüstü güçlerin varlığını kanıtlamaya çalışan programlar görsel medyayı kaplayarak, toplumda giderek artan mistik eğilimlere farklı bir yön vermeye başlamıştır. Bu yolla insanlara yalnızca inanç boyutunda değil, gerçeklik boyutunda da bazı iletiler sunulmaktadır.

Ülkemizde bilim çevrelerinin ve aydınların bu alandaki sorumluluğunun üzerinde durmak gereklidir. Bu yazıda özellikle hekimlerin hem bir aydın, hem de bilimsel bir uğraşın üyeleri olarak taşıdıkları sorumluluk söz konusu edilecektir. Bu bağlamda, *Bilim ve Ütopya* Dergisi'nin 20. sayısında Sayın Dr. **Fikriye İnanç Baş**'ın "Alternatif tıp: seçenek mi yoksa yardımcı mı?" başlıklı yazısında değinilen, hastanın hekimini seçme özgürlüğü, özellikle tıp etiği açısından önemli bir sorundur (1). Kuşkusuz hastanın "alternatif" tıp uygulamacı-

sı ile çağdaş bilimsel tıp uygulayan bir doktor arasında seçim yapmasının, onun özerkliğinin bir parçası olduğunu savunmak, bu iki uygulamanın birbirine seçenek oluşturduğu ön kabulüne dayanır.

Oysa toplumsal bir kurum olarak benimsenen tıp, eğitimin verildiği kurumlarıyla, hizmetin sunulduğu sağlık kuruluşlarıyla ve uygulamasının gerekli ve yeterli koşullarıyla bir bütündür. Bu bütün, devletin halkın sağlığını korumak ve geliştirmek için üstlendiği görevi yerine getirmekle yükümlendirilmiştir. Bu nedenle toplum tarafından benimsenir ve olumlanır. Seçenekler ancak bu bütünün içinde söz konusu olabilir ki, "alternatif" tıbbın bu toplumsal kurumla herhangi bir kesişme noktası olmadığı açık olsa gerektir.

Çağdaş bilmsel tıbbın "alternatif" tıp yöntemlerini bilimsel açıdan incelenmesi bu gerçeği değiştiremez; çünkü bilimsel tıbbın açıklama getirdiği yöntemler, etkinlikleri kanıtlandığı takdirde bilimsel tıbbın bir parçası durumuna gelir. Artık onları "alternatif" tıp kümesinin bir öğesi olarak göremeyiz. "Alternatif" tıbbın büyük bir bölümü ise, bu tür kanıtlamalara olanak vermeyen yöntemlerden ve açıklamalardan oluşmaktadır.

TIP ETİĞİ AÇISINDAN KONUMUZ

Tıp fakültelerini bitirmiş ve hasta tedavi etme yetkisini elde etmiş hekimlerin "alternatif" tıp yöntemlerini kullanmaları tıp etiği açısından en temel sorunlardan biridir. Bu hekimlerden bir bölümü çağdaş bilimsel tıp uygulaması ile "alternatif" tıp uygulamalarını bir arada sürdürürken, bir bölümü yalnızca "alternatif" tıp yöntemlerini tedavide kullanmaktadır. İlk gruptaki uygulama, hem çağdaş bilimsel tıbbın güvenilirliğini zedelemekte hem de hastanın iki kez aldatılmasına yol açmaktadır. Öncelikle çağdaş bilimsel tıp tarafından sorununun ele alınacağını düşünen hasta, kendi seçimi dışında "alternatif" tıp yöntemleriyle karşılaşmaktadır. İkinci aldatmaca kendisine bir seçme şansı sunulsa bile, bu seçeneğin gerçek bir seçenek olmaması nedeniyle hastanın bir seçim yaptığı yanılsamasını yaşamasıdır. Hangi biçimde olursa olsun hekimin bizzat "alternatif" tıp yöntemlerini uygulamasından daha ciddi bir sorumluluk getirmektedir. Çünkü tıp diplomasına sahip olan bir kişi bu diplomanın simgelediği bilgi dağarcığının kendisine yüklediği sorumluluğu da taşımaktadır.

Hekimlerin "alternatif" tıp uygulamacıları ile işbirliği yapması, bu uygulamaları olumlamak ve pekiştirmek açısından önemlidir. Bu tür uygulamalar, toplumda, "alternatif" tıbbın bilimsel olduğu ya da bilim tarafından kabul edildiği biçiminde bir düşünce yaratabileceği için sakıncalıdır. Hekimin kendisi böyle bir yöntemin yararına ya da en azından söz konusu durumda zararlı olmadığına inansa bile, hastada neden olacağı yanlış kanıyı, onun geleceğe ve toplumsal bilince yansımalarını göz önünde tutarak, kişisel seçimini uğraşsal kimliğinin gerisinde bırakması gerekir.

Hekim, hastasının bir "alternatif" tıp yöntemine başvurma eğilimini belirtmesi karşısında genellikle onu yadsımakla uzlaşmak arasında bir ikilem yaşar. Yadsıyıcı olmak, kimi zaman hastayla ilişkinin kopması anlamına gelir ki, bu genellikle istenmeyen bir durumdur. Uzlaşmak ise, yukarıda belirtilen nedenlerle istenmeyen sonuçlara yol açabilecek bir başka durumdur. Hekimlerin "alternatif" tıp karşısında tümüyle yadsıyıcı ve olumsuz bir tutum benimsedikleri yaygın bir kanı olmakla birlikte, yapılan bir niteliksel araştırma bu kanıyı doğrulamamıştır (8). Kuşkusuz bu araştırma, "hekimler 'alternatif' tıbba tümüyle yadsıyıcı bir biçimde bakmamaktadırlar; onu anlamaya çalışmaktadırlar" biçiminde bir yorum yapmak için, yeterli değildir. Ancak araştırılmamış bütün genel kanılar gibi, hekimlerin "alternatif" tıbbı anlamaya çalışmadıkları, bu nedenle onun giderek yaygınlaştığı ve etkinlik kazandığı yönündeki kanının da sorgulanması gereklidir. "Alternatif" tıp karşısında hekimin bilgilendirici ve yol gösterici bir tutum benimsemesi kanımca en uygunudur. Bu yalnızca hekimin uğraşı açısından doğru değildir; aynı zamanda onun bir aydın olarak sorumluluğunu gerçekleştirmesinin koşuludur. Kuşkusuz bunu gerçekleştirebilmek için hekimin de bilgili olması gereklidir.

SAĞLIK POLİTİKALARI VE TIP EĞİTİMİ DÜZEYİNİN ETKİSİ

Son olarak ülkemizde "alternatif" tıp uygulamasının yaygınlaşmasında önemli bir etken olan sağlık politikalarından ve tıp eğitiminin düzeyinden söz etmek istiyorum. Sağlık hizmetinin ulaşılabilir, satın alınabilir ve sonuç alınabilir olmasının önemi sanırım açıktır. Her üç koşulun da ülkemizde yeterince gerçekleştiği söylenemez. Giderek daha da ulaşılamaz ve pahalı bir duruma getirilmeye çalışılan sağlık hizmetine ulaşmayı başaramayan hasta, sonuçları göz önüne almazsak çok daha ucuz ve kolay ulaşılabilir olan "alternatif" tıbba bir anlamda itilmektedir. Parasal açıdan ele alacak olursak, toplumumuzun büyük bir bölümü ne çağdaş bilimsel tıbba ne de "alternatif" denen tıbba ulaşabilecek durumdadır. Onlar zaten onyıllardır halk tıbbına mahkum edilmişlerdir. Yukarıda sözü geçen araştırmada **N. Büken** ve arkadaşları, "alternatif" tıbbın kapsamında bulunan yöntemlerin daha çok üst sosyoekonomik katmandan kişilerce kullanıldığını, alt sosyoekonomik grupların bu yöntemler yerine geleneksel halk tıbbının yöntemlerini kullandıklarını saptamışlardır (8).

Hekimlerin yetkinliği çağdaş bilimsel tıbbın başarısı için olmazsa olmaz koşullardan biridir. Bu yetkinliğin temelinde ise tıp eğitiminin düzeyi bulunmaktadır. Ülkemizde sayıları her geçen gün artan yeni tıp fakültelerinin nitelikli bir tıp eğitimi düzeyini sağladıklarını savunmak, kanımca gerçekçi olmayan bir iyimserlik olacaktır. Bunun sonucunda hekimin başarısızlığının gündeme geleceğini, bu başarısızlığın çağdaş bilimsel tıbbın başarısızlığı olarak yorumlanacağını öngörmek o denli güç olmasa gerek. Çağdaş bilimsel tıbbın başarısızlığının ise nedenleri yeterince sorgulanmadan "alternatif" tıbbın başarısı olarak kabul edilmesi en azından şaşırtıcı olmayacaktır. Tıp eğitimi ele alınırken konuya bir de bu açıdan bakılması yararlı olacaktır.

Sonuç olarak "alternatif" tıbbın tanımının doğru yapılması ve kapsamının iyi belirlenmesi gerektiği yolundaki görüşe tümüyle katıldığımı belirtmeliyim. Bu çaba konunun anlaşılmasında ve uygun biçimde incelenmesinde temel bir öneme sahiptir. "Alternatif" tıp yalnızca yöntemlerinin etkili olup olmadığını saptamak için değil, toplumda yaygınlık kazanmasının nedenleri ve sonuçları açısından da incelenmelidir. Bu çalışmalardan elde edilecek bilgilerin toplumla doğrudan paylaşılmasının aydın sorumluluğunun önemli bir bölümü olduğu kanısındayım. Bunu yapmakta en başta ilgili bilim çevrelerine düşmektedir.

(*)Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı öğretim görevlisi.

KAYNAKLAR

1) Baş F. İ., Alternatif tıp: seçenek mi yoksa yardımcı mı?, Bilim ve Ütopya 1996; S: 20, s. 32-35.
2) Örs Y., Sözde tıp, yalancı hekimlik, Bilim ve Ütopya 1996; S: 22, s. 35.
3) Öztürk H, Kutlay N. Y., Bilimsel tıbbın gündemi "alternatif tıp" mı?, Bilim ve Ütopya 1996; S: 23, s. 34.
4) Stanway A., Alternatif Tıp El Kitabı,1. baskı, İstanbul, İnsan Yayınları, 1990.
5) Kiev A., Primitive Psychiatry Today: "Magic, Faith and Healing", (1st ed), New York, McMillan Lmt., 1964.
6) Oğuz N. Y., Alternatif tıp tıbbın alternatifi olabilir mi?, Tıbbi Etik 1994; S: 2 (1), s. 8-11.
7) Devrimci H., Çağdaş bilimsel tıbbın gözüyle alternatif tıbba genel bir bakış, İntern Dr. sunuşu. AÜTF Deontoloji A. D., Haziran 1991.
8) Büken N. Ö. ve ark. Toplumun tıp dışı uygulamalar konusundaki görüşleri, 2. Tıbbi Etik Sempozyumu, 1995 Kasım 2-4, Adana (serbest bildiri).

Aydınlık
HAFTALIK HABER YORUM DERGİSİ

Aydınlık OKUNMADAN POLİTİKA YAPILAMAZ

Haberde gerçek aşkı, yorumda derinlik
-Siyasal ve toplumsal gelişmenin Bilimsel Sosyalist analizi-

Yeni Dünya Düzeni'ne karşı direnme hattı

Başyazılarıyla:
Doğu Perinçek

İnceleme ve polemikleriyle:
Burçay Anger, Bedri Baykam, Nejat Birdoğan, Yıldırım Koç, Emcet Olcaytu, Baskın Oran, Hasan Yalçın

Kültür ve sanat alanında:
Tunca Arslan, Gökhan Cengizhan ve Mecit Ünal

HER CUMARTESİ BAYİLERDE

İnsan ne zaman insan olacak?

Kaan ARSLANOĞLU

Yine de bugün Yeni Darwincilik en geçerli kuramımış gibi görünüyor. Bu görüşe göre, türün gen havuzundaki (açık etkisi görülen ve görülmeyen tüm alel genlerin bulunduğu havuzda) melezleşmelerle (ve başka nedenlerle) ortaya çıkan nicel değişimler günün birinde nitel bir değişime, yani yeni türün ortaya çıkışına neden olur. Burada yeni türün dünyada kalıcı olup olmayacağı yine doğal ayıklama düzeneğine bağlıdır. Kuşaklar boyu devam eden belli çabalar (emekler) o kuşaktan sonra oluşacak yeni ve daha gelişmiş türün niteliklerini (beyinsel niteliklerini) şu veya bu şekilde etkilemekte, belirlemektedir.

'İnsan nasıl insan oldu' tartışmasını ilgiyle izliyorum. Tartışan yazarların konuyu neden inceden inceye irdelediklerini yalnızca yazılardan çıkarmak okuyucu açısından güç. O nedenle ben, böylesi bir felsefi-bilimsel soruna hangi nedenle yöneldiğimi baştan belirtmek istiyorum. Benim için, söz konusu sorunda olduğu gibi tartışmalar ve çıkarılacak sonuçlar, yaşam ve mücadele anlayışımıza, politik alan da içinde olmak üzere her alandaki esas yeğlemelerimize yol göstermesi bakımından önemlidir. Yoksa bilim, kendiliğinden gelişmesi içinde, bugün o mu, bu mu diye kararsız kaldığımız pek çok bilinmeze zaten çözüm getirecektir. Yine başka türlü, büyük paralar ve organizasyonlar gerektiren bilimsel araştırmaların daha iyilerini yapmak da, onları amaçlarımız doğrultusunda yönlendirmek de şu anda boyumuzu aşan işlerdir. Bunu şunun için söylüyorum. Tartışmanın bizim için önemli yanı, bugüne dek topladığımız bilgilerden çıkaracağımız felsefi ve pratik sonuçlardır. Konu daha çok o yönleriyle tartışılmalıdır. Bu yönlerin neler olduğunu ve tartışmaya katkı bakımından soracağım soruları yazının son bölümünde açıklayacağım.

Şimdi kısaca *Bilim ve Ütopya*' daki tartışmanın tarihçesinden söz etmek istiyorum. **Mustafa Topal** ile uzun zamandır mektuplaşıyoruz. Kendisi felsefe alanında araştırma yapıp yazılar yazan politik bir insandır. Bana yaklaşık bir yıl önce, insanın evrimi, evrimin düşünce, dil, beyin gelişimi, el, dik durmayla ilgisi hakkında bazı sorular sormuştu. Bu soruların cevaplarını veya yanıtları bulabileceği kaynakları istemişti. Kendisine yeterli bir yardım yapamadım. Ancak kısa bir araştırma sonucu, *Bilim ve Ütopya*'nın 1995 Kasım sayısında yayımlanan, "İnsanı insan yapan evrim sürecidir" adlı yazıyı ona ve başkalarına yanıt anlamında verdim. **Topal**, bazı biliminsanlarına da söz konusu soruları sorduğunu ve kaynak önerme yardımı istediğini, ancak hiçbirinin konuyu yeterince ciddiye almadığını belirtmişti. Sonunda konuyu elindeki kaynaklarla araştırdı ve *Bilim ve Ütopya*'da yayımlanan sonuçlara vardı. Şimdi **Topal**'ın yazılarını okuduğumda, ona yanıt veren yazarların söylediklerinin bazılarını haklı çıkaracak çıkarsamalara vardığını, kavram yanlışları yaptığını görüyorum. Fakat daha önemlisi, **Topal**'ın tezlerinden, belirgin bir politik-pratik sonuç çıkarılamamasıdır. Bunları (kafasında eğer varsa) belirtmesi, yanıtlayanları da o konularda neler düşündüklerini açıklamaya zorlayacaktı.

EMEĞE VE ELE ÖNEM VERMEK YANLIŞ DEĞİL

Karşı yazıları başlangıç alarak **Topal**'ın çıkarsamalarını inceleyelim: Arkadaşım **Mustafa Topal** kızacak ama, **Özcan Buze**'nin yazısı bazı kavramları yerli yerine oturtan iyi bir yazıdır ('iyi' derken, teknik anlamda 'iyi' diyorum; doğru olup olmadığı konusunda daha sonra bir şeyler söyleyeceğim). El-emek kuramının, "İnsanı el yarattı" gibi bir basitleştirmeye indirgenip mahkum edilemeyeceğini belirtiyor **Buze**. **Engels** ve **Alekseyev**'in görüşlerini aktarışı ve yorumlayışı bence doyurucu. **Uluğ Nutku**'nun, "alet kullanma iki ayakla yürümenin hem sebebi, hem etkisidir" aktarımı da çok önemli. Çünkü evrim sürecinde birçok ardıl, birbirinin hem kaynağı hem sonucu. Hangisinin öncel olduğunu saptamanın şu anda olanağı yok. Ayrıca bunu saptamanın pratik bir gerekliliği de yok. Böyle bir gereklilik varsa **Topal** bunu açıklamalı. Dolayısıyla **Topal**'ın belirttiği gibi, **Marx** ve **Engels** bu konuda tümüyle yanılmışlar, demenin sağlam bir temeli bulunmuyor. Bunu, **Marx** yanılmış, demekten korktuğum için söylemiyorum. **Marx**'ın, **Lenin**'in, şu ve ya bu ustanın yanılabileceğini, sağlıklı düşünebilen her marksist kabul eder. Nitekim ben de, konuyla ilgili olarak **Marx**'ın hangi noktada yanıldığını ilerde söyleyeceğim. Ama insanın evrimleşmesinde toplu yaşamın, iletişimin, emeğin (önce hayvansal yaşamda kalma mücadelesi anlamında, toplama, avcılık, daha sonra bilinçli üretim anlamında), elin, alet kullanmanın (önce basit aletleri kullanmanın, daha sonra alet yapmanın) biyolojik genetik etkileri olduğu, olabileceği bugün biliniyor. O bakımdan emeğe ve ele insanın evrimleşmesinde (o günün kısıtlı bilgi ortamında) özel bir önem veren **Engels** ve **Marx**'ı haksız çıkaracak bir kanıt, **Topal**'ın tüm saydıklarına karşın gerçek anlamda bulunmuyor. Ancak **Topal**'ın bu noktada haklı olduğu bir yön var. Onu da ilerde açıklayacağım.

HEM NEDEN HEM DE SONUÇ..

Topal'ın, "evrim ne sıçrama, ne kopma, ne de aniden nedensiz ortaya çıkan bir organ, yapı, işlev tanır" düşüncesi doğruları ve yanlışları bir arada ifade ediyor. Evrimin sıçrama tanımayacağı fikri yanlış. Çünkü evrim, başka bir deyişle türleşme, bir dizi (onbinlerce, yüzbinlerce...) sıçramayla gerçekleşir. Bunlar nedensiz midir peki? Nedensiz değildir. Evrimde raslantılar hüküm sürer. Ancak bu raslantılar olasılık yasaları içindeki raslantılardır. Yani olasılığı hiç bulunmayanın raslantı eseri doğması mümkün değildir. Raslantı zorunluluğun bir ortaya çıkış biçimidir. **Topal** gerçekten "neden"i kabul ediyorsa, gösterilecek en olası (ya da olasılığı en yüksek) neden, insan öncesi insansıların emeğinin insanı ortaya çıkardığı gerçeğidir. Burada el, beyinin uzantısı olarak özel bir önem taşır. Yani ortada, "kıl azalması insanı yarattı" gibi abartılı bir iddia yoktur. Bu (kıl azalması) bile evrim sürecinde hem etkilenen, hem etkileyendir. Fakat kılın, el kadar önemi yoktur yine de. El, emek, dil, soyut düşünce, beyin birbirleriyle çok sıkı bağlantılıdır ve birbirlerini çok kuvvetle etkilerler. Böylece birlikte hem sebebi, hem sonucu oluştururlar. Daha önce söylediğim gibi burada hangisinin öncel olduğunu araştırmak yakın zamanda bir sonuç vermeyeceği gibi, hiçbir zaman da sonuç vermeyebilir. **Topal**, şu andaki bilgi düzeyimiz, şu andaki yetersiz kategori ve kavramlarımızla düşünce mi önceldir, dil mi, soyut düşünce mi sorusunu kurcalayarak açmaza düşüyor. Dilin bilinç kadar eski olduğunu söyleyen **Marx**'ı yanlışlıyor. Soyut düşünemeyen, birbiriyle iletişim kuramayan bir öncel bilinç durumu iddia ederek söylemini karmaşıklaştırıyor. "İnsan beyni ile hayvan beyni arasında sadece bir nicelik farkı mı var?" sorusu da bir karmaşayı ifade ediyor. **Topal** sorunu açıp çözümleyeceği yerde, "nicelik" ve "nitelik" kavramları üstünde oynuyor. Evet, hayvan beyni ile insan beyni arasında nitelik farkı vardır. Bunu kabul eden **Topal**, aynı konunun başka yönlerini düşünürken reddediyor. Hayvanda da bilinç, düşünce olduğunu, onunda alet kullanabildiğini belirtiyor. Tüm bunlardan sonra bence **Topal**'ın anlatmak istediği şunlar: Evrim esas olarak biyolojik bir gelişmedir, onun da esası beyindeki gelişmedir (Buraya dek ona katılıyorum.). Evrimde dik durma, el, emek, alet kullanımı gibi etmenler sebep değil, daha çok sonuçtur ve bu anlamda sınırlı etkileri vardır. İnsanı insan yapan soyut düşünce ve dil kullanılarak kuşaktan kuşağa yapılan bilgi aktarımıdır.

BASİTTEN GELİŞMİŞE YÜKSELMENİN NEDENİ

Şimdi, daha önce *Bilim ve Ütopya*'da çıkan yazımda savunduğum görüşleri yinelemem gerekiyor. Burada sorulacak en can alıcı soru şudur: Evrim neden basit canlılardan, basit sinir sistemlerinden gelişmiş canlılara, gelişmiş sinir sistemlerine doğru yükselen bir seyir izliyor? Burada felsefi anlamda bir Tanrı iradesi bulunmayacağına göre (dini anlamdaki Tanrı evrimle ilgilenmez; O dilediği zaman, dilediği canlıyı bir anda oldurur.) gelişmeyi yaratan nedir? Gelişmeye neden olan, yaşamda kalma mücadelesidir. Canlı türü geliştikçe, bu mü-

cadele daha "akıllı" bir hal alır. İnsan öncesi insanımsılarda bu daha "akıllı" mücadele yanı bilinçli bir ilkel emektir. Burada akıl, bilinç, emek gibi kavramlarla oynamaya gerek yok; çünkü sanırım anlatmak istediğim açıktır. İşte bu emek, yani giderek merkez sinir sisteminin gelişimiyle daha nitelikli hale gelen emek, Lamarckçı anlamda doğrudan değil, ama bir şekilde genetik nicel, sonrada nitel değişimlere, yani daha üst canlının ortaya çıkışına yol açar. Bu gelişim, doğal ayıklama yasası, bildiğimiz ve bilmediğimiz başka doğal yasalar üzerinden gerçekleşir. Zaten Lamarckçı görüşün tümüyle geçersizleştirilememesinin, Yeni Lamarckçılık olarak ayakta kalabilmesinin bana göre en önemli nedeni, öbür görüşlerin, merkez sinir sistemlerinin neden sürekli geliştiğini, alışkanlık ve çabaların neden yeni organlar, yeni türler oluşturduğunu tam olarak açıklayamamalarıdır.

Yine de bugün Yeni Darwincilik en geçerli kurammış gibi görünüyor. Bu görüşe göre, türün gen havuzundaki (açık etkisi görülen ve görülmeyen tüm alel genlerin bulunduğu havuzda) melezleşmelerle (ve başka nedenlerle) ortaya çıkan nicel değişimler günün birinde nitel bir değişime, yani yeni türün ortaya çıkışına neden olur. Burada yeni türün dünyada kalıcı olup olmayacağı yine doğal ayıklama düzeneğine bağlıdır. Konuyu uzatmadan şunu söyleyeyim ki kuşaklar boyu devam eden belli çabalar (emekler) o kuşaktan sonra oluşacak yeni ve daha gelişmiş türün niteliklerini (beyinsel niteliklerini) şu veya bu şekilde etkilemekte, belirlemektedir. Bu anlamda *Bilim ve Ütopya*'da giriştiğimiz şu tartışmanın bile, gelecek kuşaklara ve bizden sonra oluşacak yeni bir türe genetik etkisinin olabileceğini söylemek fazla uçukluk olarak değerlendirilmemelidir.

Tuğrul Atasoy'un ve **Nutku**'nun, insanın kötülüklerinin kaynağı olarak alt beyinin gösterilemeyeceği itirazlarına katılıyorum. Gerçekten **Atasoy**'un belirttiği gibi insanın tüm iyi edimleri gibi tüm iğrençlikleri de önünde sonunda neokorteksin sorumluluğundadır.

KOLAYCI ANLAYIŞLAR

Buraya dek **Topal**'a karşı, ona yanıt verenleri savundum. Şimdi bir iddiada bulunacağım; o da şu: Tüm yanlışlarına karşın **Topal** doğruya ve Marksizme ona yanıt verenlerden daha yakın konumdadır. Neden? Çünkü **Topal**, sol saflarda, aydınlarımız arasında yerleşik kalıp bilgilere saldırıyor. Bunu doğru bir amaçla (salt gerçeği aramak için) fakat yanlış teknikle yapıyor. Yanıt verenlerin itirazlarına karşın el-emek teorisi hakikaten genel sol kitlede ve okumuşlar arasında **Topal**'ın betimlediği mekanik tarzda kavranıyor. Yani el başparmağa sahip oldu, o zaman insan daha iyi çalıştı, daha iyi çalışıp alet kullanınca da beyni büyüdü gibi... Bu, "el insanı yarattı" anlayışıdır. Hal böyle olunca evrim bilgisini, genetik bilgisini, biyolojiyi, psikolojiyi öğrenmenin gereği kalmıyor. Genetik konusundaki en temel, en basit bilgileri aktardığımda bizim sosyalistlerin nasıl tepki verdiğini son üç dört yıllık çabalarımdan doğrudan biliyorum. Sovyet bilim anlayışının da temelini oluşturan "el insanı yarattı" gibi kolaycı anlayışlar sonucu marksist bilim felsefesinin, sosyalist bilimin geri kaldığını, genetiğin uzun süre inkar edildiğini, insanla ilgili her bilimsel açıklamaya, bu biyolojizm, bu psikolojizm, bu ırkçılık, diye saldırıldığını konuyla ilgilenenlerin çoğu bilir. **Buze**, bize Stalin kavrayışıyla ideolojik, politik anlayışıyla ilgili fikir veriyor. **Topal**'ı yanıtlayanlarda beni en çok rahatsız eden, bilime, felsefeye, tabii ki tüm yaşama karşı alınan durağan tavırdır.

Söz konusu tartışmayla ilgili olsun ya da olmasın, pek çok yazarda gözlemlediğim şey, sanki bilim çevrelerinin çok temel bazı problemleri yokmuş, sanki bilim günümüzün pek çok temel sorununa uygun çözümler önerebiliyormuş, bilim felsefesinde can alıcı tartışmalar bulunmuyormuş; ya da marksistler açısından, Marksizmin hiç sorunu yokmuş, reel sosyalizm çökmemiş gibi alınan rahat tavırdır. Özellikle sonuncular için, bürokratik sosyalizm geleneğinden ya da mevcut durumdan tatmin olma durumundan kaynaklanan "her şey yolunda" anlayışı bizim tarafı giderek gerçeklikten koparıyor.

İNSANMERKEZCİLİK SORUNU

Vehbi Hacıkadiroğlu'nun üç biçimde savunduğu şu klasik görüş, yaşamda kerelerce iflas etse de aydınların ve solcuların ana düsturu olmaya devam ediyor: Halk (insanların çoğunluğu) gizilgüç olarak "iyi" bir güçtür... Yeter ki bizler (aydınlar, sosyalistler vb.) ona bilgiyi ulaştıralım... Bilgiyle donanmış çoğunluk (halk) doğruyu, iyiyi yaşama geçirir... Çoğunluğun şimdi kötü görünmesi cahilliktendir, ya da emperyalistlerin, kapitalistlerin, dincilerin vb. onları aldatmasındandır... Burada var olan bir gerçeğin, sömürücülerin, gericilerin kitleleri aldattığı gerçeğinin abartılarak, tüm insanlık durumuna yayıldığını, her türlü kötülüğün tek kaynağı olarak gösterildiğini, bu haliyle gerçek olmaktan çıktığını görüyoruz. Buna karşılık şu soruların pek az sorulduğunu da biliyoruz: İnsanlık kötü yönde kandırılabiliyor da, iyi yöne niye ikna edilemiyor? Sömürücü sistemler binlerce yıldır sürüp gidiyor da, eşitlikçi, toplumcu sistemler neden ortalama birkaç yılda yozlaşıyor? İnsanlık eşitlikçi sistemlere neden arka çıkmıyor? Gerçek eşitlikçilik neden bir türlü sağlanamıyor? Bu soruların sorulamamasının nedeni insan merkezli bakış açısıdır. Ben, insan merkezciliği post modern ya da anarşist yönden eleştirmiyorum. Yani insanın ürettiği ve onun bir kazanımı olan kültürü, insani değerleri yadsımıyorum; aksine ancak bunlar üzerinden daha ileri gidebileceğimizi savunuyorum. Ancak insanı, olabilecek en gelişmiş canlı olarak kabul eden ve kafamızdaki tüm ütopyaların bu türle gerçekleştirilebileceğini, bu türün tüm olumluluklara erişebileceğini iddia eden anlayışa karşıyım. Söz konusu anlayışın köklerinden biri **Marx**'a uzanır. Uç biçimleri bugünkü sosyalistlerde bulunur. Biz insanı hep hayvandan tümüyle farklı bir canlı sayma eğilimindeyiz. **Hacıkadiroğlu**, insanın hayvandan farklı en önemli özelliğinin, hayvanın çevresinde kendisinden farklı bir dünyanın varlığını bilmemesi, insanın ise bilmesi olduğunu açıklıyor. Yanında başka bir koyun kesilirken hiç tepki vermeyen koyunu buna örnek gösteriyor. Koyun bıçak boğazına dayanana dek tepki vermiyor. Ya, bıçak boğazına dayanana dek tepki vermeyen geniş insan yığınlarına ne demeliyiz? Sanırım **Topal**'ın karşı çıktığı insan merkezlilik, insanın önünde sonunda bir hayvan olduğunu yadsıyan, ondan yapamayacağı şeyler bekleyen anlayıştır.

Bir de şunu eklemek isterim: Prof. Dr. **Uluğ Nutku**'nun, **Topal**'ın yazısındaki sağduyu betimlemesine itirazı var. Okunması için bir yazı önermiş. Ben de **Nutku**'ya ve okuyuculara, **Topal**'ın, *İnsancıl*'ın, 1995 Eylül, Ekim, Kasım sayılarında çıkan *Sağduyunun Tuzakları* adlı yazısını, yine aynı derginin 1996 Mart sayısında yayımlanan *Türk Felsefesi Belletim Kürsülerinden Doğmayacaktır* adlı yazısını okumalarını önereceğim.

SORULAR

Son olarak tartışmayı daha iyi anlayabilme ve tartışmaya katkı açısından soracağım sorulara geçiyorum:

1) a) El-emek kuramında **Engels**, **Marx** yanılmışsa ya da yanılmamışsa, b) insan ile hayvan arasında beyin işlevleri bakımından nitelik farkları varsa ya da yoksa, c) dilin bilinç kadar eski olduğu doğruysa ya da değilse; bunların felsefi-politik-pratik sonuçları neler olabilir?

2) İnsanın bilinci, beyinin bugünkü niteliksel durumu göz önüne alındığında, gerçek anlamda bilinçlenmeye, sınıfsız toplumu kurmaya yetenekli midir? Ben, bilimsel olarak böyle bir olasılığın çok çok düşük olduğunu savunuyorum. İnsanlık çoğunluğu açısından bugünkü insani değerlerimizin çoğunluğunu benimseyemez, yaşama geçiremez. Buna ne diyorsunuz?

3) İnsanlığın, halkın çoğunluğunun bilinçlenmesi, aydınlanması, insani, eşitlikçi, toplumcu değerleri yaşama geçirmesi çok düşük bir ihtimal olduğuna göre gelişme nasıl olmaktadır, olacaktır, gelişmeyi yaratan nedir? Gelişmeyi yaratan, **Bozcuk**'un ve **Özsoy**'un söylediği gibi plansız (amaçsız) bir beyin gelişimi değil, yaşamda kalma mücadelesi ve emektir. Tüm insanlığın emeği birikim yaratır ve gelişmeyi sağlar. Ancak yazılı tarihten bu yana insanlık gelişimi niteliksel değil, niceliksel bir gelişimdir. Tüm insanlığın emeğinden söz ederken burada asıl olanın öncü azınlığın emeği olduğu, toplumların lokomotifinin ilerici azınlık olduğu bilinmelidir. Bu öncülük toplum gelişiminde özellikle ekonomi, bilim, sanat, felsefe ve politika alanında göze çarpar, politik dönüşümler öbürlerinin de yolunu açması bakımından daha belirleyicidir. Başka deyişle politik ileri azınlık ve onun atılımcı, devrimci tutumu insanlığı ileri çeker. İleri azınlığın mutlak başarı şansı her zaman için çok düşük olsa da (bir anlamda hiç olmasa da... Çünkü ileri azınlıkla toplumun çoğunluğu arasında her zaman bir fark bulunacaktır) ileri azınlığın mücadelesi insanlık yararınadır. Bu gerçek, toplumdaki evrimci gelişmeyi yadsıyan ya da küçümseyen bir görüşe yol açmamalıdır. Tüm bu gelişmeler, **Marx**'ın betimlediği bizim de özlemimiz olan geleceğin ileri toplumunu yaratacak yeni bir türü, yani biyolojik evrimin başka bir aşamasını, nitelik değişimini ortaya çıkarabilir. Buna ne diyorsunuz?

İnsanî Kültür Mücadelesinde

İNSANCIL

Aylık Kültür Sanat Dergisi

• Temmuz 69. sayısı çıktı • 64 Sayfa • Fiyat: 150.000 TL

Özel Bölüm : Sivas Kırımı

Sivas Dersleri / Öner YAĞCI
Egemen Sınıfların İnsan Kıyımı / Güngör GENÇAY
Sivas Tanığı Serdar Doğan / Nafiz KAYA
Sivas, Siyaset ve Sanat / B. KIZILÖZ - F. GÜMÜŞ

Ayrıca Yazılarıyla:

A. Kadir ÇÜÇEN, Bülent AKDAĞ, Sinan KUTLU, Afşar TİMUÇİN, Aydın ÖZTÜRK, Celal ERGÜN, Ömer Naci SOYKAN, Semra KARLIBEL, Kadir KARAKOÇ, Berrin TAŞ, Yılmaz ELMAS, Bülent HABORA, Muhittin ÇOBAN, Cengiz GÜNDOĞDU

Söyleşileriyle:

BALABAN, H. Hilmi BULUNMAZ, S. Temo ERGÜL

Öykü:

Vecdi ERBAY

Şiirleriyle:

Nihat ATEŞ, Yudum İŞBECER, İsmet Kemal KARADAYI, Haydar ÜNAL, Mesut AŞKIN, Ali OLPAK, İsmet ALICI, Hakan SERTKAYA, Gülcihan DİKMEN, Ayhan ERGÜN, Jonathan SWIFT, Arzu KAYA, Raşit KARA, İbrahim TIĞ, Osman BOZKURT, Doğan ERDOĞAN

Adres: Mollafenari sk. Nadir Han No: 40-42 Kat: 5 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: (0212) 511 79 94 - (0212) 513 93 99
Abone Koşulları : Yurtiçi Yıllık: 1. 500.000
Genel Dağıtım: Bir-Yay : Yurtdışı Yıllık: 150 DM

Katharlara ilişkin bir makale bir kitap

K. Deniz ÖĞÜT

Bilim ve Ütopya'nın Mayıs 1996 sayısında **Nejat Birdoğan** imzasıyla yayınlanan "Kathar Şövalyelerinin Sosyalizmi" başlıklı yazıyı okuduktan sonra, kütüphanemde bulunan **Mine Gökçe Saulnier**'nin *Gülün Öteki Adı* adlı kitabına da tekrar göz atmak istedim (Gülün Öteki Adı, Mine G. Saulnier, Cep Kitapları, Birinci Baskı, 1989, İstanbul). Derken; sürükleyici üslubunun da etkisiyle kitabı baştan sona okuyuverdim. Fakat bu kez de **Birdoğan**'ın makalesini tekrar okuma ihtiyacı hissettim. Nihayetinde kitabı ve makaleyi karşılaştırıp not çıkararak okuduğumda gördüm ki **Birdoğan**'ın makalesi neredeyse tamamen **Saulnier**'nin kitabından cümle cümle, paragraf paragraf yapılan alıntılardan ve özetlerden oluşuyor. Ne var ki, bu yazı tarzı benimsenirken alıntıların kimden yapıldığı makalede belirtilmiyor. Her ne kadar makalenin sonunda yer alan yedi maddelik kaynakçanın yedincisinde **Mine Saulnier**'nin kitabının künyesi yazılmışsa da, bu ibare makaledeki esinlenmenin boyutları hakkında fikir vermekten uzak. Kaldı ki, "Kaynakça"da belirtilen diğer altı kitap/makale de **Saulnier** tarafından yazılan *Gülün Öteki Adı* (şimdiden sonra G.Ö.A.) kitabının sonuna eklenen kaynakçanın içinden alınmış. Makalenin G.Ö.A.'nı satır satır takip ederek alıntılamasından/özetlemesinden, yabancı kaynaklardan **Saulnier**'nin yaptığı Türkçeleştirmelerin aynen benimsenmesinden ve hatta **Saulnier**'nin kendi kaynakçasını sıralarken yazar veya kitap ismine göre alfabetik olarak yapmadığı sıralamanın makalenin kaynakçasında da (ansiklopedilerin alınmaması ve G.Ö.A'nın sona yazılması dışında) korunmasından da üzülerek anlıyorum ki, bu kaynakçada yer alan eserler de makalenin yazarınca okunup, özümsenip yazıya yedirilmiş değildir; kitaptan seçilerek alıntılanıp makalenin sonuna yazılmıştır.

Ben bilimsel makale yazımı konusunda uzman değilim. Fakat bildiğim kadarıyla, bu tür aşırı dikkatsiz, unutkan yazı üretimi tarzı ilgili çevrelerde pek olumlu karşılanmıyor. Öyle de olması gerekir zaten. Düşünelim: Fransızca eğitim almış, sosyoloji eğitimi görmüş, gazetecilik deneyimi olan **Mine Saulnier** İspanya'ya yerleştikten sonra, tüm bu birikimlerinin de yardımıyla, "Kathar Şövalyeleri'nden Şeyh Bedreddin Yiğitleri'ne" alt başlığıyla G.Ö.A. isimli bir kitap yazıyor. Okuyanlar bilecektir; kitap tarihsel olarak emekçilerin, ezilenlerin yanında saf tutan; dinsel taassubun, dogmatizmin karşısında; materyalist, aydınlanmacı ve "özel mülkiyet düşmanı" bir bakış açısıyla yazılmış. Ve de emekle. Kaynaklar okunmuş, bahse konu mezhebin (Kathar) üsleri gezilmiş, taban patlatılarak kalelerine tırmanılmış, fotoğraflar çekilmiş. Yayıneviyle uğraşmak vs. gibi ıvır zıvır bazı işlerden sonra da Türkiye okuyucusuna güzel bir kitap kazandırılmış. Burada benim taktir ettiğim bir çaba var. Her ne kadar iyi niyetle olursa olsun, bu çabanın ürünü olan kitap kesilip, biçilip, alıntılanıp, özetlenip bir makale yapılamaz. Daha doğrusu çabanın asıl sahibi tam olarak belirtilmeden yapılmamalı.

Peki, Sn. **Nejat Birdoğan**'ın yaptığı iş sadece G.Ö.A.'ndan almalar ve özetlemeler yapmak mıdır? Hayır. Makale yazarının iki tip özgün katkısı var. Birincisi, **Saulnier**'den kimi alma/özetlemeleri yanlış yapması. İkincisi, hemen hemen her alma/özetlemeden sonra, orada söz konusu olan neyse, bunun Anadolu Aleviliğinde de bulunduğu yolundaki yorumlarını eklemesi. Bir de, makale yazarının **Saulnier**'yi adım adım takip ederken nedense atladıkları var ki, bu bölümlerin neden atlandığı da kafamda soru işaretleri oluşturuyor.

YANLIŞ ANLAŞILAN YERLER

- **Birdoğan** "Öykümüzün oluştuğu alan Paris'in 774 km. güneyine düşer... Olayın merkezi Carcassone Kalesi olmakla birlikte..." diye yazıyor. Oysa **Saulnier** Carcassone'dan söz ederken "Paris'in 774 km. güneyine düşen bu ortaçağ kentini keşfetmek, unutulmaz bir zaman dilimi yaşatıyor insana" (G.Ö.A., s.29) ifadelerini, "ilk kez bir müzik şöleni nedeniyle yolunun düştüğü" "Carcassone derebeyliğinin günümüze kalan görüntüsünü" anlatırken kullanıyor. Yoksa kitaptan anlaşılan, olayın merkezinin Toulouse Kontluğu olduğudur.

- **Birdoğan** "Balkanlardaki Bogomil dinini 1421'de tamamlanan Osmanlı egemenliği sildi" diyor. **Saulnier**'nin daha ihtiyatlı ifadesi ise verilen tarih bakımından da daha doğru gözüküyor: "Batılı kaynaklar; Bogomil dini, Balkanlar ve Dalmaçya'dan ancak 1481'de sona eren Türk fethiyle silinebildi, diyor." (G.Ö.A., s.19)

- **Birdoğan** kitaptan şöyle esinleniyor: "Ceza kavramlarında 'yargılamayın ki yargılanmayasınız' ilkesi vardır." **Saulnier**'nin anlattığı ise şu: "Ölüm cezasını bırakın ceza kavramına karşıydılar, yargı otoritesini reddediyorlardı. Kitaplarında şöyle yazıyordu: Yargılamayın. Siz de yargılanmazsınız." (G.Ö.A., s.37)

- **Birdoğan** "Silah taşımak yasaktır. Ancak daha sonraları savunmak durumunda kaldıklarından silahlandılar" diyor. İşin aslı şu: "Silaha elini sürmeyen... Kathar din görevlilerini yeri ve zamanı gelince Kathar olan olmayan binlerce Oksitan kendi kılıçları ve kanlarıyla savundular." (G.Ö.A., s.37-38)

- Birdoğan makalede "Uzun çarpışmalar oldu. 1211'de Fransız orduları Minerve kalesini kuşattılar. Yakaladıkları 140 kusursuzu canlı canlı ateşe attılar. Lavour'da 400 din adamını yaktılar" diyor. Tarih yazısı yazıldığına göre tarihler önemli olmalı. Özgün metin şöyle: "1210 yılının haziran ayında, yedi aylık bir kuşatmadan sonra düşen Minerve kalesinde 140 Kusursuz'u canlı canlı ateşe atarlar, 1211 yılında Lavaur'u aldıktan sonra tam 400 Kathar din adamı alevlerde can verir." (G.Ö.A., s.53)

- Çok vahim bir yanlış anlama: **Birdoğan** Katharlar için "Evlilik kutsal bir kurumdur" diyor. Gelelim **Saulnier**'nin yazdığına: "Örneğin, din görevlisi yani 'Kusursuz' olmayan Kathar et yiyebiliyor, evlenip çocuk yapabiliyor, savaşabiliyordu. Ama temelinde bütün bunları 'henüz Yabancı Tanrı'nın etkisinde' olduğu için yapabilmekteydi. Aşkı günah sayan, nikahı kutsayan Katolik Kilisesi'nin tersine, Kathar Kilisesi evliliği hoşgörmekle birlikte din açısından kutsamayı reddediyor, bunu yapan Katolik papazları da 'pezevenklikle' suçluyordu. Yani sokaktaki Kathar, Yabancı Tanrı'nın etkisiyle aile kurup aşık olabiliyor, ama evliliği din açısından geçerli sayılmıyordu. Dolayısıyla karı koca arasındaki aldatma olayı da ikinci bir günah değil, zaten sevap olmayan bir dünyanın parçasıydı." (G.Ö.A., s.43)

- **Birdoğan** G.Ö.A.'nın 50. sayfasından yanlış esinlenerek "Katharlarda ateş kutsaldır" diyor. Öyle bir şey yok.

- **Birdoğan** "1233'de bir tek kişinin tanıklığı yeterli bulunarak yakalanan Katharlar'ın kemiklerinin kırılıp engizisyon önünde öldürüldüklerini biliyoruz" şeklinde yazıyor. **Saulnier**'nin yazdıklarından bildiğimiz ise şu: "1233 yılından öteye engizisyon mahkemelerinde tek kişinin tanıklığıyla kemikleri kırılmaya mahkum edilen Katharlar..." (G.Ö.A., s.53)

ZORLAMA BENZERLİKLER

Mine Saulnier'nin kitabı "Kathar Şövalyeleri'nden Şeyh Bedreddin Yiğitleri'ne" alt başlığını taşıyor. Yazar kitabında Bedreddin mezhebi ile Kathar mezhebinin benzerliklerini, kesişim noktalarını, fikri ve coğrafi planda tartışmış. **Saulnier** şöyle diyor: "İç içe geçen doğuş ve gelişme yerleri, her iki öğretinin temel ilkeleri arasındaki şaşırtıcı benzerlik düşündürücü olsa da burada Şeyh Bedreddin mezhebi ile Kathar (Bogomil) dini arasındaki bağı kanıtlamayı, herhangi bir sav ileri sürmeyi amaçlamıyoruz. Birbirinin aynı değil, ama devamı olan bu iki akım arasındaki bilimsel yakınlığı ancak yetkin tarihçiler kurabilir." (G.Ö.A., s.11) **Saulnier** "İki mezhep arasındaki sosyolojik köprüyü burada tüm ayrıntılarıyla ortaya koymak hem sıkıcı olur, hem bizim haddimiz değil" şeklinde alçakgönüllü bir ifadeden sonra "Ama kuş bakışı bir karşılaştırma yapacak olursak..." diyor ve bazı olgular sıralıyor. Sn. **Nejat Birdoğan** ise makalesinde, bu kitaptan alındığı için eksiği/yanlışı var fazlası yok verilerle, Katharizm ile Alevilik arasında zorlama benzerlikler kurmaya yöneliyor. Ben dünya yüzünde olumlu/ileri ne varsa bu unsurların Alevilik'te de bulunması gerektiği gibi bir önkabulü ve bunu kanıtlama çabasını anlayabilecek bir kişi değilim. Böyle çabaların tarih bilincimize olumlu bir katkı yapmayacağını sanıyorum. Makalede ifade edilen, benimse zorlama olarak gördüğüm "Kathar ve Alevi inançları arasındaki paralellikler" şöyle:

- **Saulnier** Katharlardan söz ederken "İnançlarına gönül veren tüccar ya da soylu, o güne değin uğraştığı iş topluluğun kurallarına uymuyorsa caymak ve yaşamlarını el emeği alın teriyle kazanmak zorundadırlar" diyor. (G.Ö.A., s.37) **Birdoğan** bu ifadeyi "İşlerini toplum kurallarına uydurmak zorundadırlar" şekline çevirdikten sonra şu yorumu yapıyor: "Bugün bile Anadolu Alevi kuralları toplumu gözardı eden bir eyleme göz yummaz." **Saulnier** toplum kurallarından değil topluluğun

kurallarından söz ediyor. Bu ikisi arasında aynılık değil zıtlık söz konusu. Zaten dünyanın her yerinde ve her zaman bir örgüte (topluluğa) katılan kişi elbette ki o örgütün kurallarına uymayı kabullenir. Bu insanlığa bir Alevi katkısı değil. "Bugün bile Anadolu Alevi kurallarının toplumu gözardı eden bir eyleme göz yummadığı" iddiası ise bilimsel değildir, ideolojik tutum açıklaması olmaktadır.

- **Birdoğan** şöyle yazıyor: "Puta, heykele ve haça tapmayı reddederler. Bunun için kullandıkları özür de şudur: Babanı assaydılar, onu asan ipe tapar mıydın? (Bu görüşü, Alevilerin camiye girmeyişleri ve neden olarak da Hz. Ali'nin camide şehit edilişini ileri sürmeleri ile karşılaştırmalıyız.)" Ne oluyor karşılaştırınca? Herkesin yapmak istemediği iş için bir gerekçe bulabileceğini mi öğrenmiş oluyoruz?

- "Hakk'a kavuşma ancak Manikheen ruhla olur" şeklinde bir Kathar inancı tarif ediyor **Birdoğan**. Konu **Saulnier**'nin kitabının 40. sayfasında tartışılmış. Ama orada "Tanrı'ya kavuşmadan" söz ediliyor, "Hakk'a kavuşma"dan değil. Katharlar İslam da değillerdi Alevi de. Onlar için "Hakk'a kavuşma"dan söz etmek tuhaf.

- Kathar din adamlarının et yemediği bahsinin ardından **Birdoğan** "Muharrem ayında kimi Alevi bölgelerinde et yenmediğini ekleyelim" hatırlatmasında bulunuyor. Birşey açıklamıyor bu hatırlatma. Kimi Hıristiyanlar ve Museviler de belirli dönemlerde et yemiyor örneğin. Günümüzde bazı Yeşiller de aynı şekilde davranıyor.

- **Birdoğan** yazıyor: "Buna son teselli duası derler ve ölüye canlıymış gibi seslenirler: 'Güle güle git, gözün arkada kalmasın.' (Bu dua, Anadolu Alevilerinin dedelerle yönetilen kesimlerinde bugün de yaşamaktadır.)" **Nejat Birdoğan** bu yazdıklarını G.Ö.A.'nın 45. sayfasından esinlenmiş: "Öğretinin tek kutsal töreni, ölüme hazırlamayı hedef alan Son Teselli duasıydı. Oksitanca 'Consolament' adı verilen, bir çeşit 'güle güle git, gözün arkada kalmasın' uğurlaması... Ve inancı bilinçle yaşamak öylesine önemliydi ki Katharlar için, Teselli ancak aklı başında ölenlere uygulanabiliyor, komada ya da ağır hasta olanlara verilemiyordu." Yani, kimse "ölüye canlıymış gibi" seslenmemektedir çünkü Teselli ölüye değil sağ ve aklı başında olana veriliyor. "Güle güle git gözün arkada kalmasın" ifadesi duanın metni değil **Saulnier**'nin konuyu edebi ifade ediş biçimidir. Dolayısıyla Alevilerle, Dedelerle vs. bir benzetmeye gitmeye gerek kalmıyor. Kaldı ki aynı duanın ölüm eşiğinde değil de herhangi bir zaman kişiye uygulanması ve bunun kusursuzluğa geçişin biçim şartı olduğu gibi konular da **Saulnier**'nin eserinde izah edilmiş.

- **Birdoğan** "İnananlar, sohbet/muhabbet toplantılarına katılmak zorundadırlar (Bu muhabbet toplantıları ve katılma zorunluluğu bugün bile Anadolu Alevilerinde yaşamaktadır)" derken, Katharların kiliseye de devam ettiklerini ifade eden G.Ö.A.'nın 49. sayfasındaki şu satırları bozuyor: "...ve halka açık sohbetler biçiminde gerçekleşen kilise toplantılarına katılmak." Herhangi bir topluluğun/dinsel cemaatin/kilisenin mensuplarının ortak toplantılara katılma zorunluluğunun Alevilikteki benzer bir zorunlulukla özel bir paralelliğe nasıl yol açtığı anlaşılamıyor.

- **Birdoğan** G.Ö.A.'nın 49. sayfasından, biraz yanlış bir biçimde, aldığı üç kez öpüşme tarzını "Bu öpüşme biçimi Anadolu Alevilerinde aynen yaşamaktadır" yorumuyla birlikte veriyor. Kişisel deneyimlerimden biliyorum ki üç kez öpüşme çeşitli Arap kavimlerinde de halen çok yaygındır. Dolayısıyla bu tarzın kökenini ya daha genel/eski bir alışkanlığa bağlamak ya da sözgelimi Arapların da bu alışkanlığı Alevilerden aldığını göstermek gerekiyor.

- **Birdoğan** şöyle yazıyor: "Din adamları 'ev' adı verilen yurtlarda kalırlardı. Yollarının 'demirden gömlek' olduğu söyleniyordu. (Alevi dedelerinin 'bu yol demirden leblebidir, ateşten gömlektir' biçimindeki hayırlılarını düşününüz.)" Bunu düşünmekten ne çıkacak bilmiyorum ama **Saulnier**, bu esinlenmenin kaynağı olan G.Ö.A.'nın 50. sayfasında, kişinin, "günün birinde 'ateşten gömleği' giyeceğinin bilinciyle" Kathar mezhebine girdiğini anlatırken, edebi bir ifade kullanıyor. **Birdoğan** bunu alıyor, daha değişik bir sıralama yapıyor ve anlamlı olmayan bir Alevi bağlantısı kuruyor.

- **Birdoğan** G.Ö.A.'nın 55 ve 57. sayfasından almalar yaptıktan sonra, Katharların sığındığı kalenin adının Şahin Yuvası olduğuna karar veriyor ve "Alamut Kalesini düşünüp bu sözcüğün de kartal yuvası anlamına geldiğini bilmeliyiz. Bugün Aydın'ın Bozdoğan ilçesine bağlı bir Alamut köyünü de gözönünde bulundurmalıyız.)" diyor. "Kartal yuvası", "şahin yuvası", "şahin gözü gibi" tanımlamaları **Saulnier** tarafından, Katharların kullandığı bir kaleyi betimlemek için kullanılan tamlamalar. Kalenin adı ise Montsegur. Dolayısıyla hem bu açıdan bir benzerlik yok, hem de çok yükseklerde kurulan bir takım kaleler için "kartal yuvası" vb. benzetmeler yapılması çok doğal ve yaygındır; ideolojik/kültürel devamlılık kanıtı olamaz.

- Makalede "1242'de bir gece 12 Kathar fedaisi kaleden gizlice çıkarak Toulouse mahkemesinin yargıçlarını yataklarında öldürdü" şeklinde geçen ibare G.Ö.A.'nın 61. sayfasından yanlış esinlenilmiş. Aslında kaleden 60 kişi çıkıyor. Yargıçların kaldığı yere sabaha karşı varıyorlar. Kimse kimseyi yatağında öldürmüyor. Dolayısıyla **Birdoğan**'ın Hasan Sabbah'ın fedaileriyle bu kişilerin yaptıkları arasında kurmaya çalıştığı benzerlik havada kalıyor.

MAKALEDE ATLANANLAR

Makalenin yazarı Sn. **N. Birdoğan**'ın, **M. Saulnier**'nin kitabını adım adım takip ederken atladığı bir iki noktayı da dikkatlere sunmak istiyorum. Anlayabildiğim kadarıyla bu kısımlar ne yapılırsa yapılsın Alevilikle paralellik kurmaya müsait değil ama Katharları anlamak bakımından önemli.

- "... kendilerine 'kusursuz' ya da 'iyi adamlar' adı verilen din görevlileri kesinlikle cinsellikten uzak, şiddete hiçbir koşul altında başvurmayan, 'et yemez' kadın ve erkeklerdi. Kadın ve erkeklerdi diyoruz, çünkü Kathar mezhebini diğer tüm dinlerden ayıran en büyük özelliklerden biri, tarihte ilk kez her iki cinsin eşit koşullarda din görevlisi olabilmesidir." (G.Ö.A., s.15)

- "Katharlar'a göre mucize diye bir şey yoktu ve İsa dahil kimsenin mucize yaratması söz konusu değildi. (Bu noktada birkaç mucize gösterdiğine inanılan Şeyh Bedreddin olgusundan ayrılırlar.)" (G.Ö.A., s.40)

- Katharlar'ın "bizim" coğrafyalarla somut bağlantılarının hangi kanaldan olduğu konusunda açıklayıcı bir olgu: "Başlangıçta gizli gizli örgütlenen Kathar mezhebi, 1167 yılında Konstantinopolis'den gelen Nicetas adlı Bogomil metropolitin yönettiği ve Toulouse yakınlarındaki 'Saint Felix de Caraman' kasabasında toplanan Din Kurultayı ile birlikte dosta düşmana karşı açığa vuruldu." (G.Ö.A., s.51)

- "Kalenin garip mimarisini inceleyen günümüz mimarları, Katharlar'ın altın sayı diye adlandırılan orantıdan haberli olduklarını ve Montsegur'un bir güneş tapınağı özellikleri taşıdığını öne sürüyorlar." (G.Ö.A., s.59)

Zevkle ve öğrenerek izlediğim *Bilim ve Ütopya* dergisine bu notu gönderirken biraz tereddüt etmedim değil. Ben ne bilim adamıyım ne tarihçiyim ne de dinler tarihi üzerine sistemli bir okumam oldu. Yazdıklarım tesadüf sonucu bir kitap ve bir makaleyi birlikte okumamın ürünü. İddiam bununla sınırlı. Gerisi yetkin bilim insanlarının işi.

İLHAN ARSEL
Şeriat'tan Kıssa'lar

Prof. Dr. İlhan Arsel'in son çalışması... Kur'an'daki masallar ve hikâyeler... Başta Tevrat olmak üzere öteki "Kutsal Kitaplar"daki kökleri, anlamları...

A.A. JDANOV
Edebiyat Müzik ve Felsefe Üzerine

Stalin döneminde izlenen kültür politikasının en önemli temsilcisi Jdanov'un eseri... Sanatta halktan kopukluğa, bireyciliğe, çıkarcılığa, örgütsüzlüğe tavır...

- **Türk Tarihinin Ana Hatları**/ Kemalist yönetimin resmî tarih tezi
- MUAZZEZ İLMİYE ÇIĞ/ **Sumerli Ludingirra**
- BEDRETTİN ŞİMŞEK/ **Sahte Peygamberin Vaaz Kitabı**
- MICHAEL PARENTI/ **İmparatorluğa Karşı**
- OSMAN ŞAHİN/ **Kolları Bağlı Doğan**
- CEMAL SÜREYA/ **99 Yüz** *(3. Basım çıktı)*
- STEFAN ANDERSSON/ **Asurlar** *(2. Basım çıktı)*
- EROL SEVER/ **Asur Tarihi** *(2. Basım çıkıyor)*

KAYNAK YAYINLARI
İstiklal Cad. 184/4 Beyoğlu-İST.
Tel ve Faks: (0212) 252 21 56-99

Nejat Birdoğan'ın "Batınilik ve Alamut Sosyalizmi"ne kökten eleştiri

Karanlıklar Prensi Hasan Sabbah ve Alamut Mafyası!

Burçay ANGER

Bu yazıyı değerli dostum **Nejat Birdoğan**'ın engin hoşgörüsünü aşmayacağını umarak yazıyorum.

Birdoğan'ın *Bilim Ütopya*'da söz konusu yazı dizisini okuyunca hayrete düştüm. **Hasan Sabbah**, Alamut Kalesi, (yani Haşhaşiler) Batıniler, İsmailiye mezhebi ve siyasal hareketi, Karmatiler ve Şii dai'leri üzerine yazdıkları, tarihin siyasal sonuçlarının tümüyle tersyüz edilmiş, yüzseksen derece saptırılmış, tipik bir *Şii* fanatik yorumudur. Baştanbaşa *Şia*'dır. Kendisine saygı duyuyor ve bakışını anlamaya çalışıyorum. O, çok eskiden oynanmış bir trajedyada, çok hoşuna gitmiş bir rolü, kendini geçmişe ışınlıyarak yeniden üzerine alıyor. Sosyalist bir insan olarak (sosyalist aydınlar arasında, özellikle tarih kulvarında sık görülür bu) çok beğendiği bir rolü oynuyor. Tarihe taraflı bakmak özürünü filan fersah fersah aşmış, adeta bir "ne olursa olsun, egemenlere kötülük etsin de" anlayışına tutkuyla yapışmış görünüyor. Tabii sadece bu konudan söz etmekle birlikte, bu yanlışla Ortadoğu tarihini ve tabii Oğuzlar'dan Türkiye'ye geçiş sürecini özürlü kıldığı karşısında olduğum da bir gerçek.

SEYYİDLİK'İN İCADI!

Şimdi kavramlar birbirine karışmasın, Batınilik şudur: Bu inancın özünden dolayı, Batınilik'in açıklamasını, uzun, karışık, Türkçe'de anlaşılmaz, Farsça, Arapça bir takım tasavvuf tabirleriyle yapıyorlar. Böylece yazandan başka kimsenin anlamayacağı, okuyucunun da elinden atmak istediği bir takım yazılara dönüşüyor. **Birdoğan** da bundan kendini alıkoyamıyor. Bir yandan Arapça ulemasının *"Kuran'ı bizden başkası anlamaz"* bir yandan Alevi ulemanın *"Alevi düşüncesi derin iştir"* açıklanamaz tavrı, tarihteki her türlü sapmaya prim tanımaktadır. Burada ben her yaştan her baştan okuyucum için kısa ve net olarak açıklayacağım. Birçok kitapta bulabilirsiniz, benimkisi en basiti. Yani baklanın ağızdan çıkmışı. Zaten okuyucuya çoktan tarihin çöplüğüne gömülmüş çok eski inançların felsefi noktaları değil (kimse "bilsem de ben de Batıni olsam" demez), adı Alevik'e sıkça bağlanan bu inanç silsilesinin tarih içindeki kimliği lazımdır. Hani bir batında iki çocuk doğurdu denir ya; Bâtın, içte kalan, açıkça söylenmeyen, herkesin bilemeyeceği, yani "gizli" demektir. Gizli! Peki kim biliyor bunu? İki-üç bin kişi içinde sadece bir tek kişi: Şeyh, dede, pir, dede sultan, mürşid, mâsum vs. türlü adlar alırlar coğrafyasına göre. Eski Dai'ler (açıklayacağım) ve yani Mollalar da bunların asistanları oluyor, yani gizleri biraz biraz anlayıverenler, tabii Pir'in izin verdiği sürece. Batılılar, hemen herşeyi Ön Asya'dan öğrenip sonra bunları allayıp pullayıp kendi buluşlarıymış gibi yine Ön Asya'ya okutan Antik Helen'den beri

Nizamülmülk'ün öldürülüşü, Camiü't-Tevarih adlı yapıttan bir minyatür, 1317, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (Ara Güler Arşivi).

Batılılar; bu karmakarışık, bin yıllarca üst üste yığılmış, aslında insanın ahlaki-politik-toplumcu bir kimlik bulma çabası olan bu inançlar curcunasına, *Gnostik* düşünce, *mysterium* (sırlar) derler. Bütün Antik Çağ felsefecileri, yani dincileri (Her nedense söz konusu Antik Yunan olunca felsefeci, ama doğulu olunca dinci oluveriyor. Oysa günümüzün pozitivizmi bile din ile felsefeyi birbirinden tümüyle ayırt edememiştir. Şu sanki bilimsel bir parlamaymış gibi sözü pek edilen, Batılı'nın *Rönesans*'ı aslında, öze dönüş, saf İsa öğretisine, Kudüs kültürüne dönüşle başlamıştır.) bu üstün bilgelik çabasında görünürler.

Başkalarının bilmediği sırları bilen, bu nedenle halktan olağanüstü ilgi gören, yani "keramet" sahibi bu kişiler, toplumlara siyasal egemen olmadan, kılıç sallayıp kan dökmeden, adeta 'gel keyfim gel' bir yaşantıya pek alışıktılar. Bu gelenek eski Ön Asya'da eski Tunç devrinden beri vardır. Ön Asya'da Mag'lar diye bilinirlerdi. Zaten yabancı dillere magic=sihir, büyü sözcüğü buradan geçmedir. Türkçe'de büyü=bükü'dür. Örneğin Türkbükü Köyü, burayı bir Türkmen şamanının kurduğuna tanıklık eder. Her neyse, bu üretim yapmadan, halkın aynî ödemeleriyle geçinip şöhret sahibi olan kişiler, baktılar ki bu bedava mesleğe olur olmaz herkes sıvanıyor, derhal bir sınırlama getirdiler. 40 kişi olacağız dediler, yani 40 kişilik bir din tekeli kurdular. Sözüm ona üçler, yediler, kırklar kutsallığı budur. Zamanla bu da yeterli olmadı, zira daha sağlam, kılıçlı zorbaların bile yıkamayacağı bir ruhban sınıfı egemenliği kurmak peşindeydiler, bu nedenle pir, şeyh olma şartlarını iyice ağırlaştırdılar ve tam bir krallık gibi kan bağına oturtuverdiler. *Seyyid*'lik meselesini icat ettiler. Şartlar, Şia olayı (Ön Asya son dinsel yapılaşmasının kesin ayrım noktası) da buna uygundu. Hiçbir zaman İslami ayrımcılığı istemeyen, koyu bir sünni (Muhammed yandaşı) olan, *"Hayır, hakkım yenmiş falan değildir!"* diyen Ali'nin hiç istemediği, hilafet saltanatı mağduriyetini bahane ederek Pir'lerin, Ali ve Fatıma evliliğinden gelme soya ait olma şartını tutturdular. Bugün Anadolu'da üstüne her cüppe geçiren sakallının *"Ben seyyidim ha!"* diye kabarmasına bakılırsa bu da pek tuttu sayılmaz. Zira kılıç ve politikayla binbir zorlukla iktidara gelmektense, halkın vicdanında iktidara gelmek, babadan oğula beleşçi bir ruhban saltanatı kurmak, ağzı lâf yapan her tembelin iştahını kabartır.

İSLAM'IN DEVLETLEŞME DÖNEMİ VE BATINİLİK

Bu dünya kadar eski Batınılık düşüncesi, elbette tek tanrıcı İslam'a ve Muhammed öğretisine karşı çıktı. İslam'da herşey açıktı. Batını'de gizli! İslam'da her şey net idi, bir kitapta ne yazıyorsa o, Batını'de karışık, bulanık, daldır elini ne çıkacağı belli değil! İslam binlerce yıldır halkları birbirinden ayıran küçük cemaatler, tarikatler, mezhepler halinde küçük ve bedavacı saltanatlar peşinden koşan bu eski din önderlerini, haklı olarak ortadan kaldırmaya, birleşik güçlü toplumlar ve devletler yaratmaya çalıştı. Tabii ruhban sınıfını da siyasal irade altına almak istedi. İslamda halifelik denen şeyin işlevini yerine getiren (yani ruhban egemenliğine son verip siyasal erk içine alarak devletleşmeyi deneyen kurum) mükemmelen çağdaş yaşama uygulanan güç merkezi, **Atatürk**'ün olağanüstü gücüyle başarıya ulaşmış *Diyanet*'tir. Bu yüzden Sünnisi Alevisi, Diyaneti hiç sevmez. Şeyhler buna, bin yıllık egemenliklerini devlete bırakmaya, neden razı olsunlar, avanta yaşamlarından niye vazgeçsinler? Elbette *"Yanıyoruz, üstümüzde zulüm var, gaddar zorba devlet, köleci hilafet"* şiarlarıyla ayağa kalktılar. Güç Hilafetteydi. Çünkü hiç kuşkusuz o çağda, uygarlığın en ileri aşaması, devlet kurmak, devletten imparatorluğa geçmek durumundaydılar.

Eh iktidardaki güce karşısınız, bunu nasıl, kimle başaracaksınız? Elbette en yoksul halk kesimleriyle. Peki onları nasıl kendi yanınıza çekeceksiniz? Basit, iktidardakiler ne yapıyorlarsa hemen hemen tersini savunarak. Devlet vergi mi alır, siz vergisizliği, devlet oğlunuzu askere mi alır, siz hemen barışı, kardeşliği savunursunuz. Nasıl olsa iktidar şu anda elinizde değildir, olur olmaz vaatler vermek dünyanın en kolay işidir. Bu, köylülüğü sömürmenin, iktidar için kullanmanın en ucuz ve en eski yoludur. Hele Ortadoğu politikasında pek bayat bir numaradır. Bugün bile öyle değil mi? Seçimlerden önce, alabildiğine eşitlikçi, milli, sömürüye karşı görünmüyor mu **Erbakan**? Sonra acele ABD ve İsviçre seyahatları düzenlemedi mi? Ağırlığınca altın biriktirdiği sonradan anlaşılmadı mı? Belediye seçimlerinde kazanmadan önce *"Allah'ın suyunu size parayla satıyorlar"* diyorlardı. Sonra suya en fazla zam yapan onlar oldular. Zira onlar da bizim kadar Ön Asya ve İslam tarihi okumuşlardır. Kısacası muhalefetteyken devlet malını yoksullar arası bölüştürmekten filan dem vurmak kolaydır. Ancak iktidara gelince, ne olduğunuz, gerçek olarak anlaşılabilir.

Bu nedenle, hem Batılılara hem Doğu ve Kuzey'deki silahlı güçlere karşı (Yani haçlı seferleriyle milyonlarca gözü dönmüş silahlı Hıristiyan fanatiğini Ön Asya'ya taşıyan Avrupalılar'a, Kuzey'den gelip yağmacılık yapan güçlü savaşçı Moğol fatihlerine ve Doğu'dan Hint-Afkan yöresinin barbar halklarına karşı) "gerçekten yeni" bir dünya düzeni, İslamiyet omurgalı bir devlet kurma çabası içindeki Arap, Türkmen (Oğuzlar önderliğinde) ve Kuzey Afrika halkları için, küçük kabile önderliğinden bir türlü vazgeçmeyen, hem de ordusuz, savaşsız, hukuksuz (çünkü beğenin beğenmeyin İslam bir hukuk düzenidir aynı zamanda), şöhretten bir türlü vazgeçmeyen Batını kökenli tarikatler her zaman sıkı takibata alınmış, bela olarak görülmüşlerdir. Her zaman göz ardı ediliyor, oysa özellikle bu dönem (9. ile 13. yüzyıllar arası bu anlamda en kritik dönemdir) devletleşme dönemidir.

Ön Asya coğrafyasında devletinizi kaptınız kaptınız, yoksa açıkta kalırsınız. Bir ağaç mevsiminden önce veya sonra çiçeklenmez, çiçeklenmezse de meyve vermez. Kısacası bu dönemde uygarlaşmanın tek göstergesi, *'devlet'* olmaktır. Devletleşmeye karşı çıkmak, uygarlığa karşı çıkmak, halkını felakete sürüklemek demektir, gericiliğin ta kendisidir. Bu yüzden tarikatçılık, bugün olduğu gibi o zamanda gericilik mihraklarından başka birşey değildi.

SOSYALİST YAKIŞTIRMASI HATALI

Mükemmel bir siyasal tarih yorumcusu olan **Atatürk**, bu nedenle ilerici-gerici, Sünni-Alevi bütün tarikatları, tekke ve dergahları kapatmıştır. Sayın **Birdoğan** "Alamut sosyalizmi" adlı yazısı ardından, aynı mantık ve yorum yanlışıyla, kendi içinde gayet tutarlı olarak, Avrupa'daki bir takım tarikatları da *"sosyalist"* olarak görüyor (Kathar şövalyeleri). Çok daha ünlü Cizvit tarikatından hiç söz etmiyor. Oysa aynı şey Avrupa'da da yaşandı. *Fransız Cumhuriyetçileri* uzun yıllar, şıhlarının ayaklandırdığı tarikatçı kavimlerle çok uğraştılar.

Victor Hugo, 1790'lı yılların başındaki bu kardeş kavgasını, yarı etnik-yarı mistik karakterli, savaşçı *Börotanyalı* yığınların Cumhuriyet'e nasıl amansızca saldırdığını pek gerçekçi anlatır. Börotanyalılar'ın isyanı tıpkı bizim *Dersim* isyanına benzer, hemen hatırlatayım. Ve aynı şekilde, kaçınılmaz olarak (maalesef ama) bastırılmıştır.

Şimdi sözlerimiz çarpıtılmasın diye önemle belirteyim. Tabii devletler bütün dünyada olduğu gibi kanla silahla kurulur. Bir devleti yıkıp yerine yenisini kurmak da aynı şekilde, yani devrim yapmak! Bunu **M. Zedung** da açıkça belirtmiştir. Ve bu süreçte kaçınılmaz olarak egemenlerin zulmü vardır. Bunları unutuyor değiliz. Zaten resmi tarih bile unutmamıştır. Şimdi bu gibi tarikat önderliğindeki girişimleri tarihin her döneminde niçin sosyalist bulamayız? Her ne kadar "ürünü devlete vermeden paylaşmak" gibi pek sosyalistçe görünen kuramlar ortaya attıkları görülsse de. Gerçek sosyalizm ile karşılaştıralım:

1) Sosyalist isyanlar, işçi sınıfı önderliğinde veya işçi-köylü sınıfı adına yapılmaktadır. Liderler ölür. Yerine seçimle başkası geçer, devrim liderin isteğiyle değil partinin programıyla yürür.

Oysa tarikatlarda, yoksul halk öncü filan değil, *"şıh uğruna can veren"* fedailerdir. İsyan, şeyhi-piri, yani tek ve mutlak bir kişiyi başa geçirmek için yapılır. Şeyh ölürse yerine oğlu geçer. Herkes şeyh olamaz, ille kırklardan ya da seyyid (peygamber soyundan) olacak. Batılılar'da ise *Saint-Aziz* olacak.

2) Sosyalist isyanlar devleti ele geçirmek ve devlet erkini sınıfsal olarak tersine çevirmek için yapılır.

Tarikatlarda ise devleti yıkmak, küçültmek, küçük birimlere ayırmak, cemaatler olarak idare etmek amacıyla. Sonunu düşünen var mı? Oysa bu anlayışın sonu bellidir. Kuveyt gibi, B. Arap Emirlikleri gibi olunur.

3) Sosyalizm mistik düşünceyi yok etmek için, ruhban sınıfının amansız düşmanıdır. Ayrıca soyluluk, babadan oğula saltanatını yıkar. Cumhuriyet aşamasında bu çok nettir. **Atatürk**'ün yaptığı gibi.

Oysa tarikatler baştan sona mistisizme dayanır mistik düşüncenin en gericisi olan 'yalnız bir kişi bilir' anlayışından güç alır. Topraktan gelen soyluluğu değil, onun daha da geri bir biçimi olan, bir Arap peygamberden gelen soyluluğu kuvvetle savunur.

4) Devrimlerin halkın talebinden gelen bir hukuku vardır. Sosyalizmde herkes yargıç olabilir.

Tarikatlar hukukunda sadece Şeyh ve onun yardımcıları müridler meclisi yetkilidir. Hukuk ilk baştaki Şeyhin uygulamalarına göre olduğundan çağlar geçse de değişmez. Yargıçlık, vicdanî mistik sezgiye dönüşmüştür.

5) Sosyalizm bir süreçtir. Yanlış yapılsa da geri dönüş, yeniden gözden geçirme vardır. Devrim içinde devrim yapılabilir.

Mistik tarikat düşüncesinde bu mümkün mü?

İşte hal böyle iken, tarihin herhangi bir döneminde bir tarikatı, hele bir Batıni tarikatını "sosyalist" olarak yorumlamak... Ne diyeyim, Aleviliği de **Birdoğan**'ı da severim ben.

HASAN SABBAH'IN GERÇEK YÜZÜ

Şimdi gelelim en tahammül fersah meseleye: "Alamut Sosyalizmi", **Hasan Sabbah**'a filan. **Birdoğan** bunlar için bakın cömertçe neler yazmış:

"Tarihin bu dönemi Hasan Sabbah'la başlar (1126)". Hemen yanıt vermek durumundayız yoksa yazı daha çok uzayacak. **Hasan Sabbah** tarihte hiçbir zaman bir paragraf başı olmamıştır. Kara bir mürekkep lekesidir belki.

"Sabbah, dönemindeki hiçbir bilginden daha az bilgin, hiçbir konutandan daha az komutan ve daha az atılgan değildir". **Sabbah**'ın hiçbir zaman bir ordusu olmadı. Bir devleti de olmadı, dolayısıyla komutanlığı **Birdoğan**'a özgü bir kaftan biçmedir.

"Her mürşidden daha güçlü bir hitabet bir irade ve telkin gücüne sahipti". Bu çok doğrudur. İnsanları kitleleri kolayca hipnotize edebiliyordu. Bütün başarısı, bugün pek çok mollanın, hatta köy hocalarının bile denediği, insanları bol çene ve büyü-

Melikşah

tılsım ile uyutma yeteneğine bağlıdır.

"Bundan başka Hasan Sabbah doğu gizleri, tasavvuf düzenlerinin tüm yöntemlerine sahip, baştan başa İslam bölgelerini gezdiği için de ruhlardaki gizliliği bilen olgun bir kişiydi". İster istemez **Birdoğan**, hep gizlilikten, ruhlardan, gizlerden dem vuruyor. Oysa az önce onun için *bilgin* demişti. Gizli olan, herkesçe inanılacak kadar somut olmayan bilim olur mu? Çağdaş bir tarihçi olarak şu malûm "tasavvuf yöntemlerini" sadece açıklıyorum: Ben bilirim, ben olağanüstüyüm, benden başka kimsenin aklı ermez tutumudur bu. Günümüz deyimiyle tam bir megolamanyaklık!

Ve **Birdoğan**'ın cömertliği doruğa tırmanıyor: *"O ve yerine geçenler için hiçbir ulusçuluk, hiçbir bağnazlık yoktu"*. Doğru, yukarıda açıkladığım gibi kimi Batıni tarikatları "ulus" olmaya, yani o dönem için "uygar olmaya" şiddetle direnen küçük muhterislerdi. Bağnazlığa gelince: İnsaf, **Sabbah**'ın örgütünden ayrılmak yoktu! Ayrılanı anında temizlerlerdi. Gerekçesi çok basit, gizli olan örgütü ele verir ve kartal yuvası (Alamut'un anlamı) küçük kalesinin çok gizli giriş çıkış tünellerini anlatır diye. Tipik mafya tarzı, bugün ülkemizde de bu tutumu denemeyen, gizli, macera veya provokasyon örgütü yok gibidir. Ne demektir bu? Hayatta benden başkasına inanmayacaksın, aksi takdirde gebertirim! Ya da şeyhimiz ne derse doğrudur, tartışması olmaz. Bu bağnazlık değil midir? Evet hem de en koyusu, en acımasızı!

"Yalnız insan, hiçbir din yoktu. Yalnız doğa..." Ne, doğa mı? Bütün gün taş bir kalede tam bir karanlıklar prensi olarak kapanacak, "bugün kimi arkadan hançerlettireyim de onun düşmanından para alayım" diye komplolar hazırlayacaksınız ve nedense hiç ilgilenmediğiniz doğayı seveceksiniz? Allah Allaaaaah!

Hiç bir dini olmadığı doğrudur, çünkü o bir büyücüdür ve tipik bir anarşisttir. (Anarşizm bireyciliğin en hastalıklı halidir, toplumculuğun yani sosyalist düşüncenin can düşmanıdır.)

"O, bunu sorun yapıp isteğini açıklayınca, onu ölümle yargılıyorlardı..." Elbette. Tarih boyunca, bırakın haydi devleti, katilleri idamla yargılamayan bir tek hukuk biçimi var mıdır? Klanda bile böyledir bu.

"O da yargıçları idam ediyordu". Aman efendim, iki düşmanın birinden para alıp, diğerini uyutulmuş paranoyak katillerine, gece uyurken, arkadan hançerle, içkisine zehir katarak filan katlettirmek, açıkça cinayetin en kalleşçe olanı, ne zamandan beri *Jakobenler*'in açık, net adalet *Giyotin*'ine dönüştü? Bu kadar da olmaz! Bu hesapla **T. Dursun, U. Mumcu** gibiler de *'kutsal adalete'* giden hükümlüydüler, ha? Böyle tarih anlayışı olur mu, yani aynı metodla aynı biçimde işlenmiş iki ayrı cinayetler dizisinde, sizin sevdiğiniz katilse, haklı! Sevdiğiniz kurban ise *"Vay hain caniler!"* Canım, şu çifte standartın da bir haddi hesabı yok mudur?

"Doğuda özgür düşünceyi savunan bu yok etme hançeri, yaşadığı dönemlerde gerçek düşünce özgürlüğünü yaşattı". Yok etme ile düşünce, hele özgürlük, asla yanyana gelecek şeyler değildir. İşte **Mumcu** ve **Dursun**'un sonu. Onlar kimsenin cesaret edemeyeceği şeyleri düşündüler ve söylediler. Ve tam **Hasan Sabbah**'ın *"Haşhaşi"* manyakları gibi olan katillerce öldürüldüler. Bu ülkede cinayet özgürlüğü dizginlenebilseydi, onlar yaşar, fikir özgür olurdu. Nerden gelirse gelsin cinayetin düşünce ile hiç ilgisi yoktur! Şimdi hemen aklımdayken belirteyim. Batınilik'ten (yani eski Ön Asya'nın on bin yıllık büyü sihir dönemlerinden gelme, karışıp çorba haline dönüşmüş olan inançlar silsilesi ki İslamiyete hiç bir zaman tümüyle teslim olmamıştır) çıkan, ondan beslenen pek çok tarikat, mezhep vardır. Bunların büyük çoğunluğu **Hasan Sabbah** örgütü gibi kötü niyetli olmamıştır. Tersine tasavvuf denilen felsefi görüşleriyle Anadolu insanına manevi katkıda bulunmuşlar, bir ulus kültürü içinde severek birleşmişlerdir. **Hasan Sabbah**, ondan az önceki *Karmati'ler*, *Fatımi'ler* onların son müridleri *Dürzi'ler* başka. Elbet bu yapıcı tutumlarını *"devlet"* de takdir etmiş, örneğin *Bektaşilik* ile *Mevlevilik*'i benimsemiştir. Malûm yüzyıllar boyunca Yeniçeriler *Bektaşi* olmuşlar, bu devşirmeler devlet tarafından bilerek, *Bektaşi* yapılmışlardır. Sünni tarihçilerin dediği gibi her Batıni hain, eşkiya değildir. Bu tipik bir sünni yobazlığıdır elbet.

SABBAH'IN SERÜVENİ

Geldik **Hasan Sabbah**'ın serüvenine. Burada kısaca yazdıklarımı, herhangi bir İslam tarihi, İran tarihi, Haçlı tarihi kitabında çok daha detaylı olarak, ama hepsinde de son derece benzer olarak bulabilirsiniz. **Birdoğan** tabii İslam tarihçilerini olayı saptırmakla suçluyor amma tarafsız sayılacak Batılı tarihçiler de aynı şeyi söyleyince, bu kez bu kapıyı da yüzümüze örtmek üzere *"Batılılar'da Sünni tarihçilerden aldılar, inandılar"* diyor. Hiç öyle şey olur mu; Batılı tarihçiler **Hasan Sabbah**'la aynı çağı, aynı yerde yaşadılar, yüzünü gördüklerini sanmam ama onun her hareketine yakından tanık oldular. Çünkü tam o dönemde, İsa adına Kudüs'ü yeniden işgal etmek, sonra da orada kalıp, güneyde İslam, Kuzeyde de Oğuz devleti kurdurmamak savaşına girdiler. Yüz yıl kadar Ön Asya'da ciddi bir silahlı güç olarak yaşadılar. Gemilerle sürekli Avrupa'dan takviye aldılar. Bir seferinde 1.5 milyon Haçlının Anadolu'yu çiğneyip, İstanbul'u talan edip, Toros eteklerinde açlıktan insan eti yiyip, *Kilikya*, *Şam*, *Kudüs* bölgesinde gezdiği bilinmektedir. Yani Batılılar Hasan Sabbah olayını bizzat yaşadılar ve en az Sünniler kadar ona lanet ettiler.

Hasan Sabbah İranlı basit bir mollaydı. Ama yetenekliydi. Gözünüzün önünde canlansın diye, tıpkı **Şevki Yılmaz**'a (Refahlı, meşhur Hac yemincisi Kemalizm düşmanı) benzediğini belirteyim. Hal, tavır olarak. O'nun **Ömer Hayyam** ve ünlü, değerli, büyük devlet adamı **Nizam-ül mülk**'ün medrese arkadaşı olduğu söylenir. Birçok tarihçi bunu gerçek saymaz. Her neyse, **Sabbah**, önce *Haricilik* (Arap kibirine baş kaldırarak Arap olmayan müslümanlar) sonra *Şia* (ayrılık, kışkırtma) şeklinde Ali'nin halifeliğinde ısrar ederek, bunu islam imparatorluğuna başkaldırma ve İslamı karalama bahanesi sayarak çıkan çok uzun süreli devletleşme dönemi karışıklıkları sırasında, İranlı olduğu için *Şii* tarafına geçti. Ve *Dai* oldu. Dai'lik Şia fikri savunuculuğu demektir. Bunlar

ES

az buçuk din bilgili fakat hitabeti çok güçlü, gözüpek, kurnaz, gizli çalışmaya yatkın kişilerdi (Yeni çıkacak kitabımda çok uzunca detaylı anlatacağım).

Dailik sözcük ve işlev olarak, çok eskiden beri Ön Asya'da vardır. MÖ binlerde Zerdüşt dinine karşı savaşmışlardı, o zaman Daiva adı altında. Bugün bizde *"dayılığın"* yani *"kabadayılığın"* kökenidir. Yani kendisi pek görülmeyen bir şefin, silahlı, silahsız her türlü karanlık işe yatkın adamları. Ali hakkı koruyoruz diye, biraz da haklı olarak, kibirli, ırkçı, kendini bir şey zanneden, adaletsiz, bedevilikten henüz kurtulamamış Arabi İslama karşıydılar. Eski, gizemli, bölük pörçük dinlerine dönmek istiyorlardı. Ali bunu sezdi ve onların aleti olmayacağını belirtti, bunun üzerine ilk iş, onu öldürdüler. Ben daha çok siyasal renk ile bu olaya bakacağım. İlk Şii dalleri ya tek tanrılı dine henüz ısınamamış, kuzey Afrika göçerleri, ya da yüzyıllarca Yahudilik, Hıristiyanlık etkisinde kalmış Harran-Batı İran halkları arasında etkili oluyorlardı. Özellikle Hac yolunda uzun nutuklar atıyorlar, halkı Halifeliğe ve aslen İslama karşı kışkırtıyorlardı.

Bugün aynı şeyi, aynı biçim ve aynı yerde **Şevki Yılmaz**, muhalefetteki İslam adına, iktidardaki Kemalizme karşı yapıyor. Zaten Şia sözcüğünün bir anlamı da *"ateşi harlatıcı yonga"* demektir. İsa'nın göğe çekilip bir gün yeniden dönmesi inancından yararlanarak, *"bu halifelere boşvermeyi, bir gün gelip dünyayı kurtaracak olan 'Mehdi'yi beklemeyi"* savunuyorlardı. Bugün de kimi Alevi ocaklarında buna inanılır. Sonunda kimi ilkel kavimleri ayırarak küçük devletler kurmayı başardılar. Zaten belirttiğimiz gibi o çağ Ön Asya'nın devletleşme mevsimi idi. Bunu o zaman başaramayan halklar bugün o uygarlık basamağını atlayamamanın çilelerini çekiyorlar. Afganlılar, Kürtler, Arap Emirlikleri, Sudanlılar filan gibi. Bunu şöyle böyle olsun başaranlar, yüzyıllardır, ulus devlet olmanın saygınlığını yaşıyorlar. Fas, Libya, Mısır, Cezayir gibi. Bu aşamayı bileklerinin hakkıyla tam olarak geçen uluslar ise, halâ dünyanın en hatırı sayılır devletleridirler. İran, Türkiye gibi. Bunu unutmamak gerekir.

İşte **Sabbah** da bu kargaşadan bir Şii 'dai'si olarak yararlanmaya girişti. Tabii ilk vaazlarında çevresine yoksul halkı toplayabilmek için, keskin sosyal adaletçi vaatler verdi. Sonra baktı ki, bireysel başarısı parlamaktadır, 70'li yıllarda birçok sol-devrimci örgütün yaptığını yaptı, işin kolayına kaçtı. Kitleleri ikna etmek ve sınıf mücadelesi yerine, bireysel yetenek ve cesarete dayanan, bir avuç gözüpek serdengeçtiyi çevresine topladı. Sarp dağlar üzerinde gözüne kestirdiği, ama o dönem kimselerin pek önem vermediği, küçücük, yarı yıkık bir kale olan Alamut kalesini ani bir baskınla ele geçirdi. Yaşamı boyunca yaptığı tek askeri harekat denebilecek şey budur. Sonra bu kaleyi yeniden inşa etti. Dağların derin koyaklarına açılan pek çok gizli geçit açtı. Kuleyi içeri girilemeyecek bir zindana çevirdi. Zaten müritlerinin mevcudu ikiüçyüz kişiyi hiç geçmedi.

İçerde kendilerine göre küçücük süslü yapma bir mini cennet bahçesi kurdular. Yeni müridlerini çok genç ve boş kafalı kimsesizlerden seçiyor, burada afyon özlü şarapla uyutuyor, bu bahçede ayıltıyor. Ve *"İşte ben istersem, müridimi istediğim zaman cennete getiririm"* diyordu. Bu olayı istisnasız bütün tarihçiler yazar. Laik, Sünni, Hıristiyan kim olursa. Sadece **Birdoğan** bu işi kahramanına yakıştıramıyor. O dönemde ve sonraları, Hint-İran'da afyon *'Haşhaş'* hemen herkesçe kullanılmaktadır. Çok ayıp bir şey değildir. **Sabbah** bunu müridlerine bol bol veriyor ve yüksek hitabetiyle beyinlerini yıkıyordu. Müritleri onun bir hareketiyle *"Nasılsa cennete gideceğiz"* diyerek intihar ederlerdi. Tabii bütün dinler, mezhepler, diğer Şii tarikatları bile onu dışladılar. **Sabbah** tarihe geçecek ünlü rolüne sıvandı. Tarihin ilk mafyasını kurdu. Günümüze kadar gelen mafya örgütlerinin mucidi odur. Korsika ve Sicilyalılar mafyayı biz kurduk derler ama, bu örgütlenmenin Ön Asya'dan anavatana dönen, bu işe pek hayran kalan Cizvit keşişlerinden ve Kuzey Afrika'dan İspanya'yı işgal eden Şii Emevi devletiyle gelmiş Şii dailerinden aldıklarını bilmezler.

Alamut kalesi merkez ve sığınaktı. **Hasan Sabbah** yönetiminde kendinden geçmiş Haşhaşi'ler her türlü mafyatik işi yapmaya başladılar. Kadın kaçırıp ona buna satma, uyuşturucu imal etme, satma, haraç alma, her türlü kirli iş bunlarda. Ama aslen, kendilerine büyük ün yapan zanaatleri kiralık katillikti.

TÜRKLER NEDEN SÜNNİLİĞİ SEÇTİ?

Şimdi dönemi yine gözden geçirelim. Başlarında becerikli, politikacı, birikimli, kent soylu Oğuzlar olmak üzere Türkler adeta enselerine değen Moğol palalarından kaçarak Hazer güneyine iniyorlar. Tam bir hayat memat kavgasındadırlar. Tabii Şam merkezli Halifeliği tutuyorlar. Çoğu ordu komutanlığına (hatta Oğuz'dan güç alarak yavaş yavaş emirliğe, hatta hükümdarlığa, hatta Halife naipliğine -Şecereddür: Türk asıllı ilk yarı halife kadın, Mısır hükümdarı, Türkmen askerler, Atamanlar gücüyle yükselenler vardı) yükselmişlerdi. Şimdi olur olmaz yaklaşımla Selçuklular'ı (Oğuzlar) sünniliği seçmekle suçlayan yazarlara sormak gerekir? Siz olsaydınız ne yapardınız? Herhalde, Bağdat'a Şam'a taa Kahire'ye kadar yayılmış Türkmen asıllı İslam askerlerine boş vererek, tersine onlara düşmanlık yapan Şii'leri, yani İrani Hariciler'i tutmazdınız herhalde. Elbette Selçuklu en doğru olanı yapmıştır. Yönetim olarak Hilafeti, İslamı seçmiş, ancak kendi halkı ve askerini serbest bırakmıştır. Bu silahlı Türkmen yığınları Şamanizm'den geldikleri için Aleviliği tercih ettiler, Selçuklu da Osmanlı da, (isyan etmedikleri, devleti yıkmaya kalkışmadıkları sürece) buna ses çıkarmadı. Gerçek budur. İşte o dönemde Türkmenler, Selçuklular, Oğuzlar, yani Türkler, her iki tarafı da idare ederek Anadolu'ya geçmek, oranın eski sahiplerine kılıç sallamak zorunda kalmışlardı.

Türklerin durumu böyle. İran'lılar ise, Arap İslam birliğinden ayrılıp bağımsız eski İran'a yakışır özgün bir devlet kurma peşindedirler. Ve onlar da bunu başardı. Ve elbette Moğollar önünden fırına gibi bütün platoyu kaplayan silahlı cengaver Türkleri kazasız belasız başlarından savmak derdindeydiler. Araplar ise, çölden geldiklerinden ve doğru dürüst bir devlet gelenekleri olmadığından, aniden hızla yayıldıkları bölgelerde şaşırmaya, kendi içlerinde bile çözülmeye başlamışlardı. Devletleşmeyi pratik uygulamalı öğrenmenin sancıları içinde bocalamaktaydılar. Moğollar hiç durmadan yukardan ittirmekte, ani hücumlarla bıçak gibi İslam dünyasına bir girip bir çıkmaktaydı. Bu da yetmezmiş gibi, yüzbinlerce Haçlı; İngiliz, Alman, Macar, İspanyol savaşçısı bölgeye dolmuştu. Herkes herkesin düşmanıydı. Fransızlar'la Almanlar bile bir Antakya krallığı için amansızca birbirleriyle boğuşup durdular. İşte bütün bu hercümerç içinde Selçuklular'ın Anadolu'yu vatan yapma olgusu, olağanüstü çok büyük bir başarıdır. Çünkü bir onlar kendilerinin olmayan bir toprakta, bir onlar sayısal silahlı güçleri en düşük olmasına karşın, bu hengameden sıyrılıp kendilerine bir vatan kurdular. Türkiye'yi 'bizim' yapan süreci başlattılar.

KATİLLER ÇETESİ

2. Kılıçarslan henüz 17 yaşında Anadolu Selçuklu beyi iken, bir milyonluk Haçlı kolunu, sadece 40 bin atlı silahşörüyle (Cündibeyler ile) Toroslar'ın güneyine indirip, süründürdü. Bir vatan böyle kazanılır, devlet böyle kurulur. Şimdi bunlar dururken, tarihin en büyük güçler dengesinin oluşmaya başladığı, en karışık, silahlı grupların birbirleriyle amasızca savaştığı bir ortamda, kılıç elde kelle koltuktayken, anlamadık yani şimdi, hangi düşünce özgürlüğü uğruna iki buçuk cinayet şebekesini sosyalist yapacak kadar öveceğiz? Hiçbir anlamı yok bu tuhaflığın...

Neyse işte bu dönemde, **Hasan Sabbah**'ın herkesin Haşhaşiler dediği mafya örgütü iyi işledi. Yukarda saydığım güçlerin hepsi de istisnasız bunları kiralamış, cinayet işlettirmiştir. Özellikle o dönemde tarihin yetiştirdiği en ünlü devlet adamları, büyük önderleri, hain Haşhaşi hançerinin arkadan sokulmasına kurban gitmiştir. **Nizam-ül Mülk**, **Melikşah** ve hele Haçlıları Ön Asya'dan defedenlerin en başındaki kahraman (Tarihe geçmiş tek ünlü, yiğit Kürt önder budur.) şerefli **Selahaddin**! **Birdoğan**'ın kahraman diye övdüğü **Hasan Sabbah** ve onun takipçileri, hem kendi kavimlerini haçlı kılıcı karşısında öndersiz bırakacak, hem bölgeyi Avrupalı'ya teslim edecek, hem din ve ırkdaşlarına ihanet edecek kadar gözü dönmüş, alçak katiller çetesidir. Tarihte yazan budur, dileyen okur.

TARİHTE "DÜN DÜNDÜR BUGÜN BUGÜNDÜR" OLMAZ

Gelelim **Birdoğan**'ın Alamut ile aynı kökenli saydığı ve övgüyle bahsettiği İsmailiye Devletine. Yani tarihteki adıyla Mısır Fatımi (yani sözüm ona Fatıma'dan doğanlar soyu hanedanı) Hilafetine. Aman Allah, bütün halifeler içinde bunlardan daha gaddar, daha ahlaksız, daha kadın düşmanı, daha yobaz bir hilafet hükümranlığı görülmemiştir. İçlerinden en manyağı **El-Hakim**, sadist herifin biriydi. Yaşlı kadınları sırf çarşıya çıkma izni istediler diye grup grup bağlayıp Nil'e atmak mı istersin, kadınları tam 7 yıl hapsetmek mi istersin, bir gecede bütün Mısır köpeklerini öldürtmek mi... Bir gece sıkılıp Kahire'yi yakıvermek mi? Derken kendini doğrudan *"Allah"* ilan etti. Sonunda kendi kızkardeşi tarafından temizlendi. Ama onun yardakçıları, Kahire'nin kumaş tüccarları (Arapça aslı Dürzi'den terzi) onu *'Mehdi'* ilan ettiler. Ve halkın hışmından topluca kaçıp Lübnan'a, eski ataları Karmatiler'in yurduna sığındılar. Hâlâ oradalar. Velhasıl Fatimiler saltanatının doğru dürüst bir tek günleri yoktur tarihlerinde.

Birdoğan yazısında, Selçuklular'ın birçok kez kuşatmadan sonra bile Alamut kalesini alamadığından söz ederek Haşhaşili'lerin yiğitliğinden dem vuruyor. Böyle bir şey yoktur. Çünkü kale, saldırmaya, güç ayırmaya değmeyecek kadar küçüktü. İçindekiler gizli geçitlerden kolayca kaçabilirlerdi ve yeri de çok zahmetli bir yoldaydı. Ayrıca bu işi niye Selçuklular yapacakmış ki, hemen her kavim **Hasan Sabbah**'a düşmandı. Ama hasımlarını öldürtmek istedikleri zaman böyle bir kiralık katilin el altında olması herkesin işine gelmekteydi bir bakıma. Bugün de hemen hemen siyasi "faili meçhullerin" merkezi biliniyor, ama kimse dokunmuyor. Zira iğrenç siyasi güç dengeleri hesapları var. O zamanlar da kimileri "Bana **Hasan Sabbah** cinayet işliyor dedirtemezsiniz!" demiştir bal gibi. Bütün dünyada böyle değil midir bu? Mafya'yı hangi erk ortadan kaldırabiliyor?

Sonuç itibariyle: **Birdoğan** gibi belli bir yola inanmış insanların inanç ve fikirleriyle tarihi bir yanından, bir safın içinden izlemeye çalışmalarını anlayabiliriz. Hatta, iyice zıvanadan çıkıp, bütün Mezopotamya uygarlığının Kürtlerin uygarlığı olduğunu iddia edecek kadar milliyetçiliğe, şoveristliğe soyunan kimi Kürt aydınlarına bile tahammül edebilirim. Taraftarlık diye bir şey olabilir, kabul. Ama bunun da kendi içinde zincirleme, birbirini sıkı biçimde izleyen bir mantık tutarlılığı olması gerekir. Tarihin bir bölümünü bir ideoloji etkisinde, bir başka bölümünü bir başka bakış açısıyla okuyup yorumlayamazsınız. Hele böyle yazarsanız buna hakkınız yoktur.

Şimdi eğer 11. yüzyılda, cinayetleriyle ünlü bir gizli örgütü, sosyalist kahraman ilan ediyorsanız, bugün *Hizbullah*'ı da *Hamas*'ı da öyle ilan etmelisiniz. *İBDA-C*'yi de tabii. Bunların üçü de tipik Karmati, gayet klasik Haşhaşi örgütüdür. Kürt mafyası da aynıdır elbet. Hem yaptıkları işler, hem cinayet metodları hem cinayetlerin siyasal ortamda açtığı sonuçlar tıpatıp aynıdır. Şimdi bunlar da mı özgür düşünceyi savunuyorlar, bunlar da mı sosyalist? Sakın şunu demeyin bana, benim canilerim Şii veya batıni amma, oysa bu caniler sünni! Ha o zaman başka, o zaman siz Şii tarihçisisiniz ve sünni tarihçileri *"yardakçılar"* diye anmaya hiç hakkınız yok. Şöyle veya böyle, iyi niyetli veya değil, bütün tarikatlar bir başka inanç kampını yıkmaya çalışan ritüellerle kendilerini var ederler. Bu da ister istemez genç veya boş beyinlerde bireyselliği, toplumdan kopmayı, bölünüp parçalanmayı getirir. Uluslaşmayı önler, ulusu parçalar. İnsanları yurttaşlıktan mürit konumuna indirir. Tarihin neresinde olursa olsun bir tarikatı bu derece övdünüz mü, *Azmendiler*'i desteklediniz demektir. Batınilik'in bitmez tükenmez sır içinde sırlarını övdünüz mü, artık falı, büyüyü, sihiri ve her türlü ortaçağ kafasını övüyorsunuz demektir. Mistik cinayetlere (yargılama) diyorsanız, oteli ateşe verip Allahü ekber diyenlere de sınırlenemezsiniz! Çünkü onlar da işte böyle tarikatların övüldüğü bir dünyada, kendi tarikatlarını övmek istiyorlar.

Tarihsel yorum mantığı birbirine sıkıca bağlı halkalar dizisidir. Politikada "Dün dündür bugün bugündür!" belki olur ama, tarih böyle hafifliklere tahammül etmez.

Osmanlı İmparatorluğu'nda inanç özgürlüğüne dair

Nuri ADIYEKE (*)

Din ve inanç özgürlüğünün temelinde insanın kendi belirleyiciliği vardır. İbadet etmeye veya etmemeye insan kendisi karar verir. Türkiye'de yürürlükteki hiç de demokratik olmayan anayasada bile "Kimse ibadete dini ayin ve törenlere katılmaya... zorlanamaz." (Madde: 24) denilmektedir.

DENETİM, İNANÇLAR YOLUYLA SAĞLANIRDI

Yıllardan beri topluma empoze edilen bir düşünceye göre Osmanlı İmparatorluğu toplumlara din ve inanç özgürlüğünü tanımış, dinsel açıdan özgürlükçü bir yönetimdir. Yönetime aldığı gayri müslimleri zorla müslümanlaştırmamış, onları serberst bırakmıştır. Gerçekten de Balkanlarda, Hıristiyanlar din değiştirmeden timar (Anadolu Selçukluları ve Osmanlılarda belirli hizmetleri karşılığında kişilere verilen toprak) sahibi olabiliyorlardı (1). Fakat bunların merkez bürokrasisinde etkin görevlere gelmeleri söz konusu değildi. Bu durum, yani gayri müslimlerin dinlerinde serbest bırakılması, bir din özgürlüğü, bir inanç serbestliği gibi gösterilse de bunun amacı toplumları dinlere göre sistemleştirerek toplumsal denetimi, insanların kendi inançlarıyla sağlamaktı. Bu çerçevede devlet, kiliselerin ve ibadethanelerin ayrıcalıklarını hep korumuş, hatta Anadolu Hıristiyan öğretisini dahi katolik propagandadan kollamıştır. 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başında, Ermeni ve Süryani kiliselerinin başvuruları üzerine "Papa dinine dönenlerin evvelki ayinlerine dönmeleri için..." gereken yapılmıştır (2). Buradaki amaç, Hıristiyan toplumun geleneksel kiliseleri vasıtasıyla elde tutulmasıdır. Zaten gayrı müslimlerin müslümanlaştırılması, devlet için büyük bir mali kayıp anlamına geliyordu. Sadece gayrı müslimlerden alınan cizye (baş vergisi) devlet gelirlerinin hiç de azımsanmayacak bir kısmını oluşturuyordu. Buna rağmen kitlesel olmayan ihtidalar (müslümanlığa geçme) görülür. Yeni müslüman olanlar her ne kadar onore edilseler de, onlar ve çocukları resmi söylemde de halk arasında da hep dönme idiler.

Gayrı müslimlerin, baştan itibaren yukarıdaki sebeplerden dolayı ibadet etmeleri veya etmemeleri kendi cemaat sorunları idi. Bir İslam devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal dengeleri bozmadıktan sonra gayrı müslimlerin ibadetleri devlet sorunu değildi. Aynı uygulama acaba müslümanlar için de geçerli olmuş mudur?

MÜSLÜMAN SAYILANLARA HOŞGÖRÜ VAR MIYDI?

Osmanlı İmparatorluğu, Sünni-İslam öğretiyi resmi ideoloji olarak kabul etmiştir. Bu öğretinin dışında kalan mezhepler, siyasal oluşumların içine girmediği sürece onlara müdahale edilmemiş, fakat bu öğretiler siyasal oluşumlara yönelince şiddetle kovuşturulmuşlardır. Hele 16. ve 17. yüzyıllarda özellikle Alevilik, Anadolu ayaklanmalarında yeralmış ve Osmanlı yönetimi tarafından sert bir şekilde cezalandırılmıştır. Buna paralel resmi Sünni öğretinin dışında ortaya çıkan düşünce sahipleri de yok edilmiştir (3). Gayrı müslimlere karşı koruyucu olan yönetim Sünni mezhep dışındaki İslama karşı kollayıcı olmamıştır.

Sünni çoğunluk karşısında devletin tutumu ise bir hayli karışıktı. Bir kere devlet özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dinsel bir devletti. Devlet dinsel bir kimliğe sahip olunca din kurallarının uygulanması da devletin temel sorunlarından biri oluyordu. Devletin, devlet olmasından dolayı halk üzerinde kazandığı haklardan -vergi, askerlik, hukuka uyma vb.- başka, onların ibadet gibi dinsel yükümlülüklerini denetleme hakkı da oluştu. Bu oluşum iktidarın tegecesi herkesin salat (namaz) ve selam ile meşgul olmasının istendiği ferman, 1837 tarihli bütün müslümanların camilerde namaz için hazır bulunmalarını isteyen ve gelmeyenlerin falakaya çekileceğini bildiren ferman, **Sultan Abdülmecid**'in cülus fermanında (hükümdarlık tahtına çıkma fermanı) namaz kılmayanların görevliler tarafından izlenecekleri ve cezalandırılacaklarının bildirilmesi (6) devletin konuya bakışını göstermektedir.

Osmanlı yönetimi ibadette kusur eden yöneticileri de cezalandırmaktan geri kalmamıştır. 1566 tarihinde namazı terk eden bir dizdarın (kale bekçisinin) görevine son verilmiş ve İstanbul'a "kayd u bend ile" sürülmüştür (7). 1833 tarihinde Milas ayanı, **Mehmed Ağazade** içki içtiği, orucu ve namazı terk ettiği için gö-

revinden alınmıştır (8).

Osmanlı batılılaşmasında dönüm noktası olan Tanzimat döneminde de devletin dine bakışında ani bir değişim olmamıştır. Tanzimatın ilanından bir kaç ay önce yayınlanan bir ferman yine namaz kılınmasını zorunlu hale getiriyordu (9). Anlaşıldığı kadarıyla bu ferman hemen her yere gönderilmiştir. 4 Ağustos 1839 tarihinde beş vakit namazın cami ve mescitlerde eda edilmesi (kılınması) ve arkasından "sünnet-i seniyye-i Muhammediye'nin de kemal-i huşu ile eda olunması" için Aydın Eyaleti Müşiri (mareşali) **Tahir Paşa** ve Menteşe Müteselimi **İbrahim Bey** tarafından Milas'a buyruldular (yüksek devlet görevlilerince yazılan buyruk) gönderilmiştir. Buyrulduların içeriği şeriye siciline işlenmiştir (10). Bu fermanın bir metni Kıbrıs Şeriye Sicilleri'nde de bulunmaktadır (11).

1841 yılının Şubat ayında benzeri bir buyrulduyu Kıbrıs Muhassılı **Mehmet Talat Efendi**, Lefkoşe Naibi'ne (tahtta hükümdar olmadığı zaman ya da hükümdarın çocukluğu sırasında devleti yöneten kimse) göndermiştir. Bu emirde ezan okunduğu vakit camiye gitmeyenlerin casuslarca tespit edilerek onların camiye gitmelerinin sağlanması istenmektedir (12). 1842 yılında da birçok yere beş vakit namazın özürsüz terk edilmemesi ve cemaatle kılınması için ferman gönderilmiştir (13).

SONUÇ

Osmanlı Devleti çok uluslu bir imparatorluktu. Fakat resmi söyleminde çok ulusluluğu çok dinlilikle özdeşleşmişti. Osmanlı'ya göre Ermeni milleti, Ortodoks milleti, Katolik milleti, Süryani milleti vardı. Buradaki din-millet özdeşleşmesini İslama da uygulamıştı. Merkezi bürokratik yapılanmasını da İslam dinine uygun düzenlemişti. Dolayısı ile İslam (Sünni İslam) resmi din ve resmi ideoloji halinde organize edilmişti. İslamı resmi bir ideoloji olarak kabul eden devlet, dünyevi görevlerinin yanı sıra İslami uhrevi (öbür dünya ile ilgili) görevleri de üstlendi. Gayrı müslim dinsel örgütlenme Osmanlı -özellikle Anadolu- topraklarında kendi cemaat örgütlenmelerini işlerlikli bir şekilde düzenledikleri halde, müslüman cemaatler buna gerek görmedi. Çünkü bu düzenlemeyi cemaat adına devlet yapmıştı.

Cemaatleşen gayrı müslimlere koşut cemaatleşemeyen, cemaat görevlerini devletin üstlendiği bir Sünni-İslam örgütlenmesi, Osmanlı'nın sonuna değin devam etti. Bu oluşum Türk Devrimi'nin de en önemli problemlerinden birini doğurdu. Devletle birlikte gelişen din, laikliğin din-devlet ayrımı çerçevesinde kendisine bir yer bulamadı. Aynı çerçevede yeni rejim de dini oturtacak bir zemin bulamadı ve onu devletin içinde bir yere yerleştirdi. Günümüz laiklik sorunlarının en önemli nedenlerinden birisi de bu tarihsel süreçtir.

(*) **Yar. Doç. Dr.** Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi.

DİPNOTLAR

1) Arnavutluk alındıktan bir süre sonra yapılan tahrirlerde (yazıtlarda) timar sahiplerinden yüzde 20'sine yakın bir kısmının Hıristiyan olduğu görülmektedir. Bkz. Halil İnalcık; Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanit, Ankara, 1987.
2) Ahmet Refik. Eski İstanbul, İstanbul, 1931, s.131-132.
3) Bu konuda bkz: Rıza Zelyut. Osmanlı'da Karşı Düşünce ve İdam Edilenler, İstanbul, 1985.
4) Uriel Heyd, Studies in Old Ottoman Criminal Law, Ed. V. L. Menage, Oxford,1973, s.84. Osmanlı Fetvalarına göre namaz kılmayanlara şeriatça öngörülen ceza tazir, tazir-i şedid, haps (hapis), teşhir (sergileme) ve katl (ölüm)dir. Aydoğan Demir; "Kanuni Sultan Süleyman'ın Terk-i Salat Edenlerle İlgili Fermanı", Tarih İncelemeleri Dergisi, C. II, İzmir; 1984, s.48.
5) Demir; s.46.
6) Demir; s.49-50.
7) Demir; s.49.
8) Milas Şeriye Sicili no: 136, s.22 b. Bu kişilerin görevden alınmalarının farklı siyasal nedenleri de vardır. Fakat en önemli neden olarak "ibadeti terk etmeleri"nin belirtilmesi dikkat çekicidir.
9) Halil İnalcık; "Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler," Belleten, XXVIII/ 112, 1964, s.624 vd.
10) Milas Şeriye Sicili no:137, s.24 b.
11) Kemal Çiçek; "Tanzimat ve Şeriat", Toplumsal Tarih, C.15, Mart 1995, s.27, dipnot: 9.
12) Çiçek; s.26.
13) İnalcık; s.638.

Aşırı hız öldürür

Zeki İlker DOĞAN

Türkiye'ye ilk bilgisayar ne zaman geldi bilemiyorum. Ama bir zamanlar okuduğum bir kitaptan aklımda kalan, Türkiye Cumhuriyeti Karayolları'nın 1960 yılında bilgisayar kullanmaya başladığı ve bunun ilk bilgisayar olduğudur. Ama bizi ilk bilgisayarın ne zaman geldiği ve nasıl oldukları ilgilendirmiyor. Bu makine bir ara geldi ve bir güzel hayatımıza giriverdi. 80'li yıllardan itibaren de hızla yayılmaya başladı. Bugün artık ofislerin, evlerin bir köşesini süslüyor. Kimi yerlerde gerçekten süslüyor ama!

Bilgisayarlar hızlı, güvenilir ve kolay bilgi işlemeye yaradıklarından aslında yararlı makinalar. Ancak burada kaçırılan bir nokta var. Bilgisayarlar kendi kendine bir şey yapamazlar. Birilerinin onları kullanması, yönlendirmesi gerekir. Bugün, şirketinin işlerini güzelce halletmek, rahata kavuşmak gibi masum hayallerle bilgisayar alan ve bilgisayarı masasına bir güzel kurduktan sonra, makineyi aldığı firmayı arayıp "bu bilgisayar hiçbir işe yaramıyor yahu!" diye yakınan insanlar var ne yazık ki. Güzel bir bilgisayarda, güzel bir programı kullanarak işlerini tıkır tıkır yürüten, ancak bilgisayarda yaptığı herşeyi bir de kağıt kalemle yapan insanlar da... Yazılı ve görsel basında gırla giden internet şakşakçılığına aldanıp bir bilgisayar alan ve zar zor internete bağlanmayı başaran, telefon faturalarını gördükten sonra makineyi bir daha açmamak üzere bir köşeye saklayan insanlar var. Aldığı bilgisayarla çocuğunun okulda daha başarılı olacağını sanan, gecenin bir yarısı garip seslerle uyanıp, gözleri şişmiş, zayıflamış çocuğunu bilgisayarın başında oyun oynarken bulan insanlar da... Bunlar bir çırpıda akla geliveren örnekler. Daha neler var aslında. Ama önemli olan bu örnekleri çoğaltmak değil, neden bunların yaşandığı sorusuna cevap bulmaktır.

Dediğim gibi, bilgisayarlar hızla girdi yaşamımıza ve durmadan da gelişiyor. Bir sonu var mı bunun? Bilemiyorum. Aşırı hız öldürür diyoruz ya belki bu teknoloji bir gün bir yere çarpıp, paramparça olacak. Ancak bugün Türk toplumunun yaşadığı bunalımın etkileri daha uzun süre devam edecek. İşte bundan eminim Peki bu bunalımın failleri kimler?

Bütün bunların sebebi tabi ki kapitalizm. İnsanlığın yararına üretilen bu makineleri bir canavar haline dönüştüren, insanları bu alanda durmadan tüketime zorlayan, yıllar önce ulaştığı teknolojiyi yavaş yavaş, düşük dozda sunan ve böylece alışkanlık yaratan, kendi kendine standartlar belirleyerek alıştırdığı insanlara kısıtlamalar getiren kapitalizm yaptı bunu.

KOPYA PROGRAMLAR ÜZERİNE

Bugün bir bilgisayar aldığınızda, onun işe yaramasını sağlayacak programların fiyatı ikinci bir bilgisayar alabiliyor. Zaten bu piyasayı elinde tutanlar, artık donanımda değil de yazılımda daha fazla şey yapmaya yöneldiler. Çünkü artık günümüz teknolojisiyle üretilen bilgisayarlar, pek çok insanın işlerini rahatlıkla görebiliyor. Bilgisayarları bilgisayar yapan programlar ise değişken bir yapıya sahip olduklarından, kârlı bir alan olarak önümüzde duruyor.

Emeğe mutlaka saygılıyız. Ancak üretilen programların fiyatları öylesine yüksek ki insanın gidip de bir programı almaya içi hiç elvermiyor. Bu da peşinden yazılım kopyacılığını getiriyor. Yani insanlar, bir programı para verip almaktansa, onu almış bir insandan kopyalamayı yeğliyor. Hatta kullanıcılar için bu işi çok düşük fiyatlarla yapan bilgisayar firmaları var. İstediğiniz programı söylüyorsunuz, disket başına 50-100 bin TL ödeyerek, milyonluk programları belki de onda bir fiyatına elde ediyorsunuz. Kopya programların dezavantajları var mutlaka. Ancak o kadar abartılacak biçimde de değil. Derken birileri ortaya çıkıyor ve telif hakları var diyor. İnsanların üstünde yaptırımlar uyguluyor. Bazı kişiler de, özellikle sırtını holdinglere, para babalarına yaslamış bilgisayar dergilerindeki insanlar, yazılım kopyacılığının ne kadar tukaka olduğu yönünde şakşakçılık yapıyor. Başta da dedim, emeğe saygı sonsuz. Ancak verilen emek sonunda ortaya çıkan ürenlere bu kadar yüksek fiyatlar biçilmesi kabul edilir bir şey değildir. Şundan eminim ki, yazılım fiyatları uygun olduğunda, bugün kopya yazılım kullanan insanların en az yüzde 60-70'i lisanslı kullanıcı olacaktır. Ama kapitalizmin gözü hep yüksektedir. Kopardıkça koparmak, parçaladıkça parçalamak, emdikçe emmek ister. Ne diyeyim, kopya

program kullanan insanları bu zamanlarda sonuna dek destekliyorum.

Yazılım dışında, insanımızı böyle bir bunalıma sokan diğer bir etken de bilgisizlik. Bunu yapan da aynı kişiler. İnsanlara öyle bir düşünce aşılandı ki, artık herkeste "Bilgisayar kullanmazsak çağın gerisinde kalırız" fikri oluştu. Ya da "internete bağlanmazsak dünyadan haberimiz olmaz" diyen insanlar türemeye başladı. Ardından bir bilgisayar firmasına girerek "Ben interneti olan bir bilgisayar almak istiyorum" gibi saçma bir cümle kullananlar çıktı.

Milli Eğitim Bakanımız çıkıp, gazetelerin verdiği ve laptop olduğunu iddia ettiği aletleri, Türk toplumuna önerdi. Merak ediyorum, acaba bu sayın büyüğümüz bilgisayarlar konusunda ne kadar bilgiye sahip? Bu bilgisayarların (!) hiçbir işe yaramadığını biliyorlar mı acaba? Gerçekten merak ediyorum bunları. Derken, gazeteler birden bu aletleri bir kenara itip, gerçek bir bilgisayar vermeye başladılar. Ancak burada da bir kandırma söz konusuydu. Bugün için gelişmiş sayılan bilgisayarları veriyorlardı ama 8-10 ay sonra teslim edilecekti. Ticari bir kurnazlıktı bu. O bilgisayarlar, kupon biriktirip her gün hayal kuran insanların eline geçtiğinde, teknoloji nerede olacak acaba? Ödedikleri onca para, biriktirdikleri kuponlar için aldıkları gazetenin fiyatı bu makineye değecek mi? Bu bir dramdır, ne kadar komik görünse de tam anlamıyla bir dram!

BİLGİSAYAR DERGİCİLİĞİ

Bilgisayar dergilerinden bahsetmek istiyorum biraz da. Eğer elinize alıp inceleme fırsatını bulduysanız görmüşsünüzdür, bu dergilerin yarısı reklamdan oluşur. Bir kısmında yazılım ve donanım alanında olagelen gelişmeler vardır. Derken bir kaç şakşakçı yazı... Temel bilgilere insanların ne olduğunu anlatacak yazılara yok denecek kadar az yer verilir. Işıl ışıldır bu dergiler, rengarenktir. Bir ara Ankara'da hazırlanan *PC Günlüğü* isimli bir dergi vardı. Sadece ismiyle bile diğer dergilerden farklı olduğunu belli ediyordu. Bu dergide temel bilgilerden, elektronik yazılarına, programcılığın ayrıntılı ve geniş olarak anlatıldığı bölümlerden, bilgisayar ve sağlık konularına kadar çok önemli dallarda yazılar bulunuyordu. Bu dergi öyle albenili falan değildi. Kaliteli bir kağıda basılmıyordu. Ama bilgisayardan hiç anlamayanları bile çok önemli bilgilerle donatıyordu. Dergi Mayıs 1993'te çıkmaya başladı. Benim elimdeki en son sayısı 11. sayı. Yanlış hatırlamıyorsam bu dergi bir yılını dolduramadan kapanmak zorunda kaldı. Burada *PC Günlüğü*'nün Sorumlu Yazı İşleri Müdürü olan **Hakan Günel**'in, derginin 8. sayısında yazdığı bir yazıdan alıntı yapmak istiyorum:

"*PC Günlüğü* yayın yaşamına başladığında, dergi çalışanları olarak bizleri en çok üzen birbirleriyle tiraj kavgasına tutulmuş sektör yayınlarıydı... *PC Günlüğü*'nün ilk sayısını çıkardığımızda, beklediğimiz gibi bize destek tek bir yayın organı göremedik yanımızda... Ben piyasadaki tüm dergilerin saygınlığına ve bunların yalnızca ve yalnızca okurlarına bir şeyler verebilmek istediklerine inanıyorum. Ve halen hiçbir sektör yayınının da kullanıcıları ve sektörü yeterince tatmin edemediği kanısındayım."

Ben bugün halen aynı kanıdayım. O zamanlar **Hakan Günel**'in onayladığım bu sözlerini tekrar tekrar onaylıyorum. Yani anlayacağınız değişen bir şey yok. Şimdi **Hakan Günel**'in, *PC Günlüğü*'nün 11. sayısındaki (yanılmıyorsam son sayısı) yazısına bir göz atalım:

"Geçtiğimiz ayki *Günlük*'te, dolardaki yükselmenin sektörümüzü pek de olumlu etkilemeyeceği yönünde fazlaca bir medyumluk gerektirmeyen bazı öngörülerde bulunmuştum. Fazla sürmedi... Devalüasyon kararı alındı. Bütün bunlar olup biterken sancısını da insanlarımız çekiyor. Dolarla birlikte dışalımla ilgili ürünlerin fiyatlarında da bir yükselme başladı ve bunu havuza atılan taşın yarattığı dalgalar misali diğer fiyat artışları yani zamlar izledi... *PC Günlüğü* fiyatını 30.000 TL'ye çıkarmak zorunda kalıyor. Tek tesellimiz, bilginin hiçbir şekilde parasal bir kıstasla değerlendirilemeyeceğini bilen bir okuyucu kitlesine sahip olmamızdır..."

Ve ardından sessiz sedasız kapandı dergi. Sevgili **Hakan**'ın sözünü ettiği okuyucu kitlesinin de gözü boyanmıştı zaten. Öbür tarafta cicili bicili dergiler dururken, neden bir şeyler öğretmek için çaba sarfeden *PC Günlüğü*'nü okusunlar ki! Kimbilir belki bu dergi başka sebeplerden kapandı ama yaşasaydı bile her gün böyle bir sebepten dolayı kapanma tehlikesiyle karşı karşıya olacaktı. Parababalarına sırtlarını dayamış insanlar, meraklıların gözlerini boyamaya devam etmektedirler. Bu insanlar 5-6 sayfada anlatılabilecek bir konuyu, 5-6 sayıda kapak yapabilirler.

ÜNİVERSİTELER VE BİLGİSAYAR MÜHENDİSLİĞİ

Üniversitelere baktığımızda ise dehşet verici bir görüntüyle karşılaşıyoruz. İnternet bağlantısı olan ODTÜ'de gündüzleri öğrencilerin kullanımına açık olan bilgisayarların tamamı dolu oluyor. İnsan önce içinden, ne kadar çalışkan gençler var diyor. Ancak bilgisayarların başında dünyadan bir haber ekrana bakan ve acele acele tuşlara basan bir kesim öğrencinin, internetin "geyik muhabbeti" olanağından yararlanarak, dünyanın bir ucundaki insanlarla, gereksiz konular üzerine gereksiz muhabbetler yaptığını görüyorsunuz. Bu muhabbetler genellikle kızlar ve erkekler tarafından birbirlerini tavlamak için yapılıyor tabi ki. Hatta ODTÜ içinde, birbirini hiç tanımayan iki insan, bilgisayar aracılığıyla tanışıp arkadaş oluyorlar. Peki Avrupa'daki, Amerika'daki, o birkaç tuşla, kısa sürede ulaşabileceğimiz bilim yazılarını kim okuyor? Ee televizyonlarda, internette tanışıp evlenen insanlar haber yapılırsa, sonunda olacağı budur. Bu konu için benim bir önerim var: Nasıl olsa Türkiye'de bilgisayar mühendislerinin ne iş yaptığı meçhul. Öyle ya, ülkemizde bilgisayar üretilmiyor. Kaldı ki, tamamiyle elektronik bir makine olan bilgisayarları, üç kuruşluk elektronik bilgileriyle bilgisayar mühendisleri yapacak değil. O zaman, bilgisayar mühendisliklerinden mezun olanlara

Bilgisayarın babası Charles Babbage

Zeki İlker DOĞAN

İngiliz düşünürü, matematikçisi ve mantıkçısı olan **Charles Babbage**, 1792 yılında İngiltere'nin Devanshire şehrinin Totnes kasabasında dünyaya geldi. Pek çok kardeşten biri olan **Charles**'in, kendisinden uzun yaşayan bir kızkardeşi dışında, diğer bütün kardeşleri, daha küçük birer çocukken ölmüşlerdir.

Charles Babbage'in küçükken ilgi alanı oyuncaklar olmuştur. Oyuncaklar hakkındaki esas düşüncesi onlarla oynamak değil, nasıl yapıldıklarını, nasıl çalıştıklarını bilmekti. Sormaktan zevk aldığı bir soru vardı küçük **Charles**'in; "Anneciğim, bunun içinde ne var?". Eğer annesinden tatmin edici bir yanıt gelmezse, o bu emeline oyuncağı kırıp içini açmak yoluyla ulaşıyordu. Daha sonraları, bayan **Babbage**, oğlunun bu ilgisinden dolayı, onu olabildiğince makine sergilerine götürmeye başladı.

Charles'ın önündeki kariyerin alameti, matematiğe olan ilgisiydi. Belki de daha çocukken, sayılar ve aritmetik konularından haberdar olması, babasının bankasına yaptığı ziyaretlerin bir sonucudur. Ama matematik aşkı, **Charles**'ta küçüklüğünden beri vardı.

BABBAGE'NİN İLGİ ALANLARI ÇOK ÇEŞİTLİ

Charles'taki bu gizli matematik ilgisi, Forty Hill'da çiçeklendi. Her ne kadar, diğer öğrenciler kadar sıkıntıya girdiyse de, o zamanının çoğunu kütüphanede geçirdi. Daha sonra Cambridge'e giden **Charles**, doğaldır ki matematikle ilgilendi, ama matematik doğduğu kasabada popüler değildi. En ilginç projesi ulusal bir dil oluşturmaktı. Yapısından kaynaklanan enerjisiyle, bir gramer kitabı yazdı ve hatta bir sözlük için uğraş verdi. 19 yaşında daha gelişmiş olarak Cambridge'den ayrılıp Trinity Koleji'ne gitti. 1811'de, Trinity'deki ilk yılında, Fransız matematikçi **Silvistre François Lacroix**'in yazdığı *Lacroix* isimli kitabı kelimenin tam anlamıyla yalayıp yuttu

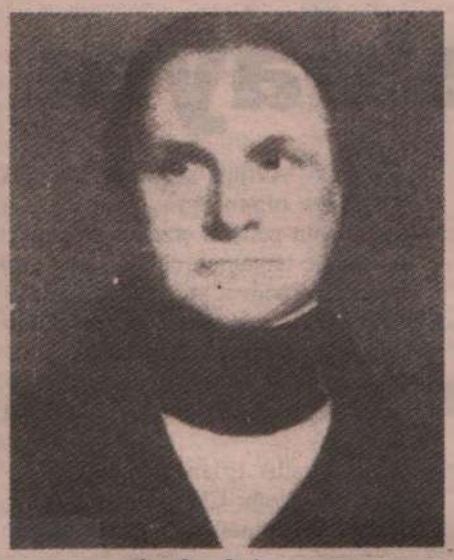

Charles Babbage

ve **Euler, Leibniz** ve diğer yabancı matematikçilerin yapıtlarını okudu. Matematiğin yanında kimyadan da hoşlanıyordu.

1877'de Cambridge'de master derecesini aldı ve "Sonsuz Serilerin Çeşitli Sınıflarının Toplamlarını Tetkik Etmenin Bazı Yeni Metodları Üzerine" başlıklı bir yazıyı *Felsefi Uygulamalar*'da yayınladı. Matematiğin kuvvetli bir dalı olan Calculus'ü geliştirmekteki hassas ilgisiyle, **Charles Babbage** favori konusu üzerine yazılar yazmaya devam etti.

Babbage kendi kendine hareket edebilen bir makinenin yapımı için işe koyuldu. 1819'da, iyi donanımlı laboratuvarına ve dükkânına kurulup, zaten çok dolu olan programına iki makine projesi üstündeki uğraşlarını da sıkıştırıp çalışmalarına başladı. Bu projelerden biri, astronomi aletlerinin terazi gözlerindeki nazik dereceleri doğru biçimde işaretleme metoduydu.

MAKİNE MODELLERİ ÜZERİNE ÇALIŞMAYA BAŞLIYOR

Babbage, daha sonra, kendi atölyesinde ilk "Fark Makinesi" üstüne çalışmalarına başladı ve birkaç çarkı, düşüncesini ispatlayan basit bir modeli gerçekleştirdi. Bu makine

$$y=a_0+a_1x+a_2x^2+....+a_6x^6$$

biçimindeki denklemleri çözebilecekti. Çizimleri yaptı ve mekanik parçalarını kendi tezgahında imal etmek için çalıştı. Kendi mekanik bilgi ve becerisini aştığı zamanda, Lambeth'deki bir mekanik ustasına yaptırdı işlerini. Makinenin yazma kısmı için, yazı dizme sırasında bir hata olmamasına göre herbiri zekice hazırlanmış, 30 bin parça taşınabilir matbaa harfi planladı. Esas yazı yazma, kağıt bakır levha veya alçı üstüne oluyordu. 1822 yılıyla birlikte **Babbage** iki tane deneysel Fark Makinesi inşa etti. İlki 24 şaft üstüne monte edilmiş 96 tane hesap çarkı kullanıyordu, ama sonra üç şaft üstüne kurulu 18 çark içeren daha basit bir çeşide geçti. Bu makine sadece ikinci dereceden denklemleri hesaplıyabiliyordu.

1823 yılında 30 yaşında bir aile babası, matematikçi ve kaşif olan **Charles Babbage**, "inşa sanatını geliştirmeye" koyuldu ki böylece söz verdiği Fark Makinesi'ni bitirebilecekti. Aynı zamanda imkan buldukça "yüksek dereceli tılsımlara sahip olan" matematiğe kendini adamaya devam etti. **Babbage** hesap makinelerine sadece matematik için bir araç olsun diye ilgi duydu. Aslında bütün bu makine merakı, biraz da ruhundaki matematik aşkından kaynaklanıyordu.

BİLGİSAYAR FİKRİ KAFASINDAN ÇIKMIYOR

Charles Babbage, 1834 yılında 3 çocuk, güzel bir ev ve yeteri miktardaki parayla birlikte 41 yaşında dul kalmıştı. Pek çok topluluğun saygılı bir üyesiydi. Matematikteki yetenekleri ve bilgisi hep soru işareti olarak kaldı. Fark Makinesi olmasa bile, gene de mutlu bir insandı. Ama açıktır ki mekanik bir hesaplayıcı (bugünkü anlamıyla bilgisayar) fikri kafasına musallat olmuştu ve bütün hayatını bu makinenin mükemmelliğine adadı.

19. yüzyılda Fransa'da, **Jacquard**'ın geliştirmiş olduğu otomatik dokuma tezgahı delikli kartlar aracılığıyla programlanabiliyordu. **Charles Babbage, Jacquard**'a hayran olmuştu ve tam 24.000 kartla **Jacquard**'ın portresini dokutmuştu. Bu yetenekli insandan etkilenen **Babbage** o sıralarda "Analitik Makine" üzerine çalışıyordu. Bu makine tümüyle mekanikti ancak **Babbage**'in bu çabası ona "Bilgisayarın Babası" ünvanını kazandıracaktı. Çünkü bu makine günümüz bilgisayar kavramına çok yakındı. Analitik Makinenin programı bile hazırdı. Aynı zamanda iyi bir matematikçi olan, Lovelace Kontesi, **Lord Byron**'un kızı ve **Babbage**'in sevgilisi **Augusta Ada**, bu makine için programlar yazmıştı. Hatta gerçekleştirildiği zaman, bu makinenin satranç bile oynayabileceğini iddia etmişti. Ayrıca **Babbage**'in makine hakkındaki açıklamalarını Fransızca'dan İngilizce'ye çevirmiş, onun çalışmaları üstünde incelemelerde bulunmuş, yaptığı çevirilere programlama hakkındaki kendi düşüncelerini eklemiş ve bu yazılarda **Babbage**'in hatalarını düzeltmişti. Analitik Makine'nin detaylı analizlerinde de, programlamanın esas fikirlerini ve mantıklarını geliştirmişti. Bu yüzden **Augusta Ada**, ilk bilgisayar programcısı olarak anılmaktadır ve üst düzey programlama dillerinden olan ADA dilinin ismi bu zeki matematikçi ve programcıdan gelmektedir.

Bütün bu güzelliklere rağmen, **Babbage** bu temelde bir bilgisayar olarak kabul edilebilecek Analitik Makine'yi tamamlayamadan, 1871 yılında öldü. Zaten makine için gerekli olan tonlarca vida, dişli ve daha binlerce mekanik parça için yeterli parayı bulamıyordu. Ancak **Charles Babbage**, gerçekleştiremediyse bile, böyle bir düşünceyi ortaya atarak ve kafasında böyle bir makineyi yaratarak, insanoğlunun bilgisayar tarihinin en önemli basamağına çıkmasını sağlamıştı zaten. Bugün herkes onun kişiliğine, matematik zekasına ve müthiş hayal gücüne saygı duymalıdır. Tıpkı *Kapital*'in I. cildinin beş ayrı yerinde, **Charles Babbage**'nin "Makina ve Sanayi Ürünlerinin Ekonomisi Üstüne" yapıtından aktarmalar yapan **Karl Marx** gibi!...

---

yetki verilsin ve onlar bundan sonra internette nikah memurluğu yapsın. Bir kısmı da şahitlik görevini üstlenebilir. İnanın böyle daha işe yarar olurlar.

Üniversitelerdeki bilgisayar öğrenimine gelince, bu alanda da eksiklikler göze çarpıyor. Kimi bölümler yavaş yavaş adımlar atmaya başladı. Ama doğru dürüst öğretilmeyen bir bilgisayar dilinde, öğrencilerin program yazmasını bekleyen bölümler var. Örneğin ODTÜ Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, bütün mühendislik ve fen fakültelerine bir programlama dili olan Pascal'ı veriyor. Bu kadar fazla öğrenciye verilen bir dersten ne kadar verim bekleyebilirsiniz ki! Meraklı olanlar öğreniyor, diğerleri ise sadece ders geçiyor. Sonra öğrenciye, 3. 4. sınıfta aldığı bir ders için bir program yazması söyleniyor. İlginçtir, bugün üniversitelerde parayla bilgisayar ödevlerini yaptıranlar var. Hatta bazı öğretim elemanları ileriye gidip, daha dün piyasaya çıkmış olan Visual Basic dilinde yazmaları için öğrencilerine ödev veriyor. Bu hangi mantığa sığar sorarım! O öğrencinin o dili bilmesi gibi bir zorunluluğu yok ki.

İlginç bir noktaya daha değinip, üniversite konusunu bitirmek istiyorum. ODTÜ Matematik Bölümü daha 3-4 yıl öncesine kadar çok güzel bilgisayar derslerine sahipti. Bu dersler seçimlikti. Geçen ayki yazımda belirttiğim gibi, bilgisayarın temel mantığını oluşturanlar matematikçiler ve mantıkçılardır. Hal böyle olunca, bir matematik bölümünden bilgisayar konusunda yetkin insanların çıkması normaldir. Ancak Bilgisayar Mühendisliği Bölümü, Matematik Bölümü'nün bu tür dersleri vermemesini istedi. Matematik Bölümünün çok güzel bir şekilde işlediği Pascal dersi artık bu bölümde yok. Bu bölüm öğrencileri de artık diğerleri gibi bu dersi Bilgisayar Mühendisliği'nden alıyor ve yüzlerce öğrenciyle birlikte bir şeyler öğrenmeye çalışıyor. Bu engelleme büyük bir utançtır ve altında yatan tek sebep, Matematik Bölümü'nün Bilgisayar Bölümü'nden daha kaliteli ve bilgili bilgisayarcılar yetiştirdiği gerçeğidir!

BİRAZ DURALIM

Üniversitelerin bile halkı bilgisayar konusunda aydınlatamağı bir ortamda, doğaldır ki bir bunalım yaşanacaktır. Bilgisayarlar artık parası olanlar için bir eğlence aracı olmaya başladı. Bilgisayar fiyatları ucuzluyor belki ama yazılım için aynı şeyleri söylemek kolay değil. Bilgisayar almak isteyenlerin gözünü korkutmak istemem ama Türkiye'nin gerçeğidir bunlar. Bilgisayar almak fikrinden sakın vazgeçmeyin. Gerekirse bu konuda yardımcı olmak için elimden geleni yaparım. Siz ihtiyacınız olan bilgisayarı ve programları alın, bu programları kullanmayı öğrenin ve bilgisayar dünyasının çok derinlerine inmeyin. Dışarıdan takip ederek işlerinizi sessiz sedasız halledin.

Ve siz aşırı hız meraklıları, lütfen artık biraz frene basalım. Bırakın dünya hızla gitsin, biz biraz duralım, biraz çiğneyelim ve sindirelim ağzımıza aldığımız bu koca lokmayı. Yoksa bir süre sonra boğazımızda kalacak ve öleceğiz. Sadece bir zümreyi değil, olabildiğince fazla insanımızı teknolojiyle tanıştıralım, daha doğrusu barıştıralım! En azından bilgisayar alanında üniversitelerimizi bir düzene sokalım. Özellikle yazılım konusunda yetkin elemanlar yetiştirelim. Donanım bizim neyimize ki, elin oğlu zaten yaptı bitirdi herşeyi. Bakın, ineğe tapan Hindistan bile yazılım dünyasında büyük bir pay sahibi olmaya başladı. Bu konuda istekli insanların, bunun bilimini yapmak düşünü kuranların yollarını tıkamayalım. Bütün bilgisayar mühendisliği bölümlerine sesleniyorum: Artık bir kapalı kutu olmaktan vazgeçin. İsminizdeki 'Mühendislik' ibaresini kaldırıp, Bilgisayar Bilimleri gibi bir bölüm oluşturun. Buralardan hem halka hem de okul öğrencilerine bilgisayar konusunda gerekli, önemli ve yetiştirici bilgileri verin. Bilgi, önce bilgiyi yoğurun insanlarla. Sizin tek göreviniz de bu zaten. Ondan sonrası nasıl olsa gelir. Unutmayın fasit daireler gün gelir fasitlikten kurtulur. Ama ancak kendi kendini parçalayarak.

DÜZELTME:

24. sayıdaki, "Bilgisayar Mantığı ve Yazılım Kavramı" başlıklı yazımın, "Donanım dediğimiz kısım,..."şeklinde başlayan ikinci cümlesindeki 'Donanım' kelimesinin doğrusu 'Yazılım' olmalıydı.

Taş devri araştırmalarında devrim:
İnsan kültür ve yaratıcılığının beşiği Avrupa değil Afrika

İlk dahi Afrika'daydı

Çev.: Emre ERDOĞAN

Çizgi roman ilk olarak taş devrinde bulunmuş bile olabilir. 30 bin yıldan daha önce, Güney Fransa'daki Chauvet mağarasında bir sanatçı, şaşırtıcı bir şekilde günümüzün resimli roman tarzını anımsatan ürünler vermiş. Pusuya yatmış aslanlar, boynuz vuran gergedanlar, fırça gibi sert yeleli atlar... 300'den fazla resimden oluşan bu ağıl, taş devrindeki usta bir ressamın çalışması.

SANAT AVRUPA'YA AFRİKA'DAN MI GELDİ?

Dedelerimiz 100 bin yıldan daha önce bile Afrika'nın savanlarında dolaşmasına rağmen, homo sapiens ilk olarak 35 bin yıl önce -görünürde Avrupa'ya varışından sonra- şekil vermeye yönelik yaratıcılığını keşfetti. Bir çeşit gizemli bir ani başlangıçtan sonra, dolgun Venüs figürleri, hayvan ve tuhaf karışım canlılarının heykelleri, flütler ve takılar yaratmaya başladı, Alet-edevatı, müziği ve tahminen karmaşık bir toplu yaşamı geliştirdi. İnanılıyordu ki, insan ilk olarak Avrupa'da hayvana tepeden bakmaya başladı ve kültürel bir canlı oldu.

Ancak Avrupa'nın kültür öncülüğü öğretisi giderek artan yaralar alıyor. Avrupalı araştırmacılar, kültürel olan herşeyin kökünün Avrupa'dan çıktığını söyleyen Avrupa merkezci tarih anlayışını izleyerek, Amerikalı meslektaşlarının hatalarını yüzlerine vurmalarına izin verdiler. "Avrupa dışında çok daha önceki bir zamana ait gelişmiş canlı varlıklara dair işaretler var" biçimindeki iğneleyici sözler Connecticut Üniversitesi'nden antropolog **Sally McBrearty**'ye ait. **McBrearty**'nin çok yakında, *Journal of Human Evolution* dergisinde, Kenya'da bulunmuş 240 bin yıllık, incelikle bilenmiş taş keskiler hakkında bir yazısı çıkacak. Bu bulguların, insanın ve onun hominid akrabalarının düşünülenden çok daha uzun zaman önce çarpıcı yaratıcı eserler vermeye yetkin olduklarının kanıtı olacağına inanılıyor.

Özellikle Chauvet mağarasının yüksek yaşı, taş devri uzmanları arasında hararetli bir tartışmayı alevlendirdi. Bu mağara resimleri tarz olarak o kadar gelişmişler ki, Avrupa sanatının ilkel ilk devrelerden olgunlaşmış haline kadar olan süreğen gelişim çizgisi yönündeki kabullenme tamamen çökecekmiş gibi görünüyor. Chauvet'yi ayrıntısıyla incelemiş olan Fransız arkeolog **Jean Clottes**, insanın sanatı, 35 bin yıl önce Avrupa'ya gelmeden önce, Afrika'dan getirmiş olabileceği fikrini düşünmeye değer buluyor.

Buna karşılık Erlangen'den kaya resimleri arkeoloğu **Christian Züchner**, radyokarbon yöntemiyle yapılan tarih belirlemesinin doğruluğunu tartışıyor. Ve başka arkeologlar şimdi Chauvet resimleri ile Güney Almanya'da bulunan figürlerin tarz olarak benzerliklerini karşılaştırıyorlar. Amaçları, taş devri deha belirtilerinin başlangıcını ortaya çıkarmak.

TAŞ ALET ÜRETİMİ VE SONUÇLARI

Bu bir tanımlama sorunu. Konu beslenme ve üreme olduğunda, hayvanlarda bile bir çeşit yaratıcılık gözlenebiliyor. Bazı kargalar, böcekleri ağaç kabukları altından çıkarmak için, bilinçli olarak uçları kanca şeklinde olan dalları seçiyorlar. İnsana yakın maymun türleri özellikle kurnaz oluyorlar, fındıkları taşla kırıyor ve hemcinslerini kandırıyorlar.

Bunun yanında alet kültürü yalnızca hominidlerde söz konusudur. Bundan yaklaşık 2.5 milyon yıl önce atalarımız hep aynı taş aletleri üretmeye başladılar. Taşları kesici bir kenar oluşacak şekilde yontuyorlardı. Bu buluşun işlevi basittir, ancak insanın zihinsel gelişiminde bir kilometre taşı niteliğindedir. Standartlaştırılmış alet üreten kişinin bir "son ürün" tasarımının olması ve bunun üzerine bilgisini ekleyebilmesi gerekir. Soyut düşünceye ve basit iletişim araçlarına sahiptir.

Beynin gelişimi yeni teknik tarafından ileri taşınır. Taş aletler, atalarımıza, enerji zengini hayvansal besine giden yolu açtılar. Zürih Üniversitesi Antropoloji Enstitüsü'nden **Robert Martin**'in belirttiği üzere atalarımızın beyin hacmi bu sayede üç katına çıktı. İlkel hominidlerde 440 santimetreküp, homo sapienste ise 1230 santimetreküp kadar...

Buna rağmen kendini yenileme gücü taş devrinde yavaş bir gelişme gösterir:

Avrupa'daki taş devri sanatı: Kayalıklardaki gizemli figürler ve mucizevi galeriler

35 bin yıllık Aslan insan

Bu kedi kafalı vücut figürünü arkeolog Joachim Hahn Güney Almanya'da buldu. Avrupa sanatının ilk eserlerinde çoğunlukla oymacılık söz konusu.

31 bin yıllık Chauvet

27 bin ila 31 bin yıllık geçmişiyle mağara sanatının Avrupa'da adım adım geliştiği teorisini sorguluyor. Çünkü içindeki 300'den fazla resmin tarzı çok olgun.

25 bin yıllık Willendorf Venüsü

Gravürler devrinde dolgun kadın vücutları yapılmış, araştırmacılar bunun bereket sembolü olduğunu söylüyorlar. Bu yüzden Roma'nın aşk tanrıçasının adıyla anılır.

20 bin yıllık Cosquer

1985 yılında dalgıç Henri Cosquer tarafından bulunan bu mağaranın girişi deniz yüzeyinin 37 metre altında. Toynaklı hayvanların ve dev deniz kuşlarının resimlerini barındırıyor.

17 bin yıllık- Lascaux

1940'da keşfedilen ve 1963'de halka kapatılan bu taş devri galerisi benzerlerinin en ünlüsü.

Konser mi veriyorlardı? Taş devri insanları resimli mağaralarda yapılan seremonilerde flüt ve düdüklerinden çıkan müzikle eşlik ediyorlardı.

Üretim tekniğinin gittikçe hassaslaşmasıyla beraber, alet üreticilerinin gelişmiş taş bıçakları yapabilmeleri 2 milyon yıllarını alır. Bu alet ancak günümüzden 40 bin yıl önce ortaya çıkar.

Arkeologların bulgularına göre, 35 bin yıl önce figürlerde, takılarda ve mağara resimlerinde aniden muazzam bir çeşitlilik başgösterir. Neandertaller bile bu zamanda en azından bir estetik anlayışı gösterirler. Antropologlar **Jacques Hublin** ve **Fred Spoor**, hominidlerin takı olarak kullandıkları delinmiş ve yarılmış hayvan dişleri ve fildişi halkaların bulgusu hakkında bu yorumu yapıyorlar. Ancak hâlâ kesin olmayan, bunları kendilerinin mi ürettiği, yoksa Cro-Magnon insandan değiş tokuş sonucu mu elde ettikleridir.

İLK TİCARET AĞLARI

Neandertal insanı, uzun süre için, hırıldayan ve zihin fakiri bir vahşi olarak kabul edildi. Neuwied'deki Roma-Cermen Merkezmüzesi'nden eskitaş devri araştırmacısı **Gerhard Bosinski**, "bu kesinlikle doğru değildir" diyor. Bir takım bulgular gösteriyor ki, onlar karmaşık taş ve kemik aletlerin yapılması, ateşin kullanılması, ölülerin gömülmesi gibi gelişmiş davranışlara yetkindiler. İhtimal konuşmaya da... Ama farklı yapıdaki bir ses organı nedeniyle insandan daha az sayıda sesli (vokal) kullanıyorlardı. İnsanın ve Neandertal insanının yaratıcı kültürleri arasındaki belki en büyük fark, bu iki türün üyelerinin kendi içlerindeki ticaret ilişkisidir. Washington'dan paleoantropolog **Alison Brooks**, insanın en azından 100 bin yıl önce Afrika'da, değerli taşların ve başka malların değiş tokuşu için büyük uzaklıklara yayılan bir ticaret ağı kurduğunu söylüyor. Buzul çağı Avrupası'nda da insanlar arasında böyle bir ticaret ağı var olmuş olabilir. Çünkü günümüzde, denizden yüzlerce kilometre uzakta deniz kabukları bulunuyor. İnsanlar daha büyük gruplar halinde yaşamaya başladıklarında, tahminen, bireyselliklerini ifade ve grup özdeşliği ihtiyaçları kuvvetlendi.

Bu yaratıcılık ve topluluk bağı kendisini sanatın çok eski örneklerinden birinde açıkça göstermektedir: Boncuk işlemeleri. Fildişi boncuklar giysilere dikilirdi; delinmiş vahşi hayvan dişleri kemerlerde ve kafada takı olarak kullanılırdı. Bunlar, üretimi oldukça zaman isteyen işlerdi. Eğer kişisel takı insanın varlığının belirleyici bir parçası haline gelmemiş olsaydı, onu üretmeye değmezdi.

"İnanıyoruz ki, sanat çok boş zamanı olan insanlar tarafından yaratıldı" diye ifade ediyor **Bosinski**. "Ancak sanat bu insanlar için bir zorunluluktu." Alyansların, saatlerin, T-Shirtlerin insanların birbirlerine verdikleri değeri şekillendirdiği güncel bir kültürde bu düşünce şaşırtıcı olmamalı.

AFRİKALI İLK SANATÇILAR VE ÜRÜNLERİ

Şayet Afrika'daki ilk sanatçılar tuval olarak deri kullandılarsa, kuma çizdilerse veya çalışmaları için kabukları ve ağaçları kullandılarsa, onbinlerce yıl sonra geriye tozdan başka bir şey kalmamıştır. Pekçok arkeolog Afrika erken sanatının bilinmezliğinin nedeni olarak bunu görür. Bunun yanı sıra kara kıtada arkeolojinin yolu kapalıdır: "Bütün Doğu Afrika'da" diyor **Brooks**, "belki oniki tane kazı bölgesi var. Buradan en azından altı kere daha küçük olan Fransa'da ise, yüzlerce..."

Yalnızca Namibia'daki 27 bin yıllık Apollo-11 mağarası bile, Avrupa'daki bulgularla boy ölçüşebilir. Ay kapsülüne atfen isimlendirilmiş mağarada, üzerlerinde antilop ve gergedan resimleri olan el ayası büyüklüğünde levhalar bulundu. Afrika'daki diğer kaya resimlerinin tarihleri kısmen ya şüpheli konmuştur ya da olduklarından daha genç. Ancak Köln Üniversitesi'ndeki Heinrich-Barth Enstitüsü'nden kaya resimleri arkeoloğu **Tilman Lenssen-Erz**, Namib Çölü'nde bulunan Brand Dağı civarındaki kaya resimleri mitolojisinin izini bulmayı başardı.

Lenssen-Erz, 300 keşif noktasının resimlerini inceledi ve buradan "sıçrayan erkek hayvan" mitosunu çıkarttı. İncelenen 2100

hneden görüldüğü üzere, toynaklı yvan yaklaşık 3000 yıl önce avcılar koleksiyoncular için sosyal ve ekolo- harmoninin sembolüydü. Bir kriz ya bir kuraklık olduğunda avcılar bu yvana yakarırlardı. Dans ederler, re- çizerler ve hayvanın bereketli yeşil praklarda geçen hayali hikayelerini latırlardı.

MAĞARA RESİMLERİNİN TOPLUMSAL ANLAMI

Buzul çağı Avrupası'ndaki mağara natı da toplumsal bir rol oynamış gibi örünür. Mağaralar, ünlü Fransız taş evri araştırmacısı **Abbe Henri Bre-** il'ün tahminine göre, avda şansın açık ması için yakarılan, adeta katedraller-

Güney Afrikalı arkeolog **David Lewis-Williams**, buzul çağı galerilerinin daha ziyade çok gelişmiş geniş kapsamlı törenlerin tamamlayıcı unsurları olduklarını meydana çıkardı. Bu törenlerde şamanlar trans deneyimlerini bir gösteri şeklinde aktarırlardı.

Do-majör türü bir ses kapsamı olan, kuş kemiğinden yapılmış flütlerin bulunması mağara resimlerinin kutlanmasının müzik eşliğinde yapıldığını düşündürtüyor. Bir deneyde araştırmacılar, en iyi akustiğe sahip yerlerin hep resimlerin yanında olduklarını tespit ettiler. Her şeyden önce, atların, mandaların ve diğer toynaklı hayvanların resmedildiği Lascaux'nun giriş bölümünde çırpılan el, geçmekte olan bir sürünün sesine benzeyen bir yankı yapmaktadır.

Bugün taş devri araştırmacıları resimlerin canlı suretlerinden ibaret olmadıklarını düşünüyorlar. **Lenssen-Erz**, "Onlar geniş kapsamlı, içlerinde zamanların dünyasının görüntülerini barındıran ansiklopedilerdir" diyor. Özellikle kriz zamanlarının veya önemli dinsel törenlerin.

KONUŞMA YETİSİNİN GELİŞİMİ

Böylesi ifade şekilleri, soyutlama yetisi adına yüksek ölçüleri şart koştuklarından, gittikçe daha fazla biliminsanı, sanatın, icat edebilmenin ve kültürün her çeşidinin dille paralel oluştuğu konusunda ikna olmaktadır. Avustralyalı antropolog **Iain Davidson**, "Dilin başlangıcında sanat yer alıyordu" diye belirtiyor. Onun düşüncesine göre insanlar işaret, tabir ve anlam arasındaki farkı, resim çizmeye, onu boyamaya, nakış ve oymacılık yapmaya başladıkları zaman öğrendiler.

Fosiller bu gelişmeyi destekler nitelikte. Taşlaşmış kafatası kapaklarından, homo sapiensin erken türlerinin bile modern konuşma merkezine sahip olduklarını öğreniyoruz. Buna dayanarak **Robert Martin**, 200 bin yıl önce insanın ince sinir dallarının, ses yapımında yer alan organların karmaşık kas yapısına dönüştüğüne inanıyor.

MIT'den dilbilimci **Steven Pinker** konuşma yetisinin düşünülenden eski olduğu ve bunun üreyebilmek için çok büyük bir avantaj sağlamış olduğu fikrini ileri sürüyor: "İnanıyorum ki hominidler, dilin, politika, bilim, teknoloji, aile, cinsellik ve arkadaşlık gibi, bireylerin kendilerini yeniden üretimlerinde önemli rol oynayan kavramlarla iç içe olduğu bir dünyada yaşıyorlardı."

İlk dahiler mi? Onlar tahminen insanlık tarihinin ilk zamanlarında ortaya çıkmışlardı. "Ancak göze çarpan eserler vermeye, kültür onlara kendilerini ifade olanaklarını verdiği zaman başladılar." diyor **Tilman Lenssen-Erz**.

Focus, Almanya, 10 Haziran 1996.

Köln Üniversitesi'nden kayaresimleri arkeoloğu Tilman Lenssen-Erz.

Apollo-11'in girişi: Namibia'daki mağara, üzerlerinde hayvan tasvirleri bulunan çok sayıda taş plaka içeriyor.

Apollo-11'deki taş plakanın üzerindeki bu resim 27 bin yıllık. En eski Afrika sanat eserlerinden biri.

Bu ayki Bilim Gündemi Hasan Gülveren ve Ayşe Turak arkadaşlarımızın katkılarıyla hazırlanmıştır

Hubble Uzay Teleskobu'nun ötesi

Astronomide geçmiş başlangıçtır: Modern evrenin özü -hatta yaşamın varlığı- milyarlarca yıl önce meydana gelmiş olayların ürünüdür. Kozmik evrimleşmede, bu dönem hakkındaki temel sorular ve ayrıca maddenin ve hayatın başlangıcı konusundaki bir çok soru, yeni kuşak gözlemevlerinin yapılmasını beklemektedir.

1993 yılında, NASA ve astronomi konusunda araştırmalar yapan üniversiteler, günümüzde kullanılan gözlemevleri ve uzay teknolojisinin hâlâ bir çok temel ve önemli sorulara cevap veremediği konusunda hem fikir olduklarını kabul ettiler. Ayrıca, Hubble Uzay Teleskobu'nun 2005 yılında görevini doldurmasından sonra hangi uzay araştırma projesinin yürürlüğe gireceği kesinleşmedi. Kuzey Amerika ve Avrupa'dan 18 kişilik bir komite kozmozun barındırdığı sorulara cevap bulabilmekte yardımcı olacak geleceğin gözlem ve araştırma laboratuvarlarının kurulması için harekete geçti. "HST" ve "Beyond" adlı bu komite, "Kozmik Başlangıçlar" adını verdikleri bir proje önerdiler. Bu projede, normal galaksilerin doğuşu, yıldız formasyonu, güneş sistemi dışında dünya benzeri gezegenlerin olup olmadığı gibi sorulara cevap aranacak.

Uzayda ne kadar uzağı gözlemleyebilirsek, geçmişe ait o kadar bilgiye ulaşıyoruz demektir. Kozmik tarihin ilk birkaç milyar yılı dünyadaki en büyük teleskoplara rağmen halen aydınlatılamamış durumda. Bu güçlüğün sebebi, evrenin genişlemesinin uzak galaksilerden gelen ışığın daha uzun dalga boyuna kaymasına (kırmızıya kayma) sebep olmasıdır. Normal galaksilerden (örneğin kendi galaksimiz) gelen ışık, 0.4 ve 2 mikrometre dalga boyunda yayınlanmaktadır. Fakat, genç galaksilerin büyük kırmızıya kayması, geçmişe ait ışığın dünyaya ulaşıncaya kadar 2.5 mikrometreden daha uzun bir dalga boyuna kayması demektir. Bu dalga boylarında, Dünya atmosferi geçirgen (opak) değildir. Bu yüzden ancak çok parlak ve tipik olmayan genç galaksiler, dünya üzerinde kurulu teleskoplarla görülebilmektedir. Sadece bazı olağan galaksilerin doğuşu uzaydan yapılan gözlemlerle görülebilmektedir.

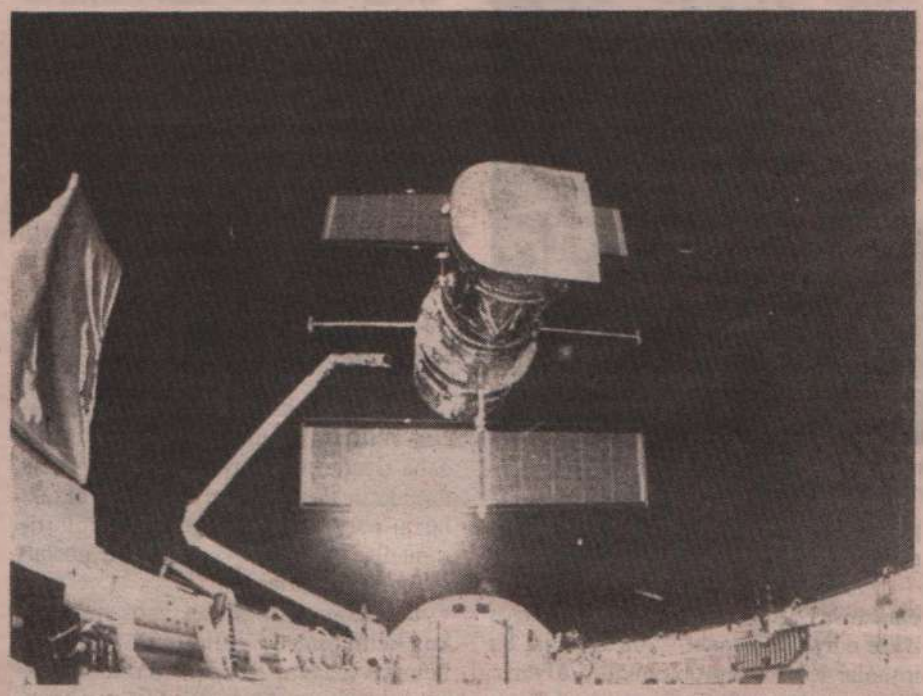

Hubble Uzay Teleskobu.

Bilimadamları ve hatta sokaktaki insanın, yıldızların ve galaksilerin doğuşu ile ilgili olarak en çok ilgisini çeken şey, kozmoz içinde dünya benzeri başka gezegenlerin ve üzerinde yaşayan canlıların olup olmadığıdır. Hayatın kaynağı ile ilgili bir araştırma, ilkel galaksilerin incelenmesi sırasında kullanılmış teknolojiden çok farklı olacaktır. Yıldızlardan ve galaksilerden gelecek ışık, spektroskopik olarak kızılötesi dalgaboyunda incelenerek uzayda yaşam belirtisi olacak moleküllerin varlığını gösterebilecek.

Kozmik başlangıcın, özellikle hayatın başlangıcının anlaşılmasındaki ilk önemli adımlar, NASA ve Avrupa Uzay Ajansı tarafından daha önceleri atılmıştı. Bundan sonra Kızılötesi Uzay Gözlemevinin çalışmaya başlamasıyla çok parlak ve aktif galaksilerin incelenmesi hedeflenecek. Benzer olarak, NASA, kendi güçlü kızılötesi teleskopunu uzaya göndermeyi planlıyor. Her iki gözlemevi de araştırmalar için bir temel taşı olmasına rağmen, gene de sınırlı özelliklere sahip olacak.

Bu gerçekler ışığında komite, gelecek yüzyılda başlaması planlanan uzay araştırmaları konusunda NASA'ya üç tavsiyede bulundu. Birincisi, NASA, evrenin ilk zamanlarında meydana gelmiş normal galaksilerin incelenmesi için 4 metreden daha büyük çapta olacak kızılötesi uzay gözlemevleri inşa etmeli. Bu gözlemevlerinin inceleyeceği dalga boyunun mertebesi yaklaşık 1-5 mikrometre olacak ve en genç ve en yaşlı galaksilerin özellikleri hassas bir şekilde incelenebilecek.

İkinci olarak, NASA, optik ve kızılötesi çalışacak uzay interferometresi (girişim ölçer) inşa edecek. Uzay astronomisindeki bu büyük proje ile, açısal çözümleme (resolution) dikkate değer şekilde artırılacak. Böylelikle, uzaydaki yapıların hareketleri ve konumlarının belirlenmesi çok kolay olacak. Uzaydaki interferometrenin uygulama alanı, özellikle Dünya benzeri gezegenlerin bulunması, atmosferlerin yapısının yaşama elverişli olup olmadığı olacak. İlk büyük adımı uzay interferometresi atacak ve bugünkü teknolojinin izin verebildiği ölçüde kesin konum ölçümleri yapılacak. Üçüncü olarak, Hubble Uzay Teleskobu görevini 2005 yılından sonra da sürdürmeye devam edecek, fakat herhangi bir tamir ve güçlendirme yapılmayacak.

Bu üç öneri ve beraberinde yapılacak daha küçük fakat ayrıntılı projeler, NASA'nın "Başlangıçlar Programı" için belkemiği olacak. Komite, bu önerilerin hayata geçirilmesi ve gelecek kuşak büyük ultraviyole-kızılötesi uzay astronomisi görevleri için NASA'nın bazı kısıtlamalara gideceğinin farkında. Bu nedenle toplam harcama, Hubble Uzay Teleskobu'na yapılan harcamayla kıyaslanamayacak kadar farklı olacak.

Önerilen tavsiyeler NASA'nın uzay teknolojisinde önderliğini devam ettirmesini sağlayacak. "Kozmik Başlangıçlar" adlı proje tüm insanların kafasında taşıdığı sorulara cevap bulması açısından bir öneme sahip. Her ne kadar bu öneriler NASA için kolay ve ucuz olmasa da, sonuçları çok önemli olacak.

Nature, 6 Haziran 1996.

Schrödinger'in "kedi deneyi" gerçekleştirildi

Fizikteki en önemli düşünce deneylerinden biri olan "Schrödinger'in kedi deneyi", Amerikalı araştırmacılar tarafından hayata geçirildi.

1935 yılında, Nobel ödülü alan **E. Schrödinger**, kuantum dünyasının garipliğini açıklamak için bir deney hayal etmişti. Kuantum mekaniğine göre, atomlar hallerin "süperpozisyonu" olarak da var olabilir. Bu süperpozisyon iki halin üste üste binmesi durumudur. Bununla beraber, atomun halinin belirlenmesi amacıyla yapılacak herhangi bir teşebbüs, atomun bir halden başka bir hale geçmesine sebep olacaktır.

Schrödinger'in düşünce deneyine göre; hayali bir kedi bir kutuya kapatılır. Kutunun içinde radyoaktif atomun bozunmasıyla harekete geçen siyanürlü bir silah bulunmaktadır. Kuantum teorisine göre, atomun hali gözlenınceye kadar; atom bozunmuş ve bozunmamış hallerin süperpozisyonu içinde meydana gelmektedir. Fakat bu olay, kedinin de hayat ve ölümün süperpozisyonu içinde olması anlamına gelmektedir. Bu durumun anlaşılması oldukça zor. **Schrödinger**, bu paradoksu klasik mekanikle, kuantum mekaniği arasındaki ilişkinin güçlüğünü göstermek için kullandı.

Chris Monroe ve Ulusal Standartlar ve Teknoloji Enstitüsü'nden bazı araştırmacılar, ünlü düşünce deneyini gerçekleştirdiklerini iddia ettiler. Fakat kedi yerine kullandıkları pozitif yüklü bir iyondu. **Monroe** bu iyona "cation" adını verdi. Berilyum atomuna ait "iyon" elektrik alanlar ve lazerlerle sabitleştirildi. **Monroe** ve grubu pozitif iyonu (cation), geniş frekanslı lazer ışığıyla tarayacak şekilde bir süperpozisyon (üst üste binme) içine koydular. Yörüngede hareket eden elektronlardan birinin spini, (dönme) eş zamanlı olarak iki halde bulunuyordu: Aşağı spin hali ve yukarı spin hali. (New Scientist, Science, 23/30, Aralık 1995). Böyle süperpozisyonda olan bir "iyon" dalga paketine sahiptir. Bunlardan bir tanesi yukarı-spin durumu, diğeride aşağı-spin durumudur.

Schrödinger deneyinin hayata geçirilebilmesi için fazladan üç adet lazer sinyaline (vuruş) ihtiyaç vardı. Sinyallerden ilki, iyon kapanı içinde 80 nanometre uzunluğunda ileri geri gidip gelen yukarı-spinli dalga paketine gönderildi. İkincisi ise aşağı-spinli dalga paketini eşinin tersi yönünde titreştirmek için gönderildi. Sonuncu sinyal ise iki dalga paketi kapan içinde karşı karşıya kaldıklarında birbirlerine karışmasını sağladı. **Monroe**, burada önemli noktanın, klasik fiziğin 80 nanometre üzerindeki mesafelerde mükemmel çalışıyor olması olduğunu söylüyor. Araştırmacılar, iyon kapanı üzerine başka bir lazeri odaklayarak, herhangi bir an ve noktada girişimin derecesini ölçebilmekteler. Eğer iyon aşağı-spin halinde ise, lazer ile karşı karşıya kaldığında florasan ışığı saçmaya başlıyor. Eğer yukarı-spin halinde bulunuyorsa, florasan ışığı saçmıyor. Böylece, florasan miktarı, birbirleriyle girişime uğrayan dalga paketlerinin miktarını gösterdi. Bu ölçme, süperpozisyonu (üst üste binme) bozdu ve kapan içindeki bir yerden iyonu terk etti. Fakat, deneyin binlerce kez tekrarı ve değişik zamanlarda ölçümlerin yapılmasıyla, araştırmacılar bir girişim paketi meydana getirdiler. Bu şunu gösterdi; iyonun yukarı ve aşağı-spin hallerinin süperpozisyonu içinde bulunması, aynı zamanda iyonun iki konumun süperpozisyonunda bulunması demekti. (Science, Vol: 272, s.1132). Bu deneyde, **Schrödinger**'in kedisinin canlı ya da ölü olması yerine, iyonun bir yerde ya da başka bir yerde olması göz önüne alınmaktadır.

Schrödinger

New Scientist, 1 Haziran 1996.

İspanyol gribinin donmuş gizleri

Kanada ve ABD'de araştırmacılar, Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra 20 milyon kişinin ölmesine neden olan hastalığın gizlerini çözmeyi umuyor. "İspanyol gribi" adı verilen salgına neden olan patojen tanımlanabilirse, hastalığın yeniden geri gelmesi durumunda biliminsanları daha hazırlıklı olacak.

1918'de ortaya çıkan hastalık, ateş ve kas ağrılarıyla başlıyor ve genellikle çok ciddi bir zatürreeye dönüşüyordu. Doktorlar o dönemde hastalığa neden olan patojeni tanımlayacak olanaklardan yoksundu. Bugün bile uzmanlar hastalığın neden bu kadar öldürücü olduğunu tartışıyor. Bazı uzmanlar gribin aşırı bulaşıcı olmasına neden olan genetik bir mutasyonun var olduğunu düşünüyor. Diğerleri ise salgının bu kadar öldürücü olmasını, normal grip virüsüyle zatürreeye yol açan bakterinin öldürücü bir birleşim oluşturmasıyla açıklıyorlar.

Yeterince iyi korunmuş hastalıklı doku örnekleri olmaması biliminsanlarının araştırmalarını engelliyordu. Winsor Üniversitesi'nden **Kirsty Duncan** üç yıl önce, kuzeydeki sürekli don altındaki yörelerde gömülmüş olan hastaların kayıtlarını bulmaya çalıştı. Uzun araştırmalardan sonra bir Norveç adası olan Spitsberg'de bulunan bir kömür madeninde pek çok işçinin bu hastalıktan öldüğünü saptayabildi. Ancak cesetlerin bulunması kolay olmadı. Hiç bir hastanenin yerel yönetim organının ya da kilisenin kayıtları bu kadar eski tarihe uzanmıyordu. Sonunda, o dönemde madencilerin yaşamlarını kaydetmiş olan bir öğretmenin günlüklerini buldu ve hepsi yirmi yaşlarında olan ve İspanyol gribi nedeniyle ölen yedi kişiyi saptadı. Yaklaşık bir yıl süren görüşmelerden sonra, kurbanların ailelerinden ve yetkililerden gerekli izinleri aldı. **Duncan** şimdi de, tehlikeli patojeni etrafa yaymadan doku örneklerini inceleyebilmek için bir grup uzmanı bir araya getirmeye çalışıyor.

Grip salgınlarının dönemler halinde tekrarlanması nedeniyle İspanyol gribi hakkında daha fazla bilgi edinmek, gelecekte tekrarlanması durumunda salgınla etkin bir şekilde mücadele edebilmek açısından önem taşıyor. Ayrıca elde edilecek bilgiler başka salgınlarda da yararlı olabilir.

New Scientist, 8 Haziran 1996.

Maddenin yeni hali resimlendi

Colorado'daki bilimadamları, geçtiğimiz Temmuz ayında, "Bose-Einstein yoğunlaşması" olarak adlandırılan maddenin yeni bir halinin yaratıldığını açıkladığında ortada bir problem vardı: Maddenin bu yeni hali görüntülenememişti. Fakat, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nden bir grup, maddenin bu yeni halini gözlemlemeyi başardı.

1920'li yılların başlarında, **Albert Einstein** ve Hintli fizikçi **Satyendra Nath Bose**, bir gaz mutlak sıfıra kadar soğutulursa (saç teli kalınlığında bir hacim içinde), özdeş taneciklerin bir birikimi olarak davranmayı bıraktığını farkettiler. Bunun yerine, özdeş tanecikler tek ve büyük bir varlık olmaya başladı. Kuantum mekaniksel şartlar altında, parçacıkların dalga fonksiyonları -parçacıkların konumları ve diğer özelliklerinin matematiksel gösterimleridir- üst üste bininceye kadar genişlemektedir.

70 yıl boyunca, bu tahmini test etmek mümkün olmadı, çünkü hiç kimse bir gazın $1/10^6$ ^{0}K'den daha az bir sıcaklığa kadar nasıl soğutulacağını bilmiyordu. Fakat geçen yıl **Eric Cornell** ve **Carl Wieman** liderliğindeki bir grup lazerleri ve magnetik alanları kullanarak, rubidyum maddesini, birkaç bin atomunu Bose-Einstein yoğunlaşmasına birleştirinceye kadar soğuttu. (New Scientist, Science, 22 Temmuz 1995, s.16).

Cornell ve **Wieman** yaklaşık hesaplamalar yaptılarsa da, yoğunlaşmayı gözlemlemeyi başaramadılar. Bunun en önemli sebebi, yoğunlaşmanın (condensate)10 mikrometre çapında olmasıydı. Bunun üzerine, rubidyum atomundan oluşan bulutun genişlemesi için magnetik kapanı kapadılar. Kısa sürede, bulutun genişleğini ölçen **Cornell** ve **Wieman**, atomların hızlarını da kapan açılmadan ölçmeyi başardılar.

Wolfgang Ketterle ve grubu (MIT), Colarado grubunun bulgularını açıklamasından çok kısa süre sonra, Bose-Einstein yoğunlaşmasını yaratmayı başardılar. 18 Mayıs'ta, Michigan'da, atomik, moleküler ve optik fiziğin ayrılmasının tartışıldığı bir toplantıda (American Physical Society), **Ketterle** kalem-biçimli Bose-Einstein yoğunlaşmasının yaratıldığını açıkladı. Fakat bu yeni "yoğunlaşma", daha önceki deneylerde üretilmiş olanlardan çok daha büyüktü. 20 saniye ömürlü, 5 milyon sodyum atomu içeren bu "yoğunlaşma" 8 mikrometre genişlikte ve 150 mikrometre uzunluktaydı. Bu, diğer grubun yarattığından 1000 kez daha büyüktü.

Ketterle ve grubu, yarattıkları "yoğunlaşma"yı gözlemleyebilmek için üzerine lazer ışığı gönderdi, ayrıca bu yolla ışığın bükülmesini de ölçmeyi başardı.

Tıpkı cam lensler gibi, "yoğunlaşma"da ışığı büküyor. Bu deneylerden önce, Bose-Einstein yoğunlaşmasının, siyah, yansıtıcı ve geçirgen olup olmadığı bilinmiyordu.

Artık, bir çok temel sorunun cevabı bulunmaya başlandı. **Ketterle** bundan sonra daha büyük Bose-Einstein yoğunlaşması yaratmak ve maddenin garip kuantum hali içinde saklı bulunan gizemlerin ortaya çıkarılması için deneyler yapmaya devam edecek. Ses yoğunlaşma boyunca nasıl yayılır, yoğunlaşmanın uyarılmış halleri nasıl davranacak gibi sorulara cevap aranacak.

Özdeş atomların uyarılması anlaşılmasına rağmen, uyarılmış süper atomların bir tek varlık gibi davranması henüz anlaşılamamıştır.

New Scientist, 1 Haziran 1996.

Kısa... Kısa.. Kısa... Kısa..

● Amerikalı bir grup bilimadamı, yüzyıldır düşünüldüğünün aksine beynin beyincik (serebellum) adı verilen bölgesinin duyumsal bilgiyi değerlendirdiğini öne sürüyor. Beyinciklerinde hasar olan hastaların algılamalarında bir sorun olmamasına karşın, hareketleri uyumsuz oluyor. Bu ve başka nedenlerle daha önce beyinciğin kas hareketlerinin koordinasyonu işlevini gördüğü düşünülüyordu. Fonksiyonel Manyetik Rezonans Görüntüleme adı verilen ve beynin kan akışındaki değişimleri, dolayısıyla beyin aktivitesini ölçen bir teknikle yapılan deneyler ise farklı bir yorumun yolunu açtı: Ele sürülen zımpara kağıdının algılanması gibi saf duyumsal bir işlem, beyinciğin çekirdeğindeki kan akışında hafif bir artışla sonuçlandı. Küçük bir topun ele alınması gibi basit bir motor işleminde ise önemli bir değişiklik görülmedi. Ancak iki ele de birer top alınıp, aynı olup olmadıklarının karar verilmesi gibi işlemlerde beyincik çekirdeği birden çok aktif oldu. Bu sonuçlar beyinciğin asıl görevinin duyumsal bilginin işlenmesi olabileceği yönünde ipuçları veriyor ancak kesin bir sonuç çıkartılamıyor.

● Haziran sayısındaki Bilim Gündemi köşesinde Hyatukate kuyrukluyıldızının gizeminden söz etmiştik. Beklenenin çok üstünde X-ışını salınımı göstermesi bilimadamlarını şaşırtmış ve bu konuda değişik teoriler ortaya konmuştu. Konunun tartışıldığı farklı bir bağlam ise, kuyrukluyıldızların karbon temelli maddeler içerip içermediği konusu. Kuyrukluyıldızlarda bu tür parçacıkların varlığı doğrudan saptanamamış olmakla birlikte Sovyet Vega 1 ve Vega 2 uzay probları 1986 yılında Halley kuyrukluyıldızında bu tür parçacıkların varlığını gösteren ipuçları elde etmişti. Hyatukate'de de virüs büyüklüğünde çok miktarda karbon temelli parçacık olması durumunda bu, gözlemlenen X-ışını fazlalığını açıklayabilir. Çünkü bu tür parçacıklardaki elektronlar serbest elektronlar gibi davranıyor ve X-ışınlarını çok iyi dağıtabiliyorlar. Gözlemlenen X-ışını miktarı için ise bir megatonun onda biri kadar parçacık gerekiyor ve Hyatukate'in her gün 1-10 megaton toz bıraktığı düşünülürse bu olmayacak bir miktar değil. Bu teori, dünya üzerindeki yaşamın uzaydan gelen virüslerle başladığı yolundaki düşünceler açısından önem taşıyor.

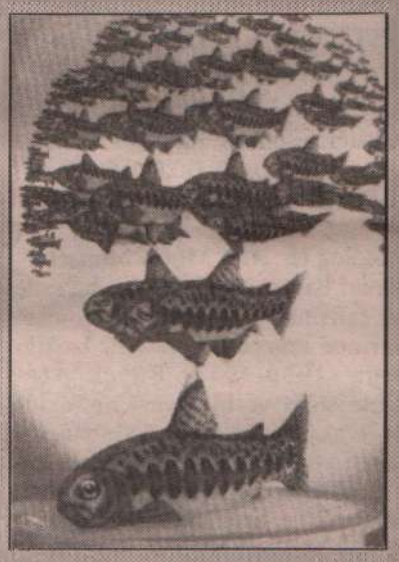

● Yaşadıkları alan dünya yüzeyinin yüzde 70'ini kapladığı için balıkları soyu tükenecek canlılar arasında fazla düşünmüyoruz. Oysa onlar da çok farklı tehditlerle karşı karşıyalar. Örneğin havyar ticareti dünyadaki 27 mersin balığı türünden 26 tanesini soy tükenme tehlikesiyle karşı karşıya getirmiş durumda. Jaws filmine konu olmuş büyük beyaz köpekbalığı da yüzgeçlerinin çorbada kullanılması nedeniyle benzer bir durumda. Geçtiğimiz Mayıs ayında Londra Zooloji Derneği'nde bir araya gelen 32 biyolog, 152 balık türünün durumunu inceledi ve bunlardan 131 tanesinin tehlike altında olduğuna karar vererek bu türlerin Ekim ayında Montreal'da toplanacak olan Dünya Koruma Kongresi'nde yayınlanacak olan Kırmızı Liste'ye eklenmesini önerdiler.

● Kalıtsal bir akciğer hastalığı olan sistik fibroz hastalarının gen terapisi sonucunda iyileşme belirtisi gösterdikleri bildirildi. Oxford'da toplanan Gen Terapisi Konferansı'nda, sistik fibroz hastalarında hatalı olan bir genin sağlıklı kopyalarının bir sprey yoluyla hastalara verilmesini içeren sağaltım yönteminde elde edilen sonuçlar tartışıldı. Genler lipozom adı verilen mikroskopik yağ damlacıklarının içine yerleştirilmiş ve hastaların burunlarından içeriye püskürtülmüştü. 12 hastadan 6 tanesinde genlerin fonksiyonlarını yerine getirdikleri görüldü ve terapinin hiçbir yan etkisi gözlemlenmedi. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda daha yüksek dozlar denenecek.

● Uzayın kökeni konusunda ipuçları bulmayı amaçlayan bir projenin ESA (Avrupa Uzay Kurumu) tarafından onaylanması bekleniyor. Kozmik arkaplan radyasyonların inceleneceği projede kullanılacak COBRAS/SAMBA uydusu, daha önce aynı amaç için kullanılan COBE'ye göre 50 kat daha yüksek çözümleme gücüne sahip. Ancak geçtiğimiz Ekim ayında ESA'nın bilim bütçesinin dondurulmuş olması uydunun yapılmasının 12 ay gecikmesine neden olacak.

● Antartika'nın uzak adalarından birinin yakınlarında yetişen bir bitki deniz ekologlarını şaşırttı. Bir yıllık bir süre boyunca büyümesi izlenen yosunların karanlık kış ayları boyunca da büyümelerini sürdürdükleri anlaşıldı. Genellikle *Desmarestia* türleri olan bu yosunlar, uzun şeritler halinde büyüyor ve 30 metreye yaklaşan derinliklerde yaşayabiliyorlar. Bu derinlikte yaz aylarında bile çok düşük olan ışık miktarı, kışın yüzeyin buzla kaplanmasıyla metrekareye 2 watt gibi bir düzeye iniyor. Bu kadar az bir ışıkta yosunların büyümelerini durdurmaları bekleniyordu. Oysa yüzde 50 daha yavaş da olsa büyümeye devam ettiler. Bu da, fotosentez mekanizmalarının çok az ışıkta verimli bir şekilde işlemesini sağlayacak uyum mekanizmalarının varlığını düşündürüyor. Gölgeye uyum adı verilen bu olgu, daha önce yağmur ormanlarına özgü bazı bitkilerde gözlemlenmişti, ama Antartika yosunlarında görülmesi sürpriz oldu.

New Scientist, 11 Mayıs 1996.

Arkeolojide uluslararası bir değer:

Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel

Muhibbe DARGA

*Türkiye'de klasik arkeoloji alanındaki sistemli araştırmaların öncülerinden, İÜ Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Kürsüsü'nün kurucusu arkeolog Ord. Prof. Dr. **Arif Müfid Mansel**, bu ayki İz Bırakanlar köşemizin konuğu. 1975 Ocak'ında, 70 yaşında kaybettiğimiz **Mansel**'i, öğrencisi ve meslektaşı **Muhibbe Darga**'nın, meslektaşı Ord. Prof. Dr. **Ekrem Akurgal**'ın, yıllar boyu Türk Tarih Kurumu Başkanlığı yapmış olan dostu **Uluğ İğdemir**'in, yine öğrencisi, hikaye ve oyun yazarı **Haldun Taner**'in, XXXIX/154, 1975 tarihli Belleten Dergisi'nde yer alan makaleleriyle anıyoruz. **Arif Müfid Mansel**'in ölümünün ardından bu yazıları kaleme alan **Uluğ İğdemir** ve **Haldun Taner** de artık aramızda değiller, kendilerini saygıyla anıyoruz. Belleten Dergisi'nden alıntıladığımız bu yazılardan, **Muhibbe Darga**'nın makalesi 15 Şubat 1975 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde, **Haldun Taner**'in makalesi 2 Şubat 1975 tarihli Milliyet Gazetesi'nin hafta sonu ekinde yayımlanmıştır.*

YİTİRDİĞİMİZ BÜYÜK DEĞER

Kısa bir süre önce (18 Ocak 1975), dünya çapında bir bilimadamımızı, örnek bir hocayı, iyi bir insanı yitirmenin derin acısı içindeyiz. Vakitsiz ölümü ile yakınlarını, dostlarını ve öğrencilerini yasa boğan hocamız Ord. Prof. Dr. **Arif Müfid Mansel** bugünkü Türk Arkeolojisini kuranların başında yer almaktadır. Yıllardan beri kendisini çok yakından tanıyan, aynı çatı altında birlikte çalışmak mutluluğuna erdiğim bu büyük bilim adamını Türk kamuoyuna da biraz olsun tanıtabilmenin mutluluğunu duyuyorum.

Hocamız **Arif Müfid Mansel**, 20. yüzyılın başlarında İstanbul'da, soylu bir ailenin Sultanahmet civarındaki büyük konağında hayata gözlerini açtı. Okumuş bir çiftin erkek evladı olarak küçük yaştan itibaren esaslı bir eğitim gördü; dil ve müzik öğrenimine de ailesi tarafından yöneltildi. Orta öğrenimini Fransız Lisesi'nde tamamlandı. 20 yaşına varmadan yüksek öğrenime olağanüstü yetişmiş iki yabancı dil, Almanca ve Fransızca ile hazırdı. Mühendis olmak isteyen genç **Arif Müfid Mansel**'in babası **Müfit Bey**'in yakın dostu **Halil Ethem Bey**'in içten uyarması ile Klasik Arkeoloji öğrenimine karar verdi. Ailesi tarafından 1925 yılında Almanya'ya yollandı ve Berlin Üniversitesi'nde 5 yıl Prof. **Furtwangler, Rodenwaldt** ve **Noack** gibi ünlü hocalardan öğrenim görüp doktora tezini verdikten sonra Türkiye'ye döndü. Çağının bilimsel metotları ile kendini en iyi şekilde yetiştiren, Klasik Arkeoloji yanında Eski Yunanca ve Latince'de öğrenen genç arkeolog Dr. **Mansel**'in ilk görevlerinden biri istanbul Arkeoloji Müzesi Müdür Yardımcılığı olmuştur (1930).

SİSTEMLİ VE YÖNTEMLİ ALAN ARAŞTIRMALARININ ÖNCÜSÜ

Asıl uğraşı olacak hocalığa İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak 1935 yılında atanmıştır.

Arkeolog Dr. **Arif Müfid Mansel** bu iki görevi başarı ile yürütmüş, müzede 15 yıl çalışmıştır. **Mansel**'in bilimsel kariyerinde müzeciliğinin ağır bastığı yıllarda (1930-1945) Büyük **Atatürk**'ün isteği ve himayesi ile Yalova'da Trakya yöresinde Lüleburgaz, Kırklareli ve Vize tümülüslerindeki kazıları, Klasik Arkeoloji alanında yapılan ilk yöntemli ve sistemli alan araştırmalarıdır. Bu kazıları, İstanbul dolaylarında Küçük Çekmece'de eski Region şehrinde Arkeoloji Müzesi Müdürü merhum **Aziz Ogan**'la ortak çalışmaları izlemektedir. Burada Jüstinyanüs çağına ait bir yazlık sarayın kalıntıları, iç süslemeleri ve ek bölümleri ortaya çıkarılmıştır. Müze'de görevli iken bilimsel araştırmalar yapan hocamızın buradaki malzemenin yayımında emeği geçmiştir. Kanımızca bu konudaki en ilginç yayımı İstanbul Müzesi Bizans Eserleri seksiyonunda (bölümünde) sergilenen Bizans Kurşun Lahitleri koleksiyonu hakkındaki yazısıdır. Almanca kaleme alınan bu eser Klasik Arkeolog Dr. **Arif Müfid Mansel**'in Bizans sanatı bilgisinin ve konuya katılmasının açık bir belgesidir.

Arif Müfid Mansel

Arkeologlar için zaman zaman "şanslı arkeolog" deyiminin kullanılması olağandır denilebilir. **Mansel** için bu nitelemeyi kullanmamak daha yerinde olacaktır. Çünkü o, nerede ve nereye ilk kazmanın vurulması gerektiğini isabetle, bilinçli bir şekilde uzun çalışmalar sonucu saptayabilmiştir.

Mansel, 1944'te Profesör ünvanını kazanmış, 1946 yılında "Klasik Arkeoloji Kürsüsü"nü kurmuştur. Bu yıllara rastlayan öğrenimi sırasında bugün meslek arkadaşım olan bir çok öğretim üyesi ve yurt yüzeyine dağılmış arkeolog onun derslerinde birleşmiş, büyük bir sevinç ve öğrenme kuşkusu ile hocamızın kendine özgü konuşmasıyla sunduğu "Klasik Çağ Sanatı" konularını izlemiştir. Yine o yıllarda "Ege, Yunan, Mısır", "Eski Önasya Tarihi", **Mansel** tarafından verilmekte idi. Hemen ekleyelim ki, o zaman verilen bu konuların ders kitaplarını da ihmal etmeden hazırlamış ve öğrencilerine sunmuştur. Yıllar geçtiği halde 1942'de yayımlanan adı geçen kitapları hala öğrenciler kullanmaktadır.

ANADOLU'YU VE ÖNEMİNİ ONUNLA ÖĞRENDİK

Prof. **Mansel** sadece bir masa başı bilim adamı değildi, O bir aksiyon (eylem) adamıydı aynı zamanda... Son anına kadar da böyle kaldı. Her ders yılı izlenen ders ve seminer konuları yalnız nazari (kuramsal) bilgilerle verilmez ve yayınlardan öğrenilmezdi. Yıllarca **Mansel**'in başkanlığında ilk öncüler bizim kuşak, sonrakiler ve en gençler Anadolu'yu O'nun berrak objektif açısından gördük, O'nun sesiyle dinledik ve Anadoluyu tanıdık. Prof. Dr. **Arif Müfid Mansel** hoca olarak, yetiştirdiği gençlere sadece antik şehirleri, anıtları tanıtmadı, tüm Anadolu uygarlıklarını bir bir yorulmadan açıkladı. Ön-Asya uygarlığı içinde Anadolu'nun yerini, önemini kanıtladı, ortaya koydu. Klasik Yunan sanatının doğuşundaki nedenlerin başında I. bin yılı Anadolu kültürünün ne denli etken olduğunu yalnız dersleri ile değil; yazıları, araştırmaları ile öğrencilerine ve bilim dünyasına öğretti. Böylece Prof. **Mansel**, Klasik Arkeolojiye yeni bir açıdan bakılması gereğini sundu; başka bir deyimle bir ekol kurdu ve bunu bilim dünyasına kabul ettirdi. O'nun hocalığı ve önderliği eğitim ve öğrenim yapan bir müessese olmuştur.

Mansel, hoca ve kazıcı olarak, hayatının en verimli olduğu yıllarda (1946 ve sonrası) Pamfilya (Antalya ili) araştırmalarına yöneldi. Bu kararında 1943 yılında III. Türk Tarih Kongresi'nde görüştüğü **İnönü**'nün de rol oynadığı söylenir. Asli üyesi olduğu Türk Tarih Kurumu'nun büyük maddi desteği ile Side ve Perge'de başarı ile yönettiği ve 26 yıldan beri süren kazılar Türkiye'de yapılan Klasik Arkeoloji çalışmalarının ön aşamasını tutanlardandır.

Adı geçen her iki kentte kazı başkanı olarak genç meslek arkadaşları ve öğrencilerinin ortak çalışmalarıyla yürüttüğü kazılar sonucu gün ışığına çıkarılan yapılar, üstün el işçiliğinin ürünü olağanüstü heykeller bölge müzelerinin zenginliğini oluşturmuştur.

Yaradılış itibariyle insancıl, çevresini seven, dostluklarına bağlı, yardıma hazır, her yeniliğe açık Prof. Dr. **Mansel**

Öğrencileri arkeolojinin tadına varırdı

Ord. Prof. Dr. Ekrem AKURGAL

Arif Müfid Mansel İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdür Yardımcısı olduğu yıllarda İstanbul Üniversitesi'nde Eski Çağ Tarihi okutuyordu, çünkü bir arkeoloji kürsüsü henüz kurulmamış bulunuyordu. **Mansel** 1944'te Profesör ünvanını almış 1946'da da "Klasik Arkeoloji Bölümü"nü kurmuştu. **Mansel**'in ilk önce Eski Çağ Tarihi dersleri vermiş olması kendi gelişmesi bakımından olduğu gibi öğrencilerinin yetiştirilmesi yönünden de çok yararlı olmuştur. Böylece **Mansel** arkeolojiyi donuk ve yalın bir bilim değil canlı ve geniş kapsamlı bir uğraşı olarak ele almıştır. **Mansel**'in "Ege ve Yunan Tarihi"ni okuyanlar arkeolojinin ne denli anlamlı bir meslek olduğunun tadına varmışlardır. **Arif Müfid Mansel** bir tarihçinin bütünü gören davranışı ile Miken Uygarlığı'ndan Bizans'ın sonuna değin uzanan üçbin yıllık süreç boyunca Akdeniz çevresinde gelişen uygarlıklarla ilgilenmiştir. O, böylece geçmişin yalnız bir tek devrini değil, eski çağın bütününü içeren çalışmalar yapmasını bilmiş bir arkeologtur. Bu kapsamlı uğraşı ve komşu alanlar hakkında elde ettiği geniş bilgi **Mansel**'in ufkunu genişletmiş ona değer hükümleri verirken ölçülü olmak meziyetini kazandırmıştır.

Mansel hayata çok bağlı idi. İnsanları ve topluluğu candan severdi. Yalnız kalmak istediği anları çoktu, ancak konuşmak onun için büyük bir gereksinme idi. Dostlarını sever ve sayardı. Hiç kimseye karşı bir sert söz söylememeye dikkat eder, uyarılarını ve eleştirilerini de tatlı sözler ve esprilerle yapardı.

Mansel gezmeyi, özellikle yeni yerler ve ülkeler görmeyi çok severdi. 1972 yılında eşim ve ben **Mansel**'le birlikte bir araba içinde Sofya'ya gittik. Bu bir haftalık geziyi karı koca hala sık sık ve en iyi duygularla anarız. Rahmetli gezi boyunca hep mutlu ve her zaman neşeliydi. O, bütün yaşamı boyunca da mutlu ve doygun bir insandı. Evlenmemiş bir kimse olduğu halde hiç bir zaman yalnız kalmadı. Çevresinde her an onu seven ve sayan arkadaşları, dostları, meslektaşları ve öğrencileri vardı. Gözlerini de yaşamına uygun bir mutlulukla kapadı. Bir Cumartesi günü öğle yemeğinden sonra bir siesta (öğle uykusu) için uzandığı şezlongunda, kendine yakışır bir cesaretle sessizliği ile aramızdan ayrıldı.

Arif Müfid Mansel çok az insana nasip olan bir mutlulukla kendini çevresine kabul ettirmiş bir kişi idi. 1973'te Onuncu Uluslararası Klasik Arkeoloji Kongresi'nin başkanlığını yaptı ve ölmeden önce de kendisine 18 Türk ve 64 yabancı meslekdaşı tarafından sunulan üç ciltlik "Mansel Armağanı"nı görmek mutluluğuna erdi. Onu yurtta olduğu gibi dünyada da çok kimse her zaman sevgi ve saygı ile anacaktır.

tüm dinleyenlerin zevkle izlediği konferansları ile Side ve Perge kazılarının ürünlerini, bilimsel sonuçlarını dış ülkelerde ve yurdumuzda halka indirmeyi görev bilen bir bilim adamı idi.

ESERLERİYLE ARKEOLOJİYE ÖNEMLİ KATKILAR YAPTI

Derin ve titiz çalışma ürünü makaleler yazmayı yeğleyen **Mansel**'in 200'den çok eseri arasında makalelerinin hemen hepsi arkeoloji bilimine yeni katkılarda bulunmaktadır. Bugün her yerde aranan ve 3. baskısı bitmek üzere olan "*Ege ve Yunan Tarihi*" adlı el kitabı Türk arkeoloji ve tarih öğrencileri ile arkeoloji sevenlere onun en güzel armağanıdır.

Zaman zaman yönetimsel işleri de yüklenen **Mansel**, 1951-1956 yıllarında Edebiyat Fakültesi'nde Dekanlık yapmıştır. Yönetici ve yapıcılığının en somut belgesi ise, Fakülte'nin sınırlı bir bütçesi olduğu İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda mütevazi olanaklarla kurduğu ve başkanlığını üzerine aldığı "Antalya ili Arkeoloji İstasyonu"dur. **Mansel**'in emeği ile bugün bu istasyon modern bir arkeoloji kitaplığının çekirdeğini de içine alan, genç arkeologların barınacağı, bilimsel çalışmalarını rahatlıkla yapabileceği bir enstitü niteliğine ulaşmıştır.

Prof. **Mansel**'in bilimsel ve onursal ünvanları arasında Türk Tarih Kurumu üyeliği, Alman Arkeoloji Enstitüleri, Avusturya ve Sofya Akademileri üyelikleri sayılmaya değer. Federal Alman Hükümeti, **Mansel**'e en yüksek liyakat (layık olma) nişanını vermiştir.

Prof. Dr. **Arif Müfid Mansel**'in yalnız değerli bir bilim adamı, iyi bir yetiştirici, metodlu bir arkeolog niteliklerinin yanında en büyük vasfı (özelliği), artık dünyamızda az görülen 19. yüzyılın büyük adamlarına özgü geniş bilgi ve çok yönlü bir kültüre sahip olması ve bunun yanında bitmeyen bir kitap sevgisini, ölümüne dek şaşmadan sürdürmesidir. Hocamız, babası **Arif Müfid Bey**'den kalan zengin Osmanlı yayınlarına Klasik Arkeolojinin temel eserlerini, büyük ansiklopedilerini, el kitaplarını ve sürekli bilimsel yayınlar dizisini ekleyerek, hepimize istediğimiz zaman açık olan bir kitaplık (6-7 bin cilt) oluşturmuştur. Prof. **Müfid Mansel**'in hayata gözlerini yumması ile değerli bir bilim adamını, iyi bir insanı, dayanağımızı yitirdik. Yasımız sınırsızdır.

1938'den itibaren Türk Tarih Kurumu üyesi

Uluğ İĞDEMİR

Mansel, 20 Nisan 1938'de Türk Tarih Kurumu'nun asli üyeliğine seçildi. Onun Kurum çalışmalarına katılması 1936'da Trakya tümülüslerinde Kurum adına kazılarla başlar. Bu kazılarda Trak'lara ait çok güzel eserler meydana çıkarmıştı. **Atatürk** ölümünden pek az önce bu eserleri görmek istemiş, müzeden Dolmabahçe'ye getirilen parçaları incelemiş, bunlardan, üzerinde leylekle ülki masalını canlandıran bir yüzüğü parmağına takarak hayranlığını belirtmişti. **Mansel**, Trakya kazılarına dört yıl devam ettikten sonra aynı zamanda 1938'de, rahmetli **Aziz Ogan**'la birlikte Küçükçekmece'deki Regiyon şehrinde çalışmaya başlamış, 1943'de Mudanya Kubbeli Mezarını açmış, aynı yıl Antalya Bölgesi'nde arkeolojik araştırmalar yapmıştır. **Mansel** 1946'da Perge'de, 1947'de Side'de asıl büyük kazılarına başlamış, bu arada 1952'de İstanbul Fikirtepe kazısına başkanlık etmiştir. **Mansel**'in en son katıldığı kazı 1974 Perge kazısıdır.

Mansel'in büyük özelliklerinden en başta geleni üzerine aldığı işi büyük bir titizlikle en iyi biçimde ve en bilimsel yönde başarıya ulaştırmasıydı. Zaman zaman sağlık durumunda aksaklıklar olmasına rağmen, kazılarını hiç ara vermeden sürdürmüş, bunların bilimsel raporlarını zamanında yayınlamaya özen göstermiştir.

Bir editör olarak onun çok beğendiğim ve takdir ettiğim bir yanı da kitaplarına ve makalelerine biçim ve fikir yönünden en son şeklini verdikten sonra baskıya göndermesi, bir virgül hatası dahi yapmaması, provalarını zamanında okuyup geri göndermesi, yazılarında açık ve seçik bir üslup kullanması, edebiyattan, lüzumsuz sıfatlardan çekinmesidir.

Ölümünden bir hafta önce, 10 Ocak 1975'de bana yazdığı son mektubunda korkunç sonucu sanki sezmiş gibi şöyle diyordu:

" Bizim Side kitabından hiç bir ses seda yok. Harf, döküm vesaire çok iyi ama acaba kitabı görebilecek miyim diye içimde bir kuruntu var. Vakıa (olgu) sıhhatim, ufak tefek arızalardan sarfınazar (hesaba katılmazsa), fena değil; fakat malûm ya kalp rahatsızlıkları önceden haber vermeksizin ani hamleler şeklinde gelir. Nitekim bizim mimar **Refik Bey** böyle bir kriz sonunda vefat etti. O da tabii ayrı bir üzüntü kaynağı oldu.

Side ve Perge'de son 15 yılda yapılan kazalar için mufassal (ayrıntılı) ve bol resimli bir rapor hazırlıyorum. 1958 raporunun bir devamı olacak."

Onu son görüşüm 1974 Ağustos'undadır. Paşabahçe'deki tarihi yalının şemsiye biçimindeki güzel çınarları altında denize karşı oturmuş saatlerce görüşmüştük. Beni -bütün ısrarlarıma rağmen- bahçe kapısına kadar geçirirken, birkaç dakika daha görüşmüş oluruz, diyor ve şöyle dert yanıyordu: "Sokağa çıkmaya çekiniyorum, içimde bir yerde düşüp kalacağım korkusu var."

Bir hocanın ölümü

Haldun TANER

Bir takım insanlar vardır. Sabahları erkenden kalkarlar. Çantalarını alırlar. Dolmuş ya da otobüs kuyruğunda beklerler. İtiş, kakış, içi gençlerle dolu bir takım binalara varırlar. Merdivenler çıkarlar, gözlüklerini takarlar, notlarını, kitaplarını kürsüye yayarlar. Anlatmaya başlarlar. Anlattıkça, gözleri parlar, yüzlerini tatlı bir pembelik kaplar. Genellikle dalgındırlar. Tatlı düşleri görür gibi, mutlu bir halleri vardır. Yine çoklukla, paraya, çıkara, günlük yaşamın kaşkarikolarına karşı ilgisizdirler. Tek mutlulukları, insan yetiştiriyoruz, sanısında olmalarıdır. Bu hülya ile ev ile okul, okul ile kütüphane arasında mekik dokur dururlar.

Bunlara hoca denir. Zenginlerin, fakirlerin, sivillerin, askerlerin, memurların, vurguncuların, hasılı ülkenin her çeşit insanlarının çocuklarını okutmakla yükümlüdürler. Alçakyürekli olduklarından, bu işi pir aşkına yaptıklarından, toplum onları hiç değilse, platonik olarak onurlamak gereksinmesini duyar. Hocaların eli öpülür, sırtı okşanır. Konuşma sırasında kendilerine "Hocam" diye hitap edilir. Onlar da bu kadarcık poh pohdan sevinir, duygulanırlar.

Hocaların bir ayrı türü de, üniversite hocalarıdır. Onlar da öz bakımından aynı yumuşak kumaştandır. Ne var ki, adları sanları öbürlerine göre biraz daha fazlaca duyulur. Belki bir iki yabancı dil bilirler. Yaşam koşulları biraz daha orta halliye yakın, kültür kapsamları biraz daha geniş olabilir. Bunlar içinde bilimden çok, politika çevreleri ile, pratik yaşamın, özel teşebbüsün çeşitli alanları ile **haşır neşir olanlar** da eksik değildir. Üniversite hocaları da genel olarak "hancı"dırlar. Orada konaklayan "yolcu" kuşaklara karınca kaderince, bildiklerini, bazen gıdım gıdım, bazen cömertçe aktarırlar.

Bu arı gibi yaşam, bir gün, sona erer. Saat durur. "Hoca"nın tabutu üniversite avlusuna konur. Yaşıtı bir hoca, yuvarlak cümlelerle onun meziyetlerini insanlığını över. Genç bir doçent bir gece önce, ansiklopediden acele kopya ettiği, hoca'nın biyografisini, eserlerinin listesini, tekrarlar. Genç bir öğrencisi heyecanla, duygulu bir konuşma yaparak onun hoca-öğrenci ilişkilerindeki başkalıktan söz eder.

İki hafta sonra profesörler kurulu "Hoca"nın adını bir anfiye ya da sınıfa kor. Resmi, kendi bölümünün enstitüsüne asılır. Bir yıl sonra da, adına armağan bir kitap yayınlanır...

Bilime adanmış koca bir ömrün şükran borcu böylece yerine getirilmiş olur. Bu da bitince "Alem yine ol alem, devran yine ol devran" olur. Yaşam sürüp gider. Kalan öğretim üyeleri, "Ölüm hak, miras helal" fehvasınca (sözü gereğince) "Hoca"nın boşalan kadrosu için çekişmeye başlar.

Bir sürü kulis çekişmelerinden sonra o kadro da işgal edilir. "Atı alan Üsküdar'ı geçmiş"tir. O da hiç ölmeyecek gibi yaşar. Bir gün onun da gitmek sırası gelir. Yaşlılar ölür, gençlere yol açar, gençler yaşlanır, daha gençlerin başına geçer. Ve bu minval (yol, tarz) akar gider.

Geçtiğimiz hafta içinde de Ord. Prof. Dr. **Arif Müfid Mansel** vefat etti. Arkeoloji'nin uluslararası bir şöhreti olan Prof. **Mansel** eserleri, bildirileri ile saygılı ilgi toplayan gerçek bir bilgindir. Çeşitli eğilimdeki grupların sürekli bir gerilim içinde bulunduğu Edebiyat Fakültesi'nde, o, dokunulmazlığı olan iki üç kişiden biri idi.

Prof. **Mansel**'in çok kesin ve düzenli bir düşün yeteneği vardı. Ders takrirleri (anlatışları), zengin bir erudition (derin bilgi) yüklü olmakla birlikte, öğrencinin kolay izleyeceği bir açık-seçiklik ve çok iyi hesaplanmış bir oran arzederdi. Bu düzen ve ayrıntı titizliği, bu objektivite kaygusu hocanın formasyonundaki (biçimlenmesindeki) Avrupaî alışkanlıkların bir ürünü idi. Ama **Arif Müfid**'i, **Arif Müfid** yapan nitelik, sade bu yanı değildi.

Onun ikinci ve ilginç bir yanı da, kökü artık iyice tükenmekte olan Osmanlı centilmeni tipinin son örneklerinden biri oluşu idi. Bir Grand-Seigneur'du (Büyük Beyfendi'ydi) demeye kalemim varmıyor. Çünkü insanı mahcup eden alçakgönüllülüğü "büyük" kelimesinden tedirgin olurdu. Tıpkı her gerçek büyük gibi... Sadrazam (1) atasından sadece ve sadece Osmanlı inceliğini almış, Bâbıali kulisciliğini ise, hiç mi hiç, almamıştı. İstisnasız herkese gösterdiği bu içten gelme nezaketin bir gün eksildiği, gölgelendiği görülmezdi. Öğrencileri ile öyle dostça, öyle sıcak bir ilgi kurardı ki, siz büyük bir içtenlikle verdiği ve herkese sevdirdiği arkeolojiyi, biraz da ona saygıdan sevmek zorunluğunu duyar, sonunda bir arkeoloji tiryakisi olur çıkardınız.

Bazı nadir insanlar vardır, bulundukları her yere, kendileriyle birlikte bir seviye atmosferi de götürürler. Değil onların meclisinde olmak, onların varolduklarını düşünmek bile, insana bir rahatlık, bir huzur ve tatlı bir övünme verir. Tek tük de olsa aramızda böyleleri de yetişmiş diye... Ben bu duyguyu pek az insanın meclisinde tanıdım. Bunlardan biri rahmetli **Tevfik Sağlam**'dı, biri de **Arif Müfid Mansel**.

Şimdi anısı, önümde, dipdiri duruyor: Çocuk gibi temiz, bilge dolu, sevgi dolu, gülümseyen gözleri ile hem filozof, hem iyimser bir insan. Ne var ki, bu iyimserliği ve mutluluğu bir şeye dayanıyordu: Yaşamını, isteğince yaşamış olmasına.

Kendi seçtiği bir alanda, kendi istediğine yakın koşullarda çalıştı, eser verdi, iş gördü, öğrenci yetiştirdi. Bu yaşam, alçakgönüllü, ama yoğundu, doluydu, verimli idi. Bir çok hoca gibi, iftiralarla, jurnallerle karalanmadı. Hoyratlıklarla örselenmedi. Kendi köşesinde, kendi alanında sessiz ve derinden, yapabileceklerinin çoğunu gerçekleştirdi.

Bu da bir avuntu olsa gerek...

Dünya'nın başka yerinde bu çapta bir bilim adamı ölse, bütün millet matem tutar. **Mansel**'in ölümü de kişiliği gibi mahviyetkâr (alçakgönüllü) oldu.

Bizde hocalar böyle ölür.

Ne denir..

Sade üniversitemize, milletimize, ailesine, dostlarına, öğrencilerine değil, arkeoloji bilimine de başsağlığı dilerim.

DİPNOT

1) Annesinin babası sadrazam değildi; Sadaret Müsteşarlığı Ticaret Nazırlığı ve Ayan Azalığı yapmıştır- Uluğ İğdemir.

Ödüllü Matematik Sorusu

Gerçekten asal sayı var mı?

Ali NESİN

Kendinden ve birden başka sayıya bölünmeyen sayılara asal denir. 1, teknik nedenlerden asal sayılmaz. Örneğin, 2, 3, 5, 7, 11, 13, 17, 19 asal sayılardır. Ama 35 asal değildir, çünkü 5'e bölünür.

Sonsuz tane asal olduğu ta eski Yunanlılardan beri biliniyordu. **Öklid**'in *Elemanlar* adlı kitabında vardır bunun kanıtı. **Öklid**'in aktardığı bu kanıt dünyanın en güzel kanıtlarından biri olarak kabul edilir. Öylesine güzeldir ki, bu kanıtı bilmeden ölenlere, matematikçiler, aşık olmadan ölmüş biri gözüyle, yani acıyarak bakarlar. Kanıtı, *Matematik ve Korku* adlı kitabımın *Asal Sayılar* başlıklı yazısında bulabilirsiniz.

100'den küçük 25 tane asal sayı vardır. İşte o asal sayılar: 2, 3, 5, 7, 11, 13, 17, 19, 23, 29, 31, 37, 41, 43, 47, 53, 59, 61, 67, 71, 73, 79, 83, 89, 97. Demek ki, yüzden küçük sayıların yüzde 25'i, yani dörtte biri asaldır. Bir başka deyişle, ilk yüz sayı arasından rasgele bir sayı seçecek olursak, bir asal sayı seçme olasılığımız 1/4'tür, yani 0,25'tir. 1000'den küçük kaç tane asal vardır? Hepsini teker teker bulabiliriz. Bir bilgisayar zaman kazandırır. 1000'den küçük asallar şunlar: 2, 3, 5, 7, 11, 13, 17, 19, 23, 29, 31, 37, 41, 43, 47, 53, 59, 61, 67, 71, 73, 79, 83, 89, 97, 101, 103, 107, 109, 113, 127, 131, 137, 139, 149, 151, 157, 163, 167, 173, 179, 181, 191, 193, 197, 199, 211, 223, 227, 229, 233, 239, 241, 251, 257, 263, 269, 271, 277, 281, 283, 293, 307, 311, 313, 317, 331, 337, 347, 349, 353, 359, 367, 373, 379, 383, 389, 397, 401, 409, 419, 421, 431, 433, 439, 443, 449, 457, 461, 463, 467, 479, 487, 491, 499, 503, 509, 521, 523, 541, 547, 557, 563, 569, 571, 577, 587, 593, 599, 601, 607, 613, 617, 619, 631, 641, 643, 647, 653, 659, 661, 673, 677, 683, 691, 701, 709, 719, 727, 733, 739, 743, 751, 757, 761, 769, 773, 787, 797, 809, 811, 821, 823, 827, 829, 839, 853, 857, 859, 863, 877, 881, 883, 887, 907, 911, 919, 929, 937, 941, 947, 953, 967, 971, 977, 983, 991, 997. Tam 168 tane var. Demek ki, 1'le 1000 arası rasgele bir sayı seçecek olsak, bir asal sayı seçme olasılığımız 168/1000'dir, yani 0,168'dir.

Görüldüğü gibi ilk yüz sayıda asallar daha yoğun. Yani, ilk yüz sayıda asal bulma olasılığı, ilk bin sayıda asal bulma olasılığından daha fazla.

Eğer n bir tamsayıysa, $p(n)$, n'den küçük asal sayısı olsun. Örneğin, $p(100)=25$ ve $p(1000)=168$.

Asalların ne kadar yoğun olduğunu anlamak istiyoruz, yani $p(n)/n$ sayısıyla ilgileniyoruz. Bu sayı, rasgele seçilmiş n'den küçük bir sayının asal olma olasılığıdır. Yukarda yaptığımız hesaplardan,

$p(100)/100 = 0{,}25$
$p(1000)/1000 = 0{,}168$

olduğu anlaşılıyor.

Yoğunluğu ölçen bu sayıya $y(n)$ diyelim. Örneğin,

$y(100) = 0{,}25$
$y(1000) = 0{,}168$

Bu yoğunlukları bilgisayarımda hesaplattırdım. İşte birkaç sonuç:

$y(100)$	= 25/100	= 0,25
$y(200)$	= 46/200	= 0,23
$y(300)$	= 82/300	= 0,26666...
$y(400)$	= 78/400	= 0,195
$y(500)$	= 95/500	= 0,19
$y(600)$	= 109/600	= 0,181666...
$y(700)$	= 125/700	= 0,17857
$y(800)$	= 139/800	= 0,17375
$y(900)$	= 154/900	= 0,17111...
$y(1000)$	= 168/1000	= 0,168
$y(2000)$	= 303/2000	= 0,1515
$y(3000)$	= 430/3000	= 0,143333...
$y(4000)$	= 550/4000	= 0,1375
$y(5000)$	= 669/5000	= 0,1338
$y(6000)$	= 783/6000	= 0,1305
$y(7000)$	= 900/7000	= 0,12857
$y(8000)$	= 1007/8000	= 0,125875
$y(9000)$	= 1117/9000	= 0,1241111...
$y(10000)$	= 1229/10000	= 0,1229
$y(20000)$	= 2262/20000	= 0,1131
$y(30000)$	= 3245/30000	= 0,1081666...
$y(40000)$	= 4203/40000	= 0,105075
$y(50000)$	= 5133/50000	= 0,10266
$y(60000)$	= 6057/60000	= 0,10095
$y(70000)$	= 6935/70000	= 0,0990714...
$y(80000)$	= 7837/80000	= 0,0979625
$y(90000)$	= 8713/90000	= 0,0968111...
$y(100000)$	= 9593/100000	= 0,09593

Yoğunlukların giderek küçüldüğünden artık hiç kuşkumuz yok sayılır. Belli ki asalların sayısı gitgide azalıyor.

Bu yoğunluk nereye dek küçülüyor? Örneğin 0,09'un ya da 0,08'in altına iniyor mu? İniyorsa, 0,01'in altına iniyor mu? Ya daha aşağılara?

Daha da zor bir soru: n sonsuza gittiğinde, $y(n)$ sayısı, yani $p(n)/n$ sayısı kaça yakınsıyor? Bir başka deyişle, rasgele bir sayı seçtiğimizde, bu sayının asal olma olasılığı kaçtır?

Başka türlü yaklaşalım konumuza. Yukarda yaptıklarımızı bir an için unutalım.

Doğal sayılar arasından rasgele bir sayı seçiyorsunuz. Bu sayının çift olma olasılığı kaçtır? 1/2'dir elbet. Çünkü sayıların "yarısı" çifttir, "yarısı" da tek. Demek ki, rasgele seçilen bir sayının tek olması yani ikiye bölünmeme olasılığı da 1/2'dir.

Sayıları her kenarının uzunluğu 1 olan bir kareye koyacak olursak, bunu şöyle de gösterebiliriz:

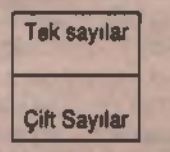

Peki ya rasgele seçilen bir sayının üçe bölünebilme olasılığı kaçtır? 1/3'tür. Çünkü sayıların "üçte biri" üçe bölünür, geriye kalan "üçte ikisi" bölünmez. Rasgele seçilmiş bir sayının üçe bölünme olasılığı nasıl 1/3 ise, üçe bölünmeme olasılığı da 2/3'tür.

Bunu, yukardaki gibi bir şemayla gösterebiliriz:

Genel olarak, rasgele seçilmiş bir sayının n sayısına (tam olarak) bölünme olasılığı $1/n$'dir, bölünmeme olasılığı da $1-1/n$'dir.

Şimdi daha zor bir soru soralım. Rasgele seçilmiş bir sayının ne ikiye ne de üçe bölünme olasılığı kaçtır?

Rasgele bir sayının ikiye bölünmeme olasılığı 1/2, üçe bölünmeme olasılığı da 2/3. Bunu biliyoruz. Bu iki bilgiyi kullanarak, rasgele bir sayının ne ikiye ne de üçe bölünmeme olasılığını bulabilir miyiz? Evet! 1/2'yle 2/3'ün çarpımına eşittir bu olasılık.

Neden?

Açıklayayım.

Yukardaki iki şekli üstüste koyalım:

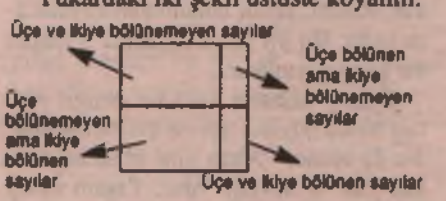

Rasgele seçilmiş bir sayının ne ikiye ne de üçe bölünmemesi demek; yukardaki kareye rasgele bir taş atıldığında, bu taşın sol üst bölgeye düşmesi demektir. Görüldüğü gibi, ikiye ve üçe bölünmeyen sayıları simgeleyen bu sol üst köşedeki bölge bir dikdörtgendir ve bu dikdörtgenin bir kenarı 1/2, öbür kenarı 2/3'tür. Yani, kareye rasgele atılan bir taşın sol üst dikdörtgenin içine düşme olasılığı

$1/2 \times 2/3 = 1/3$

tür. Demek ki bir sayının ne ikiye ne de üçe bölünme olasılığı 1/3'tür.

Sorularımızı gittikçe zorlaştıralım. Rasgele seçilmiş bir sayının ne ikiye, ne üçe, ne de beşe bölünmeme olasılığı kaçtır? Rasgele seçilmiş bir sayının ne ikiye ne de üçe bölünmeme olasılığının 1/3 olduğunu biraz önce gördük. Rasgele seçilmiş bir sayının beşe bölünmeme olasılığı da 1 - 1/5, yani 4/5'tir; bunu da yukarda görmüştük. Bu iki bilgiyi kullanarak, rasgele bir sayının ikiye, üçe ve beşe bölünmeme olasılığını bulabiliriz. Yukardaki yöntemi kullanabiliriz. Bu olasılık, 1/3 ile 4/5'in çarpımına eşittir, yani

$1/3 \times 4/5 = 4/15$

tir. Bu sayıyı şöyle yazalım:

$(1-1/2) \times (1-1/3) \times (1-1/5)$.

Rasgele bir sayının ikiye, üçe, beşe ve yediye bölünmeme olasılığı da,

$(1-1/2) \times (1-1/3) \times (1-1/5) \times (1-1/7)$

dir.

Genel olarak, $p_1, \ldots, p_n$ değişik asal sayılarsa, rasgele seçilmemiş bir sayının bu asallara bölünmeme olasılığı,

$1-1/p_1, \ldots, 1-1/p_n$

sayılarının çarpımıdır.

Bir sayının p'den küçük bir asala bölünmeme olasılığını hesaplayabiliriz. Örneğin, bir sayının 5 ve 5'ten küçük bir asala bölünmeme olasılığı, yukarda hesapladığımız gibi

$(1-1/2) \times (1-1/3) \times (1-1/5)$

dir, yani 4/15'tir.

Küçük p asal sayıları için, bir sayının p ve p'den küçük asallara bölünmeme olasılığını hesaplayalım:

p	kesirli olasılık	değeri (±10-4)
2	1/2	0,5
3	1/3	0,3333
5	4/15	0,2667
7	8/35	0,2286
11	16/77	0,2078
13	192/1001	0,1918
17	3072/17017	0,1805
19	55296/323323	0,1710
23	110592/676039	0,1636
29	442368/2800733	0,1579

Tuhaf bir buluşma

Ali NESİN

Olasılık kuramı ilkokullarda bile okutulabilecek kerte basit ve zevklidir. Amerika'da kimi okullarda 9 yaşındaki çocuklara bile okutuluyor olasılık kuramı. Basit olasılık kuramını anlamak ve bundan zevk almak için kesirli sayılarla dört işlemi yapabilmek yeterlidir. Başka birşeye gerek yoktur. Ha, birkaç zar ve biraz bozuk para da gerekebilir. Bu kadarcık gereçle sınıflarda harikalar yaratılabilir.

Hatta, kesirli sayıları çocuklara anlatmak için olasılık kuramı araç olarak da kullanılabilir. Örneğin sınıfta öğrenciler hani hani yazı-tura atabilirler ve böylece "yüzde 50" kavramını çok rahat kavrayabilirler, yani 1/2 sayısını kendi kendilerine keşfedebilirler. Yada zar atarlar ve 1/3, 1/6 gibi kavramlara ulaşırlar. Olasılık kuramını çocuklara anlatmak için ne güzel oyunlar oynanabilir sınıfta.

İlk ve ortaokullarda *sonlu* olasılık kuramı okutulabilir ancak. Nedir sonlu olasılık kuramı? Sonlu olasılık kuramında "olay" sayısı sonludur. Örneğin bir kez yazı-tura atıldığında *iki* olay vardır: "yazı" olayı ve "tura" olayı. Bir kez zar atıldığındaysa *altı* olay vardır. İki kez zar atıldığında 21 olay vardır (36 değil, çünkü 2-1 ve 1-2 aynı olaylardır). Genellikle yazı-tura ve zar oyunları sonlu olasılık kuramına girer, çünkü olay sayısı sonludur.

Üç kez yazı-tura atıldığında *tam* iki kez yazı gelme olasılığı 3/8'dir örneğin, çünkü sekiz olay vardır:

YYY
YYT ●
YTY ●
YTT
TYY ●
TYT
TTY
TTT

ve bunlardan üçünde tam iki tane yazı (Y) vardır. Bu, kolaylıkla bir ilkokul çocuğuna anlatılabilir.

Bir de *sonsuz* olasılık kuramı vardır. Örneğin, "rasgele bir doğal sayı seçildiğinde bu sayının çift olma olasılığı kaçtır?" sorusu sonsuz olasılık kuramına girer, çünkü bu soruda olay kümesi doğal sayılardır ve sonsuz tane doğal sayı vardır. Bu sorunun yanıtı 1/2'dir elbet, çünkü herkesin bildiği gibi doğal sayıların "yarısı" çift, "yarısı" tektir. Her ne denli bu soru basitse de, sonsuz olasılık kuramında çok zor (ama zor olduğu kadar da eğlenceli) sorular da vardır. İki ay önce, sonsuz olasılık kuramında basit sayılabilecek ve kanımca güzel bir soru sormuştum. İşte o soru:

İki arkadaş Taksim Meydanı'nda buluşmaya karar verirler. Her ikisi de saat 12'yle 13 arasında herhangi bir saatte Taksim Meydanı'na gelecekler, onbeş dakika bekleyip gideceklerdir. Bu onbeş dakika süresince birbirlerine raslarlarsa ne alâ, yoksa buluşamayacaklardır. İki arkadaş, yüzde kaç olasılıkla buluşacaklardır?

Bu, bir olasılık sorusudur elbet, ama sonlu değil sonsuz olasılık sorusudur, çünkü saat 12'yle 13 arasında sonsuz tane an vardır (en azından öyle kabul edilir.)

İki ay önce sorduğum bu soruya yanıtımı okumadan önce önsezinizi ve sağduyunuzu bir sınavdan geçirin: bir tahminde bulunun. Hiç hesap yapmadan, yanıtı aşağı yukarı bulmaya çalışın. Bakalım önseziniz ve sağduyunuz ne kerte güçlü. Benimkiler sandığım kadar güçlü değilmiş, tahminimde çok yanılmışım.

İki arkadaş saat 12'yle 13 arası rasgele bir saatte gelecekler. Bu zaman süresini 60 santimetrelik bir doğru parçasıyla gösterelim. Her santimetre 1 dakikayı simgeler elbet. Bu doğrunun üstünde rasgele iki nokta seçeceğiz. Birinci nokta birinci kişinin geldiği saati gösterecek, ikinci nokta ikinci kişinin geldiği saati. Eğer iki nokta arasındaki uzaklık 15'ten küçükse, iki arkadaş buluşacaklardır, yoksa buluşamayacaklardır. Daha matematiksel bir deyişle, x birinci noktanın, y ikinci noktanın koordinatıysa, $|x-y| \le 15$ olduğunda iki arkadaş buluşabilirler, yoksa buluşamazlar.

60 santimetre uzunluğundaki bir doğru parçasının üstünde iki nokta seçeceğimize, her kenarı 60 santimetre olan bir karenin üstünde bir nokta seçelim. Aynı şeyi yapmış oluruz. Karenin üstünde seçilen noktanın birinci koordinatı birincinin geldiği saati, ikinci koordinatıysa ikincinin geldiği saati belirler. İşte karemiz ve bu karede rasgele seçilen bir nokta:

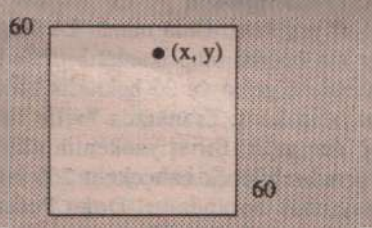

Rasgele seçilen noktanın koordinatlarına (x,y) dersek, x birincinin, y ise ikincinin Taksim'e gelme saatidir.

Yukardaki kareden rasgele bir nokta seçmek demek, o kareye rasgele bir taş atıp taşın değdiği noktayı seçmek demektir.

Eğer birinci Taksim'e daha erken gelirse, yani $x \le y$ ise, ancak

$y-x \le 15$

ise iki arkadaş buluşabilirler.

Eğer ikinci Taksim'e daha erken gelirse, yani $y \le x$ ise, ancak $x-y \le 15$ ise iki arkadaş buluşabilirler.

Bir başka deyişle,

$-15 \le x-y \le 15$

ise, yani $|x-y| \le 15$ ise iki arkadaş buluşabilirler.

Demek ki, iki arkadaşın buluşabilmeleri için, rasgele atılan taşın aşağıdaki taranmış bölgeye değmesi gerekmektedir:

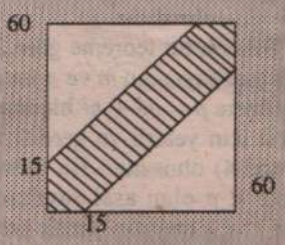

(Yukardaki şekildeki iki yamuk doğru parçası, $x-y = 15$ ve $x-y = -15$ denklemlerinin grafiğinin karenin içindeki parçalarıdır.)

Karenin içine rasgele atılan bir taşın, taranmış bölgeye rasgelme olasılığı nedir? O bölgenin alanının karenin alanına bölümüdür elbette. Karenin alanının 60^2, yani 3600 olduğunu biliyoruz.

Taranmış bölgenin alanını hesaplayacağımıza, geri kalan, yani taranmamış alanı hesaplayalım. taranmamış alan iki üçgenden oluşmuştur. Bu iki üçgenin bileşimi de her kenarı 45 olan bir karedir. Demek ki taranmamış alan 45^2, yani 2025'tir. Dolayısıyla taranmış alan $60 \cdot 45^2$'dir. Hesaplayalım:

$60^2 - 45^2 = 3600 - 2025 = 1575$.

Demek ki, rasgele atılan bir taşın üstü çizili alana rasgelmesinin olasılığı

1575/3600

dür, yani 7/16'dır, bir başka deyişle yüzde 43,75'tir. Yüzde elliden pek uzak sayılmaz. Şaşılası bir sonuç değil mi?

Peki ya iki arkadaş 15 dakika yerine 20 dakika beklemiş olsalardı, yüzde kaç olasılıkla buluşurlardı? Yukarda yaptığımız gibi hesaplarsak,

$(60^2 - 40^2)/60^2 = 5/9 = 0{,}5555\ldots$

buluruz, yani yüzde 55'ten fazla.

Son soru: İki arkadaşın karşılaşma olasılığı tam yüzde elli olması için birbirlerini kaç dakika beklemeleri gerekir? Bulmak istediğimiz sayıya x dersek, denklemimizi,

$60^2 - (60-x)^2 / 60^2 = 1/2$

olarak yazarız. Bu denklemi çözüp kolaylıkla,

$x = 60 - 60/\sqrt{2} \cong 17{,}57$

buluruz. Demek ki iki arkadaşın birbirlerini 17,54 dakika bekleyip buluşmaları yazı-tura atmaya eşdeğer.

YANITLAR ÜZERİNE

Bu soruya rekor sayıda yanıt geldi: tam 19 tane. Sanırım sorunun sorulduğu yazının çok kısa olmasından kaynaklanıyor bu yüksek sayı. **Aydın Bager Akbay, Esra Akdeniz, Erol Doğan, Toprak Göke, Murat Mut** ve **Mustafa Topkara** doğru yanıtı ve kanıtı bulmuşlar. Kurada kaybeden **Toprak Göke** dışındaki 5 kişiye kitaplarımdan biri postalanacaktır. **Murat Mut'la Toprak Göke'nin** kanıtları yukarda verdiğim kanıttan değişik. Bence yukarda verdiğim kanıt daha yalın ve daha güzel. **Erol Doğan**, bir Lise 2 matematik kitabında buna benzer bir soruyla karşılaşmış. Bir dostum da buna benzer bir sorunun geçen ay bir matematik yarışmasında sorulduğunu söyledi. İlginç. **Volkan Dilber**, çoğu zaman olduğu gibi gene doğru yanıtı bulmuş, ama iki üç şekille açıklamaya çalıştığı kanıtını anlayamadım. (Bu, ikinci oluyor!) Doğru kanıt olmadan bu soruya doğru yanıt bulunamayacağından, **Volkan Dilber'in** aklındaki kanıtın doğru olduğundan kuşkum yok. Gene de, evinin bir odasını *Bilim ve Ütopya*'dan kazandığı kitaplara ayırmış olması gereken **Volkan Dilber'in** kanıtını doğru kabul etmedim. **Murat Aygen'le Halit Bayraktar** yanıta çok yaklaşmışlar, ancak iki arkadaşın ancak dakika başlarında gelebileceklerini varsaydıklarından, doğru yanıt olan 7/16'yı değil, ona çok yakın bir sayıyı bulmuşlar. Soruyu çözerken zamanın sürekli olduğunu varsaymak gerekiyordu.

Sorunun dile getirilişi konusunda eleştiriler vardı: "12'yle 13 arası herhangi bir saatte" demenin yanlış olduğu öne sürüldü, çünkü böyle dersem, arkadaşların saat başlarında, yani ya saat 12'de ya da saat 13'te gelmeleri gerekirmiş... Bu eleştiriye katılmıyorum. Katılayım katılmayayım, ister matematiksel, ister pedagojik, ister yazınsal olsun, eleştirilere sevindiğimi belirtirim.

Eylül başına dek yurtdışında olacağımdan önümüzdeki aylarda yanıtlarınızı ben değerlendiremeyeceğim. Herkese matematik dolu mutlu bir yaz dilerim.

Olasılıklar gittikçe küçülüyorlar, çünkü hep bir önceki sayıyı 0'la 1 arasında bir sayıyla çarpıyoruz. Bu da sezgimizle ters düşmüyor, asal sayı büyüdükçe, rasgele bir sayının o asaldan küçük asallara bölünmeme olasılığı azalır.

Bu çarpımlar p büyüdükçe ne olurlar? Küçüldüklerini gördük. Ama bunun da ötesinde? p sonsuza yaklaştıkça, yukarda bulduğumuz değerler hangi sayıya yakınsar? Yanıtı vereyim: 0'a. Bir başka deyişle,

$(1/2)(2/3)(4/5)(6/7)(10/11)(12/13)(16/17)(18/19)\ldots$

sonsuz çarpımı sıfıra eşittir.

Neden? Çok basit. Çünkü yukardaki sonsuz çarpım, rasgele seçilmiş bir doğal sayının hiçbir asala bölünmeme olasılığıdır ve hiçbir asala bölünmeyen bir tek doğal sayı vardır, o da 1'dir. Sonsuz tane sayı arasından 1'i seçme olasılığı 0 olduğundan, yukardaki sonsuz çarpım da 0'dır.

Bu kadar bilgiden sonra bu ayın sorusunu sorayım. Doğal sayılar arasından rasgele seçilmiş bir sayının asal olma olasılığının 0 olduğunu kanıtlayın. Bir başka deyişle, doğal sayılar arasından rasgele seçilmiş bir sayı asal olamaz.

"Bal gibi olur, bir asal seçerim, olur biter," demeyin. Olamaz! *Rasgele seçerseniz olamaz. İsteyerek, özellikle bir asal seçebilirsiniz elbet. Ama biz burada rasgele bir seçimden sözediyoruz.*

Bir başka deyişle, rasgele bir doğal sayı seçerseniz, bu sayının asal olma olasılığı 0'dır. Gene bir başka deyişle, çok az asal sayı vardır, hatta hemen hemen hiç yok gibidir! Bu ay işte bunu kanıtlamanızı diliyorum.

Doğru yanıtı verenler arasında çekilecek kurada kazanan 5 kişiye "Matematik ve Oyun", "Matematik ve Korku", "Önermeler Mantığı", "Matematik ve Doğa" ve 4 ciltlik "Aziz Nesin-Ali Nesin Mektuplaşmaları" adlı kitaplarımdan biri armağan edilecektir.

Yanıtlar 20 Ağustos tarihine kadar "Bilim ve Ütopya, Ödüllü Matematik Bulmacası, Yol Sokak, Polat Celil Ağa İşhanı, Kat:5, Mecidiyeköy/İstanbul" adresine ulaşmalıdır.

Yanıtlar ve kazananlar Bilim ve Ütopya'nın Eylül 1996 tarihli sayısında yayımlanacaktır.

(Yazıdaki karikatürler Tayfun Akgül'e aittir ve Ali Nesin'in Matematik ve Oyun kitabından alınmışur.)

Putnam Matematik Yarışması

Şafak ALPAY

Bilim ve Ütopya okurlarına yaz tatilinde uğraşabilecekleri birkaç problem vermek istiyorum. *Matematik Dünyası* dergimiz ve Sevgili **Ali Nesin** sizleri problemsiz bırakmıyor ama yaz tatilinde problem çözerek keyif çatmak isteyenlere ben de katkıda bulunmak istedim. Sunmak istediğim problemler 1930 yıllarında başlayan ve **William Lowell Putnam** adına ailesi tarafından konulan ödüllü bir yarışma. Amerika'da Birleşik Devletler Matematik Birliği'nce (Math. Asc. America) düzenleniyor. 1 Eylül 1996 tarihine kadar tüm soruları doğru yanıtlayan okurlarımıza *Matematik Dünyası* dergisinin Haziran 1996 sayısını armağan edeceğim. Yanıtların gönderilmesi gereken adres ise: "Ş. Alpay, ODTÜ, Matematik Bölümü 06531 Ankara" Soruların yanıtlarını *Bilim ve Ütopya*'nın Ekim sayısında bulabileceksiniz. Yarışma iki kısımdan oluşuyor. Zevkli çalışmalar.

BİRİNCİ KISIM

Soru-1: İki tamsayının *aralarında asal* olması 1'den başka ortak bölenleri olmamasıdır. Örneğin 8 ve 3 aralarında asaldırlar. Bir tamsayı kümesinin çiftsel asal olması ise içindeki her çiftin aralarında asal olması olarak tanımlanır. Tam sayılardan oluşmuş bir kümenin "kuşkulu" olarak adlandırılması ise içinde alınan herhangi üç öğeden seçilen çiftlerin aralarında asal olmaması olarak tanımlanıyor. 1 ve 16 sayıları arasındaki tamsayılardan inşa edilebilecek en çok öğeli "kuşkulu" kümenin öğe sayısı kaçtır?

Soru-2: Şekilde görüldüğü gibi çember dışındaki A noktasındaki (A ve çember sabit) bir cisim, sürtünmesiz bir ortamda çember üzerindeki B noktasına doğru kayıyor ve duruyor. Yerçekiminin sabit varsayıldığı problemde AB uzaklığının en kısa zamanda alması için B noktası nerede olmalıdır.

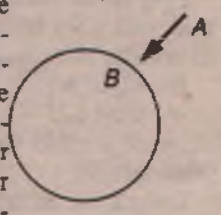

Soru-3: Bilinen bir teoreme göre $2 < p$ olan her p asal sayısının m ve n tamsayılar olmak üzere $p = m^2 + n^2$ biçiminde yazılabilmesi için yeterli ve gerekli koşul $p \equiv 1 \pmod 4$ olmasıdır. Bu teoremi kullanarak $2 < p$ olan asal sayılardan hangilerinin x ve y tamsayı olmak üzere

a) $x^2 + 16y^2$ b) $4x^2 + 4xy + 5y^2$

biçiminde yazılabileceğini bulunuz.

Soru-4: Birbirlerine $(0, 0)$ noktasında teğet olan $y=x^2$ ve $y=-x^2$ parabollerinden aşağıdakini sabit tutalım ve yukarıdakini aşağıdaki üzerinde yuvarlayalım. Hareket eden parabolün odak noktasının geometrik yerini betimleyiniz.

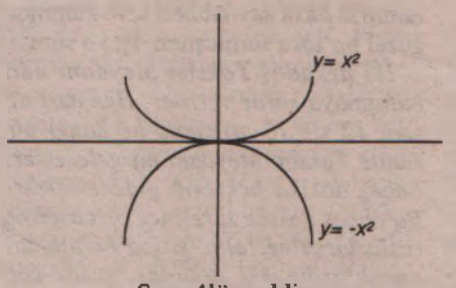

Soru 4'ün şekli

Soru 5: $f(x)=(x+1)(x+2)...(x+n)$ polinom fonksiyonunun her x tamsayısı için aldığı değerin n ile bölünebildiğini biliyoruz. n tamsayısı için $k(n)$, tamsayı katsayılı ve katsayısı bir olan

$g(x)= x^k + a_1x^{k-1} + a_2x^{k-2} + ... + a_k$

biçimindeki polinomlar arasında her x tamsayısındaki değeri n ile bölünebilen ve derecesi en küçük olan polinomun derecesi olsun, n ile $k(n)$ arasındaki ilişki nedir?

$n=1.000.000$ için k sayısı nedir?

İKİNCİ KISIM

Soru-1: $x^2 + y^2 = 1$ çemberi üzerinde birbirlerinden farklı olmaları gerekmeyen beş nokta p_1, p_2, p_3, p_4, p_5 alalım. $d(p_i, p_j)$, p_i ve p_j noktaları arasındaki uzaklık olmak üzere, on uzaklığın toplamı olan

$$\sum_{i<j} d(p_i, p_j)$$

nun maksimumunun ne zaman alındığını bulunuz.

Soru-2: $\pi\alpha$ açısı radyan olarak ölçüldüğünde, α gerçel sayısı için $\cos \pi\alpha = 1/3$ eşitliğinin sağlanması için α'nın kesirli (rasyonel) sayı olmadığını gösteriniz.

Soru-3: $f(x)$, türevi de sürekli olan gerçel değişkenli ve gerçel değerli bir fonksiyon olsun. f, f'ın türevi olmak üzere

$x \to \infty$ iken $(f')^2 + f^2 \to 0$ *ise*

$x \to \infty$ iken $f(x)$ ve $f'(x)$ inde sıfıra gittiğini gösteriniz.

Soru-4: $0 \le n$ olan her n tamsayısı için

$e^n/2 < 1 + n/1! + n^2/2! + n^3/3! + ... + n^n/n!$

olduğunu gösteriniz. İpucu: Hesaplarınızda $n! = \int_0^n t^n e^{-t} dt$ ve Taylor'un Kalan Teoremi olarak bilinen

$$e^x - \sum_{k=0}^{n} x^k/n! = 1/n! \int_0^x (x - t)^n e^t dt$$

formüllerini kullanabilirsiniz.

Soru-5: n öğeli bir kümenin öğe sayıları

öğe sayısı $\equiv 0 \pmod 3$, öğe sayısı $\equiv 1 \pmod 3$, öğe sayısı $\equiv 2 \pmod 3$ eşitliklerini sağlayan kaç tane alt kümesi vardır.

Kent Biçimleri

Kent ve kentleşme kavramlarına da kısa bir değinme ile, bütünsel olarak tasarlanmış ve bir kısmı da yaşama geçirilebilmiş kent biçimlerini tanımlıyoruz bu sayımızda.

Kent: Büyük kasaba, küçük şehir. Fransızca "cité" kelimesinin karşılığıdır. Türkiye'de çeşitli kentleşme araştırmalarında, nüfusu 10.000'i ya da 20.000'i aşmış bulunan yerleşme birimleri kent olarak benimsenmektedir. Bir yerleşme birimine kent denilebilmesi, o birimde tarımdışı üretimin ağırlık kazanmasına, üretim araçlarının ve dolayısıyla nüfusun orada yoğunlaşmasına bağlıdır.

Kentleşme: Sanayileşmeye ve toplumsal gelişmeye paralel olarak kent sayısının artması ve var olan kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan birikimi süreci, şehirleşme. Kentleşme ekonomik, teknolojik, siyasal ve psiko-sosyolojik etkenlerin etkisi altında oluşur.

Bahçekent: 1902'de **Sir Ebenezer Howard**'ın ortaya attığı kavram, sağlık ve konfor koşullarına uygun bir yaşam sağlamak amacıyla tasarlanmış, tarıma ayrılmış bir toprak parçası ile çevrili uydu kenti anlatır. Sanayileşmenin, sanayi bölgelerinde yarattığı insancıl olmayan koşullara bir başkaldırma olarak ortaya çıkmış bir düşüncedir. 1887'de **Norman Shaw**, Londra'da Bedford Park adlı bahçeli evler sitesini kurmuştur. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında **Sir Ebenezer Howard** ve **Sir Raymond Unwin** şehircilik konusundaki yazılarıyla ortaya yeni sorunlar ve çözümler koyuyorlardı. Bahçekent akımı, bu düşüncelerin ürünüdür. Bahçekent 100 akr'lık (1 acre=4,39 dönüm) bir arazi parçasının merkezi bölümünü kaplayacak, çapı 3/4 mil (1206 m) olan bir daireden meydana gelecek ve merkezdeki bir parktan yayılan ışınsal bulvarlarla daire parçası şeklindeki altı semte bölünecekti. Parkta, kente ait çeşitli genel binalar yer alacaktı. Dış kuşakta fabrikalar, ambarlar, büyük mağazalar vb. bulunacak ve 5000 akr'lık bir tarım kuşağı bütün kenti kuşatacak, tarımsal gıda maddeleri buradan elde edilecekti. Kentin nüfusu 30.000 olarak düşünülmüştü. **Howard** kişisel çabasıyla, 1903 yılında, ilk bahçekenti kurmak üzere bir şirketin Letchworth'ta arazi almasını sağladı. Letchworth'un planını **Raymond Unwin** hazırladı. **Howard**, Londra'ya 30 mil uzaklıktaki Welwyn'de ikinci bahçekentin kurulmasında da öncülük ederek düşlerinin gerçekleştiğini gördü ve yaşamının son yıllarını burada geçirdi.

Doğrusal kent (bant kent): 20. yüzyılda yaratılmış olan yeni bir kent biçimi. İlkin 1882 yılında **Soria y Mata**'nın ortaya attığı doğrusal kent, bir demiryolunu ya da akarsuyu izleyen uzunlamasına bir plandan oluşur. Kent, birbirine paralel dört ana bölgeye bölünmüştür: konut bölgesi, yeşil, çalışma bölgesi, ulaşım bölgesi. Stalingrad, yıkılmasından önce bu modele göre; Volga boyunca 65 km. uzunluğunda ve altı paralel şerit halinde kurulmuştu: nehir, parklar, evler, geçit, yeşil kuşak, demiryolu. Ortaçağın surlarla çevrili kentlerinin günümüzde savunma açısından yeterli güvenliği sağlamamalarına, hatta kolay ulaşılabilir bir hedef olmalarına karşılık, savaşa karşı korunma kaygısı ile kurulmamış olan Stalingrad 1943'teki Alman saldırısında kolayca altı savunma hattı haline gelebilmiştir.

Endüstriyel kent: Fransız mimarı **Tony Garnier**'nin 1901-1904 yılları arasında tasarladığı kent türü.

Işınsal kent (radyosantrik kent): Merkezinden çevreye doğru ışın gibi yayılan yolları olan kent. Planları, örümcek ağını andırdığı için bu kentlere örümcekağı kent adı da verilmektedir. Paris, Roma, Viyana, Moskova gibi eski kentlerin ve yapay bir kent olan Versay'ın planı "ışınsal kent" şemasına uygundur.

Işıyan kent: Ünlü mimar **Le Corbusier**'nin önerisi olup ikamet birimlerinden meydana gelen ve 25 hektarlık bir alana yayılan kent. Fransızca "ville radieuse"den gelir. Bir ışıyankentin nüfusunu barındırabilecek bahçekent 200 hektara yayılmak zorundadır. Doğu Pencap'ın başkenti 500.000 nüfuslu Kandehar için **Le Corbusier**, ışıyankent ilkelerinin Hintlilerin özel yaşama biçimlerine uyarladığı bir genel plan hazırlamıştır.

Köysel kent, köykent: İsrail'deki deneyimlere dayanılarak **Raanan Weitz**'ca ileri sürülmüş öneri. **Weitz**, kentleşme sürecinde, yığılmayı önlemenin bir gereksinme olduğunu; bunun köysel kent adını verdiği toplumsal-ekonomik birimlerle sağlanabileceğini belirtmiştir. Köysel kentlerin başlıca işlevleri, tarımsal gelişmeyi, sanayileşmeyi ve modernleşmeyi hızlandırmaktır.

Paralel kent: Eski şehrin uydusu olmayıp ona paralel olarak yaşayan kent. Washington, New York'a; Lahey, Amsterdam'a; Versay, Paris'e paralel kentlerdir. Paralel kentler genellikle eski kentlerden yönetim hizmetlerini çekip alan yönetimsel kentlerdir. *L'Architecture D'Aujourd'hui* dergisinin bir kurulu, Paris'in 50 km uzağında yönetim hizmetlerini yüklenecek 60.000 kişilik bir paralel kentin planlarını hazırlamıştır. Moskova'nın 40 km uzağındaki Sputnik, iki sanayi bölgesi çevresinde 80.000 kişiyi toplamak üzere tasarlanmıştır. Japonya'da Tokyo'ya paralel bir kentin deniz üzerinde kurulması düşüncesini de ünlü mimar **Kenzo Tange** geliştirmiştir. Paralel kent, yatakhane olmama niteliğiyle uydu kentten ayrılmaktadır.

Uydu kent: Bir büyük kentin yükünü hafifletmek amacıyla kurulan ve bazı işlevleri bakımından uydusu olduğu kente bağlı olan küçük kent. Uydu kent büyük kentin yakınında bulunur ve kendisine yeterli değildir. Uydu kentlerde oturanlar, çoğunlukla, çalışmak için büyük kente ya da şehre gidip akşamları döndüklerinden, bu kentlere yatakhane kent adı da verilmiştir.

Yıldızkent: Bir merkezden dışa doğru yayılan ışınsal yolları olan yıldız biçimli ütopik Rönesans kent şeması. Yıldızkent düşüncesi 15. yüzyılda İtalyan mimarı **Florentine Flarete** tarafından ortaya atılmıştır. Yıldızkent şemasına göre merkez açık bırakılabilir veya buraya bütün yolları gözaltında tutan bir kule dikilebilir.

Kentsel köy: Ünlü kent plancısı **Meier**'in 1956'da önerdiği kentsel yerleşme biçimi. **Meier**'e göre, köylerini terk edenler, büyük kentlere değil, köyleri bu kentlere bağlayan yollar boyunca anakentin 25-30 km uzağına yerleştirilmelidir. Bu küçük birimler, önce birbirleriyle, sonra da anakentle bütünleşerek bir büyük metropoliten alan oluşturacaklardır.

Kaynak: Doğan Hasol, Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Yem Yayınları, İstanbul, 500 sayfa.

Sünnet geleneğinin kökeni

Muazzez İlmiye ÇIĞ

Bilim ve Ütopya 'nın bir okuru sünnet geleneğini sormuş, Sayın Prof. **Neşet Çağatay**'da onun bir yönünü açıklamış. Bende bir diğer yönünü açıklamak istiyorum.

SÜNNETİN KAYNAĞI MISIR

Sünnet, eski Mısır kültüründen gelen bir inanç. Eski çağlarda bazı toplumlarda din adamları kendilerini bir tanrıya adarlardı. Sumerlilerde, kadınlar fahişe, erkekler eşcinsel olarak tanrı için kendilerini mabede adarlardı. Bazen çocuklar da tanrı için verilirmiş mabetlere. Kur'an'da sure 3, Al'i İmran: 35-37'de yazıldığına göre İsa'nın anneannesi, Meryem'e gebe kalınca, bir kızı olarsa mabede vereceğini söylemiş. Meryem doğunca götürüp onu mabede bırakmış (daha geniş bilgi için: **Muazzez İlmiye Çığ**, Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki kökeni, İstanbul 1995, s. 31).

Bakhus rahipleri vücutlarına asma yaprağı şeklinde, diğer rahiplerde çeşitli şekillerde dövme yaptırırlardı. Kybele rahipleri de kendilerini hadım ettirirlerdi.

Eski Mısır'da erkek cinsel organı bereketin sembolü olarak çok önemli sayılmış. Dinsel törenlerde halk, çok büyük erkek cinsel organı olan kuklalar taşırmış. Taşıma esnasında kuklaların yalnız bu organları hareket edermiş. Mısır'dan kaynaklanan erkek cinsel organına (Phallus) tapma geleneği, Anadolu'ya Yunanistan'a ve Roma'ya kadar gitmiştir. Bu geleneğin Hindistan'da da önemli bir yeri varmış. Diyonisos törenlerinde insanlar, Mısır'daki gibi, çeşitli maddeden yapılmış erkek cinsel organı heykellerini ellerinde taşırlarmış. Anadolu'da bazı heykellerde, özellikle Hermes heykellerinde bu organ sertleşmiş olarak gösterilmektedir. Bu organ aynı zamanda koruyucu olarak algılanmış ve ona benzer çeşitli muskalar yapılmıştır.

Mısır'da ayrıca, tanrıya bağlılık göstergesi olarak bu organdan küçük bir parça kesmişler. Hatta kadınlarınkinden de... Habeşistan'da halâ süren kadınların sünnet geleneği, Mısır'da bırakılmış. Geç çağlarda, erkeklerde yalnız rahipler sünnet olmaya başlamış. İskenderiyeli **Elemens**'in yazdığına göre **Phitagoras**, Mısır'daki gizli ayinlere girebilmek için sünnet olmuş.

YAHUDİLERE GEÇİŞİ

Bu geleneğin İsrail'e geçmesi de şöyle: Üç dinin atası olarak kabul edilen İbrahim peygamber Mezopotamya'dan çıkmadan önce oranın geleneğine uygun olarak kendi tanrısı varmış. Bu tanrı onu hep korumakla yükümlüymüş. İbrahim 75 yaşına gelince, Tevrat'a göre, tanrısı ona Filistin'e gitmesini öneriyor. İbrahim de gidiyor. Fakat 90 yaşındayken kuraklık nedeniyle bu kez Mısır'a gidiyor. Orada, karısını kızkardeşi olarak tanıttığı için, Firavun İbrahim'in karısıyla evleniyor. Sonradan kadının evli olduğunu anlayan Firavun, karısıyla birlikte birçok da mal vererek İbrahim'i Mısır'dan geri gönderiyor.

Tevrat Tekvin Bab:17'de şöyle diyor: "Abram 99 yaşında iken Rab görünerek ona, 'seni birçok milletlerin atası yapacağım. Artık adın Abram (Aramice) değil, İbrahim (İbranice yüce baba, topluluğun babası) olacak. Sana ve senden sonra gelenlere Kenan diyarını verecegim. Buna karşılık senden sonra gelenlere senin tanrın olan beni tanrı olarak kabul ettireceksin. Bunu böyle yapacağınıza dair vereceğiniz sözü tuttuğunuzu, sünnet olarak kanıtlayacaksınız ve bu aramızda yaptığımız antlaşmanın işareti olacaktır.'". Yani, ben size toprak vereceğim siz de beni tanrınız olarak tanıyacaksınız. Bunu da sünnet olmakla kanıtlayacaksınız.

Bunun üzerine İbrahim'in evindeki her erkek sünnet oluyor.

İbrahim'den çok sonra Musa'nın uşağı Nun oğlu Yeşua zamanında yine sünnetten söz edildiği görülüyor. Yeşua, Mısır'dan çıkan halkın başına geçiyor. Yollar da ona Rab görünerek şöyle söylüyor: Tevrat Yeşua Bab 5: 2, O vakit Rab Yeşua'ya dedi: "Kendin için taştan bıçaklar yap ve İsrail oğullarını sünnet et"; ve Yeşua taştan bıçaklar yaptı ve İsrail oğullarını sünnet etti. Ve Yeşua'nın sünnet etmesinin sebebi şudur: Mısır'dan çıkan bütün erkekler ve cenk adamları öldü. Onlar sünnetli idi, yolda doğmuş olanlar sünnetsizdi. Çünkü İsrail oğulları 40 yıl çölde yürüdüler.

İsraillilerin Mısır'dan getirdikleri gelenekler; sünnet olmak, oruç tutmak, abdest almak, günlük tütsüsü, kollu şamdan, kızıl inek kurbanı, çörek otuyla günah temizlemek, domuz eti yememek (**Voltaire**).

Heredot'un yazdığına göre Mısır'da domuz pis sayılıyor. Yolda biri domuza değse kendini elbiseleriyle nehre atıp temizleniyor. Domuz çobanları tapınağa giremiyor ve kendileri gibi olanlar arasından evlenebiliyorlar. Domuz, yalnız dolunay olduğu zaman ay için kurban ediliyor. Ama eti yenilmiyor.

Görüldüğü gibi İsrailliler, tanrıya bağlılığın bir işareti olarak, bunlar gibi sünnet geleneğini de Mısırlılardan almışlar.

Kur'an'da sünnet ile ilgili bir ayet yok. Bunu Araplar çok daha önce Mısırlılardan aldıkları için yazılmaya lüzum görülmemiş. Onlarda da kadın sünneti varmış. Mısır'da kadınların sünnet olma geleneği kalkınca, Araplarda da kalkmış olduğu anlaşılıyor.

HIRİSTİYANLIKTA NEDEN SÜNNET YOK?

Hıristiyanlıkta sünnet geleneğinin olmamasının nedeni İncil de şöyle açıklanıyor: Romalılar, Bab 4: 9, "Diyoruz ki, İbrahim'in imanı kabul edildi. Bu sünnetlilikte iken değil sünnetsiz iken oldu. Bütün iman edenlerin hatta sünnetsiz olanların babası olsun diye sünnetsizlikte sahip olduğu imanının mührü olarak sünnetli oldu. Atamız İbrahim'in sünnetsizlikte iken malik olduğu imanın izinde yürüyenlerin de babası oldu. Çünkü dünya varisliği vaadi şeriat yoluyla değil iman yoluyladır. Tanrı katında şeriat ile kimse imanlı olmaz. Şeriat iman değildir."

Bu demektir ki; İbrahim sünnetli değilken tek tanrıya iman etmiş. Sonradan din hükmü olan şeriat çıkmış. İnsanda asıl aranan imandır. Şeriat ise iman değildir. Bu nedenle insanların sünnet olmasına gerek yoktur denmiş ve bunun için de Hıristiyanlıkta sünnet geleneği kabul edilmemiş.

KAYNAKLAR

1) Voltaire, Felsefe sözlüğü.
2) Heredot tarihi.
3) Tevrat.
4) İncil.

Türk-İslamcılar Abdülhamid'e neden sahip çıkıyor?

*İskenderun'dan okurumuz **Mehmet Ön**, **Abdülhamid**'in 'kızıl sultan' lakabının nereden geldiğini ve neden Türk-İslamcıların bu padişaha bu kadar sahip çıktıklarını sormuş. Sorusunu 9 Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. **Ergün Aybars**'a ilettik, cevabını yayımlıyoruz.*

II. Abdülhamid konusunda, hem padişahlık günlerinde hem de tarihe mal olduktan sonra da, "ulu" ve "kızıl" yargısı sürüp gitmiştir. "Kızıl" yargısı onun baskıcı, despot kişiliğinden gelir. İslamcılar, **II. Abdülhamid** dönemine sürekli olarak sahip çıkmışlardır. Dönemi değerlendirirken objektif olamamışlardır. **II. Abdülhamid**'i "Ulu Hakan" ve "Kızıl Sultan" olarak değerlendirmelerinin altında yatan neden, kendi düşüncelerine ortam hazırlamaktır. **II. Abdülhamid**'in Osmanlı İmparatorluğu'nu despotça yönetimi, İslamcıların da istediği yönetim tarzı olduğundan o dönemi değerlendirirken, gerçek düşüncelerini ortaya koymaktadırlar. **II. Abdülhamid**, Panislamizm yani İslamın birliği politikasını gütmekteydi. Sahip çıkmalarının altında yatan en önemli neden, bu politikadan kaynaklanmaktadır. Bu dönemi değerlendirirken, siyasi olaylara ve ülkenin içinde bulunduğu duruma tarafsız olarak bakmak gerekmektedir.

Tanıyalım

İTÜ Endüstri Mühendisliği Kulübü

Yasemin KAZAN (*)

Endüstri Mühendisliği, temel anlamıyla, verimliliği arttırmaya yönelik çalışılan bir meslek. Makine Mühendisliği, İşletme ve Bilgisayar Mühendisliği gibi mesleklerin alanlarıyla kesişen ve bunları bütün boyutlarıyla değerlendiren bir bilim dalı.

İTÜ Endüstri Mühendisliği Kulübü'nde faaliyet gösteren **Atilla** kulübün amacını şöyle anlatıyor: "Bizim amacımız mesleğimizi Türk toplumuna yaymak. Uluslararası etkinliklerde Türkiye'yi temsil etmek ve Endüstri Mühendisliği'nin alanına giren sorunları çözmeye çalışmak. Mesela Taksim'deki trafik sinyalizasyon sistemi bizim bölümümüzün yapmış olduğu bir sistem. Şimdiki proje ise Atatürk Havalimanı'nın genişletilmesi... Tabi bu tür projelerde biz öğrenciler de yer alıyoruz.

Kulüp olarak arkadaşlarımızı bir çatı altında birleştirmeye çalışıyoruz.

Endüstri Mühendisliği Türkiye'de pek tanınmış bir meslek değil. Bir "odası" bile yok. Makine Mühendisliği Odasına bağlı olarak çalışıyor. Bunun aşılması gerektiğini düşünüyoruz. Öğrencilerin siyasi boyutta örgütlenmelerin yanısıra mesleki olarak örgütlenmelerinin de gerekliliğine inanıyoruz.

Seneye EMÖS'ü (Endüstri Mühendisliği Öğrencileri Sempozyumu) uluslararası düzeyde yapmayı planlıyoruz. Geçen sene yapılan EMÖS'e ODTÜ, Adana Çukurova Üniversitesi, Yıldız Üniversitesi, Boğaziçi ve Uludağ Üniversitesi'nden katılım oldu."

Kulübün; Avrupa Endüstri Mühendisliği Birliği'ne (ESTIEM) üye olmak (Türkiye'de sadece ODTÜ Verimlilik Topluluğu üye), Türkiye Endüstri Mühendisliği Öğrencileri Birliği gibi bir birlik oluşturmak, Türkiye Endüstri Mühendisliği Odası'nı kurmak gibi hedefleri var.

Kulüp üyeleri, çalışmalarını tanıtmak amacıyla partiler ve sempozyumlar düzenliyor. Bu faaliyetlere bilim ve iş dünyasından önemli kişilerde katılıyor. Bunların yanısıra fabrikalara geziler düzenliyorlar.

"Ufuklar" adlı bir dergi çıkarıyorlar. Derginin adını Endüstri Mühendisliği'nde Ufuklar olarak değiştirmeyi düşünüyorlar. Dergiyi finansal zorluklar nedeniyle sadece üç sayı çıkarabilmişler.

Dergi çalışmasında görev alan Şengül sorunlarını ve çalışmalarını şöyle anlatıyor: "Ufuklar Dergisi önce bir kültür dergisi olarak çıktı. Daha sonra bu derginin meslek dergisi olması gerektiğini düşünenler oldu. Yaptığımız tartışmalar sonucunda bu derginin hem kültürel boyutu içermesi hem de mesleki bir yanının olmasına karar verdik. Dergiyi ücretsiz dağıtıyoruz. Finansman yetersizliğinden dolayı derginin sayfa sayısı az. Şimdiye kadar ki finansmanımızı da partilerden sağladık.". Derginin tüm sorunlarıyla öğrenciler ilgileniyor.

Bir meslek kulübü olan Endüstri Mühendisliği Kulübü, K.S.B. (Kültür Sanat Birliği)'nin yönetmelik ve şartlarına bağlı olarak çalışıyor. İç tüzükleri, yönetmelikleri ve bağış makbuzları var.

Yurtdışı ile "İnternet" aracılığı ile bağlantı kuruyorlar. İTÜ Endüstri Mühendisliği Kulübü, İstanbul Üniversitesi Endüstri Mühendisliği Kulübü'nün kurulmasına da yardımcı olmuş. Onlara yaptıları, çalışmaları ve tüzükleri hakkında bilgi vermişler. Her iki kulüpte birbirlerinin çalışmalarını destekliyor.

(*) Marmara Üniversitesi, Gazetecilik Bölümü Öğrencisi

Türkiye'de İşçi Hareketi

Tayfun TABAKOĞLU (*)

İşçi sınıfının mücadelesinde, çeşitli örgütlenme ve mücadele deneyimlerini diğer kuşaklara aktarmak önemli bir yer tutar. Deneyimleri aktarmanın bir yolu örgütlü mücadeleden geçiyor. Yani Parti'li mücadele. Mücadelenin tarihini yazmak ise önemli bir başka araç.

Türkiye işçi hareketi tarihi üzerine yayımlanan araştırmaların sayısı bu deneyimleri aktarmaktan uzak. Sadece belgesel araştırmalar değil, aynı zamanda işçi romanları, öyküleri de yazarlarımızın yeterince ele almadığı konular arasında.

Geçtiğimiz Şubat ayında *Kaynak Yayınları* tarafından okuyucuya sunulan Prof. Dr. **M. Şehmus Güzel**'in "Türkiye'de İşçi Hareketi" başlıklı araştırması, Türkiye işçi hareketi tarihi üzerine yapılan sayılı yayımlardan biri oldu.

Güzel, Türkiye işçi hareketi tarihi üzerine yapılan araştırmaların yeterli olmamasını kitabında şu nedenlere bağlıyor: a) Devletin bu tarihi unutturmak, işçi sınıfının ortak hafızasını, birikim ve deneyimlerini tahrip etmek için izlediği politika. b) Burjuva basının bu konudaki suskunluğu. c) İşçi sınıfının varlığının reddedilmesi ve bu fikrin bazı bilimadamları ve üniversiteler tarafından desteklenmesi. d) Birçok çevrenin, işçi sınıfının şu veya bu dönemde az sayıda olmasını ileri sürerek, onu ve eylemlerini önemsememesi. e) Yıllarca süren devlet baskı ve şiddeti, sıkıyönetimler altında geçen dönemler, bu konulardaki araştırma ve incelemelerin "tehlikeli konular" dan sayılıp ele alınmaması. f) İşçi hareketinin yaratıcılarının, yönetici ve militanlarının değişik nedenlerle yeterli sayıda anı ve benzeri eserler yaratamamaları.

Güzel'in bu tespitleri Türkiye işçi hareketi tarihini araştırmada dış etkenleri belirliyor. Ancak, aydınlarımızın bu alandaki sorumsuzluklarına da vurgu yapılması gerekir. Türkiye aydını işçi hareketiyle birleşmemek ve onun bir parçası olmamak, örgütlü mücadele içine girmemek noktasında hatalıdır.

Güzel, araştırmasında üç temel amaç belirlemiş.

Birincisi; Türkiye işçi hareketi tarihini genel çizgileriyle özet bir biçimde sunmak. Böylece, bugün işçi hareketinde varılan noktanın tarihsel kaynaklarına ulaşmak olanağını aramak. Yüzyılı aşan bir geçmişi olan işçi hareketimizde bir süreklilik olup olmadığını tespit etmek. Süreklilik varsa, onu yaratan unsurları ortaya çıkarmak.

İkincisi; grevlerin ve diğer işçi eylemlerinin nasıl örgütlendiğini araştırmak. Aynı bağlamda işçi örgütlenmesindeki ve sendikal hakların tanınmasındaki gelişmelerin araştırılması.

Üçüncüsü; her alanda olduğu gibi işçi hareketinde de devletin çok ciddi müdahaleleri söz konusudur. Bunu da tarihsel kökenlerle ve süreç içinde geçirdiği değişiklikleri irdelemek.

Yazar, Türkiye işçi hareketini dört döneme ayırarak incelemiş. İlk bölüm, 1908-1922 dönemi işçi hareketi. İkinci bölüm, 1923-1960 dönemine ayrılmış. Üçüncü bölümde 1960-1980 arası işçi hareketi yer alıyor. Son bölümde ise 12 Eylül 1980 darbesinden 1984'e kadar uzanan yıllar ele alınmış.

Güzel, incelemesinde ikinci elden kaynaklara dayanarak ilk grevin örgütlendiği kabul edilen 1872'den 1908'e kadar despotizme, jurnalciliğe ve her türlü baskıya karşın 50 grevin örgütlendiğini belirtiyor. Yazar, aynı zamanda ülkemizde işçi hareketinin bir süreklilik taşıdığını savunuyor.

M.Şehmus Güzel, Türkiye'de İşçi Hareketi, Kaynak Yayınları, Şubat 1996, 320 sayfa.

1908 GREVLERİ

"Türkiye İşçi Hareketi" kitabının birinci bölümünde 1908 grevleri yer alıyor. Yazar bu bölümü ayrıntılı bir biçimde incelemiş.

23 Temmuz'dan 1908'in sonuna kadar 111 grev düzenlenmiş. Sadece 30 greve katılan işçi sayısı 42.728 işçi. Düzenlenen grevlerin başlangıç ve bitiş tarihleri, iş kolları bir tablo olarak sunuluyor.

Güzel, 1908 döneminin grevleri içinde önemli bir yer tutan Anadolu-Bağdat Demiryolu Grevini, nedenleri, nasıl başladığı ve işçi istekleriyle birlikte ayrıntılı bir şekilde ele almış.

1908 grevinin özelliklerini belirtirken şunları saptıyor: 1) 1908'in birkaç aylık dönemi içinde o zamana kadar görülmemiş ölçüde grev düzenlenmiştir. 2) 1908 grevleri bütün işkollarında örgütlenmiş ve tüm ülkeyi etkilemiştir. 3) Grevcilerin temel isteğinin ücret artışı olması yanında, o dönem için ilginç ve yenilikçi birçok isteğe rastlanmıştır. İkramiye ödenmesi, çalışma saatlerinin sınırlandırılması, gece çalışmaları için zamlı ücret, yıllık ücretli izin gibi. 4) Grevciler, grevlere başlamadan önce, kamuoyunu yanlarına çekmek için gösteri ve yürüyüşler düzenlemişler, gazete ve dergileri ihmal etmemişlerdir. 5) Grevlerin yönetimi genellikle örgütsüz işçi kümelerince üstlenilmiştir. Ancak, birçok grevin yönetimi işçi birlikleri, dernekler veya az sayıdaki sendikalarca gerçekleştirilmiştir. Bu arada kimi kez bir tek işçi önderinin bir grevi örgütlediği ve yönettiği de olmuştur. Örneğin **Veta** adlı bir işçi Kavala ve Drama'da 14 bin işçiyi greve götürmüştür. 6) Grevlerin çoğu klasik grev türündedir. 7) Yöneticiler genel olarak grevlere karşı olumsuz tavır takınmışlardır. Bu olumsuzluk, grevcilere karşı güvenlik güçlerinin gönderilmesi ve onlara baskı yapılması biçiminde somutlanmıştır. 8) 1908 öncesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti işçilere sempatiyle yaklaşırken, daha sonraları karşı tavır almaya başlamıştır. 9) Birçok grev kısmi ya da bütünüyle başarısızlıkla, bir bölümü ise ancak kısmi veya tam başarıyla sona eriyor. **Güzel**, başarısızlıkların nedenlerini şöyle belirtiyor; grevlerin iyi hazırlanmaması, yetenekli ve deneyimli önderlerin azlığı, grev fonlarının olmaması, işgüvenliği olmaması. 10) 1908 grevleri sonrasında işçilerin önemli bir bölümü işverenlerin ve güvenlik güçlerinin baskısıyla karşılaşmıştır.

1923-1960 DÖNEMİ İŞÇİ HAREKETİ

Yazar, Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılında en az 111.950 en çok 114.400 arasında işçinin olduğunu belirtiyor. Bu o zaman 9 ya da 10 milyon olduğu tahmin edilen genel nüfus içinde azımsanmayacak bir rakam. Bu rakam kırk yıldan az bir zaman dilimi içinde 6 katına çıkıyor. **Güzel**, bu çoğalmayı Kemalist sanayileşme politikasına bağlıyor.

1923-1939 dönemi arasındaki işçi örgütlenmesi çeşitli örneklerle incelenirken, özellikle işçi hareketi içinde sosyalistlerin rolü çeşitli örneklerle anlatılıyor.

Yazar, 1945-1960 döneminde işgücünün ve işçi sınıfının özellikleri başlıklı bölümde işçi sınıfının a) iflas etmiş, işletmesi yıkılmış ve yoksul köylüler, b) İflas etmiş zanaatkâr, küçük imalathane, atölye sahipleri, c) Kuşaktan kuşağa geçen proletaryadan beslendiğini belirtiyor.

Türk-İş'in kuruluş süreci kısa olarak anlatılıyor. Bu arada 1923-1960 dönemi arasında yapılan grevler bir tablo halinde sunulmuş. Dönemin ilginç grevleri başlıklı bölümde ise, bazı grevlerin hangi nedenlerle başladığı ve nasıl geliştiği inceleniyor.

1960-1980 DÖNEMİ İŞÇİ HAREKETİ

Güzel, kitabının üçüncü bölümünde ise, 1960-1980 arasındaki dönemi ele alıyor. 1963 tarihli Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasasının kabul ediliş süreci ayrıntılı olarak ele alınmış. Türk-İş'teki gelişmeler, DİSK'in kuruluşu işlenen diğer konular.

1973-1980 arasında yapılan grevleri değerlendiren **Güzel**, 1963-1971 dönemine göre grev sayısında iki, grevciler sayısında üç, yitirilen işgünü açısından yedi kat artış olduğunu vurguluyor. Yine bu dönemde grev ertelemelerinin, önceki döneme göre üç kat arttığı belirtiliyor.

Yazar,1 Mayıs 1977 tertibinden sonra, grevci çadırlarının hücuma uğradığını, bazı işverenlerin özel milisler örgütlediğini ve işçi önderlerine karşı katliamların düzenlenerek korku ve dehşet havasının yayıldığını anlatarak, bu koşullarda işçi eylemine çıkmanın, işçi örgütlenmesinde uğraşmanın çok tehlikeli bir görev haline geldiği değerlendirmesinde bulunuyor.

1980 SONRASI İŞÇİ HAREKETİ

Yazar, bu bölümde 24 Ocak Kararları'nın hedeflerini, 12 Eylül darbesiyle birlikte sendikalara yapılan saldırıyı özetliyor. Yüksek Hakem Kurulu'nun, toplu sözleşme düzeninin rafa kaldırıldığı bu dönemde bağıtladığı sözleşmelerle reel ücretlerdeki gerilemeler çeşitli örneklerle anlatılıyor.

Yine, bu dönemde çalışma hayatını düzenleyen yasalardaki yeni düzenlemeler ele alınıyor.

Güzel, bu dönemi değerlendirirken "12 Eylül 1980 darbesinden bugüne dek gelen dönemin en belirgin özelliği, işçi haklarına önce *fiilen* getirilen yasak ve sınırlamaların bir süre sonra *yasal* hale getirilmeleridir." diyor.

Yazar, kitabının "Sonuç" başlıklı bölümünde, "Yine tarihsel bir inceleme sonucunda Türkiye'de işçilere tanınan hakların yöneticilerin bir "lütfu" olmadığını, her işçi hakkının altında yıllarca sürmüş işçi savaşımlarının itici gücü yattığını" saptıyor. Bu konuda bir kısım araştırmacı "işçi haklarının tepeden verildiği" saptaması yaparken, bir kısım araştırmacı da sorunun "verildi-kazanıldı" gibi basit bir tartışma olmadığı düşüncesinde.

Güzel, "işçi hareketinde süreklilik var" tezini savunuyor. Bu tezini kuvvetlendirmek için verdiği örneklerden birisi; DİSK'in kurucu sendikalarından biri olan Maden-İş'in 1947'lerde mücadeleci sendikacılığın temsilcilerinden olan **Üzeyir Avni Kuran**'ın kurduğu bir örgüt ve bu örgütün 1920'lerdeki işçi eylemlerinin, grevlerin ve 1924'teki bağımsız işçi örgütü Amele Teali Cemiyeti'nin uzantısı olduğu.

Güzel, 1980'lerden sonra Türkiye işçi sınıfına 19. yüzyıl işverenleri ve devlet anlayışıyla yaklaşıldığını belirtiyor.

Sendika bürokrasisinin, gittikçe zenginleşen sendikaların yönetimlerini elinden kaçırmamak için daha çok uzlaşmacı, daha çok iktidar taraflısı olduğunu belirten **Güzel**, sendika bürokrasisinden kurtulmak özgür bir sendikacılık ve tutarlı bir demokrasi mücadelesi için vazgeçilmez koşullardan biridir, diyor.

(*) İşçi Partisi Genel Başkan Yardımcısı

Kadının yazısız tarihi

Tanrı-analar çağında, kadınların dünyayı kendi görüşleri doğrultusunda yorumlayıp bir felsefe oluşturduklarını, evrensel bir dil yarattıklarını; günümüzde sanat alanında kullanılan imgelerin, simgelerin de onların bu felsefesinden çıktığını "sözcük bağıntıları"ndan hareket ederek kanıtlamaya çalışıyor, Kadının Yazısız Tarihi. **Yıldız Cıbıroğlu**'nun yıllar süren titiz çalışmasının bu ürününü ilgiyle okuyacaksınız.

Yıldız Cıbıroğlu, Kadının Yazısız Tarihi, Payel Yayınevi, İstanbul, Mayıs 1996, 414 sayfa.

Dede Korkut'ta renkler

Seyfi Karabaş, Dede Korkut'ta renkler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Nisan 1996, 70 sayfa.

"Karşılaştırmalı edebiyatça" Prof. **Seyfi Karabaş**, Dede Korkut Hikayeleri'ndeki renk değinmelerini Türk renk kültürünün boyutları çerçevesinde ele alıyor bu kitabında. Her türden yazınsal yapıt, biçimsel ve yapısal öğelerinin seçimiyle okuyucularını gereken biçimde koşullandırıp anlatıkları öykülere inanılmasını ve bu öykülerin ilginç gelmesini sağlar ya da sağlamaz. **Seyfi Karabaş**'ın bu incelemesi, yapıt-okuyucu ilişkileri açısından yapıttaki yapısal ve biçimsel öğeleri ele alan bir inceleme olmayı amaçlıyor. Yazar, önsözünde "Renk sıfatlarını büyük ustalıkla kullanan evrensel boyuttaki yapıtların arasına Dede Korkut'un da girmesi gerekir." diyor. Renk sıfatlarını ustalıkla kullanan Dede Korkut Hikayeleri'nin bu açıdan incelenmesi de keyifle okunuyor.

Muazzez İlmiye Çığ, Sumerli Ludingirra, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 1996, 152 sayfa.

Sumerli Ludingirra

Bilim ve Ütopya okurlarının yakından tanıdığı sumerolog **Muazzez İlmiye Çığ**, Sumerli Şair **Ludingirra**'nın ağzından, Sumer kültürünü anlatıyor bu çalışmasında. Anlatılanların tümü, çiviyazılı belgelerdeki bilgiler. Bu yönüyle, eser konuya 56 yılını vermiş bir uzmanın ulaştığı bilimsel düzeyin ve olgunluğun ürünü.

Sumerli şairler, üçü dışında, imzalarını kullanmamışlar. **Ludingirra**, adı bugüne ulaşan üç Sumer şairinden biri. Çalışmada, konuyla ilgi Sumer tabletleri, Nippur şehri haritası ve diğer belgelerin fotoğrafları da yer almış. Kitap, beş bin yıl önce yaşamış **Ludingirra** ile tarihin derinliklerine doğru çıkılacak zevkli bir yolculuğun imkanını sunuyor meraklılarına.

Zonguldak Taşkömür Havzası ve özelleştirme

Zonguldak Taşkömür Havzası Türkiye'nin gündeminde bulunan önemli sorunlardan biridir. Ülkemizde yegane taşkömürü rezervini barındıran Zonguldak Kömür Havzası 1980 yılından bu yana yapılan, politik yaklaşımların yanlışlığı nedeniyle adeta çözümsüz hale getirilmek istenmiştir. Halbuki burada yaşanan olaylar, ülkemizin herhangi bir kurum veya kuruluşunda yaşanmakta olan sosyal, ekonomik ve finansal problemlerden farklı bir özellik taşımamaktadır.

21. yüzyılda enerji kaynakları arasında rezervi ile en önemli payı alan ve bu rezervin, ülkeler arası dağılımı, ömrü, kullanım alanları yanında kömür hazırlama ve maden mühendisliği disiplinindeki yenilikler sayesinde kömür, gelecekte daha da ön plana çıkacaktır. Dolayısıyla ülkemiz, rasyonel enerji politikalarının oluşturulmasında, enerji sektörünün mutlaka bu gerçeği öngörerek Zonguldak Taşkömürü Havzası'na ve Linyit Madenciliği'ne olağanüstü ilgi ve özen göstermek zorundadır.

Bu kitapta Yard. Doç. Dr. **Muzaffer Dartan** (Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü) tarafından kaleme

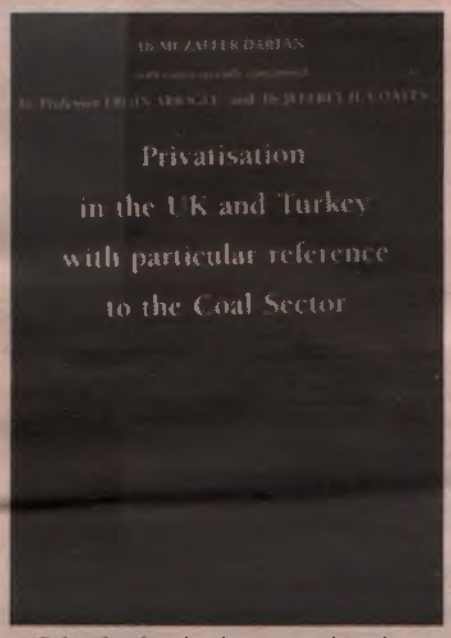

Privatisation in the UK and Turkey with particular reference to the Coal Sector (İngilizce), Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü, Mayıs 1996, 268 sayfa.

alınan, İngiltere ve Türkiye'deki özelleştirme uygulamaları yanında, bu iki ülkedeki kömür sektörü konu edilerek, özelleştirmenin ekonomik boyutu irdelenmektedir. Prof. Dr. Müh. **Ergin Arıoğlu** (İTÜ, Maden Fakültesi, Makine Mühendisliği Bölümü) ise; bu konuda kazandığı yılların birikimiyle, Zonguldak Taşkömür Havzası'nın tekrar ulusal ekonomiye kazandırılabilmesinin tüm yollarını, bilimsel veriler ışığı altında ele almaktadır. Dr. **Jeffrey Coates** (Exeter Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İngiltere)'de; İngiltere'nin özelleştirme konusundaki deneyimlerini değerlendirmektedir. Maden Mühendisi **Çetin Uygur** (Yeraltı Maden İşçileri Sendikası Başkanı-Disk) tarafından, sendikanın konu ile ilgili görüşü de kitapta yer almıştır.

Kitap İsteme adresleri; Marmara Üniversitesi, Avrupa Topluluğu Enstitüsü, Göztepe Kampüsü, Kayışdağı cad., 81040, Kadıköy-İstanbul, Türkiye. Tel: (216) 338 41 96, fax: (216) 347 45 43 ve DİSK- Yeraltı Maden İşçileri Sendikası, Ahmet Kutsi Tecer cad., Sendikalar Binası, Kat: 5-6, Merter, İstanbul, Tel: (212) 504 80 83, Fax: (212) 506 10 79.

Emma Goldman'ın kendi kaleminden yaşam öyküsü

"Hayatımı Yaşarken", **Emma Goldman**'ın otobiyografisine verdiği isim. 1869-1940 arasında yaşadığı 71 yıla neler sığdırmamış ki **Goldman**. 27 yılda ABD'yi baştan başa dolaşarak, onbinlerce kişiye mitinglerde kapitalizmi, militarizmi ve devleti anlatmış. Doğum kontrolü için kampanyalar başlatmış, tutuklu devrimcilerin serbest kalması için mitingler düzenlemiş, grevlere öncülük etmiş ve I. Dünya Savaşı sırasında zorunlu askerliğe karşı çıktığı için yirmi ay hapis yatmış. Coşkulu ve hareketli kişiliğiyle kısa sürede ünü Amerika'dan Avrupa'ya yayılmış.

ABD'den sürgün edilince, Sovyetler Birliği'ne gitmiş. Fransa, Britanya, Almanya, İsviçre, Hollanda ve Kanada'da yaşamış. İspanya İç Savaşı'nda anarşistlerin yanındaymış.

"**Kızıl Emma**"nın, anarşistliğin, göçmenliğin, yahudiliğin ve kadınlığın beslediği karizmatik kişiliğiyle yakından tanışmak isteyenler için...

Emma Goldman, Hayatımı Yaşarken, Çev. Beril Eyüboğlu, 1. Cilt, Metis ve Kaos Yayınları ortak yayını, İstanbul, 455 sayfa.

Kitaplığınız İçin

Douglas Adams, Her Otostopçunun Galaksi Rehberi, Çev. Serhat Dalkır, Sarmal Yayınevi, İstanbul, Mayıs 1996, 220 sayfa.

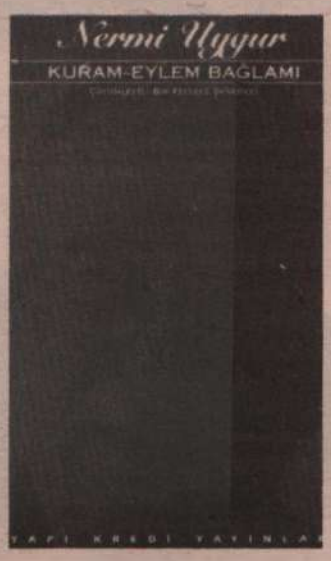

Nermi Uygur, Kuram-Eylem Bağlamı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Mart 1996, 166 sayfa.

J. Petras-M. Morley, İmparatorluk mu? Cumhuriyet mi?, Sarmal Yayınevi, İstanbul, Nisan 1996, 208 sayfa.

Çağlar Tuncay, Uygarlığın Seyir Defteri, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 1996, 293 sayfa.

Hareketli hava

İnsanoğlu yüzyıllardır kuşlar gibi gökyüzünde süzülmenin yollarını aramış, sonraları uçaklar icat olmuş, sıcak hava balonları kullanılmış, yamaç paraşütleriyle uçmanın keyfine varılmış, paraşütler, roketler hepsi insana özgürlük duygusunu tattıran araçlar olmuştur.

Uçurtmalar iki bin yıldan fazladır bizle birlikte, belki de tarihi, oyuncak bebeğiniz dışında bütün oyuncaklarınızdan eskiye dayanıyor. Fakat uçurtmalara sadece bir oyuncak demek, onların hikayesine ve geçmişine haksızlık etmek olur. Çünkü onlar eski savaşlarda mesaj göndermek için kullanılmış. Birçok bilim insanı, uçurtmanın bilimsel çalışmalarındaki katkısını inkar edemez.

Peki ya uçaklar, onları kuşlara benzetiyor musunuz? İnsanoğlu uçmayı kuşların yapısını inceleyerek öğrenmiş. Birçok kuş uçabiliyor (uçamayan kuşlar da var, örneğin hindi).

Kuşlar kanatlarını, tüylerini ve ayaklarını, uçaklar ise kanat ve motorlarını uçmak için kullanır. Gerisi hareketli havanın marifeti. Yukarlarda hava hareket etmeseydi ne kuşlar, ne de insanlar uçabilirdi. Kalkış sırasında kuş kanatlarını aşağıya doğru iterek yükselir. Bir kez havalandığında hava akımlarını kullanan kuş havada süzülür. Kuşun kanatlarındaki tüyler, kanadın üst yüzeyinde bir eğri oluşturarak, kuşa yardımcı bir kaldırma kuvveti sağlar. Çünkü kanadın üstündeki hava daha hızlı hareket edecektir.

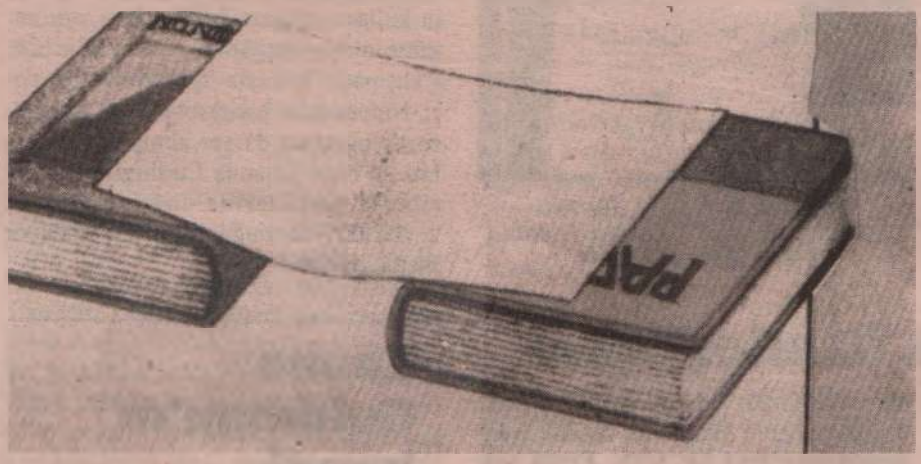

Deneyin, kağıdı oynatabilecek misiniz?

İki büyük kitabı, aralarında 10 cm olacak şekilde masanın üstüne koyun. İki kitabın arasına bir dosya kağıdını köprü olacak şekilde yerleştirin. Kitapların arasına, kağıdın altından üfleyerek, kağıdı oynatmaya çalışın.

Başarabildiniz mi? Göreceksiniz ki kağıt beklenenin dışında davranarak, aşağıya doğru inecektir.

Bunu da deneyin

Eğer halen ikna olmadıysanız, aynı numarayı birde iki dosya kağıdı kullanarak deneyin. İki kağıdı önünüzde tutarak, aralarına üfleyip onları birbirinden ayırmaya çalışın. Göreceksiniz ki hareketlenen hava iki kağıdı uzaklaştıracağına, tersine birbirine yakınlaştıracaktır.

Uçan canlılar

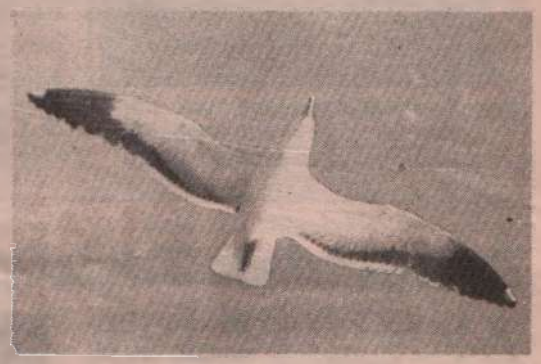

Hangi canlılar uçar? Kuşlar, böcekler ve memelilerden yarasalar uçan canlılardır. Dinozorlar çağında kuşların havada uçan rakiplerinin, uçan sürüngenler olduğunu biliyoruz.

Kuşların gövdelerini uçmaya uygun yapan en önemli organları kanatlarıdır. Uçuşta kuşun en büyük yardımcısı ağırlığıdır. Kuşun hafif olmasının nedeni kemiklerinden çoğunun içlerinin boş ve havayla dolu olmasıdır. Bir kuşun gövdesinin çeşitli yerlerinde ciğerlerine bağlı olan torbacıkları da vardır. Bu hava torbacıkları, içi sıcak hava dolu küçük balonlar gibi görev görürler.

İnsanoğlu uçak yapmayı planlarken kuşları örnek almıştır. Güdük kanatları olan Tangara kuşu ani dönüşler yapıp birden ormanın içine dalabildiğinden, İkinci Dünya Savaşında uçakların ani dönüşler yapabilmesi için örnek alınmıştır. Doğanların avını öldürmek için hızla yaptığı dalışlar, modern uçakların büyük hızlara ulaşmak için kanatlarını arkaya kapatmaları ile taklit edilmiştir.

Hezarfen Ahmed Çelebi

17. yüzyılda, Padişah **IV. Murat** döneminde İstanbul'da yaşamıştır. Ama yaşamı hakkında yeterli bilgi yoktur. Evinde çeşitli konularda deneyler yaptığı, geniş bilgi sahibi olduğu, bu yüzden de halk tarafından kendisine "bin fenli" anlamına gelen **Hezarfen** sanı verildiği bilinmektedir.

Hezarfen Ahmed Çelebi insanında kuş gibi uçabileceğini kanıtlamayı amaçlıyordu. Kendisine aynı düşünceyi gerçekleştirmeye çalışan eski bir Türk bilgini **İsmail Cevheri**'yi örnek aldı. **Cevheri**, 1010 yılında Nişabur kentinde bir uçma denemesi yapmıştı. Kollarına kapı kanatları takarak bir yapının üzerinden atlamış, ama kanatları ağır geldiği için düşerek ölmüştü. **Hezarfen Ahmed Çelebi**, **Cevheri**'nin deneyinin neden başarısız olduğunu araştırdı, bu yönde çalışmalar yaptı. Ayrıca kuşların uçuşlarını ve hava akımlarını da inceledi. Sonunda yaptığı kanatlarla Galata Kulesi'nin tepesinden uçmaya karar verdi. Kulenin tepesinde sırtına taktığı kanatları bir kaç kez açıp kapadıktan sonra kendisini boşluğa bıraktı. Denizin üzerinden bir martı gibi süzülerek Üsküdar'da Doğancılar semtine inmeyi başardı.

Padişah **IV. Murad**, **Hezarfen Ahmed Çelebi**'yi bir kese altınla ödüllendirdi. Ama elinden her iş gelen ve uçabilen bu adamın korkulacak bir kişi olduğu yargısına vararak onu Cezayir'e sürdü. **Hezarfen Ahmed Çelebi** yaşamının geri kalan bölümünü sürgün yeri olan Cezayir'de geçirdi.

"Çocuk ve Bilim" sayfası, BİLİMCE A.Ş'nin katkılarıyla hazırlanmaktadır
Bilimce Bilimsel Etkinlikler A.Ş. Kıbrıs Sok. 28/1 A. Ayrancı/ Ankara Tel: (0312) 468 83 04 - 468 83 05 Fax: (0312) 468 83 06

Deney adı: Yükselen kanat

Malzeme: 3 pipet, çizgisiz dosya kağıdı, yapıştırıcı bant, makas, makara ipliği, cetvel, kalem.

Yapılışı: Dosya kağıdından 10x20 cm^2 boyutlarında bir parça kesin. Kağıdın kısa kenarlarının ve uzun kenarlarının orta noktalarını karşılıklı olarak birer çizgi ile birleştirin. Uzun kenarların orta noktalarını birleştiren çizginin her iki tarafına, çizgiden 2.5'ar cm uzağa ve kısa kenarların orta noktalarını birleştiren çizgi üzerinde olacak şekilde bir pipetin geçebileceği büyüklükte iki delik açın. Kağıdın kısa kenarlarını üst üste getirerek çakıştırın ve bantla yapıştırın. Elinizde uçak kanadı formunda bir şekil olacak. Şekli uçak kanadına benzetebilmek için yapıştırdığınız kısa kenarlardan 1 cm içeri girerek yanlarından tekrar yapıştırın. Sonuçta kanat modelinizin bir tarafı daha keskin hale gelecek. Daha önce açtığınız ve üst üste duran deliklerden 4 cm boyunda bir pipeti sıkıca geçirin ve bantla sağlamlaştırın. Kanadınıza, alt tarafı düz, üst tarafı yuvarlak olacak şekilde son şeklini verin. Keskin ya da sivri olan ucunu elinizle yukarı doğru kıvırarak o şekilde kalmasını sağlayın. 50 cm uzunluğunda dikiş ipliğini pipetin içinden geçirin ve iki ucundan, dikey durumda ve gergin olarak tutun. Bu durumda kendi etrafınızda dönerek hava akımı yaratın. Kanadın ip boyunca yükseldiğini göreceksiniz.

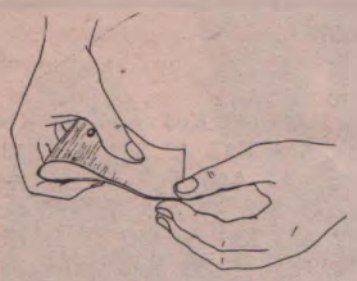

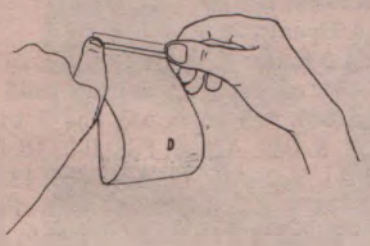

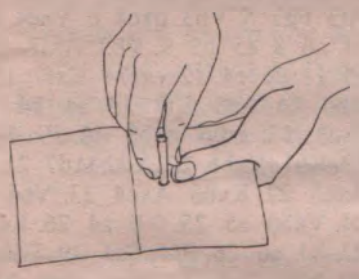

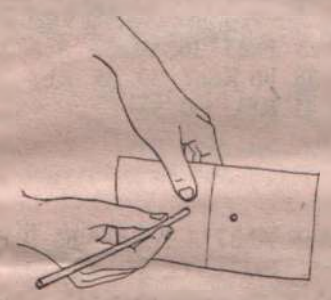

Açıklama: Bu deneyde kanadın alt tarafı hafifçe düzdür ve sivri ucu yukarı doğru bükülmüştür. Hareket ettirdiğimizde şeklinden dolayı kanadın üst kısmında hava daha hızlı hareket eder ve bu yüzden basınç düşer. Bu durum kanadın üstünde emme etkisi yaratır. Kaldırma kuvvetinin 2/3'ü bu sayede oluşur. Alttan geçen hava akımı kanadın sivri ucunun formunun yukarı doğru şekillenmesinden dolayı yukarı yönlenir. Bu sayede de kanat yükselir. Etkisi 1/3 oranındadır.

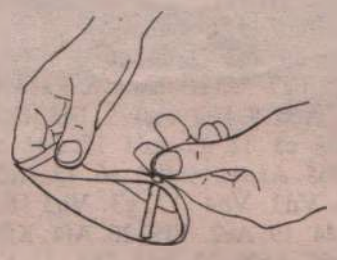

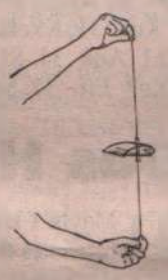

Deney adı: Bernoulli'nin titreyen mumları

Amaç:

Hızla hareket eden havanın yarattığı alçak basıncın etkisini görmek (Bernoulli Prensibi).

Yapılışı:

İki mumu birbirinden 1-1,5 cm uzaklıkta yerleştirin. Mumları yakın. Pipet ile, birkaç cm uzaklıktan, mum alevlerinin ortasına üfleyin. Mumların alevleri ne tarafa doğru hareket ediyor?

Açıklama:

Bernoulli Prensibi'ne göre hızla hareket eden gaz ya da sıvılar arkalarında hava boşluğu (alçak basınç) oluştururlar. Örneğin yanımızdan bir araba ya da tren hızla geçtiğinde, trenin ya da arabanın geçtiği yol üzerinde kağıt, yaprak, toz vs. varsa araçla birlikte sürüklenip gider. Biz de iki mumun arasından hava üflediğimizde, üflenilen hava alçak basınç oluşturur. Mumun alevleri de bu alçak basınca doğru (birbirine doğru) hareket eder.

Geçen ayın çözümleri

DAMA TAŞLARININ YERİNİ DEĞİŞTİRİN

Taşları soldan sağa 1,...., 6 diye numaralandırın. İlk olarak 2 ve 3 numaralı taşları sola, 1 numaranın yanına yerleştirin. Ardından 5 ve 6 numaralı taşları 2 ve 3'ten boşalan yere, 1 ve 4'ün arasına koyun. Son olarak, son pozisyonda 4 ve 6 numaralı taşları, en solda bulunan 2 nolu taşın yanına kaydırın.

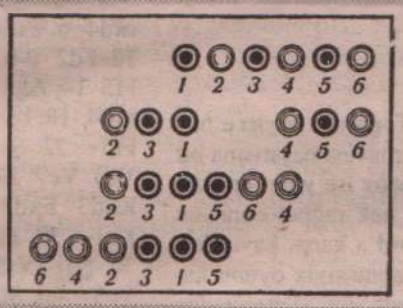

YANLIŞLIĞI DÜZELT

Soru aşağıdaki gibiydi.

$$VI - IV = IX$$

Yanıt iki şekilde olabilir:

$$VI + IV = X \text{ veya } V + IV = IX$$

Bu ayın sorusu

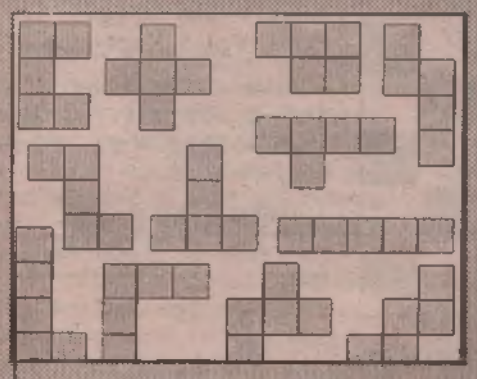

BEŞLİ PARÇALAR

Bu bulmaca Rubik Küpünün bir benzeridir.

Yukarıda görülen 12 parçanın tümünü kullanarak 6 kare yüksekliğinde ve 10 kare uzunluğunda bir dikdörtgen yapınız.

2338 farklı yolu olduğu hesaplanan bu bulmacanın bakalım siz kaç çözümünü bulabileceksiniz.

Deney adı: Söndüren kanat

Malzeme: Çizgisiz dosya kağıdı, makas, yapıştırıcı bant, mum, kibrit.

Yapılışı: Dosya kağıdından 10x20 cm boyutlarında bir dikdörtgen kesin. Kısa kenarlarını üst üste getirerek çakıştırın ve bantla yapıştırın. Elinizde bir tarafı sivri, diğer tarafı yuvarlak bırakılarak kıvrılmış bir şekli olsun. Şekli düz bir yüzeye (masaya) yuvarlak tarafı size dönük olacak şekilde yerleştirin ve yapıştırıcı bantla formunu bozmadan yüzeye tutturun. Şeklinizin sivri tarafının karşısına en fazla 3-4 cm uzağa bir mum yerleştirin ve yakın. Şimdi yuvarlak taraftan üfleyin. Mumun söndüğünü göreceksiniz.

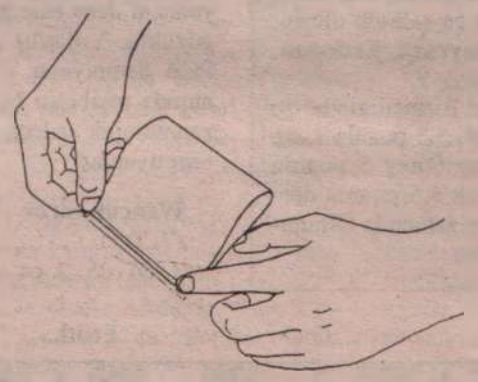

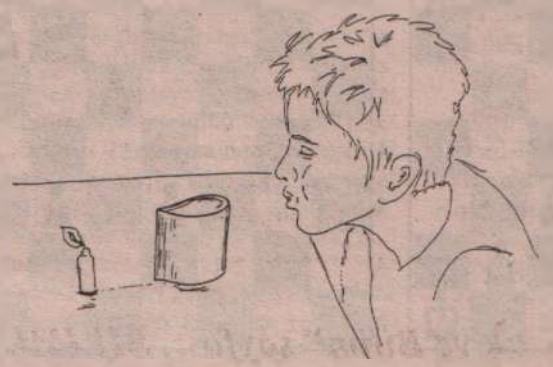

Açıklama: Aerodinamik denilen bilim dalı, gazların, özellikle havanın hareketini ve cisimlerin, havanın içindeki hareketini inceler. Keskin ve düz şekiller havanın hareketini zorlaştırır. Bir kağıt parçasının arkasına mum koyup üflerseniz mum sönmez. Bu kağıda aerodinamik bir biçim verip üflerseniz mum sönecektir. Aerodinamik şekil, bu şeklinden dolayı üzerine üflediğimiz havayı yüzeyleri boyunca hareket ettirir. Bu yönlendirilmiş hava hareketi sonucu mum söner.

(Hazırlayan: Serdar Çelik)

FIDE Dünya Birinciliği

FIDE Dünya Birinciliği, **Karpov** ile **Kamski** arasında 6 Haziran'da eski SSCB topraklarında bulunan Kalmikia Cumhuriyeti'nin başkenti Elista'da başladı. 22 yaşındaki eski Rus yeni Amerikalı **Kamski**'nin, 45 yaşındaki güçlü rakibi karşısında ne yapacağı merak konusuydu. Çünkü daha önce Bağdat'da oynanacağı açıklanan birinciliğe **Kamski**, ABD'nin baskısıyla katılmayı reddetmişti. Daha sonra da ünvan maçından çekildiğini açıkladı. Ancak maç Elista'ya alınınca oynamayı kabul etti. Ancak 21 Mayıs-1 Haziran tarihlerinde yapılan Dos Hermanas turnuvasına katılması önceden belirlendiğinden bu birinciliğe gerektiği şekilde hazırlanamayacağı belliydi. Oynanan 9 oyunun sonucu bunu açıkça gösteriyor. **Karpov** böylesi ünvan maçlarında pek sık raslanmayan bir skorla önde gidiyor: 6.5-2.5 (5 yengi, 1 yenilgi, 3 berabere).

20 oyunluk maçta **Karpov** 10 puan alırsa ünvanını koruyacak. **Kamski**'nin ise 10.5 puan alması gerekiyor. Maçı kazanan ünvanla birlikte 940 bin dolar, kaybeden ise 560 bin dolar kazanacak.

FIDE Başkanı **Kirsan Ilyumzinov** aynı zamanda Kalmikia Cumhuriyeti'nin de Başkanı. Geçen aylarda ülkemizi ziyaret eden **Ilyumzinov** bir satranç aşığı. 2000 Satranç Olimpiyatlarının ülkemizde olması için çabalayacağını dile getiren Başkanın amacı dünya satrancındaki bölünmüşlüğü ortadan kaldırmak. Bu amaçla Rus Satranç Federasyonu Başkanı **Makarov**'la bir anlaşma sağlayarak FIDE Dünya Birincisi (muhtemel **Karpov**) ile PCA Dünya Birincisi (**Kasparov**) arasında Aralık 1996'da bir ünvan maçı düzenlemesi bekleniyor. Şimdi ünvan maçından bazı oyunlar:

Karpov-Kamski
(1. Oyun)
Grünfeld Savunması

1. d4 Af6 2. c4 g6 3. Ac3 d5 4. Af3 Fg7 5. Vb3 dxc4 6. Vxc4 0-0 7. e4 Ac6 8. Fe2 Fg4 9. Fe3 Fxf3 10. Fxf3 e5 11. d5 Ad4 12. Fd1 b5 13. Axb5 Axe4 14. 0-0 a6 15. Ac3 Ad6 16. Vd3 Vh4 17. g3 Vh3 18. Fxd4 exd4 19. Ae2 Vf5 20. Af4 Kfb8 21. Vxf5 Axf5 22. Ad3 Fh6 23. Ke1 a5 24. Fg4 Ad6 25. Ke2 a4 26. a3 Ka5 27. Kc2 Kxd5 28. Kxc7 Ka5 29. Ff3 Fg5 30. Kd1 Kc8 31. Kxc8 Axc8 32. h4 Ff6 33. Kc1 Ad6 34. Şf1 Fe7 35. Şe2 Şf8 36. Kc7 Ff6 37. Şd2 h5 38. Şc2 Af5 39. Kc4 Ad6 40. Kb4 Ka6 41. Ac5 Ka7 42. Şd3 Kc7 43. Axa4 Kc1 44. Ab6 Fg7 45. a4 Ka1 46. Ad7+ Şe8 47. Ac5 Şe7 48. Şc2 Kf1 49. Ad3 Ka1 50. Şb3 f5 51. Kb6 Fh6 52. Fd5 g5 53. Ka6 gxh4 54. gxh4 Kd1 55. Fc4 Kh1 56. a5 Kxh4 1-0

Kamski-Karpov
(4. Oyun)
Caro-Kann

1. e4 c6 2. d4 d5 3. exd5 cxd5 4. c4 Af6 5. Ac3 e6 6. Af3 Fb4 7. cxd4 Axd5 8. Fd2 Ac6 9. Fd3 0-0 10. 0-0 Fe7 11. Ve2 Af6 12. Ae4 Vb6 13. a3 Fd7 14. Kfd1 Kad8 15. Axf6 Fxf6 16. Ve4 g6 17. Fe3 Ae7 18. Ae5 Af5 19. Ac4 Va6 20. a4 Fc6 21. Vf4 Fd5 22. Ae5 Vb6 23. Fxf5 exf5 24. Kd2 Fg7 25. h4 Kfe8 26. Vg3 Kc8 27. Ad7 Vc6 28. Ac5 b6 29. Ad3 Vd7 30. a5 Ke4 31. Af4 b5 32. Kdd1 Fc4 33. Kac1 h6 34. Kc3 b4 35. Kc2 Kc6 36. Kdc1 Fb5 37. Şh2 Şh7 38. Kxc6 Fxc6 39. Kc4 Ff8 40. Ad3 Ve6 41. d5 Fxd5 42. Kxe4 Fxe4 43. Fxa7 Fd6 44. Af4 Ve5 45. Ah3 Ve7 0-1

Kamski-Karpov
(6. Oyun)
Petrof Savunması

1. e4 e5 2. Af3 Af6 3. d4 Axe4 4. Fd3 d5 5. Axe5 Ad7 6. Axd7 Fxd7 7. 0-0 Fd6 8. Ac3 Vh4 9. g3 Axc3 10. bxc3 Vg4 11. Ke1+ Şd8 12. Fe2 Vf5 13. Kb1 b6 14. c4 dxc4 15. Fxc4 Ke8 16. Fe3 Fc6 17. d5 Fd7 18. Ff1 h6 19. c4 Ke7 20. Fd3 Vf6 21. Şg2 Şe8 22. Fc2 Vc3 23. Fb3 Şf8 24. Kc1 Vf6 25. Fc2 Kae8 26. Vd3 Fg4 27. Fd2 Ke2 28. Kxe2 Kxe2 29. Kf1 Kxd2 0-1

Karpov-Kamski
(9. Oyun)
Grünfeld Savunması

1. d4 Af6 2. c4 g6 3. Ac3 d5 4. Af3 Fg7 5. Vb3 dxc4 6. Vxc4 0-0 7. e4 a6 8. e5 b5 9. Vb3 Afd7 10. Fe3 c5 11. e6 c4 12. exf7+ Kxf7 13. Vd1 Ab6 14. Ae5 Kf8 15. a4 b4 16. a5 bxc3 17. axb6 cxb2 18. Fxc4+ Şh8 19. Kb1 Vxb6 20. Vd2 Ad7 21. Kxb2 Axe5 22. Kxb6 Axc4 23. Vb4 Axb6 24. Vxb6 a5 25. 0-0 a4 26. Ka1 Ff5 27. h4 e6 28. Ff4 Fe4 29. Fd6 Kfc8 30. Vb5 Fc6 31. Vb4 Şg8 32. Ka3 Ka6 33. Vc4 Kca8 34. Vxe6+ Şh8 35. Fe5 Fxe5 36. Vxe5+ Şg8 37. h5 Fe8 38. h6 K6a7 39. d5 Kb7 40. d6 Kd8 41. Kf3 1-0

Türkiye Birinciliği

Türkiye Erkekler ve Bayanlar Birinciliği 17-30 Mayıs tarihleri arasında Swiss Otel'de yapıldı. Erkekler Birinciliğine 14 oyuncu katıldı. 13 tur döner sistemle oynanan turnuvada ilk yedi oyuncu şu şekilde sıralandı:

1.-2. **Can Arduman, Turhan Yılmaz** 10 puan 3. **Ali İpek** 9 puan

4.-7. **Yakup Bayram, Hakan Erdoğan, Alper Olcayöz, Tolga Demirel** 8 puan

Aynı puanla birinci olan **Arduman** ile **Yılmaz** Ağustos ayında Türkiye Şampiyonluğu için ünvan maçı yapacaklar. 4-7. paylaşan oyuncuların, Erivan'da yapılacak Satranç Olimpiyatlarına katılacak olan takıma girmek için (6 kişi) yaptıkları ek maç sonucu **Tolga Demirel** saf dışı kaldı. Böylece Olimpiyat takımımız şu şekilde oluştu: **Arduman, Yılmaz, İpek, Bayram, Erdoğan, Olcayöz.**

8 kişinin katıldığı Bayanlar Birinciliğinde ise **Sevinç Dalak** ile **Emine Sarıh** 5,5 puanla 1. ve 2.'liği paylaştılar. **Fatmanur Öney** 5 puanla üçüncü, **Cavidan Aydemir** ise 4.5 puanla dördüncü oldu. Bu oyuncular aynı zamanda Olimpiyat Bayan Takımını oluşturdular.

Dos Hermanas Turnuvası

21 Mayıs-1 Haziran 1996 tarihleri arasında Dos Hermanas'ta (ispanya) yapılan uluslararası turnuva şu ana kadar yapılan en yüksek kategorili turnuva özelliğini (19. kategori) taşıyor: İlk ondan yalnızca **Karpov** eksik. On oyuncunun döner şekilde oynadığı turnuvanın sonuçları şu şekilde;

1.-2. **Kramnik, Topalov** 6 puan
3.-4. **Anand, Kasparov** 5,5 puan
5. **İllescas** 4.5 puan
6.-7. **Kamski, Gelfand** 4 puan
8. **İvançuk** 3,5 puan
9.-10. **Şirov, Polgar** 3 Puan

Turnuvanın eş puanlı birincisi **Topalov**, böylece birkaç gün önce kazandığı Madrid Turnuvası başarısına bir yenisini daha eklemiş oldu. **Kasparov** ise yine formsuz gözüktü. Yıllardır ciddi oyunlara pek rağbet etmeyen PCA Şampiyonu, son turda **Gelfand**'a karşı, kayıp konumda rakibinin büyük bir hata yapmasıyla oyunu kazanmasaydı sadece yüzde 50'de kalacaktı. Turnuvadan bazı oyunlar:

İvançuk-Şirov
(7. Tur)
1. d4 d5 2. c4 c6 3. Ac3 Af6 4. Af3 dxc4 5. g3 b5 6. Fg2 Fb7 7. Ae5 Abd7 8. Axc6 Vb6 9. d5 e6 10. a4 Fc5 11. axb5! Fxf2+ 12. Şf1 Fc5 13. Aa5! Fxd5 14. e4 Fb4 15. exd5 Fxa5 16. Kxa5 Vxa5 17. dxe6 Ab6 18. Vd6! Kc8 19. Fc6+ Kxc6 20. Vxc6+ Şe7 21. Vc7+ Şxe6 22. Şg2 1-0

Gelfand-Kasparov
(9. Tur)
İngiliz

1. Af3 c5 2. c4 Ac6 3. Ac3 e5 4. e3 Af6 5. d4 cxd4 6. exd4 e4 7. Ag5 Fb4 8. d5 Ae5 9. Vb3 a5 10. Fd2 0-0 11. 0-0-0 d6 12. Agxe4 Axe4 13. Axe4 Ff5 14. Ag3 Fd7 15. Şb1 Ve8 16. Fxb4 Fa4 17. Ve3 axb4 18. b3 Fd7 19. Fe2 Vc8 20. Kd2 Ke8 21. Vb6 Ff5+ 22. Şa1 Ad7 23. Vxb4 Ac5 24. Şb2 Fg6 25. Vc3 Vc7 26. f4 Vb6 27. Şc1 Fe4 28. Fd1 Ad3+ 29. Kxd3 Fxd3 30. Vxd3 Kxa2 31. Fc2 g6 32. Ae4 Ka1+ 33. Fb1 Kxe4 34. Vxe4 Vxb3 35. Vc2 Ve3+ 36. Şd1 Vxf4 37. Ke1 Vd4+ 38. Şe2 Vf6 39. Vd2 Ve5+ 40. Şf1?? Kxb1! 41. Kxb1 Vf5+ 42. Şe2 Vxb1 43. Vf4 Vc2+ 44. Şf1 Vb1+ 45. Şe2 Vb4+ 46. Şf3 Vc3+ 47. Şe2 Ve5+ 48. Vxe5 dxe5 49. c5 Şf8 50. Şd3 f5 51. Şc4 e4 52. Şb5 e3 53. c6 bxc6+ 54. dxc6 Şe7 55. Şb6 e2 56. c7 e1(V) 57. c8(V) Ve6 0-1

Kombinezon

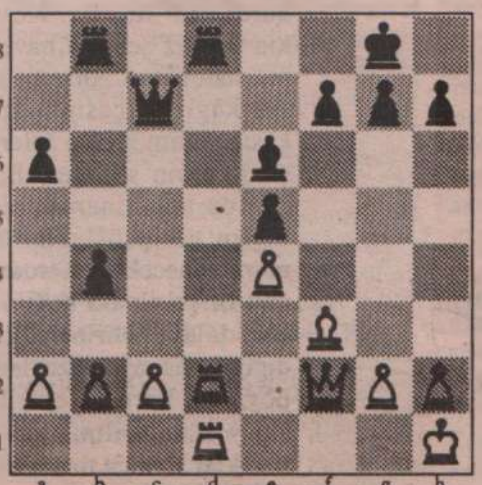

Beyaz oynar, kazanır

Etüd

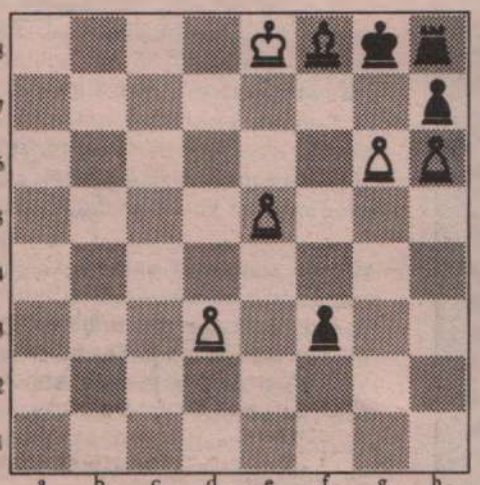

Beyaz oynar, kazanır

Problem

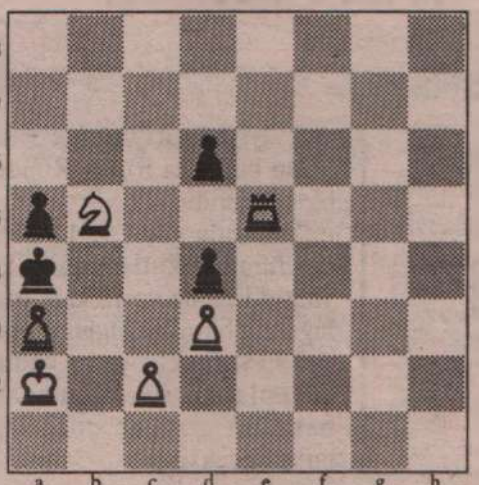

Üç hamlede mat

Geçen sayının çözümleri

Kombinezon: 1. Vf3!! Vxf3 2. Kg1+ Şh8 3. Fg7+ Şg8 4. Fxf6+ Vg4 5. Kxg4 mat.

Etüd: (H. Mattison) 1. a4+! Şb6 2. Ff2 c1(v) 3. Kxc5! Vxc5 4. Şh1!! Vxf2 Berabere (pat)

Problem: (M. Havel)
1. Ad6 e3 2. Vf3 e2 3. Af7 mat.
1. Ad6 Şg4 2. Axe4 g5 3. Af6 mat.
1. Ad6 Şh5 2. Vh3+ Şg5 3. Vh4 mat.

Ödüllü Sözcük Bulmacası 63

Hazırlayan: Levent Uluçer

Antalya'nın sıcağından merhaba!

Nasıl giriş ama... Hemen ilk üç:

1) **Gülşen Ülker** / İzmir (466) 2) **Hakan Şimşek** / İstanbul (463) 3) **Ergin Olgay** / İzmir (461). Son üç: 1) **Ergun Adaklı** / İstanbul (272) 2) **Sevil Avşaroğlu** / Ankara (277) 3) **Yalçın Anaç** /Sinop (279)

En çok puanlamadan **Gülşen Ülker**'in yanıtları;

1) POETİKA: Bulmaca sorusu (20) 2) GERONİMO: Bulmaca sorusu (35) 3) KİKUYU: Bulmaca sorusu (24) 4) NYANZA Lac: Brundi'de bir kent (28) 5) ZOĞUTAN: Zoğutmak (korkup kıpırdayamamak) eyleminden sıfat eylem (37) 6) HERAKLES: Bulmaca sorusu (32) 7) YOZUYOR: Yozmak (silmek) eyleminin şimdiki zaman 3. kişi fiil çekimi (43) 8) ZORN: Anders ön adlı İsveçli ressam ve gravürcü (26) 9) TEHEVVÜR: Eski dilde çok kızma öfkelenme (45) 10) YİJİNG (Yİ CİNG): Çinli Budacı keşiş (35) 11) HAYMATLOS: Bulmaca sorusu (43) 12) KOVROV: Sovyetler Birliği'nde kent (38) 13) TRAUTZ: Georg ön adlı Alman ciltçisi (33) 14) SAHALİN: Bulmaca sorusu (27)

Şimdi doğal sonuncu birincilerimizden en ünlüsü **Ergun Adaklı**'nın yanıtları: 1) POETİKA: Bulmaca sorusu (35) 2) GERONİMO: Bulmaca sorusu (35) 3) KİKUYU: Bulmaca sorusu (24) 4) DABAZA kesmek: Allerjik nedenlerle vücudun kızarıp kabartılarla dolması (18) 5) ANAETAP: Bir yarışın belirleyici etabı (16) 6. HERAKLES: Bulmaca sorusu (32) 7) KOLAYCA: Kolay şekilde (25) 8) John Barrington WAİN: İngiliz yazar (8) 9) FEDAEDER: Feda etmek fiilinin geniş zamanı (21) 10) AİKİDO: Bir uzakdoğu sporu (15) 11) HAYMATLOS Bulmaca sorusu (43) 12) KABACA: Yaklaşık olarak (12) 13) TABULA Rasa: "Boş levha" anlamında latince deyim 14) SAHALİN: Bulmaca sorusu (27)

Tokat komün önderi **Sabri Yücel**'e doktor tarafından zıkkım yasağı getirilmiş. Zıkkım, Levent Türkçesi'nde "sigara" oluyor. Zıkkımdan vazgeçtiği için okuldaki yazılılar, okulun kapanış hazırlıkları vs.'ye rağmen bulmacaya ağırlık vermiş. Görüyorsunuz bizim bulmaca daha nelere iyi geliyor. Bu arada, geçmiş olsun! Coşkun Önder Lisesi'ne selamlar. Patazlarda Antalya'da ortaya çıktılar. Sayın **Uğurlu** işlerim hafifler hafiflemez sizi arayacağım. Sayın **Yücel** dostlarınıza iletin; uğraşıp uğraşıp puanlamaya giremeyince bırakmasınlar, biz de burada uğraşıp bir şekilde kitap vererek onlara yardım ediyoruz. Ama zaten yaza girildi değil mi? Olsun, Orta Anadolu'nun iklimi, burası gibi bunaltmıyor! Sayın **Erus** "Hercules"in gücü bile sizi bu sefer puanlamaya sokamadı, ha gayret!..

Doğum yerim olan Zonguldak'tan **Zühtü Şahin** bulmacanın kalkmaması için destek bekliyor. Yani ben yazdım, nitekim.

Türkiye bulmaca şampiyonlarından ve dergimiz bulmacakoliklerinden **Servet Salih Gören** "Alternatif Bulmaca Sözlüğü" çıkartmıştı. Telefonunu yineliyorum. (0216) 349 27 92. Şimdi de **Ufuk Eyidil** bulmaca çözümleri üzerine bir kitap yazmaya çalışıyormuş. "Önemli olan kitap ödülü almak değil, kitap okumak ya da okuyamamak önemli" diye de eklemiş. İyi çalışmalar, sizin de telefon numaranızı buraya yazmak dileğiyle. Özelde Sivas'tan **Levent Altınöz**'e genel de herkese: Lütfen bulmacayı karelerin içine yazın. Her sözcüğün karşısına kaç puan aldıysanız yazın, "en az puanlamada" en yüksek puanı almış sözcüğü çıkarıp çıkarmadığınızı belirtin. Belirtin ki, ben bu Antalya sıcağında daha çok delirmiyeyim. Sayın **Erus**; dilekleriniz zaten benim de dileğim, Antalya'da bulunma nedenim vallahi tatil değil ve sanırım Aralık ortasını kadar da buralardayım. **Sevil Avşaroğlu** yanıtları ayrı ayrı göndererek, PTT'ye kazandırmaya devam ediyor!.. Sayın **Yalçın Anaç**'ın önerileri var: "Atasözü ya da deyimler bölünebilir" diyor. Mantıklı da, hemen bunu da ek bir madde olarak yazıyoruz. Sonra şiir dizelerinin de bölünebileceğini yazmış. Amman ha, perişan olurum. Çünkü bir şekilde benim o kitaplara ulaşmam lazım. *Siyah Beyaz*'dan (orada da bulmaca hazırlıyorum da, kentiniz de bulamıyorsanız, Eylül'e kadar sabredin, gazeteniz gelecek) **Hasan Uysal**'ın yazdığı gibi, benim, Diyarbakır Ergani'den **Ümit** ve **Yaşar Öztürk** kardeşler gibi bir kitabevim yok ki, tüm şiir kitaplarına ulaşabileyim. Hele ayrıca bizim geçmişte "divan"a uzanıp yazmış şair(!)lerimiz var ki, Türkçelerine değmeyin gitsin. Amman ha, hiç bulaşmayalım. Joker harf konusuna gelince, herkes bu konuda çok çekinceli davrandı, yine kafa karıştırmaya gerek yok. Böylesi daha iyi (benim için tabi ki). **Aydın Özakın**, "artık kuralları, stabil hale getirseniz" diyor. Evet, sanırım 3-5 yıla kadar otura ak, baksanıza hâlâ kural ekliyoruz.

Tutukevinden **Ergun Adaklı** şöyle yazmış "Sorduğunuz her soru, dolacak her kare, bilginin engin denizlerine açılmaya yarayan birer tekne. Mitolojiden coğrafyaya, felsefeden aktüaliteye, doyana kadar... Ya da zamanın elverdiği kadar... Özellikle de bizim gibi teori ve politikanın gri ve çamurlu ortamında boğuşan insanlar için, soluklanmamıza yarayan taze ve serin bir hava..."

Tabii bu benim görüşüm, ama doğruluğunu ölene kadar savunacağım; eğer ben böyle güzel bir dergide yazıyorsam ve böyle bir dergi yayımlanıyorsa (tabi ki bu basit bir örnek) bu siz ve sizin gibi insanların sayesinde. Doğanın diyalektiği bilimsel bir görüşse ve ben elbetteki bilime inanıyorsam, biliyorum ki gri, politik ortam yine sizlerin, (belki de azıcık da olsa benim gibilerin) sayesinde aydınlığa kavuşacak. Bunu biliyorum.

Toplam gelen yanıt sayısı 28. Eh sıcaklara rağmen iyi rakam. Kura ile kitap kazananlar: Sakarya'dan **Aynur Demirdöğen**, Bolu'dan **Seher Aktekin**. Bu ay kitap ödülünüz, **Erol Sever**'in Asur Tarihi adlı kitabı. Gelecek ay görüşmek üzere! Puanlamalar değişti, unutmayın!

Not: Son anda Antalya'dan **Alaatin Tomruk**'un güzel mektubu geldi. Antalyalılar! telefonlarınızı en kısa zamanda dergiye **Nalân Hanım**'ın adına faxlayın da Antalya'da bir buluşak! Emekli Emekçi (artık adınızı bile yazmıyorum, tanımıyorsunuz diye!) bulmacacılara selamlarını göndermiş. Son anda yanıtları gelen **Abdullah Kılıç** ve **Emre Berber**, olacak, olacak...

Nalân Hanım'ın notu: Bulmacacı kardeşimiz Antalya'da keyif sürdüğünden, dergi bürosuna gelen bulmaca cevaplarını Antalya'ya ulaştırma işi de bize kalıyor. Bu yüzden bulmaca cevapları **Levent Bey** gönlü olup da İstanbul'a dönene kadar, en geç ayın 21'inde elimizde olsun ki, **Levent** Antalya sıcağında daha da çok delirsin.

PUANLAMALAR:

A, E = 1
I, İ = 2
O, Ö, U, Ü = 3
B, C= 4
D, K= 5
Ç, F, N= 6
L, M, P= 7
G, H, R = 8
S, Ş, T=9
Ğ, J, V, Y, Z = 10
Q, W, X = 4

KURALLAR:

1) Yukarıda görüldüğü gibi her harf puanlandırılmıştır. Bulmacada amaç, en çok sayı toplamı getiren sözcüğü kullanarak, genel toplamda en çok sayıya ulaşabilmektir. Ya da bu harflerin toplamında en az puan toplamına ulaşabilmektir. 2) Dikey ve yatay sütunlardaki karelere, tüm kareler doldurularak anlamlı birer sözcük yerleştirilmelidir. 3) Bir ya da birden fazla sütun istenirse boş bırakılabilir, yani o ayın konusuyla ilgili kullanmak istediğiniz bir sözcük diğer harflerle tam olarak çakışıp bulmacaya ya da puanlamanıza bir katkı sağlamıyorsa, ya da sizi zorluyorsa o sütunu ya da sütunları boş bırakabilirsiniz. 4) İlk önce numaralandırılmış sorular doğru olarak yanıtlanmalıdır. Tersi durumda bulmacanız tümden geçersiz sayılacaktır. Tüm sütunları doğru olarak yanıtlamaya çalışınız. Eğer tüm soruları doğru yanıtladığınıza inanıyorsanız, bir sütunu siz devre dışı bırakabilirsiniz. Ben en az puanlamada sizin en yüksek puanlı sütununuzu puanlama dışı bırakacağım. Yok eğer tersini yaparsanız ve ayrıca soru sütunlarından birini de yanlış yanıtlamış olursanız otomatikman puanlama dışı kalırsınız! 5) Sözcükler anlamlı olduğu sürece ek alabilir (Ör: FALCI). 6) Aynı sözcüğün yinelenmesi, ancak değişik anlamları varsa olanaklıdır. 7) Sözcükler tersinden tanımlanamazlar (BACANAK, KANACAB gibi). 8) Kişi ad ya da soyadları, ya da her ikisi (Ör: MAO, MAO ZEDUNG, ZEDUNG), yapıt adları tümü ya da bölünerek (Ör: OYUNLARLA, YAŞAYANLAR; Oğuz Atay'ın bir kitabı) kullanılabilir. 9) DİSK, ODTÜ, CR, ZA, USA gibi kısaltmalar kullanılabilir. 10) Bilinen ansiklopedi ve sözlüklerin dışında kalan (Ör: Anabritannica, Derleme Sözlüğü, Türk ve Dünya Edebiyatçıları Ans.), eski ya da görece az bilinen kaynaklardan bulunmuş sözcükler, hangi kaynaktan bulunmuşsa kaynağın adı, yayınevi ve sayfa numarası ayraç içinde belirtilmelidir. 11) Kimi yabancı kökenli sözcüklerin Türkçe'deki yazılışları farklı olabilir. Yabancı sözcüğün yazılışı hangi kaynaktan alınmışsa kaynağın adı yazılmalıdır. En çok puan getiren sözcüğü kullanmak elbette sizin yararınızadır. Ya da en az puanı almayı hedeflediyseniz, en az puanı getiren sözcüğü kullanmak sizin yarınıza olacaktır. (Ör: ZEDUNG-ZEDONG) 12) Güllük Dağı, İstanbul Boğazı, İnsuyu Mağarası örneklerindeki Dağı, Boğazı, Mağarası tamlamaları sözcük puanlandırmalarına kabul edilmez. Bu durumda Güllük, İnsuyu gibi tamlanan sözcük kullanılmalıdır. 13) Özel adlar dışında (kişi, yer vb.) hiçbir yabancı sözcük kullanılmayacaktır. 14) Atasözleri ya da deyimler bölünebilir. Ör: Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar: Atasözünün her bir sözcüğü kullanılabilir. Kaynak göstermek zorunludur. 15) Bulmacadaki her madde ya da kural, okurlardan gelecek tepkilere göre değiştirilebilir ya da eklemeler yapılabilir. Her türlü eleştiri ve önerilerinizi bekliyoruz. Puanlamalar arada bir değişecektir, lütfen her zaman puanlamanızı son ayın dergi puanlamasına göre yapın.

Derginizi kesmek istemiyorsanız, bulmacayı fotokopi çekerek ya da ayrı bir kağıda yazarak varsa telefon numaranızı da ekleyerek her ayın 23'üne kadar adresimize gönderiniz: "Bilim ve Ütopya Ödüllü Sözcük Bulmacası, Yol Sokak, Polat Celil Ağa İşhanı, Kat:5, Mecidiyeköy/İstanbul". Postadaki gecikmeleri göz önüne alarak yanıtlarınızı şu numaraya faxlamayı tercih ediniz: 0212-288 48 05. Eğer olası ise çektiğiniz faksın kontrolunu telefon açıp öğrenin. Sıralamada en çok puan toplamını alan ve en az puanı alan okurumuz abonelik kazanacaktır. Eğer mektubunda belirtirse abonelik yerine kitap da isteyebilir. En az puanı alan ve en çok puanı alan 2. ve 3. olan yarışmacılar kitap ödülü alacaktır. Ayrıca yanıt yollayanlardan kura ile tespit edeceğimiz kişi ya da kişilere (bu rakam toplam gelen bulmaca sayısına göre değişecektir) kitap armağan edeceğiz. Lütfen kendi puanlamanızı dikkatli hesaplayınız. Oldukça fazla yanıt geldiğinden ötürü bunları birer birer hesaplama olanak yok. Eğer ilk üçe giremediyseniz (ki ilk üçer sıranın yanıtlarını bir bir kontrol ediyorum), sizin puanınız kendiliğinden puanlama dışı kalır.

TEMMUZ AYI BULMACANIZ

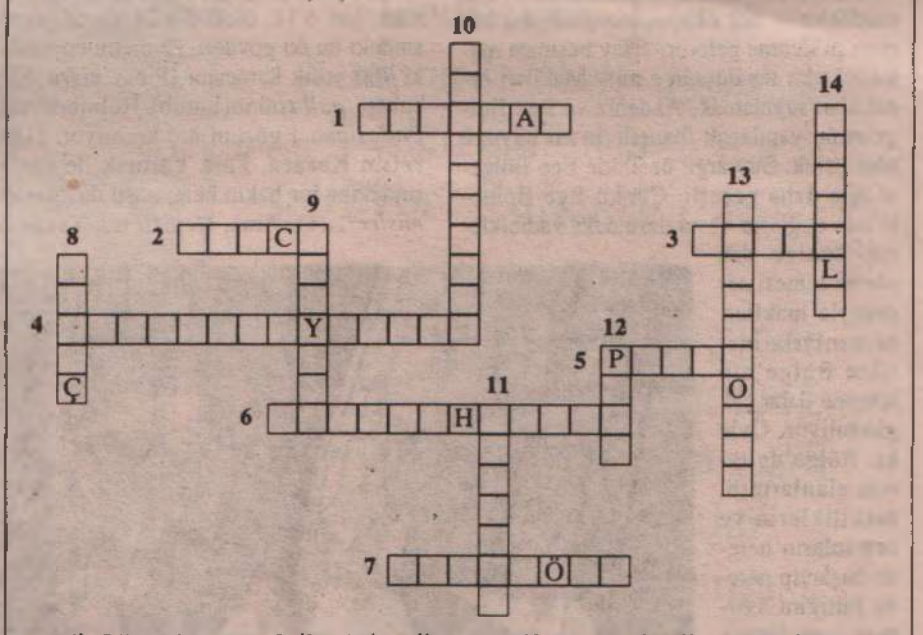

4) Oğuz Atay'ın, Selim Işık adlı kahramanının konu olduğu ünlü romanı.

6) Cannes film festivalinde, Costa Gavras'ın Kayıp ve Şerif Gören'in Yol filmlerinin en iyi film seçildiği yıl, en iyi yönetmen ödülünü alan yönetmen.

7) Ağrı'nın cumhuriyet dönemindeki adı.

10) Şen Dul adlı yapıtıyla tanınan Macar besteci.

11) Latin şair Martialis'in MS 1. yüzyılda meşhur ettiği kısa şiir türü.

13) 1994'ten beri TRT 2'de adıyla anılan Caz Orkestrası adlı bir program yapan ve 9.'su yapılan Uluslararası Yapı Kredi Gençlik Festivaline de katılmış gitarist cazcı.

Kıtlık Tanrısı'na bir söylersem...

Yücel ÇAĞLAR

"Yapıp ettiklerinizi Kıtlık Tanrısı'na bir söylersem. Siz o zaman gününüzü görürsünüz... Bana ne, bana ne; kesip yakmasaydınız; güzelim ormanları yok edip yerine önce zeytin, sonra mandalina, sonra da yazlık konutlar, yayla evleri dikmeseydiniz; söyleyeceğim işte..."

Öyküyü biliyorsunuz, daha önce anlatmıştım: "Toprak Ana" Demeter, tüm uyarılara karşın korusundaki görkemli meşe ağacını kesen *Erysikhton*'a öyle kızmış ki, onu Kıtlık Tanrısı'na şikayet etmiş. Kıtlık Tanrısı'da Erysikhton'a ne yerse yesin doymama cezası vermiş. Sanırım öyküyü ve sonunu anımsadınız: Erysikhton, sonunda, kendi kendisini yemek zorunda kalmış. Zaman zaman, Kıtlık Tanrısı'nın hepimize bu cezayı verdiğini düşünüyorum. Yapıp ettiklerimiz Erysikhton'unkinden hiç de farklı değil çünkü. Üstelik yalnızca şimdiki kuşaklar değil; yüzlerce, binlerce yıldır, ayıptır söylemesi, aynı halt işleniyor Anadolu'da; özellikle de Ege Bölgesi'nde. Ege Bölgesi'nde artık görkemli karaçam (Pinus *nigra* Arnold.) ve bambaşka yeşili ile kızılçam (Pinus *brutia* Ten.) ormanlarını yakın zamanlara değin zeytinliklere dönüştürme yarışından ormancı dostlarımız başarıyla çıkmış. Çıkmışlar çıkmasına da, bu başarıları bir "Pinus Zaferi" olmaktan öteye geçememiş. Artık; "kalan sağlar bizimdir!" deyip, büyük bir kısmı makiye dönüşmüş bir kısmı verimsizleşmiş, ağaçlıklı yer yer de ormanlık alanları kurtarmaya; yeniden canlandırmaya çalışıyorlar. Ne ki, bu çabaları, çoğu yerde, benzetmem yerindeyse, beceriksiz bayan berberlerinkinden farklı sonuçlar vermiyor: Her yanı kızılçam ya da karaçamlıyorlar. En kolayı bu çünkü. Ne yazık ki; "Buna da şükür!" demek durumundayız; ya bunu da yapmasaydılar...

MAKİLER, MAKİLER...

6831 sayılı Orman Kanunu'nun 1 ve 2. maddelerini her okuyuşumda aklıma hemen şu ilenme geliyor: "Hay başınıza makiler kadar taş düşsün e mi!" Makileri ormandan saymamak, Akdeniz ve Ege Bölgelerine yapılacak ihanetlerin en büyüğü olsa gerek. Bu yargı, özellikle Ege Bölgesi için daha geçerli. Çünkü Ege Bölgesi'nde dağların ve aralarındaki vadicikle-

Resim 1- İkizpehlivan (Fotoğraf: A. Güner).

rin denize dik olarak inmesi nedeniyle makiler, ormanlarla birlikte Bölge'nin içlerine daha çok girebiliyor. Öyle ki, Bölge'de tarım alanlarının, makiliklerin ve ormanların nerede başlayıp nerede bittiğini ayırmak son derece güçleşiyor. Bu nedenle Ege Bölgesi'nde makiler, "orman" sayılan ekosistemlerin korunması yönünden "*stratejik*" bir önem taşıyor. Eğer makileri "ormandan" saymaz da buraları tarıma, sonra da yerleşmelere açarsanız, ormanları yangınlardan ve yoğun hayvan otlatmasından kurtaramazsınız. Ama, makilerin Bölge'nin su dengesi yönünden taşıdığı önem daha da büyük: Bugün Ege Bölgesi'nde akarsular artık "akmıyor", giderek büyüyen bir tatlı su kıtlığı yaşanıyorsa ve kalan yeraltı sularında büyük ölçüde tuzlanma varsa, biliniz ki bu, Bölge'nin makisizleştirilmesindendir. Düşünün bir; 1950 yılında çıkarılan "Makilerin Tefriki Hakkındaki Talimatname"yle yalnızca 1951-1956 döneminde tam 6.2 milyon dönüm maki, "orman" sayılmayarak talana açılmıştır. Çıkarılmıştır da orman kıyımının, yangınların önüne mi geçilmiştir; hayır! Oysa, makiler, sözcüğün tam anlamıyla bir biyolojik çeşitlilik bankasıdır; içeriğinde neler olmuyor ki... Sandallar (Arbutus *andrache* L.), kocayemişler (Arbutus *unedo* L.), funda türleri (Erica L.), katırtırnakları (Genista *tinctoria* L.), yaseminler (Jasminum *fruticans* L.), defne (Laurus *nobilis* L.), mersin (Myrtus *communis* L.), zakkum (Nerium *oleander* L.), sakız (Pistacia *terebinthus* L.), akçakesme (Phillyrea *latifolia* L.), sumak (Rhus *coriaria* L.), tesbih (Styrax *officinalis* L.), ladenler (Cistus *parviflorus* L. ve C. *salviifolius* L.), çiçekli dışbudak (Fraxinus *ornus* L.), ve meşeler, örneğin pırnal meşesi (Quercus *ilex* L.), kermes meşesi (Q. *coccifera* L.), mazımeşesi (Q. *infectoria* Oliv.) ve ardıçlar (Juniperus L.); 100'ü aşkın ağaççık, çalı türü; saymakla bitecek gibi değil...

Hiç bahar aylarında bir maki bölgesinde dolaştınız mı; şöyle gün başlarken ya da bir yağmur sonrasında, gece? Bir deneyin ve şöyle bir düşünün bakalım; düşünce tarihinin önde gelen akımları neden çoğunlukla Ege'nin iki kıyısındaki uygarlıklar tarafından üretildi?

VAR MISINIZ İKİZPEHLİVAN İLE BİLEK GÜREŞİNE?

Hemen söyleyeyim; ben yokum: Doğrusu, biri 6.11, ötekisi 6.24 metre çevresindeki bu iki gövdeli, 25 metre boyundaki 700 yıllık karaçamı [Pinus *nigra* Arn. subsp. *pallasiana*(Lamb) Holmboe var. *Pallasiana*] gözüm hiç kesmiyor. **Hayrettin Karaca**, **Faik Yaltırık** ile yanlarındakine bir bakın hele; nasıl da "*pes etmişler*"! (1). Ama, Denizli'nin Tavas ilçesi Balkıca Köyü yakınlarındaki bu ikizpehlivanın da bileğini bir büken olsa gerek: İşte *Yaşardoğu*. Uşak'ın Banaz İlçesi'ndeki Bahadır Köyü yakınlarında bulunan Baklan Tepesi'nden herkese meydan okuyan şu karaçama bir bakın hele... Çevresi tam 8.46 m **Hayrettin Karaca** bu küçük devin -"küçük" çünkü, boyu yalnızca 8 metre- 1500 yaşlarında olduğunu iddia ediyor (2). Fotoğrafa bakılırsa onun gözü kesiyor (!). Bunların yanında yine Denizli'nin çeşitli yörelerindeki 600-650 yaşlarındaki, 1.5 metre çaplı karaçamların sözü mü olur...Bu arada İzmir Bergama'nın Kınık yöresindeki 20 m boya ve 1.5 m çapa ulaşabilmiş ardıçlar (Juniperus *excelsa* Bieb.) ile Tavşanlı'daki (Kütahya) Vakıf Çamlığı, Milas'taki (Muğla) Sırtlandağı Halepçamı, Domaniç'teki (Kütahya) Kaşalıç, Beyağaç'taki (Denizli) Kartal Gölü "*tabiatı koruma alanları*"nı görmezlikten gelemezsiniz. Bu alanlardaki karaçamları, özellikle de Vakıf Çamlığı Tabiatı Koruma Alanı'ndaki piramit biçimli karaçamları (Pinus *nigra* Arn. subsp. *pallasiana* var. *pyramidata*) hele bir görmeden geçip gidin, görürsünüz gününüzü (!). Peki, piramit biçimli karaçamları gördünüz diyelim. Milas'taki Sırtlandağı Halepçamı Tabiatı Koruma Alanı'ndaki doğal halepçamı (Pinus *halepensis* Mill.) ormanını görmeden mi geçeceksiniz; eh, artık siz bilirsiniz. Az kalsın unutuyordum; Kütahya'nın Domaniç İlçesine 1 km uzaklıkta Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu Osman Bey'e beşiklik yaptığı söylenen bir karaçam var; Mızık Çamı. 700 yaşlarında olduğu söylenen bu karaçamı, aynı zamanda yörenin bir zamanlar, nasıl da ormanlık olduğunun tanığı da sayabiliriz. Bu bağlamda Bölge'deki ulusal parklardan da söz etmek isterim: Bölge'de üç ulusal park var: Kuşadası (Aydın) yakınlarındaki Dilek Yarımadası Menderes Deltası Milli Parkı'nda karşınıza ıhlamur (Tilia) ve kestane (Castanea) ağaçlarının çıkacağını söylesem inanır mısınız? İnanmazsınız, ama var işte. Sonra, doğal toros (ya da Lübnan) sediri (*Cedrus libani*) ormanlarının hemen hemen en kuzey yayılımını görebileceğiniz Şarkikaraağaç'taki (Isparta) Kızıldağ Milli Parkı var. Hazır Isparta'da iken bir de 15 km uzaklıktaki Gölcük Tabiat Parkı'nı da bir görün isterseniz. Gelelim Manisa'daki Spil Dağı Milli Parkı'na: Manisalı ve İzmirli dostlarımızın bu parka çoğunlukla top oynamak, yemek-içmek için gitmelerine bakmayın siz; gizemli mağaralarını, vadilerini, son derece çarpıcı görünümlü jeolojik oluşumları bir dolaşın. Ama dikkat edin; hiç olmadık bir yerde, karşınıza ünlü manisa laleleri çıkabilir. "Ne olur, çıksın...", demeyin; "ne olur"!

Resim 2- Yaşardoğu ve Hayrettin Karaca.

HEY GİDİ FISTIKÇAMLARI HEY...

Varsayalım Bergama'daki ünlü Asklepieion'u, Zeus Sunağı ile tiyatro kalıntılarını gezdiniz. Kozak bucağına uğramayacak mısınız; çok yazık olur ama Kozak'taki fıstıkçamı (Pinus pinea L.) ormanlarını görmeden geçeceksiniz; Karşınıza birdenbire çıkı çıkıveren, 15-20 m boylarında, tepesi şemsiye gibi çamlar var ya, onlar işte. Bizim bildiğimiz çam fıstıkları var ya (aman ha, çokça yapıldığı gibi "şam fıstığı" ile karıştırmayın; biliyorsunuz o, daha çok Güneydoğu Anadolu'da doğal olarak yetişen ve yöre halkının "*buttum*" ya da "*menengiç*" yahut da "*sakız*" olarak andığı Pistacia *vera* L. nin aynı cinsin P. *atlantica* Desf. türü üzerine aşılanmasıyla elde edilen ağaçların meyvası olarak bize ulaşıyor!), hani çeşitli tatlılarda ve zeytinyağlı dolmalarda kullanılan, işte onları bu çam türünden elde ediyorlar. Ne yazık ki, devlet ormanlarını talan etmeye yasal kılıflar hazırlayanlar onları da unutmamış, 6831 sayılı Orman Yasası'nın ünlü 2. maddesinde 1986 yılında yapılan değişiklikle fıstıkçamı ormanları da "orman olarak muhafazasında yarar yok!" gerekçesiyle ormandan sayılmayacak yerler kapsamına alındı. Böylece, 20549 hektar fıstıkçamı ormanı için yağma olanağı da artırılmış oldu. Artırın bakalım.

Üzgünüm, ama, her yolculuk bir yerlerde biter: Bizim "Ağaçtan Ağaca Anadolu" yolculuğumuz da gelecek sayıda İç Anadolu'da yapacağımız turla bitecek. Bitirilmeyebilirdi kuşkusuz. Ama, ben, Bölge içi turları artık sizin yapmanızı istiyor ve bekliyorum. Böylece bu uzun yolculukta ne denli birlikte olabildiğimizi de görebileceğim; umarım hep birlikte olmuşuzdur.

KAYNAKLAR

1) Hayrettin Karaca, "Monumental Trees of Turkey: 3, İkizpehlivan", The Karaca Arboretum Magazin, Cilt 1, Sayı 4, Sayfa: 159.
2) Hayrettin Karaca, "Monumental Trees of Turkey: 2, Yaşar Doğu", The Karaca Arboretum Magazin, Cilt 1, Sayı 3; Sayfa: 118.